

BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE ROMA
40
10 B
2

De veteri ritu

NVPTIARVM

& jure

CONNUBIORUM:

Barnabas Briſſonius,
Antonius } Hotmanus.
Franciſcus

AMSTELODAMI,
Apud PETRUM le GRAND.
cIↄ Iↄc LXII.

AD LECTOREM.

Abes hic, benigne Lector, Nuptiarum omnia, quæ quidem ex veterum ſcriptis erui atque obſervari potuere, ſacra atque ſolennia: florido Briſſonii ſtylo, Hotmanorumque conſignata. Quem libellum cum jam diù deſiderari, ob ejuſque præſtantiam utilitatemque requiri, atque à quam plurimis expeti cerneremus; digniſſimum profecto, qui à nobis recuderetur, judicavimus. Ceterum fœde corruptum depravatumque exſtitiſſe eum hactenus, non ignari; ea nobis cura curæ præcipue fuit, ut, ſi non in totum emaculatus, (quis namque Augiæ ſtabulum hoc, niſi Hercules quiſpiam ſemel ſimulque expurgare potuiſſet?) multo tamen, quam ante, correctior nitidiorque prodiret. Veſte itaque eum nova, & quaſi Nuptiali, quæque ejus formam merito commendare poſſit, induimus; nihilque, quod ad ornatum ejus

ejus faceret, omisimus: confusionem in eo omnem evitavimus; ac proinde auctorum quæ citantur loca, legumque allegationes, distinctis typis expressimus: innumerosque ejus nævos ac maculas, quæ ejus faciem hactenus deturparunt, sustulimus. Quod sane passim, qui conferre editiones non gravabitur, deprehendet. Adeoque laborem hunc nostrum probis probatum iri non diffidimus. Tu fruere sis, Lector, & vale.

B. BRIS-

B. BRISSONII, I.C.

Et in suprema Parisiensi

CVRIA PRÆSIDIS,

DE RITV NVPTIARVM,

Liber Singularis.

Icturus de ritu nuptiarum, pauca de sponsalibus, quæ earum celebritatem antecedunt, præfabor. Fuit autem hoc in more priscis temporibus positum, ut qui uxorem ducturus esset, ab eo unde ducenda erat, eam in matrimonium datum iri stipularetur: idque qui nuptum daturus erat, sponderet: qui contractus stipulationum sponsionumque, dicebatur sponsalia. Hoc Servium Sulpicium *in libro de dotibus*, Neratium Priscum *in libro de nuptiis*, tradidisse, Gellius scriptum reliquit *a*. Quibus Ulpianus & Florentinus consentiunt, *b* qui sponsalia quoque à spondendo dicta, & sponsi sponsæque appellationem inde ductam credunt, quod veteribus stipulari & sponde-

a lib. 4. noct. Attic. cap. 4. *b* in l. 2. & 3. D. de sponsalib. l. spons. D. de verb. signif.

re uxores futuras moris esset. Nec clam me est, horum nominum originem à Græco fonte Verrium Flaccum idoneum auctorem derivasse, qui, ut apud Sex. Pomp. legimus, sponsorum, & sponsarum nomen inde tractum existimabat, quod σπονδὰς interpositis rebus divinis facerent. Sed à priore harum vocum notatione qui dissentiret præter unum Verrium, præterea inveni neminem. Veteris certe moris, quo prius illud etymon nititur, multa sunt in Plauti Comœdiis non obscura impressa vestigia. Sic enim ille *in Aulularia* Megadorum ab Euclione filiam stipulantem facit:

M. *Quid nunc etiam mihi despondes filiam?*
E. *Illis legibus,*
Cum illa dote quam tibi dixi. M. *Sponden ergo?* E. *Spondeo.*

In Trinummo quoque Lysiteles à Charmide ita stipulatur:

Sponden ergo tuam gnatam uxorem mihi?
Ch. spondeo: & mille auri Philippûm dotis.

Et paulo post:

Isthac lege filiam tuam sponden mihi uxorem dari?
Ch. *Spondeo.* Ca. *& ego spondeo idem hoc.*

Sed & *in Curculione* Phædromus ita à milite stipulatur:

Ph. *Spondesne miles mihi uxorem tuam?*
M. *spondeo.*

Inde

Inde Arnobius, *libro 4. adversus gentes*, fabulosa gentilium deorum conjugia ridens: *Vxores*, ait, *dii habent, atque in conjugalia federa conditionibus veniunt ante quasitis: habent pactas, habent interpositis stipulationibus sponsas.* Memini etiam idem ipsum Servium grammaticum adnotare ad eum Virgilii versum, qui est lib. 10. Æneidos:

Quid soceros legere, & gremiis abducere pactas?

Nec vero à filiæ duntaxat patre nuptum datum iri, sed & à patre viri ductum iri sponsio interponebatur, si modo Donato fides accommodanda est, qui Terentii verba *ex prima Andriæ scena* ad eam rem expendit, quæ ita habent:

Hac fama impulsus Chremes
Vltro ad me venit, unicam gnatam suam
Cum dote summa filio uxorem ut daret.
Placuit: despondi: hic nuptiis dictus est dies.

Ad constituenda plane sponsalia nudus consensus sufficiebat: nec quicquam intererat utrum testatio interponeretur, an aliquis sine scriptura sponderet. Denique & absenti absens per epistolam vel internuncium recte despondebatur. *a* In tabulas tamen ut plurimum sponsalitiæ conventiones referebantur. Ex quo illud Iuvenal. *b*.

 Si

a l. sufficit. l. in sponsalibus, D. de sponsalib.
b Sat. 6. 7. & 8.

Si tibi legitimis pactam junctamque tabellis
Non es amaturus.

Tertullianus in libro de virginibus velandis: *Hæ sunt tabellæ priores naturalium sponsaliorum & nuptiarum.* Quæ tabulæ signatoriis, eorum qui interfuerant, anulis obsignabantur. Unde Juvenalis de nuptiis contrahendis agens,

Veniet, ait, *cum signatoribus auspex.*

Apulejus Apolog. 2. *Habes, Æmiliane, causam totam, cur tabulæ nuptiales inter me & Pudentillam non in oppido sint, sed in villa urbana consignatæ.*

In argumentum etiam contractorum sponsaliorum à sponso sponsæ arrhæ dabantur: quemadmodum ex Paulo *lib. 2. sententiarum*, & ex Gratiani, ac Valentiniani, aliorumque Imperatorum constitutionibus intelligimus *a*. Quin & anulus sponsæ pignoris loco mittebatur, quem *pronubum* Tertullianus *in lib. de cultu feminarum* vocat, *Aurum*, inquiens, *nulla norat præter uno digito, quem sponsus oppigneraßet pronubo anulo.* Isidorus Hispalensis lib. 20. Etymolog. *Feminæ*, ait, *non usæ sunt anulis, nisi quos virgini sponsus miserat: neque amplius quam binos aureos in digitis habere solebant. Item* lib. 2. de divin. offic. cap. 15.

Quod

a l. si quis officium. D. de ritu nupt. l. arrhis. l mulier. C. de sponsalib.

Quod in primis, ait, *nuptiis, anulus à sponso sponsæ datur, fit nimirum vel propter mutuæ dilectionis signum, vel propter id magis, ut eodem pignore eorum corda jungantur. Unde & quarto anulus digito inseritur. Ideo quia in eo vena quadam, ut fertur, sanguinis ad cor usque perveniat.* Quam eandem rationem Gellius *a* & Macrob. *b* ex Appione & Atteio Capitone reddunt, cur apud Romanos communi assensu receptum esset, anulum in digito qui minimo vicinus est, quem & medicinalem vocant, atque adeo manu præcipue sinistra gestare. Nicolaus quoque Pontifex ad consultationem Bulgarorum rescribens, ut est apud Gratianum, *Et postquam*, ait, *arrhis sponsam sibi sponsus per digitum fidei anulo insignitum desponderit.* Sed & hunc ipsum morem, Juvenalis à me subjecti versus indicant: *c*

Conventum tamen & pactum & sponsalia nostrâ
Tempestate paras, jamque à tonsore magistro
Pecteris, & digito pignus fortasse dedisti.

His à Paulo *d* relatam speciem adjungamus licet, in qua sponsum alienum anulum sponsæ muneri misisse proponit. Ferreum vero anulum, eumque sine gemma, sponsæ mitti

 ætate

a lib. 10. c. 10. *b* lib. 7. c. 13. *c* Sat. 6. *d* in l. si donatæ. 36. §. ult. D. de don. int. vir.

ætate ſua conſueviſſe, Plinius *lib.* 33. *Naturalis hiſtoriæ* auctor eſt.

Cæterum à qua ætate ſponſalia contrahi olim poterant, ex Modeſtino *lib.* 4. *differentiarum* liquet: cujus ipſamet verba ponam: a *In ſponſalibus contrahendis ætas contrahentium definita non eſt, ut in matrimoniis. Quapropter à primordio ætatis ſponſalia effici poſſunt, ſi modo id fieri ab utraque perſona intelligitur: id eſt, ſi non ſint minores quam ſeptem annorum.* Quæ verba certam nominatim ſponſalibus contrahendis præſcriptam ætatem non fuiſſe ſignificant. Quamquam quod ad legis Papiæ præmia attinet, ea demum ſponſalia probari admittique Auguſtus conſtituit, quibus biennio poſt juſtæ ac legitimæ nuptiæ accedere poſſent, ut proinde minores natu decem annorum virgines fruſtra ſponſæ haberentur. Cujus rei conſtituendæ cauſa fuit, quod ſponſaliorum obtentu, quæ ad exitum & effectum brevi perduci per ſponſarum immaturam ætatem non poterant, legi fraudem fieri animadvertiſſet. Id quod ex Dione *lib.* 54. didici, cujus hæc ſunt verba: *ὡς δ᾽ οὖν βρέφη τινὲς ἐγγυώμενοι τὰς μὲν τιμὰς τῶν γεγαμηκότων ἐκαρποῦντο, τὸ δὲ ἔργον αὐτῶν οὐ παρείχοντο, προσέταξε μηδεμίαν ἐγγύην ἰσχύειν μεθ᾽ ἣν οὐδὲ δυοῖν ἐτοῖν διελθόντοιν γαμήσει τις· τουτέστι, δεκέτιν πάντως ἐγγυᾶσθαι τόν γέ*

a l. in ſponſalibus. 14. D. de ſponſal.

γέ τι ἀπ' αὐτῆς ἀπολαύσοντα. Δώδεκα γὰρ ταῖς κόραις ἐς τὴν τοῦ γάμου ὥραν ἔτη πλήρη, καθάπερ εἶπον, νομίζεται). Quorum verborum sententiam quia nec assecutus est, nec expressit interpres, ego in eorum gratiam quibus Græca lingua minus innotescit, in Latinum ea convertam ut potero. *Quoniam autem*, ait Dio, *quidam infantes puellas despondentes, præmiis quidem conjugum fruebantur, ceterum effectum rei, & conjugum opus non præstabant, ea sponsalia vires nullas habere constituit, post qua duobus transactis annis sponsa duci minime posset: Hoc est, ut omnino decennis virgo desponderetur, si quidem ex ea commodi quid capere sponsus vellet. Duodecimo namque anno virgo matura viro & nubilis, ut jam ante dixi, existimatur.* Quam eandem Augusti constitutionem Zonaras totidem prope verbis retulit, quæ sunt ab ejus interprete, ne quem debita laude fraudem, fidelius, ac planius quam ab illo altero, viro alioquin erudito, ac bene de Græcis merito, reddita. Atque hoc nimirum est, quod breviter ac strictim, more suo, Tranquillus in ejusdem Principis vita scribit his verbis: a *Cumque etiam immaturitate sponsarum, & matrimoniorum crebra mutatione vim legis eludi sentiret, tempus sponsas habendi coarctavit.* Quo procul dubio pertinet Caii b locus quem *ex ejus lib. 1. ad l. Iulian*

a cap. 34. b l. pen. D. de sponsalib.

Iuliam & Papiam Pandectarum concinnatores delibarunt. In eo ita est: *Sæpe justa ac necessaria causa non solum annum vel biennium, sed etiam triennium aut quadriennium & ulterius trahunt sponsalia: veluti valetudo sponsi sponsæve, vel mortes parentum, aut capitalia crimina, aut longiores peregrinationes quæ ex necessitate fiunt.* Itaque à septimo anno utiliter quidem contrahi sponsalia potuisse, non dubium est: verum eorum demum sponsaliorum nomine quæ cum virginibus decem ad minus annos natis contraherentur, ex lege Papia, commodi lucrive quid percipi poterat.

Hæc de sponsalibus, quæ viam ad explicanda nuptiarum solennia muniant, breviter prædicenda censui. Sponsalibus factis, consequens erat nuptiis diem dici. Nec vero temere & è re nata, ac quolibet, prout incidisset, die nubebant: sed in ea re non levem mensium, temporum ac dierum delectum habebant. Novarum certe Calendarum posteros omnes dies à nuptiis habitos alienos, Sex. Pomp. *libro.* 12. scribit. Mensis item Maius, quemadmodum Plutarchus ἐν Αἰτίοις testatur, nuptiis infaustus & inauspicatus existimabatur. Ex quo illud olim vulgi sermone tritum proverbium: *mense Maio nubunt malæ.* Ovidius lib. 5. Fastor. *Nec viduæ tædis eadem, nec virginis apta*

Tem-

Tempora, quæ nupsit, nec diuturna fuit.
Hac quoque de causa, si te proverbia tangunt,
Mense malas Maio nubere vulgus ait.

Dies etiam alios qui nuptiis contrahendis vitabantur Macrobius *lib.* 1. *c.* 15. recenset: cujus ipsamet verba subjicere satius fuerit: *Nec hoc prætermiserim*, ait, *quod nuptiis copulandis Calendas, Nonas & Idus religiosas, id est, devitandas censuerunt. Hi enim dies præter Nonas feriati sunt: feriis autem vim cuique fieri piaculare est. Ideo tunc vitantur nuptiæ, in quibus fieri vis virginibus videtur. Sed Verrium Flaccum juris Pontificii peritissimum dicere solitum refert Varro, quia feriis tergere veteres fossas liceret, novas facere jus non esset, ideo magis viduis quam virginibus idoneas esse ferias ad nubendum. Subjiciet aliquis: Cur ergo Nonis, si feriatus dies non est, prohibetur celebritas nuptiarum? Hujus quoque rei in aperto causa est. Nam primus nuptiarum dies verecundiæ datur: postridie autem, nuptam in domo viri, dominium incipere oportet adipisci, & rem divinam facere. Omnes autem postriduani dies, seu post Calendas seu post Nonas Idusve, ex æquo atri sunt. Ideo & Nonas inhabiles nuptiis esse dixerunt, ne nupta aut postero die auspicaretur libertatem uxoriam, aut atro immolaret, quo nefas est sacra celebrari.* Idem etiam auctor c.16. ejusdem libri ex Varrone, *Mundus*, ait, *cum patet,*

deorum tristium atque inferum quasi janua patet. Propterea non modo prælium committi, verum etiam delectum rei militaris causa habere, ac militem proficisci, navem solvere, uxorem liberum quærendorum causa ducere, religiosum est. Parentalibus quoque, quæ mense Februario celebrabantur, conjugium propter infaustos & ominosos ejusmodi dies vitandum esse, Ovidius *libro 2. Fastorum* præcipit his versibus:

Postea præteriti tumulis redduntur honores,
Prodigiisque venit funeribusque modus.
Dum tamen hæc fiunt, viduæ cessate puellæ,
Expectet puros pinea tæda dies.
Nec tibi, quæ cupidæ matura videbere matri,
Comat virgineas hasta recurva comas.
Conde tuas hymenæe faces, & ab ignibus atris
Aufer; habent alias mœsta sepulchra faces.

Pomponii tamen nuptias pridie Idus Februar. celebratas, Cicero *lib. 2. Epist. ad Q. frat. Epist. 2.* indicat. Sed & Saliorum diebus festis, abstinendum nuptiis, idem Ovidius suadet lib. 3. Fastor.

Nubere, ait, *si qua volet, quamvis properabitis ambo,*
Differ, habent parva commoda magna moræ.

Contra conjugio aptissimum esse id tempus quod Idus Iunias sequitur, ostendit *lib. 6.* quo loco filiæ diuturnam salutem precatus, ita concludit:

Hanc

Hanc ego cum vellem genero dare, tempora tadis
Apta requirebam, quaque cavenda forent.
Tunc mihi post longas monstratur Iunius idus,
Vtilis & nuptis, utilis esse viris.
Primaque pars hujus thalamis aliena reperta est.
Nam mihi sic conjunx sancta, dialis ait.

Atque ad hunc superstitiosum dierum nuptialium delectum referenda suspicor hæc Ciceronis *ex lib. 2. Epist. ad Q. fatrem* verba: *De nostra Tullia, tui me hercule amantissima, spero cum Crassipede nos confecisse. Dies erant duo qui post Latinas habentur religiosi. Ceterum confectum est.*

Jam ubi nuptiis dictus dies venerat, maxima circa comendam ornandamque sponsam cura impendebatur. Quod priusquam exponam, recte atque ordine facturum me puto, si usurpatas ab antiquis matrimoniorum contrahendorum formas aperiam. Tribus autem generibus uxores quæsitas invenio: usu, farre, coëmtione. Arnobius lib.4. adversus gentes: *Vxores enim ii habent, atque in conjugalia federa veniunt conditionibus ante quæsitis: usu, farre, & coëmtione genialis lectuli sacramenta conducunt.* At Cicero *in Topicis* duo tantum uxorum genera facit: *Si ita*, inquit, *Fabia pecunia legata est à viro, si ea uxor materfa. esset, si in manum*

num viri non convenerat, nihil debetur. Genus est enim uxor: ejus dua forma: una matrumfamiliarum; ha sunt qua in manum convenerunt: altera earum, qua tantummodo uxores habentur. Sed enim discidium hoc facile Ulpiani interventu componitur: qui in manum tam farre quam coëmtione conveniri *in Institutionum fragmentis* docet. Itaque Boëthius ad illum Ciceronis locum, totidem quot Arnobius uxorum quærendarum modos constituit. Et confarreationem quidem solis Pontificibus convenisse scribit. Tametsi à primo urbis ortu id ritus genus institutum, omnibusque peræque nuptiis far intervenisse, Dionysius Halicarnasseus indicare videtur, cum ita scribit: a ἐκάλουν τε τοὺς ἱεροὺς οἱ παλαιοὶ γάμους ῥωμαϊκῇ προσηγορίᾳ περιλαμβάνοντες φαῤῥάκια, ἐπὶ τῆς κοινωνίας τοῦ φάῤῥος, ὃ καλοῦμεν ἡμεῖς ζέαν. Idem subjicit, non nuptiis modo sed & sacrificiis omnibus far à priscis Latinis adhibitum. Quod & Arnobius *lib.* 2. *adversus gentes* testatur: *Tus*, ait, *neque ipse Romulus, aut religionibus artifex in comminiscendis Numa, aut esse scivit aut nasci: ut pium far monstrat, quo peragi mos fuit sacrificiorum solennium munia.* Ovidius lib. 1. Fastor.

Ante deos homini quod conciliare valeret
Far erat, & puri lucida mica salis.

Nondum

a lib. 1. Antiquit.

Nondum pertulerat lachrymatas cortice myrrhas
Acta per æquoreas hospita navis aquas.
Tura nec Euphrates, nec miserat India costum,
Nec fuerant rubri cognita fila croci.

Asconius in 3. contra Verrem oratione: *Nefarium est, quod sacra polluit, farre pio solita celebrari.* Incruenta quippe, & à sanguine pura, prisca sacrificia ex Numæ instituto erant, atque ut Plutarchus loquitur, ἀναίμακτοι αὗται πολλαὶ δι' ἀλφίτου καὶ σπονδῆς καὶ τῶν εὐτελεστάτων πεποιημέναι. Quinetiam inter ejus instituta idem auctor hoc refert: μὴ θύειν ἄνευ ἀλφίτων. Valer. Max. *lib. 2. Memorabil. cap. 1.* de priscis Romanis agens: *Erant adeo continentiæ attenti, ut frequentior apud eos pultis usus, quam panis esset. Ideoque in sacrificiis Mola, quæ vocabatur, ex farre & sale constat.* Mola quippe secundum Sexti Pomp. interpretationem nihil aliud erat, quam far tostum & sale aspersum. & quod eo molito hostiæ aspergerentur, inde Molæ nomen invenit. Virgilius lib. 2. Æneid.

Et salsæ fruges, & circum tempora vittæ.

Ubi Servius, *Salsæ fruges*, ait, *sal & far, quod dicitur Mola salsa: qua & frons victimæ & foci aspergebantur, & cultri.* Fit autem de horna fruge, & horno sale. Ut Horatius: *Et horna fruge.* Quæ Horatii verba habentur *lib. 3. Carmin. Od. 23.*

Od. 23. Ex quo eodem loco duos itidem versus proferam. in quibus ita est:

Mollibit aversos penates
Farre pio, & saliente mica.

Quo genere loquendi etiam Tibullus utitur, Elegia 4. lib. 3.

Et vanum, ait, *metuens hominum genus*, *omina* (sic enim lego) *noctis*,
Farre pio placant, & saliente sale.

Simili modo Ovidius lib. 4. Fastor.

Farra dea, micaque licet salientis honorem
Detis, & in veteres turea grana focos.

At Virgilius, non *in secundo* duntaxat *Æneid.* unde paulo ante versum retuli, sed & *lib.* 12. fruges falsas dixit:

Dant fruges, inquit, *manibus salsas:*

Quod Servius interpretatur, *far & sal: quibus rebus*, ait, *& cultri aspergebantur & victima.* Quo exemplo, Arnobius, lib. 3. adversus gentes, *Nisi tura*, inquit, *& salsas fruges dii acceperint, nequeunt bene facere.* Idem lib. 6. *Non tura, neque fruges salsas, non denique vinum liquens paterarum effusionibus inferamus.* Eaque de causa Mola, salsa dicebatur. Horat. lib. 2. Sat. 3.

Ante aras, spargisque mola caput, improbe, salsa.

Et Martialis alicubi:

Consumsi salsasque molas, & turis acervos:

Ovidius farra mixta sale dixit *lib.* 1. *Fastor.* in his versibus:

Inde

Inde vocor Ianus, cui cum Cereale sacerdos
Imponit libum, farraque mixta sale.
Far plane genus esse frumenti optimi, Servius *in lib.* 1. *Georg.* adnotat. Ceterum, ut Latini, farreas Molas, ita Græci κριθινὰς οὐλὰς sacrificiis suis adhibebant, quemadmodum est ab Eustathio accurate copioseque expositum *in lib.* 1. *Iliad.* qui ex Dione οὐλὰς esse docet, τὸ μίγμα τὸ ἐκ κριθῆς καὶ ἁλῶν. Meminit & Suidas *in verbo* οὐλοθυτεῖν. Quo in vocabulo mendum esse apud Moschopul. *in lib.* περὶ σχεδῶν, admoneo. Ubi ὀλαὶ pro οὐλαὶ legitur. Quem errorem ipsa satis definitio convincit. Sic enim explicat: αἱ ἀλοὶ μεμιγμέναι κριθαὶ καὶ τοῖς θύμασιν ἐπιβαλλόμεναι. Sed ut ad propositum tandem aliquando redeat oratio, consentanea his quæ de farris usu diximus, Plinius, propius ad nostrum argumentum accedens, *lib.* 18. *Natural. histor. cap.* 3. tradit: *Quin & in sacris,* ait, *nihil religiosius confarreationis vinculo erat: novaque nupta farreum praeferebant.* Unde Apulejus lib. 10. de Asino aur. *matrimonium confarreare* dixit. Nec verò uxorem duci olim nisi sacrificiis peractis potuisse, Servius notat *in* 3. *Æneid.* ad eum versum:
Connubiis arvisque novis operata juventus.
Inde Seneca in Octavia. Actu 4.
— Vidit attonitus tuam
Formam Senatus, tura cum superis dares,
Sacrasque

Sacrasque grato spargeres aras mero,
Velata summum flammeo tenui caput.
Et ipse lateri junctus atque hærens tuo
Sublimis inter civium læta omina
Incessit, habitu atque ore lætitiam gerens
Princeps superbo. Talis emersam freto
Spumante Peleus conjugem accepit Tethin.

Valerius Flacc. lib. 8. Argonautic.

Inde ubi sacrificas cum conjuge venit ad aras
Æsonides, unaque adeunt, pariterque precari
Incipiunt: ignem Pollux undamque jugalem
Prætulit, ut dextrum pariter vertantur in orbem.

Et mox:

Primus & ecce fero, quatioque hanc lampada vestro
Conjugio: primus celebro dotalia sacra.

Plane apud Hetruscos & Priscos Latinos in conjunctione nuptiali à novo marito & à nova nupta primum porcum immolari consuevisse, Varro *lib. 2. de re Rustic. cap.* 4. auctor est. Ut ut sit, quo ritu olim confarreatio perageretur, unus Ulpianus, ac ne is plene quidem, explicat *in fragmentis Titulorum ex ejus Corpore exceptorum*, cum ita scribit: *Farre convenitur in manum certis verbis, & testibus decem præsentibus, & solenni sacrificio facto, in quo panis farreus adhibetur.* Quemadmodum autem confarreatione jungebantur, ita diffarreatione conjugia dirime-

dirimebantur. Sex. Pomp. lib. 4. *Diffarreatio genus erat sacrificii quo inter virum & mulierem fiebat dissolutio: dicta diffarreatio; quod fieret farreo libo adhibito.* Sed omissam suo jam tempore confarreandi adsuetudinem, aut certe inter paucos retentam, Tiberius Imp. apud Cornel. Tacit. *lib*. 4. narrat.

Igitur ad alia duo matrimoniorum genera, coëmtione & usu contracta, gradum faciamus. Prioris Cicero *in Orat. pro Murena* meminit. Concipi vero certis verbis coemtionem solitam, idem indicat *lib*. 1. *de Orat.* cum ait: *Nam neque illud est mirandum, qui quibus verbis coëmtio fiat, nesciat, eundem ejus mulieris, quæ coemtionem fecerit, caussam posse defendere.* De ejus certe formula totoque adeo coemtionis ritu quod proferam aliud nihil habeo, præterquam quod est à Boethio *lib*. 2. *commentarior. ad Topica Ciceron. ex Ulpiani institutionibus* relatum. Boethio in ipsis lapsæ jam Latinitatis ruinis, & ut ita dicam, parietinis nato, ut & aliis ejusdem ævi seculi scriptoribus, tantum tribuo quantum eum ex veterum libris, quibus nos injuria temporum orbati sumus, hausisse video. Nec enim sum nescius, eum in illis suis Topicorum commentariis, quorum sex duntaxat libri ex septem, quos se conscripsisse ipsemet

met *lib. 1. de differentiis topic.* testatur, ad nos salvi pervenerunt, in crassos ac supinos errores esse prolapsum. Quale illud est, quod ad explicationem ejus loci adfert, quo Cicero legem jubere scribit, *Assiduo assiduum vindicem esse.* Quod jussum legi Æliæ Sentiæ (etenim Sanctiæ contra ejus, ut existimo, mentem libri impressi scriptum habent, quando nulla ejus nominis lex in veterum monumentis, quod sciam, exstat) attribuit: cujus utique nec interpres esse Sextus Ælius, ex quo interpretationem *assidui* Cicero producit, potuit: ac nec ipse Tullius ex ea lege, quæ post ejus demum obitum, imperante Augusto, in aliam penitus sententiam lata est, exemplum nisi fatidico spiritu & mentis afflatu proferre. Qui error eo perniciosior est, quod ex ejus commentariis in ordinem verborum Ciceronis manavit. Etenim imperitus quidam, legis verbum, quod erat à Cicerone, de Lege 12 tabularum sentiente, ut ex Gellio patet, *a* simpliciter, sicut & alio ejusdem libri loco *b*, prolatum, explanare volens, margini ex Boethii commentariis interpretationem vitiosam adscripsit. quæ deinde in contextum irrepsit. Quod vitium altissimas deinde radices in omnibus codicibus egit. Similiter & illud apud Boethium nota

a lib. 16. noct. Attic. cap. 10. *b* in loco ex comparatione.

nota dignum est, quod maximæ capitis diminutionis exemplum à deportatione sumit: *a* qua tamen constat libertate salva solam civitatem amitti. Nam deportati quidem ἀπόλιδες fiunt & ad peregrinitatem rediguntur, ceterum libertatem naturalem, & ea omnia quæ meri sunt gentium juris, retinent. *b* Et quamvis erroris ejus Callistratus, aut forte Callistrati titulo Tribonianus, patronus advocari possit, *c* non eo tamen ab instituta accusatione desistam: in eaque subscriptores melioris notæ veteres omnes consultos habebo: qui mediæ capitis diminutioni, aquæ & ignis interdictionem & eam quæ in ejus locum successit deportationem subjiciunt. *d* Verum hæc nihil ad hujus libri institutum pertinent: ad quod ut redeam, ipsamet Boethii de coemtionis ritu verba recensebo: *Coemtio,* ait, *certis solennitatibus peragebatur: & sese in coëmendo* (perperam enim in impressis codicibus *communicando* legitur) *invicem interrogabant: vir ita, An sibi mulier materfa. esse vellet: illa respondebat, velle. item mulier interrogabat, An vir sibi paterfa. esse vellet: ille respondebat, velle. itaque mulier in viri con-*

a lib. 2. comment. in locum ab adjunctis.
b l. quidam. D. de pœnis. l. si deportati. §. 1. D. de legat. 3. l. neque. §. 1. D. de milit. test.
c l. cognitionum. §. ult. D. de var. & extraord.
d Ulpian. in fragment. Tit. 11.

convenieb at manum , & vocabantur hæ nuptiæ per coemtionem. & erat mulier materfam. viro loco filiæ. Hæc ille: quæ totidem verbis refert Servius *in lib.* 4. *Æneid.* occasione sumta ex illis Virgilii verbis,

Reppulit, & dominum Æneam in regna recepit.

Idem ad eum *ex lib.* 1. *Georgic.* versum;

Teque sibi generum Tethis emat omnibus undis.

Quod ait, emat, inquit ille, *ad antiquum nuptiarum pertinet ritum : quo se maritus & uxor invicem emebant : sicut habemus in jure.* Quo etiam Virgilium respexisse, Nonius Marcell. *in lib. de propriet. sermon. antiq.* existimat : cui interpretationi & Isidorus *lib.* 5. *Etymolog.* accedit. Coemtionem porro imaginariis venditionibus peractam, ut & adoptionem, credibile est : in eaque facienda nummos aliquot dicis causa intervenisse. Id enim in aliis quoque legitimis actibus observabatur, in quibus specie tenus Mancipationum solennia repræsentanda erant. Cujus moris vestigia à nobis in nostris nuptiis usurpari quidam opinantur, tredecim nummorum numeratione. Verum ego ex Barbararum coloniarum, quæ in Gallias ex Germania migrarunt, ferroque & armis sedes occuparunt, moribus id in usu mansisse potius crediderim. Tam enim Burgundiones quam Saxones uxores suas à parentibus vel tutoribus earum emisse

emisse observavi: idque *ex capite seu titulo* 14. *&* 34. *earum legum quas Gundobaldus Rex Burgundionibus scripsit*: *& ex Tit.*6. 9. *&* 17. *legum Saxonicarum* patet. Idque *pretium nuptiale* appellatur *in Tit.* 12. *legum Burgundion.* & erat 100 solidorum ex Saxonum legibus, ut *cap.* 6. docet. Enimvero quæ coemtione in manum convenerant uxores, proprie matrumfam. nomine exaudiebantur, ut Cicero *Topicis* auctor est. Gellius lib. 18. cap. 6. *Illud compendio probabilius est, quod idonei vocum antiquarum enarratores tradiderunt, matronam dictam esse proprie quæ in matrimonium cum viro convenisset, quoad in eo matrimonio maneret, etiam si sibi liberi nondum nati forent; dictamque esse ita à matris nomine, non adepto jam, sed cum spe & omine mox adipiscendo: unde ipsum quoque matrimonium dicitur. Matrem autem familias appellatam esse eam quæ esset in mariti manu mancipioque, aut in ejus, in cujus maritus, manu mancipioque esset: quoniam non in matrimonium tantum, sed in familiam quoque mariti, & in sui heredis locum venisset.* Eadem harum vocum differentia à Servio traditur *in lib.* 11. *Æneid.* quem quisquis cum Gellio contulerit, non dubitabit *mancipi* pro *mancipio* semel atque iterum mendose apud illum scriptum

ptum esse. Matrisfa. vero *ex Ulpiani lib. 54. aut 59. ad edictum* (variant enim codices) nobis à Triboniano proposita definitio, verbis in quorum interpretatione versabatur, aptata fuit, non ad prisci sermonis proprietatem relata. Illud conniventibus oculis prætereundum non est, quod in viri familiam venisse Gellius scribit eam quæ in manum conveniret. Nam hujus in alienam familiam transitus ratione, capite minui censebatur: indeque in minimis capitis minutionibus conventio in manum numeratur. Ulpianus Tit. 11. fragmentor. *Minima capitis diminutio est per quam & civitate & libertate salva, status duntaxat hominis mutatur. Quod fit adoptione & in manum conventione.* Hinc illustratur quod Cicero *in Topicis* scribit: *Si ea mulier testamentum fecit qua se capite nunquam diminuit, non videtur ex edicto Prætoris secundum eas tabulas possessio dari.* Ubi Boethius, *Mulieres*, ait, *antiquo jure tutela perpetua continebat. Recedebant vero à tutoris potestate qua in manum convenissent. Itaque fiebat eis prioris status permutatio, & erat capite deminuta qua viri convenisset in manum.* Quod autem de perpetua mulierum tutela Boeth. notat, Ulpiani verbis comprobatur, quæ sub *Tit. 11. fragmentor.* sunt posita. Sic autem habent: *Tutores constituuntur tam masculis quam feminis:*

minis: sed masculis quidem impuberibus duntaxat, propter ætatis infirmitatem: feminis autem tam impuberibus quam puberibus, & propter sexus infirmitatem, & propter forensium rerum ignorantiam. Cicero pro Muræna: *Mulieres omnes, propter infirmitatem consilii, majores in tutorum potestate esse voluerunt.* Quamobrem Augustum memoriæ proditum est summi beneficii loco & jure singulari Liviæ uxori & Octaviæ sorori concessisse τὰ σφέτερα ἄνδ κυρίως τινὸς διοικεῖν. Hæc enim sunt Dionis *lib.* 49. hoc ipsum referentis verba: quæ indultum eis fuisse sine tutore auctore res suas gerere significant. Quod & Vestalibus licuisse, Plutarch. *in Numa* docet, qui inter reliqua earum virginum privilegia hoc recenset: καὶ τ' ἄλλα πράττειν ἄνδ προστάτου διαγούσας ὥσπερ τρίπαιδας. Sed enim inter mulierum ac pupillorum tutores lata erat differentia. Nam pupillorum quidem pupillarumque tutores, ut Ulpia. *in Fragment.* explicat *a*, & negotia gerebant & auctoritatem interponebant. Mulierum autem tutores auctoritatem duntaxat interponebant. Idcirco Cato apud Livium *b* majores voluisse dicebat, nullam ne privatam quidem rem feminas sine auctore agere. Cui L. Valerius apud eundem respondens, *Nunquam*, inquit, *salvis suis exuitur*

a Tit. 11. *b* lib. 44.

tur servitus muliebris, & ipsa libertatem quam viduitas & orbitas facit, detestantur. Unde Apulejus *Apolog. pro se ipso secunda*, emtionis à Pudentilla factæ testem, ut auctorem, ejus tutorem Cassium Longinum citat: *Adest*, ait, *etiam tutor auctor mulieris, vir gravissimus & sanctissimus, omni cum honore mihi nominandus Cassius Longinus. Quare, Maxime, cujus emtionis auctor fuerit.* Ex illa vero tutorum differentia Cicero *Topicis* argumentum à dissimili ita ducit: *Non quemadmodum quod mulieri debeas, recte ipsi mulieri sine tutore auctore solvas; ita quod aut pupillæ aut pupillo debeas, recte possis eodem modo solvere.* Ubi Boethius (nam quæ ab eo bene dicta sunt non reticeo) *Mulieres*, ait, *antiquitus perpetua tutela tenebantur: pupilli item sub tutoribus agunt. sed mulieribus si quid debitum fuisset, sine tutoris auctoritate poterat solvi: pupillis vero minime.* Et mox: *Illa perpetua tutela etiam provecta jam ætate continentur: illorum tutela certus annorum numerus terminum facit. Differt enim persona mulierum à persona pupillorum vel in eo, quod pupilli non perpetua reguntur tutela: mulieres vero perpetua. Vel quod pupillus nullum suæ etiam ministrandæ utilitatis judicium habere potest: cum sit aliquis mulieribus, etsi non firmus, in explicanda familiaris rei utilitate delectus.*

ctus. Hactenus ille. Nec tamen quod tutore minime auctore mulier promiserat, magis debebatur quam quod pupillus sine tutoris auctoritate spopondisset, ut ex Cicerone *pro Cæcinna* liquet: nec mulier quæ in tutela erat, manumittendi jus potius quam pupillus habebat, quod est ab Ulpiano *Tit.* 1. traditum. Præterea pupillos suos adrogandos dare tutores non poterant, quod tantam esse tutoribus in pupillos auctoritatem potestatemque fas veteres non ducerent, ut caput liberum, fidei suæ commissum, alienæ ditioni subjicerent. quemadmodum ex Gellio didicimus *a*. At mulieri in manum convenienti tutores utiliter auctoritatem præstabant: licet ex conventione in manum eadem prope quæ ex adrogatione effecta sequerentur. Et vero sine tutorum auctoritate non potuisse in manum mulierem convenire, Cicero *pro Flacco* satis dilucide ostendit. Inde idem pro Cluentio: *Nubit genero socrus, nullis auspicibus, nullis auctoribus*. Quod autem ea tutela legitima tam à Cicerone quam ab Ulpiano appellatur, indicio est, lege 12 Tab. introductam. Id quod verum puto, & ex Atheniensium legibus hoc caput à Decemviris descriptum, quandoquidem & apud illos mulieres tutorum, quos κυρίους vocabant,

a lib. 5. cap. 19.

bant, poteſtate continerentur, ut eſt à Budæo *in lingua Græca Commentar.* obſervatum. Jam, propinquorum tutela conventione in manum mulieres liberatas, ut Boethius ſupra citato loco perſtrinxit, mirum non eſt: cum eo modo capite minuerentur, ſtatumque ac familiam mutarent, & in virorum mancipium redigerentur; in quorum manu eas fuiſſe, etiam Cato in eo quem paulo ante produxi Livii loco dicit. Quin etiam in manum conveniendo mulierem cum capite fortunas quoque ſuas in familiam ac domum mariti tranſtuliſſe ſciendum eſt. Nam, ut Cicero *in Topicis, in loco ab effectis,* ſcribit, *cum mulier viro in manum conveniebat, omnia quæ ejus fuerant, viri fiebant dotis nomine.* Unde Boethius, uxore defuncta quæ in manum conveniſſet, bona ejus ad virum pertinuiſſe bene colligit. Quapropter Lucio Flacco inter cetera vitio datum legimus, quod Valeriæ gentilis ſuæ, quæ Androni Seſtilio nupſiſſe dicebatur, bona avertiſſet, ejuſque hereditate virum, ad quem ea legitimo jure pertinebat, fraudaſſet. Quod crimen Cicero in ea quam pro eo reo dixit, oratione ita refellit, ut in manum Seſtilio conveniſſe Valeriam neget. Idque argumento ab enumeratione partium ducto probat. Nam ſi in manum conveniſſe dicatur, utique uſu vel coem-

tione conveniſſe eam neceſſe fuiſſe dicit, cum hæ ſolæ eſſent inter ejus conditionis & qualitatis perſonas uſitatæ matrimoniorum ſpecies. Atqui uſu convenire in manum non potuiſſe, docet hac ex jure ſumta ratione; quod de tutela legitima, qua majorum more Valeria continebatur, nihil potuerit abſque tutorum omnium auctoritate uſu diminui: ut proinde ei non licuerit, tutoribus minime auctoribus factis, alienæ ſe ditioni ſubjicere, in alienamque familiam ſe & bona ſua transferre. A quo non abhorret quod idem *lib.* 1. *Epiſt. ad Attic.* ita ſcribit: *De Tadiana re mecum Tadius locutus eſt, te ita ſcripſiſſe, nihil eſſe jam quod laborares: quoniam hereditas uſu capta eſt. Id mirabamur, te ignorare de tutela legitima, in qua dicitur eſſe puella, nihil uſucapi poſſe. Diminuendi* enim verbo in hanc ſententiam uſos veteres apparet ex Senatuſconſulto de petitione hæreditatis. a Coemtione vero, quod erat alterum partitionis membrum, in manum peræque convenire non potuiſſe Valeriam contendit, cum ei rei auctoritatem Flaccus qui è tutorum numero erat non præſtitiſſet: ac per hoc ſine eo auctore dicta ab ea dote nihil actum eſſe, ibidem adſeve-

 rat.

a l. item veniunt. §. item placere. & l. deperditum. D. de petition. hered.

rat. Quod & *in Oratione pro Cæcinna* pro certo ac constanti ponit. Ideoque ex lege Julia de maritandis ordinibus, à Prætore urbano tutor mulieri virginive, quæ ex ea ipsa lege nubebat, ad dotem dandam, dicendam, promittendamve dabatur, si legitimum tutorem ea non haberet, ut est ab Ulpiano memoriæ proditum *a*. Atque hæc erant jura quæ sibi conventionis in manum beneficio maritus in bonis uxoris vindicabat. Vice versa etiam uxor eorundem & bonorum & sacrorum cum viro socia ac particeps fiebat. Qua communione merito existimavit Romulus inter se arctiori vinculo colligatum conjuges iri. Est enim hujus rei origo ab ejus legibus arcessenda, quibus hoc comprehensum fuisse Dionys. Halicarn. auctor est *b*, *γυναῖκα γαμετὴν κατὰ νόμους ἱεροὺς συνελθοῦσαν ἀνδρὶ κοινωνὸν ἁπάντων εἶναι χρημάτων τε καὶ ἱερῶν.* Unde mirum non est, Nuptias à Modestino *c* divini & humani juris conjunctionem definiri, & à Gordiano *d* uxorem rei divinæ & humanæ sociam appellari. Quapropter nec turpe judicium ob res viro subtractas adversus eam dari prudentibus placuit *e*, quam societas vitæ quodammodo dominam faceret.

a Tit. 11. *b* lib. 2. *c* in l. 1. D. de ritu nupt. *d* in l. adversus. C. de crim. expil. hered. *e* *l.* 1. D. rer. amot.

ceret. Hinc quoque forte ab initio moribus comparatum fuit, ut ne inter conjuges factæ donationes valerent. Quod & aliis postea rationibus utile visum est. Quas inter etiam hanc Plutarch. ἐν Αἰτίοις commemorat, ὅτι δεῖ κοινὰ καὶ γυναιξὶ εἶναι τὰ ἀνδρῶν, καὶ ἀνδράσι τὰ γυναικῶν. Ex iisdem etiam Romuli legibus descendisse Halicarnasseus admonet, quod usu apud Rom. invaluit, ut viro mortuo superstes uxor non aliter ac patri filia heres existeret: & quidem eo sine liberis defuncto totam ex asse hereditatem sibi vindicaret: liberis vero relictis æquam cum iis partem ferret. Ac plane suorum heredum loco ac numero ejusmodi uxores habitas, & perinde atque illos heredes vel exheredes scribi debuisse, ne præteritione earum testamenta vitiarentur, ex veteri jurisprudentia intelligimus. Sic enim Ulpianus, *in fragmentis Titulorum ex ejus Corpore excerptorum*, scribit [a]: *Sui heredes instituendi sunt vel exheredandi. Sui autem heredes sunt, liberi quos in potestate habemus, tam naturales quam adoptivi. Item uxor quæ in manu est, & nurus quæ in manu est filii quem in potestate habemus.* Et alias [b]: *Adgnascitur suus heres, aut adgnascendo, aut adoptando, aut in manum conveniendo, aut in locum sui heredis succedendo.* Quod

[a] Tit. 22. [b] Tit. 23.

nec Servium latuit, qui *in 7. Æneid.* ad illum Virgilii versum,

— Quæsitas sanguine dotes
Abnegat, externusque in regnum quæritur heres.

De jure, ait, *traxit, ut non generum, sed heredem diceret. Nam per coemtionem facto matrimonio sibi invicem succedebant.* His consequens est, à muliere herede scripta viro, cui ea in manum convenisset, inutiliter legatum relictum fuisse: ut & juris ipsa ratio dictat, & ex eo inferri potest, quod Ulpianus *Tit.* 23. *fragmentor.* definit his verbis: *Ei, cujus in potestate, manu, mancipioque est heres scriptus, legari non potest.* Quinetiam mancipari eam à viro potuisse, argumento est quod Sex. Pomp. ex Ælio Gallo scribit, Remancipatam eam dictam quæ mancipata erat ab eo cui in manum convenerat. Itaque in eo quod ab Ulpiano scriptum est *a*, eum qui liberum caput mancipatum sibi vel à parente vel à coemtore manumisit, per similitudinem patroni tutorem fiduciarium effici; videndum est, ne ad maritum coemtoris nomen, potius quam ad alium quemquam referendum sit. Ex his satis patere arbitror, quid esset, in manum convenire. Quod loquendi genus ab

a Tit. 11. §.4.

ab Apuleio *lib.* 8. non semel est usurpatum.

Ceterum de uxorum usu quærendarum forma nihil à quoquam veterum auctorum literis proditum reperi. Tentari quidem certe, non incolorate posset; nec vero quid obstet, præter juris rationem qua Flacci partes tueri Cicero nisus est, video, Usu partas ac quæsitas uxores eas fuisse quæ matrimonii causa in domum absque coemtionis solennibus deductæ toto vertenre anno cum viro adsuessent: quæ post id temporis ex 12. Tab. in manu mancipioque viri fuerint, quasi usu, id est, possessione viro mancipatæ. Usum enim pro possessione veteres dicebant. Et ita 12. *Tab.* scriptum erat: *Annuus usus esto.* Unde & *usucapionis* nomen. Usum vero legitimum fuisse dominiorum quærendorum & adipiscendorum modum nemo ambigit. Et vel juris civilis auctoribus tacentibus, ejus rei unus locupletissimus esset testis Horatius, cum ait:

Si proprium est quod quis libra mercatur & are,
Quadam, si credis consultis, mancipat usus.

Proinde quemadmodum res mobiles, vel se moventes, anno possessæ, possessoris, ex jure Quiritium, fiebant: ita mulierem quæ cum viro una matrimomi causa anno integro morata esset, ei uxorem cum re & effectu

partam conciliatamque fuisse suspicari possumus. Probabile hoc facit, quod annui hujus usus interrumpendi interpellandique gratia trinoctio perfecto à viro uxorem abnoctare lex 12 Tab. jubebat. Hoc enim de usurpatione uxorum, id est, usus earum interruptione, ex Q. Mutio Scævola Gellius & ab eo mutuatus Macrobius prodiderunt. Cujus usurpationis quæ fuisset utilitas non video nisi in manum & mancipium viri per annuam possessionem mulier transitura fuisset. Quorsum enim, quæso, de usurpatione annui uxorum usus lege cautum fuisset, si non ejusmodi usu aliquid viro præter nudum matrimonii nomen accessisset? Nam ad uxoris inane consortium (id est, conventionis in manum viribus destitutum) consequendum, annum exspectari nihil attinebat, quod mero consensu, mutuaque voluntate, protinus conjuges nanciscebantur. Necesse est igitur amplius aliquid annuo usu maritum nactum ac consecutum fuisse. Quæ res existimandi copiam præbet, ut, quemadmodum servus venditus & traditus, neque tamen emtori mancipatus, nec in jure cessus, nec ab ipso annum possessus, in bonis tantum ejus erat; non autem, quoad horum quid intervenisset, ex jure Quiritium ejus fiebat: sic quæ nec farre nec coemtione in manum convenisset, sed

in

in domum duntaxat pro uxore deducta esset mulier, uxor quidem habebatur: ceterum non ante in manum viri convenisse censebatur, quam apud eum annum nulla trinoctii absentia interposita implevisset. Transacta vero annua die, tum usu viro quæsita uxor judicabatur, pro eoque erat ac si in manum solennibus verbis convenisset, utpote usu ac possessione, quod solennitati defuerat, supplente. Sed hæc ut sunt in conjectura posita, & à me investigandi tantum, non etiam adfirmandi gratia proposita, ita à lectoribus accipi & æqui bonique consuli velim. Liberum enim suum cuique de his judicium, imo vero liberam suspicionem relinquo. Ad eam certe uxorum usu quæsitarum speciem Plautus, sive quis alius argumenti Amphitryonis auctor est, adlusisse videtur his versibus:

In faciem vorsus Amphitryonis Iuppiter,
Dum bellum gereret cum Telebois hostibus,
Alcumenam uxorem cepit usurariam.

Nisi quis malit ex alio Prologi versu, quo usuram corporis ejus cepisse eum scribit, verba ea interpretari. Equidem assentiri iis non possum qui solo usu uxores cum concubinis confundere conantur. Aliud enim semper fuit uxorum, aliud concubinarum nomen. Nec uxorii nominis dignitas concubinis unquam est tributa. Hoc ergo inter eas

quæ quoquo modo in matrimonium convenissent (quas Cicero tantummodo uxores, Gellius matronas appellatas scribit), & concubinas, intererat, quod illæ matrimonii, hæ consuetudinis solius causa haberentur. Atque ex affectu & animo habentis ea res plerumque censebatur. Quamquam in liberæ mulieris ejusque ingenuæ, quæ corpore quæstum non fecisset, consuetudine non concubinatus, sed matrimonium intelligebatur; ut Modestinus *lib.* 1. *Regular.* scribit: *a* qui & illud eodem libro tradiderat, *b* Stuprum committere eum qui liberam mulierem consuetudinis, non matrimonii causa contineret. Honestæ quippe vitæ & ingenuam, minime prostituti corporis, mulierem in concubinatu habere non licebat: sed vel in matrimonio habere necesse erat, vel qui hoc recusabat, in legem Juliam de adulteriis incidere, stuprique crimen committere judicabatur. *c* Ex earum verò mulierum, quæ vel in matrimonio vel in concubinatu promiscue haberi poterant, consuetudine, utrum matrimonium an concubinatus induceretur, ex destinatione animi eorum qui eas habebant pendebat. Nam si maritali eas honore & affectione viri prosequerentur,

a l. in liberæ. D. de ritu nupt. *b* l. stuprum. D. ad l. Jul. de adult. *c* l. in concubinatu. D. de concubin.

rentur, uxores; ſin minus, concubinæ cenſebantur. Ex illis ſuſcepti, juſti ac legitimi; ex his, vulgo quæſiti ac ſpurii exiſtimabantur. Quamobrem obſcurum jam nemini eſſe puto, quod concubinam ex ſola animi deſtinatione æſtimari oportere Paulus ſcribit. *a* Exemplum appoſitum ſuppeditat Capitolinus in M. Antonino philoſopho: qui Fauſtina uxore mortua, à ſecundis nuptiis eum Imperatorem abſtinuiſſe ſcribit: eniſam tamen eſſe quamdam Fabiam ut in ejus matrimonium coiret; ſed illum, ne tot liberis ſuperduceret novercam, concubinam dumtaxat ſibi adſciviſſe, procuratoris uxoris ſuæ filiam. Aliud etiam occurrit ex Papiniano *lib.* 8. *Reſponſor.* quo Cocceium Caſſianum, virum clariſſimum, Rufinam quamdam ingenuam, pleno honore dilexiſſe, ex eaque filiam ſuſcepiſſe memorat: cum tamen pro concubina eam habuiſſet, nec uxorio eam nomine dignatus eſſet, & filiam alumnæ nomine nuncupaſſet, vulgo quæſitam eam filiam judicatam refert. Itaque quæ concubina fuerat, mutata voluntate uxor haberi poterat. Teſtem habemus eundem Papinianum lib. 12. Reſponſor. *Donationes*, ait, *b* *in concubinam collatas, non poſſe revocari, convenit: nec, ſi matrimonium*

B 6 *inter*

a l. penul. D. de concubin. D. de donationib.

b l. donationes.

inter eosdem postea fuerit contractum, id irritum recidere, quod ante jure valuit. An autem maritalis honor & affectio pridem praecesserit, personis comparatis, vita conjunctione considerata, perpendendum esse respondi. Neque enim tabulas facere matrimonium. Cui optime quadrat quod Quintilianus *lib.* 5. *cap.* 11. ita scribit: *Ex contrario nihil obstat quo minus justum matrimonium sit mente coeuntium, etiam si tabulae signatae non fuerint. Nihil enim proderit signasse tabulas, si mentem matrimonii fuisse non constabit.* Mens ergo & voluntas viri, uxorem à concubina (quae modo in concubinatu retineri jure poterat) separabat: cum ad matrimonii substantiam tabularum nuptialium obsignatio necessaria non esset. Unde Imp. Probus Fortunato rescripsit *a*, quam liberorum procreandorum causa domi habuerat uxorem, non eo minus ei justam uxorem esse quod tabulae nuptiales nullae intercessissent. Dignitate item uxor à concubina distinguebatur, ut noster Ulpianus significat *b*. Atque ideo Aelius Commodus Verus, Spartiano referente, *uxorem dignitatis esse nomen, non voluptatis*, dicebat. Plane eam quae uxoris loco sine nuptiis in domo esset, pellicem ex quorun-
dam

a l. si vicinis. 9. C. de nupt. *b* l. item legato. 49. §. 4. D. de legat. 3.

dam sententia appellatam esse Paulus refert *a*. Cujus tamen vocis aliam idem interpretationem *ex Massurii Sabini libro Memorialium* adducit, ubi rectius, meo quidem judicio, *Memorabilium* legeretur. Nam hanc fuisse libri cujusdam ab eo editi inscriptionem, Macrobius *lib. 3. Saturnalior. cap. 6.* ostendit. At Gellius pellicem appellatam, probrosamque habitam, quæ juncta consuetaque esset cum eo, in cujus manu mancipioque alia matrimonii causa foret, Numæ lege docet *b*, in qua ita erat: *Pellex adem Junonis non tangito. Si tangit, Junoni crinibus dimissis agnum feminam cadito.* Ac de uxorum quidem generibus & differentiis satis.

Ceterum antiquitus nuptiæ non nisi captatis prius auguriis fiebant. Iisque faciendis Auspices (quo nomine τοὺς ἐπ' οἰωνοῖς ἱερεῖς appellatos Plutarch. ἐν Αἰτίοις scribit) olim interponebantur, ut Valer. Max. *lib. 2. cap. 1.* tradit, his verbis: *Apud antiquos non solum publice, sed etiam privatim nihil gerebatur nisi auspicio prius sumto. Quo ex more nuptiis etiam auspices nunc interponuntur: qui quamvis auspicia petere desierint, ipso tamen nomine veteris consuetudinis vestigia usurpantur.* Sic Tacitus de nuptiis Messalinæ tractans *lib. 11.* &

a in l. libro. 144. D. de verb. signif. b l. 4. c. 3.

de Neronis cum Pythagora conjugio *lib.* 15. agens, utrobique auſpicum adhibitorum meminit. Plautus etiam in Prologo Caſinæ:

Vltro, ait, *ibit nuptum, non manebit auſpices.*

Cicero pro Cluentio: *Nubit genero ſocrus, nullis auſpicibus, nullis auctoribus, funeſtis ominibus.* Lucanus lib. 2. de bello Pharſal.

Pignora nulla domus, nulli coïere propinqui,
Iunguntur taciti, contentique auſpice Bruto.

Iuvenalis, Sat. 10.

—Tyriusque palam genialis in hortis
Sternitur, & ritu decies centena dabuntur
Antiquo: veniet cum ſignatoribus auſpex.

Symmachus lib. 2. Epiſtol. *Sororem Pompeiam olim viro maturam te auſpice in manus optat accipere.* Servius *in* 1. *Æneid.* ad illum verſum,

Cui pater intactam dederat, primiſque jugarat Ominibus. Id eſt, auguriis. Et ſecundum Romanos locutus eſt, qui nihil niſi captatis faciebant auguriis, præcipue nuptias. Idem *in lib.* 4. *Æneid.* ad eos verſus,

Diis equidem auſpicibus reor & Iunone ſecunda
Huc curſum Iliacas vento tenuiſſe carinas.

Dii, ait, *qui ſunt auſpices matrimoniorum, Æneam huc venire fecerunt. Nuptiæ enim captatis auguriis fiebant.* Quod ille Lucani & Iuvenalis paulo ante prolatis teſtimoniis compro-

comprobat. Hinc Claudianus in Epist. ad Serenam:

Atque utinam sub luce tui contingeret oris
Conjugis in castris & solio generi
Optatum celebrare diem, me jungeret auspex
Purpura, me sancto cingeret aula toro.

Idem in Rufin. lib. 1.

— *Hac auspice tadæ*
Oedipodem matri, natæ junxere Thyesten.

Seneca in Troade, Act. 4. Sc. 1.

Quicunque hymen funestus, illætabilis,
Lamenta, cædes, sanguinem, gemitus habet,
Est auspice Helena dignus.

Ac de hujusmodi auspicibus accipiendus est ille Suetonii *in Claudio* locus, quo Valeriam Messalinam uxorem supplicio adfecisse eum Imperatorem narrat, dote prius inter auspices consignata. Erat autem prosperrimi augurii nuptialibus negotiis accipitris circi altero pede claudi aspectus, ut Plinius *lib.* 10. *cap.* 8. prodidit. Quinetiam his conjugalibus auspiciis antiquitus Pilumnum & Picumnum deos deputatos, Nonius Marcellus, Varronis auctoritate adductus, *in cap. de doctorum Indagine* scribit.

His ita expositis tempus est ad novæ nuptæ cultum, vestitum, ornatumque transeamus. Ac primum ut à vertice incipiam, senis crinibus eam ornari solitam reperio: sive quod is ornatus vetustissimus esset, seu

quod

quod eo virgines Vestales ornabantur, quarum castitatem viris suis nubentes spondebant, quemadmodum Sex. Pompeius tradit. Cælibari præterea hasta, quæ in corpore gladiatoris abjecti occisique stetisset, nubentis caput, eodem auctore, comebatur: ut, quemadmodum illa fuerat conjuncta cum corpore gladiatoris, sic ipsa cum viro esset: vel quia matronæ in Junonis Curitis tutela essent, quæ ita à ferenda hasta (quæ Sabinorum lingua *curis* dicitur) appellabatur: vel ut fortes viros genituram ominarentur: vel quod nuptiali jure imperio viri subjiciebatur nubens, quia hasta summa armorum & imperii est. Hanc autem consuetudinem alia hujus instituti addita ratione Plutar. *in Romulo* retulit: Ἔνιοι δὲ λέγουσι, καὶ τὸ τὴν κόμην γαμουμένης αἰχμῇ διακρίνεσθαι δορατίου, σύμβολον εἶναι τοῦ μετὰ μάχης καὶ πολεμικῶς τὸν πρῶτον γάμον γενέσθαι, περὶ ὧν ἐπὶ πλέον ἐν τοῖς αἰτίοις εἰρήκαμεν. Quibus verbis Plut. nos ad eum librum rejicit qui vulgo Ῥωμαϊκὰ inscribitur, quem tamen ipse Αἰτιῶν inscripsisse videtur. Verba autem ejus in eo libro hæc sunt: Διὰ τί τῶν γαμουμένων αἰχμῇ δορατίου κόμην διακρίνουσι; Cujus rei causas complures, hanc vero Sexto Pompeio concordantem adfert. Ἢ τὰ μὲν πλεῖστα τῶν γαμικῶν εἰς τὴν Ἥραν ἀνῆπτον. Ἥρας δὲ ἱερὸν τὸ δόρυ νενόμισται, καὶ τῶν ἀγαλμάτων

τῶν αὐτῆς δόρατι στηρίζεται τὰ πλεῖστα. καὶ Κυρῖτις ἡ θεὸς ἐπωνομάσθη. τὸ γὰρ δόρυ κύριν ἐκάλουν οἱ παλαιοί.

Curitis porro Junonis etiam Martian. Felix *lib. 2. de nupt. Philolog.* inter cetera ejus deæ cognomina meminit. Necnon Sextus Pompeius, *Curitim*, ait, *Iunonem appellabant, quia eandem ferre hastam putabant.* Ovid. lib. 2. Fastor.

Sive quod hasta curis priscis est dicta Latinis.

Eum vero de quo agere cœpimus morem idem Ovid. *libr. 2. Fastor.* eo qui jam à me supra relatus est loco perstringit; mense Februario, quo inferis parentabatur, nuptiis abstinendum hac periphrasi monens:

Nec tibi, quæ cupidæ matura videbere matri,
Comat virgineas hasta recurva comas.

Arnobius *lib. 2. adversus gentes*, veteres quosdam ritus desuetudine sublatos recensens, *Cum in matrimonia*, inquit, *convenitis, toga sternitis lectulos, & maritorum genios advocatis, nubentium crinem cælibari hasta mulcetis.* Corona deinde redimiri novæ nuptæ consueverant. Tertullian. in lib. de corona militis. *Coronant & nuptiæ sponsos.* Catull. in carmine de nuptiis Juliæ & Manl.

Cinge tempora floribus
Suave olentis amaraci.

Lucanus

Lucanus, de nubente loquens,
Turritaque premens frontem matrona corona
Translata vitat. & quæ sequuntur.
Claudianus etiam Stiliconem ad nuptiarum apparatum corona tempora cingere sic admonet:
Solitas galea
Fulgere comas,
Stilico, molli
Necte corona.
Enimvero recta tunica novæ nuptæ induebantur, qualem prima Caia Cæcilia texuit, ut est à Plinio *lib.* 8. *Natural. histor. cap.*48. relatum. Quod quidem ex felici textricis conjugio in usum venisse non dubito; cujus memoriam, boni ominis causa, in nuptialibus ritibus novas nuptas usurpasse constat.

Cingulo insuper nupta cingebatur, quod vir in lecto solvebat. Factum id ex lana ovis, Sex. Pomp. scribit: ut sicut illa in glomis sublata, conjuncta inter se est; sic vir suus secum vinctus cinctusque esset. Cingulum id Herculano nodo vinctum vir ominis gratia solvebat, ut sic ipse felix in suscipiendis liberis esset, sicut Hercules fuit, qui 70 liberos reliquit. Inde Catull. in nupt. Iul. & Manlii:
Te suis tremulus parens
Invocat: tibi virgines

Zonula

Zonula solvunt sinus.
Et in carmine ad Januam:
Nec quærendum aliunde foret nervosius illud,
Quod zonam posset solvere virgineam.
Et alias:
Tam gratum mihi quam fuit puellæ
Pernici aureolum tulisse malum
Quod zonam solvit diu ligatam.
Ovidius in Epistola Phyllidis ad Demophoontem:
Cui mea virginitas avibus libata sinistris,
Castaque fallaci zona revincta manu.
Arnob. lib. 3. adversus gentes: *Nisi virginalia vincula jam ferventes dissolverent atque imminentes mariti.* Citatur & à Nonio Marcello hic Varronis versus Γέροντο-διδασκάλυ. *Novus maritus taciturnus, taxim solvebat cingulum.* Ab hac vero cingulorum replicatione Junoni, quæ conjugalibus federibus præesse credebatur, Cinxiæ cognomen inditum fuit. Sex. Pompejus, *Cinxia*, ait, *Iunonis nomen sanctum habebatur in nuptiis, quod initio conjugii solutio erat cinguli quo nova nupta erat cincta.* Arnobius lib. 2. adversus gent. *Vnctionibus superest Vnxia, cingulorum Cinxia replicationi.* Ex quo emendandus est Martiani Felicis locus, apud quem *lib.* 3. *de nuptiis Philolog.* in ea oratione quam Philologia ad Junonem habet, ita vulgo legitur: *Iterducam, & Domi-*

& Domiducam, Vnxiam, Cinthiamque mortales puellæ debent in nuptias convocare. ubi *Cinxiam* proculdubio legendum est.

Junoni autem multos habitos in nuptiis honores, quod ea jungendis & conciliandis matrimoniis præesse censeretur, præter Plutarchi supra citatum locum, Ovidius non semel *in Epistol. Heroid.* indicat. Veluti in Epistol. Phyllidis ad Demophoont.

Iunonemque toris quæ præsidet alma maritis.

Et in Epist. Medeæ ad Jason.

Conscia sit Iuno sacris præfecta maritis.

Et in Epist. Hypsipyles.

Non ego sum furtim tibi cognita: pronuba Iuno
Adfuit.

Sed & Virgil. lib. 4. Æneid.

Iunoni ante omnes, cui vincla jugalia curæ.

Statius Papin. in Sylvis.

— Dat Iuno verenda
Vincula, & insigni geminat concordia tæda.

Junonem plane nuptiarum præsidem Dio Chrysostomus, *oratione septima*, quæ *Euboica aut Venator* inscribitur, vocat. Eaque ratione τελείας cognomine à Græcis Juno ornatur. Plutarch. ἐν Αἰτίοις, *quæstione secunda*: Πέντε δεῖσθαι θεῶν τοὺς γαμοῦντας οἴονται· Διὸς τελείου καὶ Ἥρας τελείας, καὶ Ἀφροδίτης καὶ Πειθοῦς· ἐπὶ πᾶσι δὲ Ἀρτέμιδος. Non enim *adulta Iuno* eo verbo exaudienda est, quemadmodum illic perperam interpres vertit,

vertit, sed *nuptiarum præses*. Epitheton namque hoc à voce τέλος descendit, quæ antiquis *nuptias* significabat. Pollux, *libr*. 3. *Onomast*. Προτελεῖα δ' ἐλέγοντο οὐ μόνον αἱ νύμφαι, ἀλλὰ καὶ οἱ νύμφιοι, καὶ τέλειος ὁ γάμος ἐκαλεῖτο, καὶ προτέλειοι οἱ γεγαμηκότες. Διὰ τοῦτο καὶ Ἥρα τέλεια ἡ ζυγία. ταύτῃ γὰρ τοῖς προτελείοις προσετέλουν. & quæ sequuntur. Suidas, Ἥρα, ait, πέλεια καὶ Ζεὺς τέλειος, ἐτιμῶντο ἐν τοῖς γάμοις ὡς πρυτάνεις ὄντες τῶν γάμων. τέλος δὲ ὁ γάμος. Διὸ καὶ προτέλεια ἐκαλεῖτο ἡ θυσία ἡ πρὸ τῶν γάμων. Eustath. in 2. *Iliad*. Τέλος γὰρ, ait, ὁ γάμος, ὅθεν τελείους τοὺς γεγαμηκότας ἔλεγον. Idem *in* 12. *Iliad*. Ἐκ δὲ τοῦ λοιποῦ τέλος, ὃ σημαίνει τὸν γάμον, τὰ προτέλεια, ὧν χρῆσις μὲν μόνη παρὰ Αἰλίῳ Διονυσίῳ, ἑρμηνεία δὲ παρὰ Παυσανίᾳ, εἰπόντι ὅτι προτέλεια ἡ πρὸ τῶν γάμων θέα, ἴσως τὰ λεγόμενα θεώρητρα. ἐκεῖθεν δὲ καὶ τέλειοι οἱ γεγαμηκότες, καὶ τελειωθῆναι τὸ γῆμαι. Itaque τέλεια *Iuno* nihil aliud quam γαμήλιον significat. quod epitheton Junoni tributum Servius in 4. *Æneid*. ad versum, *Et Iunone secunda*, notat. Quem quidem interpretis Plutarchi errorem eo dissimulandum non putavi, quod eo quoque in fraudem illectum Ludovicum Vivem videam *in suis ad cap*. 22. *lib*. 4. *de civit. Dei Commentariis*. Junoni vero τῇ τελείᾳ sacra facientes fel cum

reliquis

reliquis victimarum extis non porrigebant; sed demtum & divulsum abjiciebant; mystice significantes, bilem omnem atque iracundiam à nuptiis abesse oportere. Quod me Plutarchus *ἐν γαμικοῖς παραγγέλμασι* docuit. Sed est ille ejus auctoris locus in Frobenianis codicibus, duobus in verbis corruptus. Sic enim scriptum habent: *Οἱ τῇ γαμηλίᾳ θύοντες ὥρᾳ τὴν σχολὴν οὐ συγκαθαγίζουσι τοῖς ἄλλοις ἱεροῖς, ἀλλ' ἐξελόντες ἔρριψαν παρὰ τὸν βωμόν, αἰνιττομένου τοῦ νομοθέτου, τὸ μηδέποτε δεῖν σχολὴν μηδὲ ὀργὴν γάμῳ παρεῖναι.* Atqui legendum est *γαμηλίᾳ θύοντες Ἥρᾳ.* Rursus, *χολὴν*, id est, *fel*, non *σχολὴν*, quod aliud penitus significat. Qui me locus admonet, ut aliud huic adfine & cognatum apud eundem auctorem librariorum vitio commissum erratum corrigam. Nam *in Numa*, quo loco anni menses recenset, passim ita scriptum est: *Τῶν δ' ἐφεξῆς τὸν μὲν μάϊον καλοῦσιν, ἀπὸ Μαίας, Ἑρμῇ γὰρ ἀφιέρωται, τὸν δὲ ἰούνιον, ἀπὸ τῆς ὥρας.* Ubi *Ἥρας* legendum esse contendo. Idque sequentia verba manifeste demonstrant, in quibus ita est: *εἰσὶ δέ τινες οἱ τούτους ἡλικίας ἐπωνύμους εἶναι λέγοντες πρεσβυτέρας καὶ νεωτέρας. μαιώρες γὰρ οἱ πρεσβύτεροι παρ' αὐτοῖς, ἰουνιώρες δὲ οἱ νεώτεροι καλοῦνται.* Apparet enim Plutarchum duplex Junii mensis etymon attingere,

quem à Junone nonnulli, à junioribus alii dictum censent. ut & idem ἐν Αἰτίοις, & Macrob. *lib. 2. Saturnal. cap.* 12. testis est: *Iunius*, inquiens, *Majum sequitur: aut ex parte populi, ut supra diximus, nominatus; aut ut Cingius arbitratur; quod Iunonius apud Latinos ante vocitatus, diuque apud Aricinos Prænestinosque hac appellatione in fastos relatus sit: adeo ut, sicut Nisus in commentariis fastorum dicit, apud majores quoque nostros hæc appellatio mensis diu manserit, sed post detritis quibusdam literis, ex Iunonio Iunius dictus sit.* Censorinus *in lib. de die natali cap.* 18. Junium quoque à Junone potius quam junioribus dictum putat: quod illo mense maximi Junoni habentur honores. Quibus & Bedam *in lib. de ratione tempor.* adde. Hanc certe lectionem omni scrupulo amoto rectam esse, D. Amiotus, Abbas Bellosanensis, vir raræ doctrinæ, & ea, quam magna cum laude sustinet, regiæ institutionis cura vere dignus, mihi scriptorum codicum auctoritate comprobavit: qui & illud me docuit, *in eadem Numæ vita*, paulo post in Februarii mensis etymologia mendum esse. Nam cum vulgo τοῖς φυτοῖς ἐναγίζουσι καὶ τότε, legatur; τοῖς φθιτοῖς legendum esse, veteres codices, quos ille accuratissime evolvit, ostendunt. De cujus lectionis veritate nemo dubitabit, qui eo mense

mense justa diis manibus solvi, & mortuis parentari solitum, secum reputabit. Quod ex Ovidii Fastis, Macrobio *lib.* 1. *Saturn. cap.* 13. aliisque veterum scriptis cuivis in promtu esse potest. Verum, ut ad propositum redeat oratio, ex ea superstitiosa gentilium opinione, quam de Junone animo conceptam habebant, multa ei deæ secundum munerum, potestatum, ac in re uxoria officiorum varietatem ac diversitatem, cognomina indita fuisse observavi. Primum enim à conjunctione maris & feminæ *Iuga*, Sexto Pomp. teste, vocabatur; exemplo Græci sermonis, quo Ζυγία vocabatur. Quod nomen Apuleius Græcissans *lib.*6. *de Asino aur.* usurpavit. Quæ appellationis hujus notatio à Dionysio Halicar. his verbis comprobatur: Ζεὺς γὰρ καὶ Ἥρα πρῶτοι ζευγνύντες τε καὶ συνδυάζοντες. οὕτω τοι ὁ μὲν καὶ πατὴρ καλεῖται πάντων, ἡ δὲ ζευγία ἀπὸ τοῦ ζευγνύναι τὸ θῆλυ τῷ ἄρρενι. Musonius etiam: Ὅτι δὲ, ait, μέγα καὶ ἀξιοσπούδαστον ὁ γάμος ἐστὶ, καὶ ταύτῃ δῆλον. θεοὶ γὰρ ἐπιτροπεύουσιν αὐτὸν, καθὸ νομίζονται παρ' ἀνθρώποις μεγάλοι· πρῶτον μὲν Ἥρα, καὶ διὰ τοῦτο ζυγίαν αὐτὴν προσαγορεύουσιν. Quod vero de jugo, matrimonio contrahendis imponi solito, Servius & post eum Isidorus commemorant, quia idoneorum & locupletum auctorum testimonio ab eis non firmatur, admittere non ausim. Nec

sum

sum nescius, Plauti *ex Curculione* versum ad hanc rem proferri posse. in quo ita est, *Iamne ea fert jugum?* Sed id μεταφορικῶς dictum esse, probabilius est. quemadmodum illud Horatii:

Nondum subacta ferre jugum valet
Cervice.

Ut autem à matrimoniorum conjunctione *Iuga* & *Zygia*, ita à mulieris in domum mariti deductione *Domiduca* & *Iterduca*, à cingulo novæ nuptæ *Cinxia*, ab unctione *Vnxia*, Juno appellabatur. Et ita actui cuique peculiare numen stulta gentilitas adsignabat. Quam ridiculam eorum superstitionem B. Augustinus *lib.6. de civit. Dei cap. 9.* ita exagitat. *Cum mas & femina conjunguntur, adhibetur deus Iugatinus. Sit hoc ferendum: Sed domum est ducenda quæ nubit: adhibetur deus Domiducus. ut in domo sit, adhibetur deus Domitius: ut maneat cum viro, additur dea Manturna.* Et paulo post: *Impletur cubiculum turba numinum, quando & paranymphi inde discedunt. Adest dea Virginensis, & deus pater Subigus, & dea mater Prema, & dea Pertunda, & Venus, & Priapus. Virginensis quidem*, ut ibidem indicat, *ad hoc, ut virgini zona solvatur. Subigus, ut viro subigatur. Prema, ut subacta, ne se commoveat, comprimatur.* Cujusmodi etiam ineptias Arnob. *lib. 2. adversus gent.* scite ridet.

Verum ut ad instituta pergamus, Coronam, ex verbenis à se lectis compositam, nova nupta, Sex. Pomp. teste, sub amiculo ferebat. Eandem & soccos luteos gestasse, Catullus suspicandum relinquit. Sed ut hoc obscurum est, ita velo obnubi solitam cum ad virum duceretur, tam certum est quam quod certissimum. Tertullianus de virginibus veland. *Atquin*, ait, *etiam velatæ ad virum ducuntur*. Unde *nuptiarum* nomen ductum esse, consentiens in unum omnium Grammaticorum fert opinio. *Nubere* enim & *obnubere* priscis *velare* & *operire* significabat, ut Sex. Pomp. non uno loco, Non. Marcell. & alii complures notant. Quo in significato Arnob. *lib.* 3. *adversus gent.* hoc verbo usus est. *Quod aqua*, inquiens, *nubat terram, appellatus est cognominatusque Neptunus*. Caper, in lib. de orthograph. *Vir ducit, mulier nubit, quia pallio obnubit caput suum genasque*. Velum autem id quo nuptæ operiebantur, flammeum vocabatur: quo boni ominis gratia eas velari solitas Sex. Pomp. tradit, idcirco quod eo assidue Flaminica uteretur, cui divortium facere non licebat. Sueton. in Neron. cap. 28. *Puerum Sporum exsectis testibus etiam in muliebrem formam transfigurare conatus est: cum dote & flammeo per solenne nuptiarum celeberrimo officio ad se deductum pro uxore habuit*. De quo Im-

Imperatore etiam Tacit. *lib.* 15. agens, *Ipse*, inquit, *per licita atque illicita fœdatus; nihil flagitii reliquerat, quo corruptior ageret, nisi paucos post dies uni ex contaminatorum grege, cui Pythagora nomen fuit, in modum solennium conjugiorum denupsisset. Inditum Imperatori flammeum.* Martial. lib. 11. Epigrammat.

Flammea texantur sponsæ: jam virgo parata est.

Tondebit pueros jam nova nupta tuos.

Idem lib. 12.

Proluxere faces, velarunt flammea vultus.

Juvenalis *Sat.* 6. de muliere crebris divortiis maritos mutante:

Permutatque domos, & flammea conterit.——

Quintilian. declamat. 306. *Operiet flammeo canos.* Tertullian. in lib. adversus Valentinian. *His nuptiis recte deducendis pro face & flammeo tuus, credo, ille arcanus ignis erumpet.* Apuleius Apolog. 2. *Venit igitur ad eum nova nupta secura & intrepida, pudore dispoliato, flore exoleto, flammeo obsoleto.* Ambrosius in libr. de viduis: *Suasimus, fateor, ut vestem mutares, non ut flammeum sumeres; ut à sepulchro recederes, non ut thalamum præparares.* Proinde Catullus, *initio carminis de nuptiis Iuliæ & Manlii*, Hymenæum ad flammeum capiendum excitat. Et alio ejusdem carminis loco,

Tollite, ait, *pueri, faces,*
Flammeum videor videre.
Claudian. in Epithalamio,
Iam nuptæ trepidat sollicitus pudor,
Iam produnt lachrymas flammea supplices.
Idem lib. 2. de Raptu Proserp.
—— Et vultibus addunt
Flammea, sollicitum prævelatura pudorem.
Idem in carmine Honorii & Mariæ:
Ipsa caput distinguit acu, substringit amictus.
Flammea virgineis accommodat ipsa capillis.
Juvenalis, Sat. 10.
—— Cui nubere Cæsaris uxor
Destinat, optimus hic, & formosissimus idem
Gentis patriciæ rapitur miser, extinguendus
Messalinæ oculis, dudum sedet illa parato
Flammeolo.
Seneca *in Octavia*, de Poppæa Neroni nubente:
Velata summum flammeo tenui caput.
Martianus Capella lib. 5. de nuptiis Philolog. *In quibus*, ait, *species rerum collocandæ sunt, veluti nuptiarum, velatam flammeo nubentem.* Idem lib. 9.
Flammea virgineum quæ obnubere sueta pudorem,
Regina deme pronuba.
Apuleius rursus lib. 4. de Asino aur. *Iam feralium nuptiarum miserrimæ virgini choragium struitur. Iam tedæ lumen atræ fuliginis cinerem*

cinerem arcessunt, & sonus tibiæ Zygiæ mutatur in querulum Lydii modum, cantusque lætus hymenæi lugubri ululatu, & puella nuptura deterget lachrymas ipso flammeo. Hoc vero velamen luteum erat, ut hæc Plinii verba declarant, quæ *ex ejus lib. Natur. histor. 21. cap.* 8. apposui. *Lutei video honorem antiquissimum in nuptialibus flammeis totum feminis concessum, & fortassis ideo non numerari inter principales, hoc est, communes maribus ac feminis, quoniam societas principatum dedit.* Ex quo Lucan. lib. 2. de bello Pharsal.

Non timidum nuptæ leviter tectura pudorem
Lutea demissos velarunt flammea vultus.

Rapi plane, ut Sextus Pomp. auctor est, simulabatur virgo ex gremio matris, aut si ea deesset, ex proxima necessitudine, tum cum ad virum transferebatur: propterea quod ea res Romulo feliciter cessisset, qui per vim sibi suisque ex Sabinis uxores quæsivit. Ex quo illud Catulli,

Qui rapis teneram ad virum
Virginem.

Exposui quo cultu atque ornatu nova nupta ad virum procederet. Unde lucem accipient Halicarnassei hæc verba *ex lib. 3. Antiquit.* Μετὰ τοῦτο τὴν γυναῖκα κοσμησαμένην, οἷς ἔθος ἐστὶ κοσμεῖσθαι τὴν γαμουμένην. Deinceps de pompæ apparatu ac traductionis ritu agam.

agam. Solennis autem moris fuisse, ut in viri domum, tanquam conjugii mansionem ac domicilium, nuptæ traducerentur, abunde *libro primo Selectarum ex jure civili Antiquitatum*, multis jureconsultorum & aliorum auctorum testimoniis probavimus: quæ quod inde facillime peti possint, huc transferenda non censui. Unde *uxorem ducere*, quasi *domum ducere*, imminute Latini dicunt, quemadmodum ex compluribus Plauti locis patet. Sic enim in Aulularia:

E. *Quod sempiternum tibi salutare sit procreandis liberis.*

M. *Ita dii faxint*. E. *volo te domum uxorem ducere.*

Idem Trinummo, Actu 5. Sc. 2.

Nunc quid causa est quin uxorem cras domum ducat?

Et in Epidico, Actu 2. Sc. 1.

Genere natam bono pauperem domum ducere uxorem.

Idem Cistellar. Act. 2. Sc. 1.

Illam extrudet, cum hanc uxorem ducet domum.

Item Act. 1. Scen. 1.

Ei nunc alia ducenda est domum,
Sua cognata.

Atque ex hoc more repetenda est ejus ratio, quod jure civili cavetur *a*, nuptiis mulierem domi-

a l. exigere. 65. D de judic. l. cum quædam puella. D.de jurisd. l. ult. §. item rescripserunt. 3. D. ad municipal. l. ultim. C. de incol.

domicilium ſuum mutare, & in viri domicilium tranſire. Quod & ex juris diſciplina Servius adnotat ad illum Virgilii verſum lib. 4. Æneid.

Et patrio Andromachen iterum ceſſiſſe marito.

Item unam poſt matrimonium viri & uxoris domum dici *a* mirandum non eſt, δυοῖν οἴκων, ut Plutarch. *libr.* 4. *Sympoſiacor. cap.*3. ſcribit, εἰς τὸ αὐτὸ συνιόντων. Plane eam quæ deſponſata eſt ante contractas nuptias non mutare domicilium, Modeſtinus belle tradit *b*, quod in domum viri nondum ſit deducta. Hanc autem conditionem, *Si in familia nupſerit*, impletam videri ſtatim atque ducta eſt uxor, quamvis nondum in cubiculum mariti pervenerit, traditum exſtat *c*. Enimvero deductio hæc veſpere fiebat. Antiquitus ſiquidem non niſi noctu mulieres ducebantur, ut Sex. Pompeius *libr.* 14. & Servius *in* 8. *Eclog. Virgilii* ex Varrone, ſcribunt. Unde Valerius Max. lib. 1. cap. 5. *At Cæcilia Metelli, dum ſororis, adultæ ætatis virginis, more priſco, noctu connubia nuptialia petit, omen ipſa fecit.* Tacitus quoque *libr.* 11. à Nerone cum Pythagora confectas nuptias referens, *Et interdiu*, ait, *in viro nubente ſpectata, quæ etiam in femi-*

a l. 1. §. ſi vir. D. de Sen. Si l. *b* l. ea quæ. D ad municipal. *c* l. cui fuerit. 15. D. de condit. & demonſtr.

femina nox operit. Ea ratio est, cur noctem adesse *in Epithalamio* Catullus moneat, his versibus:

Vesper adest, juvenes, consurgite: vesper olympo.
Surgere jam tempus, jam pingues linquere mensas.
Iam veniet virgo, jam dicetur hymenaeus.

Pari de causa Claudianus *in Epithalamio*, Hesperi ortum praecinit.

Attollens thalamis Idalium jubar
Dilectus Veneri nascitur Hesperus.

Idem lib. 2. de raptu Proserpinae.

Iam suus inferno processerat Hesperus orbi.

Pueri vero patrimi tres nubentem, Sex. Pomp. teste, deducebant. quorum unus facem praeferebat, reliqui duo nubentem tenebant. Unde Catullus in Carmine de nuptiis Jul. & Manl.

Mitte brachiolum teres,
Praetextate, puellula.

Fax porro ea quae praeferebatur, ex spina alba fiebat, ut idem Pomp. scribit. Ideoque Catullus in illo carmine cujus modo testimonium citavi,

Pelle, inquit, *humum pedibus, manu*
Spineam quate taedam.

Eaque ratione Plinius, spinam nuptiarum facibus auspicatissimam dixit. Non desunt tamen, qui nuptiales faces ex pinu confici solitas,

tas, omni asseveratione contendant, & apud Catull. legendum censeant, *pineam quate tædam.* Moventur Ovidii versibus *ex lib. 2. Fastor.* quo loci à conjugio per aliquot dies abstinendum, hac periphrasi suadet.

Dum tamen hæc fiunt, viduæ cessate puellæ,
Exspectet puros pinea tæda dies.

Quamquam illic absque ullo versus vitio, recte *spinea tæda* legi posset. Sed proferam alios locos, qui eandem immutationem non ferant. Varro *libr. 2. de vita Pop. Rom.* ut est apud Nonium: *Cum à nova nupta ignis in face adferretur, foco Ædilis sumtus,* (sic enim lego) *fax ex pinu ablata esset, ut eam puer ingenuus adferret.* Idem Varro, Γέροντος διδασκάλου. *Romaque noctu initia fieri solita, etiam nunc pinea fax indicat.* Quem ego Varronis locum, ad hanc quæstionem ea ratione accommodari posse censeo, quod in honorem Cereris faces in nuptiis prælatas Sex. Pomp. tradit. Tametsi Servius *in 8. Eclog. Virgilii*, nulli id religioni acceptum fert; sed ex eo inolevisse, Varronis auctoritate fretus, scribit, quod non nisi noctu antiquitus à sponsis uxores ducerentur. Confirmat vero illam de pineis facibus opinionem Virgilius *in Ciri*, cum ait.

Pronuba nec castos incendet pinus amores:

Seneca in Medea, choro primo.

Multifidam jam tempus erit ſuccendere pinum.
Excute ſolennem digitis marcentibus ignem.

Rurſus idem Varro apud Chariſium Soſipatrum: *In Aſia*, ait, *fax ex ſpina alba profertur, quod purgationis cauſa adhibetur.* Sane, ſpinæ albæ ad maleficia depellenda vim ineſſe, antiquitas credidit. Ovid. lib. 6. Faſtor.

Sic fatus, ſpinam, qua triſtes pellere poſſet
A foribus noxas, hæc erat alba, dedit.

Et poſtea:

Virgaque Ianalis de ſpina ponitur alba,
Qua lumen thalamo parva feneſtra dabat.
Poſt illud neque aves cunas violaſſe feruntur;
Et rediit puero qui fuit ante color.

Verum quid prohibet ex variis arborum generibus faces nuptiarum confici ſolitas dicere? Plinius enim in eo, cujus ſupra teſtimonio uſus ſum, loco, ſpinum quidem facibus nuptiarum auſpicatiſſimam fuiſſe ſcribit; ſuis tamen temporibus carpimum & corylum facibus familiariſſimas fuiſſe ſubjicit. Poteſt autem hic facium in nuptiis præferendarum mos aliis præterea teſtimoniis comprobari. Plautus Caſina, Act. 1. Sc. 1.

Primum omnium huic lucebis nova nupta facem.

Seneca in Octavia, Act. 2. Sc. 2.

Hic mihi jugales præferat tædas deus,
Iungatque noſtris igne Poppæam toris.

Et iterum Act. 3. Sc. 1.

Tellure

Tellure rupta, Tartaro gressum extuli,
Stygiam cruenta praeferens dextra facem
Thalamis scelestis: nubat his flammis meo
Poppaea nato.

Idem, Act. I.

Quae nupta demens, nupsit incesta face.

Et alias: — *Conjugem captam sibi*
Toris nefandis flebili junxit face.

Cicero pro Cluentio Avito: *Non timuisse, si minus vim deorum, hominumque famam; at illam ipsam noctem, facesque illas nuptiales.*

Virg. Eclog. 8.

Mopse, novas incide faces, tibi ducitur uxor.

Claudianus in carmine de nuptiis Honorii & Mar.

— *Alii funalibus ordine ductis*
Plurima venturae suspendunt lumina nocti.

Ambrosius in lib. de viduis: *Vel cum accensis funalibus mox ducitur, nonne pompa funebris exequias magis putat, quam thalamum praeparari?*

Statius Papinius *in Sylvis*, nuptiarum quandam celebritatem describens,

Fronde, ait, *virent postes, & fervent compita flammis.*

Possent & ex Epigrammatis Graecis complura de nuptialibus facibus loca congeri. Eas faces Catullus, *in carmine de nuptiis Pelei*, & Cato, *in lib. de re Rustica*; non semel *taedas jugales* vocant: Valerius Flaccus *faces*

jugales lib. 2. Argonauticor. appellat. Lucanus lib. 2. de bello Pharsal. *faces legitimas*. Statius Papinius *tædas geniales*, in Genethliaco Lucani *lib. 2. Sylvarum*. & *festas tædas* lib. 3. Sylvar. ut & Claudianus *lib. 2. de raptu Proserpinæ*. Plutarchus ἐν Αἰτίοις, à Romanis *cereos* appellatos tradit: ubi & illud adnotat, quinque, nec plures nec pauciores, in nuptiis accendi solitas faces. Est etiam ibidem observandum, quod nostram illam de restitutione loci ejus, quem paulo ante ex Varrone protuli, conjecturam confirmat, apud Ædiles accendi faces consuevisse. Hinc & nuptias *sancta federa tædæ*, Silius Italicus *lib. 6.* nominat. Fax autem illa, qua prælucente nova nupta ducta erat, rapi ab amicis consueverat; ne aut eam sub tecto viri, uxor ea nocte poneret, aut vir in sepulchro comburendam curaret, quo utroque alterius mors captari putabatur. Enimvero silentio præterire non possum quod quibusdam visum iri posse scio, in altum tolli nubentes priscis temporibus consuevisse. Qua de re nos subtilis ingenii vir noster Loiselius, *ex Optati Afri lib. 6.* admonuit, quo loco in Donatistas, qui virgines post crines semel solutos ad iteratam professionem adegerant, ita invehitur. *Invenistis igitur hujusmodi virgines, quæ jam spiritaliter nupserant: quasi secundo coegistis*

ad

ad nuptias: ut crines iterum solverent imperastis. Hoc nec mulieres patiuntur quæ carnaliter nubunt: ex quibus si alicui maritum mutare contigerit, non repetitur illa temporalis festivitas: non in altum tollitur, non populi frequentia procuratur. Verum ex suæ id gentis potius quam Latiæ moribus ab Optato mihi videtur esse dictum. Compertum siquidem habeo, apud Pœnos, Græcos, Ægyptios, usu receptum fuisse, ut nubentes sellæ insidentes, curruque sublimes vectæ, à patris domo in mariti domicilium transferrentur. Quod ego Apuleii, Pollucis, Synesii, Suidæ testimoniis ita aperte comprobabo, ut nullus dubitationi reliquus sit futurus locus. Apuleius quidem *Apologia pro se ipso secunda* sic habet. *Venit igitur ad eum nova nupta secura & intrepida, pudore dispoliato, flore exoleto, flammeo obsoleto, virgo rursum post recens repudium, nomen potius asserens puellæ, quam integritatem. Vectabatur Octaphoro. Vidistis profecto qui adfuistis, quam improba juvenum circumspectatrix, quam immodica sui ostentatrix.* Pollux vero *lib. 3. Onomast. cap. 3.* Ἐπὶ ζεύγους δὲ, inquit, αἱ νύμφαι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μετήεσαν. Quod latius ac copiosius à Suida exponitur in voce ζεύγους. Ζεύξαντες, ait, τὴν λεγομένην κλινίδα, ἥ ἐστιν ὁμοία διέδρῳ, τὴν τῆς νύμφης μέθοδον ποιοῦνται. παραλαβόντες

δὲ αὐτὴν ἐκ τῆς πατρῴας ἑστίας ἐπὶ τὴν ἅμαξαν ἄγουσιν ἐς τὰ τοῦ γαμοῦντος ἑσπέρας ἱκανῆς. κάθηνται δὲ τρεῖς ἐπὶ τῆς ἁμάξης, μέση μὲν ἡ νύμφη, ἑκατέρωθεν δὲ ὁ νυμφίος καὶ ὁ πάροχος. Synesius quoque *Epist*. 3. de puella post patrui funus nubente agens, quem nos, quod ejus verba paulo obscuriora sint, Latine loquentem faciemus. *Vix ergo*, inquit, *exspectato septimo die, quo nos justa mortuo feceramus, epulumque funebre agitaveramus, anum deliram, nutricem suam, in vehiculum mulis junctum tollens, meridie, quo tempore forum populi frequentia repletum erat, insignibus nuptialibus ornata, pompa more currum agens recta Teuchira* (nomen id est urbis Cyrenaicæ præfecturæ) *contendebat. Futurum enim est ut sequenti die fasciis redimita caput, ac Cybeles instar turrita urbem circumeat & oberret.* Hæc ille. Sed & Constantinopoli idem usu receptum fuisse videtur, quemadmodum indicio sunt Claudiani versus, quos *ex carmine de nuptiis Honorii & Mariæ* subjungam.

Ante fores jam pompa sonat, pilentaque sacram
Præradiant ductura nurum: calet obvius ire
Jam princeps.

At vero priscis Romanis, quorum duntaxat ritus exequi mihi propositum est, curulem illam novæ nuptæ transvectionem in usu fuisse, nusquam legi. Quinimo à pueris patrimis & matrimis duobus manu ductam

nuben-

nubentem, Sext. Pomp. non obscure significat.

Nubentes plane colus comta cum fuso & stamine comitabatur. Cujus moris gravissima duo testimonia proferam. Unum ex Plutarch. ἐν Αἰτίοις. Τὴν νύμφην, ait, εἰσάγοντες, νάκος ὑποστρωννύουσι. αὕτη δ' εἰσφέρει μὲν ἠλακάτην καὶ τὴν ἄτρακτον. Alterum ex Plinio, apud quem *lib. 8. Natur. histor. cap. 48.* ita est: *Lanam cum colo & fuso Tanaquil, quæ eadem Cæcilia vocata est, in templo Sangi durasse, prodente se, auctor est M. Varro; factamque ab ea togam regiam undulatam in æde Fortunæ, qua Servius Tullus fuerat usus. Inde factum ut nubentes virgines comitaretur colus comta, cum fuso & stamine.* Illam autem de colo & fuso Caiæ Cæciliæ observationem nec Plutarch. prætermisit, cujus hæc sunt in illo eodem lib. verba: Ἢ διὰ τὴν Γαΐαν Καικιλίαν καλὴν καὶ ἀγαθὴν γυναῖκα τῶν Ταρκυνίου παίδων ἑνὶ συνοικήσασαν, ἧς ἐν τῷ τοῦ Σάγκτου ἱερῷ χαλκοῦς ἀνδριὰς ἕστηκεν, ἔκειτο δὲ πάλαι καὶ σανδάλια καὶ ἄτρακτοι. Quo loci Σάγκτου pro Σάγκου scriptum esse, prima facie quis superioribus Plinii motus verbis judicaret. Et ita certe Genium eum nuncupat Livius lib. 8. *Ædes ejus,* ait, *quæ essent in Palatio, diruendas; Bonæ Semoni Sango censuerunt consecranda. Quod ex eis redactum, ex eo anei orbes facti.*

facti, & positi in sacello Sangi versus ædem Quirini. Nam & Genii Sangi sacellum in eadem cum novo Quirini Templo regione urbis Romæ Pub. Victor & Sex. Ruffus collocant. Idem Livius *lib.* 32. Veliterni ædem fuisse Sangi narrat. Sextus etiam Pomp. lib. 14. *Propter viam*, ait, *fit sacrificium, quod est proficiscendi gratia, Herculi aut Sango, qui scilicet idem est deus.* Lactantius Firmian. lib. 1. divinar. Institut. cap. 15. *Privatim vero singuli populi, gentis aut urbis conditores, seu viri fortitudine insignes erant, seu feminæ castitate mirabiles, summa veneratione coluerunt; ut Ægyptii Isidem, Mauri Iubam, Macedones Cabyrium, Pœni Vranum, Latini Faunum, Sabini Sangum* (aut, ut alii codices habent, *Sancum*). Verum M. Cato *in Originum fragmentis*, quem Sabini *Sangum* (nam illic *Sangnum* vitiose scriptum est) dicerent, Romanos *Sanctum* pronunciasse, Barbaros *Sagam* dixisse, notat. Utrumque etiam promiscue dictum, B. Augustinus *lib.* 18. *de Civit. Dei, cap.* 19. declarat. *Sabini etiam*, ait, *regem suum primum Sangum, sive, ut aliqui appellant, Sanctum retulerunt in deos.* Ut proinde Σάγκτε scriptura apud Plutarchum mutanda esse non videatur: quam video Latinorum quoque auctorum in libris hæsisse, veluti apud Ovid. *lib.* 6. *Fastor.* ubi deus

deus hic, aut semideus potius, quo de agimus, idem esse cum Fidio & Hercule declaratur his versibus:

Quærebam Nonas, Sancto Fidio ve referrem,
An tibi, semipater. Tunc mihi Sanctus ait:
Cuicunque ex illis dederis, ego munus habebo:
Nomina terna fero: sic voluere Cures.
Hunc igitur veteres donarunt æde Sabini:
Inque Quirinali constituere jugo.

Apud Silium etiam Italicum *lib.* 8. *de bello Punico*, quo loco de Nursinis & Tetricæ rupis accolis agit, versus hi leguntur:

Ibant, & læti pars Sanctum voce canebant
Auctorem generis: pars laudes ore ferebant,
Sabe, tuas, qui de patrio cognomine primus
Dixisti populos magna ditione Sabinos.

Sed & Varro (ex cujus recognitione magnam à philologis omnibus gratiam Vertranius Maurus, raræ vir. & reconditæ doctrinæ, inivit) lib. 4. de Lingua Lat. *Unde, ait, sub dio, divo, Dius Fidius. Itaque inde ejus perforatum tectum, ut videatur divum, id est, cælum. Quidam negant, sub tecto per hunc dejerare oportere. Ælius Gallus Dium Fidium dicebat, Dijovis filium*, Διόσκουρον, *Castorem: & putabant, hunc esse Sanctum, ab Sabina lingua; & Herculem, à Græca.* Accedat & Dionysii Halicar. auctoritas. cujus hæc sunt *lib.* 4. verba: Τούτων τῶν ὁρκίων ἐστὶ μνημεῖον ἐν Ῥώμῃ κείμενον ἐν ἱερῷ

Διὸς

Διὸς Πιϛίου, ὃν Ῥωμαῖοι Σάγκτον καλοῦσι. In quibus verbis convertendis aptius, meo quidem judicio, *Dium Fidium*, quam *Iovem fidei præsidem*, interpres dixisset. De eo etiam accipiendum est, quod apud eundem auctorem *lib.* 2. de Medio Fidio narratur. Quem locum consulendum cuique relinquam: dum tamen errati, quod illic deprehendet, monitorem me & præmonstratorem habeat. Nam Μόδιον Φαϐίδιον cum vitio scriptum inveniet, pro Μέδιον Φίδιον. Non absimili errore apud Sex. Ruffum, in descriptione regionis tertiæ urbis Romæ, *Sangi Fidoni*, pro *Fidii*, scriptum esse, facile existimarim. Ejus vero simulacrum ex marmore antiquo *in libro Epigrammat. urbis Romæ* expressum est. Quin & *in inscriptione quadam Reatina* ita habetur: SANCTO FIDIO SEMIPATRI DE DECUMA VICTOR TIBEI LUCIUS MUMUS DONUM MORIBUS ANTIQUIS PRO USURA HOC DARE SESE JUSSUM ANNO SUO PERFECIT. In qua inscriptione *semipatris* appellatio ad enarrationem Ovidii versuum notanda est. Atque ut in hoc vocabulo diutius, quamquam non sine fructu, immorantem me æquiore animo philologiæ studiosi ferant, adjiciam pro coronide, epitheti, quod à Livio Sango huic tribuitur, explicationem: qua gratum me eis fecisse, si candidi sunt, adgnoscent. Quotus quisque enim

enim eſt, qui, in eum Livii locum incidens, quo *Semonem Sangum* nominat, inſolentia vocis turbatus non hæſitet, ac ſubſiſtat? Ejus certe vocis vim ac poteſtatem unus mihi Fulgentius Placiades *in libello obſcurarum vocum ad Chalcid.* patefecit: cujus verba, uti in ſcriptis libris (quorum ope libellum eum aliquando integritati ſuæ reſtitui poſſe, non diffido) habentur, producam. *Semones*, ait ille, *dici voluerunt deos, quos nec cælo adſcriberent, ob meriti paupertatem, ſicut ſunt Priapus, Hippona, Vertumnus; nec terrenos eos deputare vellent, pro gratia veneratione. Sicut Varro in Myſtagogorum libro ait: Semoneque inferius derelicto, deum depennato attollam orationis alloquio.* Ex quo auctore (nec enim alii indicii precium & τὰ μήνυτρα deberi puto) poſtea Merulam & Beroaldum ejus vocis ſenſum aſſecutos deprehendi. Unde *Semonem Sangum*, id eſt, *Semideum* & *Medioximum* Livius dixit. De his autem deorum gradibus atque ordinibus videndus eſt Apuleius *in lib. de Dogmate Platon.* & iterum *in lib. de deo Socratis*, & Martian. Capel. *lib.* 1. *de nupt. Philolog.* Sed labor longius à propoſito, ad quod tamen non ante revertar, quam admonuero, à Plutarcho reliquos omnes auctores in eo diſſidere, quod non unius ex Tarquinii liberis, ſed Tarquinii Priſci

uxorem

uxorem Caiam Cæciliam, quæ eadem Tanaquil vocitata est, fuisse scribant. Qua de causa Sex. Pompeii verba, quod ad rem apprime faciant, subjungenda duxi. *Caia Cæcilia*, ait, *est appellata, ut Romam venit, quæ antea Tanaquil vocitata erat: uxor Tarquinii Prisci, Romanorum regis: quæ tanta probitatis fuit, ut id nomen ominis boni causa frequentent nubentes: quam summam adseverant lanificam fuisse.* Julius Paris in Epitom. lib. 10. Valer. Maximi: *Ceterum Caia usu super omnes celebrata est. Fertur enim, Caiam Cæciliam Tarquinii Prisci regis uxorem, optimam lanificam fuisse.* Quid ergo? Erroris aut oscitantiæ reum Plutarchum agemus? Mihi crimen hoc tam diligenti Romanarum antiquitatum investigatori intendere religio esset. Crediderim itaque, scripsisse eum, *Ταρκυνίων ἐνὶ συνοικήσασιν*. sed cum *Ταρκυνίς* imperitus librarius descripsisset, nihilo peritiorem quendam, sensus supplendi causa, vocem *παιδῶν* inseruisse.

Nunc ad rem. Præterea utensilia mulieris, & quæ in usu ac ministerio ejus erant, per puerum impuberem in vase operto gestari consueverant. Puer, *camillus*; vas ipsum, *cumerum* proprio nomine vocabatur. Varro lib. 6. de lingua Latina: *Igitur dicitur in nuptiis camillus, qui cumerum fert; in quo, quod sit in ministerio, plerique extrinsecus*

secus nectunt. Hinc camillus nominatur in Samothraces mysteriis Dius quidam, administer diis magnis. Verbum Græcum arbitror, quod apud Callimachum in poematis ejus inveni. Verba vero hæc imperite sunt apud Sex. Pompeium, aut Paulum, ejus Epitomes auctorem, non depravata modo, sed & confusa, & permixta, *lib.* 3. in quo ita est: *Cumeram vocabant antiqui vas quoddam, quod opertum in nuptiis ferebant, in quo erant nubentis utensilia; quod & camillum dicebant, eo quod sacrorum ministrum κάμιλλον appellabant.* Rectius vero alia parte cumerum vas esse dicitur nuptiale, à similitudine cumerarum, quæ fiunt palmeæ vel sparteæ ad usum popularem, sic appellatum. Quod vero ad *camilli* vocem attinet, apud eundem Sex. Pomp. *lib.* 6. traditur, Flaminium camillum, puerum dictum ingenuum, patrimum & matrimum, qui flamini Diali ad sacrificia præministrabat: camillosque ab antiquis ministros, secundum nonnullorum sententiam, omnes pueros appellatos: sicut habetur in antiquo carmine, cum pater filio de agricultura præciperet:

Hiberno pulvere, verno luto, grandia farra, camille, metes.

Macrobius *lib.* 3. *cap.* 9. ex Statio Tullian. *de vocabulis rerum, lib.* 1. ait, Callimachum dixisse,

dixisse, *Tuscos Camillum appellasse Mercurium*: quo vocabulo significabant præministrum deorum. Unde apud Virgilium *Camilla* appellatur, Dianæ scilicet præministra. Romanos quoque, pueros puellasve nobiles, & investes, camillos & camillas appellasse, Flaminicarum & Flaminum præministros. Necnon Servius in lib. 11. Æneidos, *Camilla*, ait, *quasi ministra dicta est. Ministros enim & ministras impuberes, camillos & camillas in sacris vocabant. Vnde & Mercurius, Hetrusca lingua, Camillus dicitur, quasi minister deorum*. Et ut symbolam quoque Græci auctores ad hujus vocabuli explicationem conferant, Dionysius Halicarn. *lib. 2. Antiquitat.*, ex Romuli institutis, sacra quædam per mulieres celebrata, memorat: in ejusque ministerii societatem etiam liberos vocatos. Orbis vero, & prole carentibus concessum, ex quaque tribu puerum & puellam eleganti forma optare ac seligere, quo sacris ministrarent: puer quidem, donec pubertatis annos attigisset; puella vero, donec nupsisset. Idem adjicit, quo munere apud Hetruscos, & antea apud Pelasgos, in Curetum & majorum gentium deorum mysteriis fungebantur, qui ab iis κάδωλοι vocabantur; eodem functos apud Romanos, qui *camilli* vocabantur. Sed & Plutarchus *in Numa*, τὸν ὑπηρετοῦντα

τῷ

τῷ ἱερῷ τοῦ Διὸς ἀμφιθαλῆ παῖδα, *camillum* dici tradit. ὡς, ait, καὶ τὸν Ἑρμῆν, οὕτως ἔνιοι τῶν Ἑλλήνων κάμιλλον ἀπὸ τῆς διακονίας προσηγόρευον. Quæ eo pluribus, ut ſeneſcentis jam vocabuli, vetuſtate pæne obliteratam ſignificationem excitarem. Quinetiam aſſes tres ad maritum nubentes deferebant, ut apud Nonium Marcellum Varro ſcribit: quorum unum, quem in manu tenebant, tanquam ementi marito dare: alium, quem in pede habebant, in foco Larium familiarium ponere: tertium, in ſacciperio, in compito vicinali reſignare ſolebant. Atque eo, quem ſupra deſcripſi, comitatu, nubentes ad mariti ædes accedebant.

Ædium porro fores floribus & frondibus ornari conſueverant. Unde Catullus in carmine de nuptiis Pelei:

Veſtibulum ut molli velatum fronde vireret.

Juvenalis, Satyr. 6.

Longa per anguſtos figamus pulpita vicos,
Ornentur poſtes & grandi janua lauro.

Lauro quippe poſtes ornare, tam in publicis quam privatis gaudiis moris erat. Tertullian. Apologet. cap. 35. *O nos merito damnandos! Cur enim vota & gaudia Cæſarum caſti & ſobrii & probi expungimus? Cur die læto non laureis poſtes obumbramus?* Plinius lib. 15. Natur. hiſtor. cap. ult. *Laurus triumphis proprie dicatur, vel gratiſſima domi-*

domibus; janitrix Cæsarum, Pontificumque, sola & domos exornat, & ante limina excubat. Latinus Pacat. *in Panegyr. Theodos.* de publica quadam congratulatione tractans, *Quid portas*, ait, *virentibus sertis coronatas, quid aulæis tardantes plateas, accensisque funalibus auctum diem?* Rutilius Claud. Itinerarii lib. 1.

Festa dies pridemque meos dignata parentes
Poste coronato vota secunda colat.
Exornent virides communia gaudia rami.

Ex hoc vero more, Juvenalis, de muliere statim post nuptias divertente, dixit.

Ornatas paulo ante fores, pendentia liquit
Vela domus, & adhuc virides in limine ramos.

Statius Papin. lib. 1. Sylvar.

Fronde virent postes, & fervent compita flammis.

Claudianus *lib. 2. de raptu Proserpinæ*, quo apparatu ea in thalamos Plutonis veniens excepta sit, narrans,

Pars, inquit, *aulæa tenent, alii prætexere ramis*
Limina

Enimvero pro foribus ædium mariti, interrogatæ nubentes, quænam essent, *Caias* se esse respondebant. Hoc ita auctor *Epitomes lib.* 10. *Valerii Max.* scribit. *Ceterum Caia usu super omnes celebrata est. Fertur enim,*

enim, Caiam Cæciliam, Tarquinii Prisci regis uxorem, optimam lanificam fuisse. Et ideo institutum fuit, ut novæ nuptæ ante januam mariti interrogatæ quænam vocarentur, Caiam esse se dicerent. Plutarchus plane ἐν Αἰτίοις eos qui nubentem introducerent ei verba hæc suggessisse testis est, *Ubi tu Caius, ego Caia.* Quorum verborum eum esse sensum quidam existimabant, Ubi tu dominus & paterfa., ego domina & materfa.. ut, quemadmodum Jureconsulti in exemplis proponendis Caii Seii, & Lucii Titii; Philosophi vero Theonis & Dionis nomina usurpant: ita & in nuptialibus his cerimoniis, nomen Caiæ exempli causa fuerit usitatum. Aliis, Caiæ Cæciliæ nomini, quod ominis boni causa, ut jam ex Sex. Pomp. docuimus, nubentes frequentabant, morem hunc accepto ferendum esse magis placebat. Certe jureconsultos ridendi ea res Marco Tullio argumentum præbuit in Orat. pro Muræna. *Ut Caia*, ait. *quia in alicujus libris exempli causa id nomen invenerant, putarunt, omnes mulieres, quæ coëmtionem facerent, Caias vocari.* Quintilianus lib. 1. cap. 7. *Nam & Caius C litera notatur, quæ inversa mulierem declarat: quia tam Caias vocitatas esse quam Caios, ex nuptialibus sacris apparet.*

Postes vero januæ lana tangi à nubentibus, adipeque ungi & oblini consueverant.

Unde *uxores* quasi *unxores* dictas Grammaticis placet. Plinius lib. 22. Natural. histor. cap. 2. *Lanis auctoritatem veteres Romani etiam religiosam habuere, postes à nubentibus his attingi jubentes.* Ex quo illud Lucani, nuptiarum quandam festivitatem describentis, lib. 2. de bello Pharsal.

Infulaque in geminos discurrit candida postes.

Plutarchus ἐν Αἰτίοις, de nova nupta loquens, Ἐρέᾳ δὲ, ait, τὴν θύραν περιστέφει τοῦ ἀνδρός. Donatus in 2. scen. Hecyr. Terentii: *Uxor dicitur ab ungendis postibus, & figenda lana, id est, quod cum puellæ nuberent, maritorum postes ungebant, ibique lanam figebant.* Servius in 4. Æneidos, *Moris*, ait, *fuit, ut nubentes puellæ simul ac venissent ad limen mariti, postes antequam ingrederentur ornarent laneis vittis, & oleo ungerent: & ideo uxores dictæ quasi unxores.* Quæ verba, ut alia pleraque, Isidorus, suppresso auctoris nomine, in suam Etymologiarum farraginem transscripsit *a*. Quod vero ad unctionem attinet, Plinius *lib.* 28. *cap.* 9. novas nuptas adipe lupino postes inungere solitas, ne quid mali medicamenti inferretur, scribit. Inde Arnobius lib. 3. adversus gentes: *O egregia numinum, ac singularis interpretatio potestatum! Nisi postes virorum adipali unguine oblinerentur ab sponsis.* & quæ sequuntur.

a lib. 9. cap. ult.

ſequuntur. ubi etiam unctionibus iis deam Unxiam præfuiſſe ſcribit. Quod cognomen antiquitatem Junoni indidiſſe, Martianus Felix *libr.* 2. docet, in quo Philologia his verbis Junonem affatur: *Cum nihil contagionis corporeæ ſexu intemerata pertulerim, Iterducam & Domiducam, Vnxiam, Cinxiamque mortales puellæ debent in nuptias convocare, ut earum & itinera protegas, & in optatas domos ducas, &, cum poſtes ungent, fauſtum omen adfigas.*

Unctione peracta, nova nupta limen januæ tranſſilibat, eoque modo in ædes inducebatur. Religioni quippe habebant, ſi in tranſgrediendo mulier limen contigiſſet. Unde Catul. in Carmine de nuptiis Jul. & Manl.

Transfer, omine cum bono,
Limen aureolos pedes,
Raſilemque ſubi forem.

Lucanus lib. 2. de bello Pharſal.

Turritaque premens frontem matrona corona
Tranſlata vitat contingere limina planta.

Plutarch. ἐν Αἰτίοις, hujus moris cauſas perquirens, Διὰ τί, ait, τὴν γαμουμένην οὐκ ἐῶσιν αὐτὴν ὑπερβῆναι τὸν (ſic enim lege, non τὴν) οὐδὸν τῆς οἰκίας, ἀλλ' ὑπεραίρουσιν οἱ προπέμποντες; Cujus rei tres rationes adfert. Unam quod Sabinæ à Romanis raptæ, eodem genere ac modo ſint in ædes introductæ. Hoc enim valent ea verba: πότερον ὅτι τὰς

πρώτας γυναῖκας ἁρπάσαντες οὕτως εἰσήνεγκαν, αὐταὶ δὲ οὐκ (ita enim veteres codices recte habent) εἰσῆλθον; Quam rationem idem auctor probat *in Romulo*, his verbis: Διαμένει δὲ μέχρι νῦν τὸ τὴν νύμφην αὐτὴν ἀφ' ἑαυτῆς μὴ ὑπερβαίνειν τὸν οὐδὸν εἰς τὸ δωμάτιον, ἀλλ' αἰρομένην εἰσφέρεσθαι, διὰ τὸ καὶ τότε κομισθῆναι βιασθείσας μὴ εἰσελθεῖν. Secundam hujus observationis rationem idem auctor reddit, quod in eum locum in quo pudicitiam essent amissuræ, quodammodo invitas & nolentes ingredi, virginali pudori consentaneum esset. Addit & tertiam, ut, quas coacta ingressa esset ædes, eas non nisi invitam eam egressuram ominarentur. Cujus rei demonstrandæ causa, in Bæotia currus axem pro foribus comburi solitum narrat. ἐμφαίνοντας, ait, δεῖν τὴν νύμφην ἐμμένειν (nam ita legendum, non ut vulgo perperam ἐμβαίνειν, non modo scripti codices sed & Latina versio docent) ὡς ἀνῃρημένου τοῦ ἀπάξοντος. Varroni autem placuisse, Servius *in* 8. *Virgilii Eclog.* auctor est, ideo sponsas limen non tetigisse, ut ne à sacrilegio inchoarent, si depositturæ virginitatem, calcarent rem Vestæ, id est, numini castissimo consecratam. At Isidorus *lib.* 9. *Etymolog. cap, ult.* novas nuptas limen calcare vetitas tradit, quod illic januæ & coeant & separentur. Secundum quæ apud Plautum

Casina

Casina suspenso gressu limen transgredi admonetur.

Sensim, ait, *super attolle limen pedes, nova nupta:*
Sospes iter incipe hoc, ut viro tuo semper sis superstes.

Jam, ingredienti nuptæ claves dabantur, ad significandum, quemadmodum Sex. Pomp. explicat, partus facilitatem: vel, quod magis est, ut significaretur, ei rerum omnium domesticarum, quæ clavibus concludi solent, cura ac custodia, tota denique domus ac rei familiaris administratio dispensatioque permitti. Nam & ex diverso cum illi nuncius remittebatur, claves adimebantur, ut Cicero, 3. *in Anton. Orat.* indicat. *Mimam*, inquiens, *exegit, claves ademit, res suas sibi habere jussit ex 12 Tab.* Quem locum belle ac feliciter Petr. Victor. restituit. Atque adeo ἐκ τῆς κλειδῶν ὑποβολῆς viro uxorem repudiare Romulus concessit, ut Plutarch. in ejus vita auctor est.

Hoc amplius, ut reliqua persequamur, in pelle lanata, quemadmodum à Sex. Pomp. traditur, nova nupta statuebatur; vel propter morem vetustum, quo antiquitus homines pellibus erant induti; vel quo testaretur se lanificii officium viro præstaturam. Et hoc est quod Plutarch. ἐν Αἰτίοις ait, Τὴν νύμφην εἰσάγοντες, νάκος ὑποστρωννύουσιν.

Siquidem νᾶκος, interprete Suida, ἔντριχον δέρμα significat, ἤτοι δορὰ προβάτου. & Hesychius vocem νάκεσι, δέρμασι προβάτων valere scribit.

Sed & aqua & ignis nuptiarum solennibus adhiberi consueverant. Hinc Scævola noster, *Die*, inquit [a], *nuptiarum, priusquam ad virum transiret, & priusquam aqua & igni acciperetur*. Sic enim rectius in Florentino Codice, quam, ut in aliis, *aqua & ignis acciperetur*, scriptum esse, Servius, hunc quoque morem referens, comprobat, ad illum ex 4 *Æneid.* versum:

Dant signum: fulsere ignes, & conscius æther Conjugii.

Ubi hæc Varronis verba ab eo recitantur: *Aqua & igni mariti uxores accipiebant. Vnde & hodie faces prælucent, & aqua petita de puro fonte per puerum felicissimum, vel puellam quæ interest nuptiis, de qua solebant nubentibus pedes lavari.* Apud Sex. Pomp. aut potius Paulum qui eum in Epitomen infelicissime contraxit, *lib.* 1. verba hæc leguntur: *Aqua & igni interdici solet damnatis, quæ accipiunt novæ nuptæ: videlicet quia hæ duæ res maximæ vitam continent.* Et iterum: *Aqua aspergebatur nova nupta, sive ut pura castaque ad virum veniret, sive ut ignem & aquam cum*

viro

a l. penult. §.1. D. de donationib. int. vir.

viro communicaret. Varro lib. 4. de lingua Latina, *Igitur*, ait, *causa nascendi duplex, aqua & ignis. Ideo ea in nuptiis in limine adhibebantur, quod conjungit. Hinc & mas ignis, quod ibi semen. aqua femina, quod fetus ab ejus humore & eorum conjunctione sumit Venus.* Quam Varronis rationem Plutarchus ἐν Αἰτίοις his verbis exposuit: Διὰ τί τὴν γαμουμένην ἅπτεσθαι πυρὸς καὶ ὕδατος κελεύουσι; πότερον τούτων ὡς ἐν στοιχείοις καὶ ἀρχαῖς τὸ μὲν ἄρρεν ἐστὶ, τὸ δὲ θῆλυ, καὶ τὸ μὲν ἀρχῆς κινήσεως ἐνίησι, τὸ δὲ ὑποκειμένου καὶ ὕλης δύναμιν; Alias tamen ille hujus moris rationes, quas commemorare nihil attinet, adfert. Illam vero quam ex Festo primum reddidimus, Ovidius *lib.* 4. *Fastor.* amplexus est, cum de aqua & igni agens, ita scribit:

An quod in his vitæ causa est, hæc perdidit exul,
His nova fit conjunx, hæc duo magna putant?

At Dionysius Halicarnasseus, hujus instituti originem à Romulo arcessit *lib.* 2. *Antiquit.* Κατέλεξεν, ait, αὖθις ἐκ τῶν ἀγάμων ἄνδρας ἰσαρίθμους, οἷς αὐτοὺς συνήρμοττε κατὰ τοὺς πατρίους ἑκάστης ἐθισμοὺς, ἐπὶ κοινωνίᾳ πυρὸς καὶ ὕδατος ἐγγυῶν τοὺς γάμους, ὡς καὶ μέχρι τῶν καθ᾽ ὑμᾶς ἐπιμελοῦνται χρόνων. Accedat & Varronis testimonium *ex lib.* 2. *de vita pop. Ro.* quod à Nonio Marcello refertur in verbo *Titionem*, & in verbo *Felix*: sed utrubique

que ita corrupte ut inde ſenſus nullus elici poſſe videatur. Sic autem reſtituendum cenſeo: *Contra à novo marito cum ignis è foco in titione ex felici arbore, & in aquali aqua allata eſſet.* Quæ verba ad hunc ſolennem nuptiarum ritum perſpicuum eſt pertinere: ut in titione, id eſt, fuſte ardente, ignem; in aquali, quæ vox vas aquarium ſignificat, aquam à novo marito allatam ſignificent. Huc vero reſpiciens Statius Papin. *in Epithalamio Stellæ & Violantillæ*, Muſas, ad eorum nuptias convenientes, ignem & aquam geſtantes facit.

—— Procul, ait, *ecce canoro*
Demigrant Helicone Deæ, quatiuntque novena
Lampade ſolennem thalamis coeuntibus ignem,
Et de Pieriis vocalem fontibus undam.

Valerius Flacc. lib. 8. Argonauticor.

Inde ubi ſacrificas cum conjuge venit ad aras
Æſonides; unaque adeunt, pariterque precari
Incipiunt: ignem Pollux undamque jugalem
Prætulit.

Eodem etiam reſpexiſſe videtur Claudianus *lib. 2. de nupt. Proſerp.* cum ait,

Confeſſus ſocerum, nimbis Hymenæus hiulcis
Intonat, & triſtes firmant connubia flammæ.

Hic commode, Cœnæ nuptialis, ſilentio minime prætermittendam mentionem ſubjici poſſe, & vero debere exiſtimo: qua opipare ac laute acceptos convivas fuiſſe, facile quis

quis vel me tacente intelligeret. Plautus Curculion. Act. 5. Sc. penult.

Tu ut hodie adveniens cœnam des sororiam,
Hic nuptialem cras dabit.

Rursus Sc. ult.

Tu, miles, apud me cœnabis: hodie fient nuptiæ.

Cicero lib. 3. Epist. ad Q. fr. *Pridie idus scripsi ante lucem. Eo die apud Pomponium in ejus nuptiis eram cœnaturus.* Juvenalis, Sat. 6.

— Ducendi nulla videtur
Causa, nec est quare cœnam & mustacea perdas.

Sueton. in Calig. cap. 25. *Alii tradunt, adhibitum cœnæ nuptiali, mandasse ad Pisonem, contra accumbentem, Noli uxorem meam premere: statimque è convivio abduxisse eam secum.* Auson. in Epist. ad Paulin.

Natalis si forte fuit solennis amico,
Conjugioque dapes, aut sacra repotia patrum.

Has *epulas geniales* Claudianus *lib.* 2. *de Raptu Proserp.* vocat. Exstat utique in Sympsiac. Plutarchi caput, quo tractatur, Διὰ τί πλείστους ἐν γάμοις ἐπὶ τὸ δεῖπνον καλοῦσιν. Leges sane sumtuarias, quibus effervescens Romanorum luxuriæ æstus coercebatur, nuptiis aliquid indulsisse, & de præscripta victus ac cœnarum tenuitate remisisse, accepimus. Lex siquidem Licinia cum in certos quosdam dies centenos æris impendi permisisset, nuptiis ducenos indulsit.

παρθένοις καλὸν μὴ ὀλίγων, ταῖς δὲ χήραις αἰσχρὸν πολλῶν ὄντων γαμεῖσθαι. Enimvero Carthagini maritis novis mulra fuiſſe convivia obeunda, ſed & ſportulas civibus erogandas, Apuleius *Apologia pro ſe ipſo ſecunda* indicat. Quorum ſumtuum moleſtiis ut ſuperſederet, in ſuburbana ſe villa potius quam in oppido uxorem duxiſſe profitetur.

Tibiam utique nuptialibus feſtivitatibus interveniſſe, non pauci auctorum loci declarant. Plaut. Caſina:

Age, tibicen, dum illam educunt huc novam
nuptam foras,
Suavi cantu concelebra hanc plateolam.

Terentius Adelph. Act. 5. Sc. 7.

——*Verum hoc mihi mora eſt,*
Tibicina, & hymenæum qui cantent.

Et mox:

——*Miſſa hæc face,*
Hymenæum, turbam, lampadas, tibicinas.

Cicero, aut Cornificius, lib. 4. Rhetoricor. ad Herenn. *De parte ejus matrimonii commovebant?* (aut, ut alias, *commonebant?*) *Nam hic omnis ſanctimonia nuptiarum, uno ſigno tibiarum intelligitur.* Apuleius lib. 4. de Aſino aur. *Iam feralium nuptiarum miſerrimæ virgini choragium ſtruitur. Iam tædæ lumen atræ fuliginis cinerem arceſſunt, & ſonus tibiæ Zygiæ* (ea enim recta eſt, quam & Beroaldus amplectitur, lectio) *mutatur in queru-*

querulum Lydii modum. Claudianus in Epithalamio:

Dicant pervigiles carmina tibia.

Præterea Talassionem in nuptiis Romanos, non secus atque Græcos Hymenæum, inclamare consuevisse, sciendum est. Unde Martial. Epigr. 36.

Quid si me jubeas Talassionem
Verbis dicere non Talassionis..

Idem lib. 12. Epigrammat.

Nec tua defuerant verba, Talasse, tibi.

Quam acclamationem ex eo inolevisse, Livius *lib.* I. auctor est, quod in Sabinarum raptu, virgo una, longe ante alias specie & pulchritudine insignis, à globo cujusdam Talassii rapta fuerit: multisque sciscitantibus cuinam eam ferrent deducendam; ne quis violaret, Talassio eam ferri clamitatum. Qua de causa vocem hanc nuptialem factam, & ad posteros inde manasse, Plutarchus quoque *in Romulo & in Αἰτιῶν libro* censet. Eusebius etiam *in Chronico*, secundum B. Hieronymi versionem, *Sabina*, ait, *rapta anno ab urbe condita tertio; & una virginum pulcherrima, cunctorum acclamatione rapientium, Talassio, duci Romuli, decernitur. Unde in nuptiarum solennitatibus, Talassio vulgo acclamitant, quo scilicet talis nupta sit, qua Talassium habere mereatur.* Hanc eandem acclamationis hujus nuptialis ratio-

nem

nem Servio quoque placuisse video, qui superioribus consentit ad eum versum lib. 1. Æneid.

Pergama cum peteret, inconcessosque hymenaeos.

Nonnullis tamen, ad lanificium vocis hujus originem causamque referendam esse, videbatur. Qua in sententia Varronem fuisse Sex. Pomp. testatur, *Talassionem*, inquiens, *Varro ait signum esse lanificii. Talassionem enim vocabant quasillum, qui alio modo appellatur calathus: vas utique lanificiis aptum.* Itaque Plutarch. ἐν Αἰτίοις, inter ceteras decantati in nuptiis Talassionis rationes, hanc primo loco ponit: Πότερον ἀπὸ τῆς ταλασίας; καὶ γὰρ τὸν τάλαρον τάλαντον ὀνομάζουσι. Quæ verba concisius quam par esset interpres ita convertit: *An propter lanificium quod quasillum vocatur?* Plenius quippe ita verti debuit: *An propter lanificium? Etenim calathum talantum nominant.* Sed quid, quæso, sonat dictio τάλαντον? Equidem Romanam eam fuisse, vel Latio donatam, nusquam reperi. Interpres ejus loco κυάσυλλον legisse videtur. Quæ quidem vox pura puta Latina est, vel ipso Servio teste, qui *in 2. Eclog. Virgilii*, quem Græci κάλαθον vocant, Latine *quasillum* dici admonet: citatque illud Cicer. Philippic. *At vero inter quasilla pendatur aurum.* Sed ad Talassionis origi-

nem nequaquam vox ea accedit, ac ne alludit quidem. Sunt quibus pro τάλαντον, legendum videatur κάλαθον. Quod probare non possum, tum quia calathus vox Græca est, &, ut Eustath. *in* 5. *Iliad.*, 9. *ac* 10. *Odyss.* scribit, ἀπὸ τῶν κάλων ἤτοι ξύλων κυκλοειδῶς θεόντων ἢ γυρουμένων nomen invenit: tum quia Talassionis origini non magis quam quasillum respondet. Ego unius ad hujus vulneris medelam Sex. Pompeii opera uti nos posse censeo, qui in eo, quem supra produxi, loco, priscos Romanos quasillum talassionem vocasse scribit: quod tamen vocabulum vetustatis situ obrutum est. Ac proinde apud Plutarchum, inepto ταλάντου nomine expuncto, ταλασιόνα vel ταλάσιον reponendum opinor. Necesse est enim, si auctoris mentem sartam tectamque servare volumus, ταλάρου vocem Græcam Romana aliqua, ex qua talassionis vox fluxisse ac manasse sono ipso judicetur, pensare. Τάλαρος porro, & ταλασία, & ταλάσιος, vocabula Græca sunt. Quorum posteriora duo valde corrupte apud Suidam, non quidem auctoris, sed librarii vitio, exposita lector offendet. Illic enim ταλάσιον, ἔργον ἢ ἱερουργία· ταλασία, ἱερουργία· ταλάσιος, ἱερουργός, vitiosissime definiuntur, quandoquidem ad lanificium, non ad sacrificium, hæ voces pertinent. Idcoque, ἐριουργία & ἐριουργός, pro recta interpretatione

pretatione reponi debent. Quod Hesychius consultus satis comprobabit. Quamquam hic error manifestior est, quam ut cujusquam auctoritate convincendus sit. Plane inter τὰ γυναικωνίτιδος σκεύη, πάλαρυς καὶ καλάθυς Pollux *lib.* 5. *Onomast.* numerat. Notat & Hesychius, κάλαθον, γυναικεῖον σκεῦος εἰς ἔριον, τεθεῖσθαι, significare. Sic apud Virgil. lib. 7. Æneid.

— Non illa colo, calathisve Minervæ
Femineas assueta manus. —

Ovid. lib. 2. Fastor.

Ante torum calathi lanaque mollis erat.

Alias, tam τάλαρος, quam κάλαθος, τυρακομεῖον significant, ut ex Polluce *lib.* 1. *cap.* 11. *& lib.* 7. *cap.* 10. & Eustathio *in* 4. *Iliad.* liquet, qui ταλάρυ vocem inde deducit, quod τάλας, ἤτοι τλήμων, εἴη περὶ τὸ αἴρειν τὰ σύνθημα. Inde apud Virgil. *libr.* 3. *Georgic.* Servius calathos vasa ænea exponit, quibus lac vel recens caseus in urbem distrahitur. Ceterum, ut hunc locum concludam, lanificiis priscas matronas valde deditas fuisse, præcipuamque his curam & operam impendisse constat. In fœdere certe inter Roman. & Sabinos percusso, lex hæc atque conditio dicta est, ut volentes nuptæ apud viros quibus conjunctæ erant, manerent, omnium operum ac munerum vacationem, præterquam lanificii, habituræ, ut est à Plutar. *in Romulo* me-

memoriæ proditum. Inde Juvenalis, *Sat. 6.* veterum mulierum continentiam ac temperantiam prædicans,

—— Et vellere, ait, *Tuſco*
Vexata, duraque manus. ——

Cujus moris tot ſunt à D. Tiraquello, altero noſtri ſeculi Varrone, *in lib. de Legib. connubialib.* congeſta teſtimonia, ut multitudine ſua lectorem pæne obruant.

Enimvero nuces à novis maritis jaci & pueris ſpargi conſueviſſe, indicant Catullus & Virgilius. Ille ſiquidem in carmine de nupt. Jul. & Manl.

Ne nuces, inquit, *pueris neget*
Deſertum domini audiens
Concubinus amorem.
Da nuces pueris, iners
Concubine: ſatis diu
Luſiſti nucibus.

Virgilius vero Ecloga. 8.

Sparge, marite, nuces: jam deſerit Heſperus
Oetam.

De cujus moris cauſa parum video inter veteres conveniſſe. Varro quidem, teſte Servio ad eum Virgilii, quem modo protuli, verſum, ſpargendarum nucum hanc eſſe rationem putabat, *ut Iovis omine* (ita quippe legi rectius credo, quam *omne*) *matrimonium celebraretur: ut nova nupta matrona eſſet, ſicut Iuno. Nam nuces in tutela erant*

Iovis:

Iovis: Vnde & juglandes vocatæ, quasi Iovis glandes. Quod ab Isidoro quoque *lib.* 17. *cap.*7. notatum est. Illud vulgare fuisse, idem Varro tradiderat, idcirco sparsas nuces, ut à rapientibus pueris fieret strepitus, ne puellæ vox virginitatem deponentis posset audiri. Aliis placuit, ea id gratia factum, ut se puerilibus omnibus ludis renunciare, & juvenilia cuncta ludicra relinquere, maritus eo indicio testaretur. Quo sensu Persius dixit,

— Et nucibus facimus quæcumque relictis,
Cum sapimus patruos. —

At Plinius diversam reddit, quintamque insuper perstringit hujus moris rationem, lib. 15. Natur. histor. cap. 22. *Nuces*, ait, *juglandes quamquam & ipsæ nuptialium Fescenninorum comites, multum pineis minores universitate, eadem portione, ampliores nucleo. Necnon & honor his naturæ peculiaris, gemino protectis operimento, pulvinati primum calicis, mox lignei putaminis. Quæ causa eas nuptiis fecit religiosas, tot modis fetu munito. Quod est verisimilius quam quia cadendo tripudium sonumve faciant.*

Nubentibus utique, prætextis depositis, à multitudine puerorum, quos ad eam celebritatem frequentes convenisse nemini dubium est, obscœna clamabantur; versusque mollicie ac lascivia diffluentes, maxima, nec ulli reprehensioni obnoxia licentia occinebantur.

bantur. Quos versus Fescenninos vocabant; sive quod ex urbe Fescennina allati essent, sive quod fascinum arcere putabantur. Servius *in 7. Æneid.* ad ea verba,

Hi Fescenninas acies,

Fescenninum scribit oppidum esse Campaniæ, ubi nuptialia carmina sunt inventa. Seneca *lib. 4. Declamation.* de servo loquens qui dominæ nupserat, *Inter nuptias*, inquit, *& Fescenninis in crucem generi nostri jocabantur.* His enim versibus libere & jculariter multa in sponsos sponsasque jaciebantur. Catullus in Epithal. Jul. & Manl.

Ne diu taceat procax
Fescennina locutio.

Varro *Agathone*, ut est apud Non. Marcellum: *Pueri obscœnis verbis nova nuptulæ aures restaurant.* Quæ verba, quantum conjectura adsequi possum, ad argumentum quo de agimus pertinebant. Martian. Capella lib. 9. de nupt. Philolog. *His Hymenæo diutius velut Fescennina quadam licentia personante, geminanteque crebrius.* Seneca in Medea, Choro primo:

Hinc illinc, juvenes, mittite carmina:
Festa dicax fundat convitia Fescenninus.

Claudianus in Epithalamio:

Dicant pervigiles carmina tibiæ:
Permissisque jocis turba licentior
Exultet tetricis libera legibus.

Ausonius in Parecbasi Centonis nuptialis: *Hactenus castis auribus audiendum mysterium nuptiale ambitu loquendi, & circuitione velavi. Verum quoniam Fescenninos amat celebritas nuptialis, verborumque petulantiam notus vetere instituto ludus admittit, cetera quoque cubiculi & lectuli opera prodentur.* B. Hieronym. in Epist. ad Demetr. de Virginit. servand. *Quam habitura pronubam? Quo deducenda comitatu? Stridor Punica lingua procacia tibi Fescennina cantabit.* Idem in Epist. ad Gerontiam: *Responde mihi, carissima in Christo filia. Inter ista nuptura es? Quem acceptura virum? Cedo? fugitivum; an pugnaturum? Quid utrumque sequatur intelligis: & Fescennino carmine terribilis tibi rauco sonitu buccina concrepabit, ut quas habeas pronubas, habeas forte lugentes.* Erant autem Fescennini versus joculares, incompositi, rudes, qui temere alternis jaciebantur.

Horatius lib. 2. Epistol.

Fescennina per hunc invecta licentia morem
Versibus alternis opprobria rustica fudit.

Livius lib. 7. *Non sicut ante Fescennino versui similem, incompositum, temere ac rudem alternis jaciebant.* Atque hujus nominis versus in Pollionem scripsisse Augustum, Macrobius *lib. 2. Saturn. cap. 4.* auctor est.

Interea vero lectus nuptialis componebatur.

tur. Eum autem proprio nomine *genialem* quasi *generalem* appellatum, Servius *in 6. Æneid.* ostendit: Geniales scribens eos proprie esse lectos qui puellis nubentibus sternuntur, dictosque ita à generandis liberis. Cicero pro Cluentio: *Lectum illum genialem, quem biennio ante filiæ suæ nubenti straverat, in eadem domo sibi ornari & sterni, expulsa atque exturbata filia, jubet.* Apuleius lib. 10. de Asino aur. *Et mulierem, quam dixit propter multiforme scelus bestiis esse damnatam, meisque præclaris nuptiis destinatam. & torus nuptialis noster futurus accuratissime desternebatur. Lectus Indica testudine perlucidus, plumea congerie tumidus, veste serica floridus.* Idem lib. 9. *Quæ, suo pudore postposito, tori genialis calcato federe, larem mariti lupanari maculasset infamia.* Toga vero sterni lectos, & maritorum genios advocari consuevisse, Arnobius *lib. 3. adversus gentes*, mores vetustate obliteratos recensens, testis est. Et hinc fortasse *sacri genium lecti* Juvenalis *Sat. 6.* dixit.

Etiam hoc addam, quod nisi à B. Augustino non semel detectum esset, libens suppressissem, super Priapi fascinum novam nuptam considere jussam. Quemadmodum ille *lib. 7. de Civitat. Dei cap. 24. ad fin.* & apertius *lib. 6. cap. 9.* scribit his verbis: *Sed quid hic dicam? cum ibi sit & Priapus nimis masculus:*

culus: super cujus immanissimum fascinum sedere nova nupta jubebatur, more honestissimo ac religiosissimo matronarum. Quam obscœnitatem perstringere credo Lactantium *lib. 1. de falsa religion. cap.* 20. cum ait: *Et Mutinus* (vel, ut quidam codices habent, *Tutinus*) *in cujus sinu pudendo nubentes resident, ut illarum pudicitiam prior deus delibasse videatur.* Ita quippe lego, non sicuti vulgo scriptum est, *deliberasse*. Priapo vero, ut ne fœda hæc veterum impietas intacta relinquatur, genitale membrum cum falce affingebant, quo & pueros & aves in hortis, quibus præesse credebatur, terreret. Virgilius in Copa:

Est tuguri custos armatus falce saligna:
Sed non & vasto est inguine terribilis.

Tibullus Eleg. 1.

Pomosusque ruber custos ponatur in hortis;
Terreat ut sæva falce Priapus aves.

Columella lib. 10.

—— Sed truncum forte dolatum
Terribilis membri, medio qui semper in horto
Inguinibus puero, prædoni falce minetur.

Auctor Priapeor.

Priape, quod sis fascino tentus gravi.

Et alias:

Soles sacrum revinctus pampino
Ruber sedere cum rubente fascino.

Pleni sunt testimoniorum, poetarum libri:

bri: quibus omissis, ad exitum festinans, quod superest expediam.

Nuptam deinde in lecto pronubas collocasse sciendum est. Donatus *in Terentii Eunuch.* ad ea verba,

Deinde eam in lecto collocarunt,

Verbum hoc, ait, *proprium est, & adscribitur pronubis.* Quo in significato verbum hoc in Catulli versibus quos statim proferam observandum est. Idem Donatus *in 1. Æneid.* pronubas in obsequio nubentium fuisse tradit. Lampridius de Heliogabalo: *Nupsit & coiit, ut & pronubam haberet.* Claudianus lib. 2. de Raptu Proserp. (*juxta*

Ducitur in thalamum virgo; stat pronuba
Stellantes nox picta sinus; tangensque cubile,
Omina (sic enim lego) *perpetuo genitalia federe sanxit.*

Ad hujusmodi autem officium, spectatæ pudicitiæ mulieres, & quæ uni duntaxat viro nupsissent, adhibebantur: quo matrimonii perpetuitatem, quemadmodum Sex. Pomp. auctor est, auspicarentur. Unde Catullus in Carm. de nupt. Jul. & Manl.

Vos unis senibus bonæ
Cognitæ bene feminæ
Collocate puellulam.

Tertul. *in lib.* qui *Exhortatio ad castitatem* inscribitur: *Monogamia apud Ethnicos in summo honore est, ut & virginibus legitime nubenti-*

nubentibus univira pronuba adhibeatur, & sic auspicii initium sit. Sed & B. Hieronym. *in calce libri primi adversus Iovinian.* Unicubas semper habuisse inter gentiles matronas decus merito dicit: per illasque solas fortunæ muliebri sacra fieri consuevisse. Eodemque libro, quæ fuerit alienarum à religione nostra mulierum de secundis nuptiis opinio, multis exemplis, accurate conquisitis, docet.

Atque hæc sunt Nuptiarum omnia, quæ quidem non incuriose legendo veterum scripta observare potui, solennia. De quibus in genere apud Tacit. *lib.* 11. fit mentio, cum inquit: *Cuncta nuptiarum solennia celebrat.* Et lib. 22. *Necdum celebrare nuptiarum solennia audebant.* Sic etiam pompam & nuptiarum celebritatem accipe in Theodos. & Valentinian. constitutione *a*. Ob eamque solennium multitudinem credo à Ciceron. *lib.* 6. *de Repub.* dictum fuisse, *firmiter majores matrimonia stabilita esse voluisse.* Quæ verba à Prisciano *lib.* 15. referuntur.

Postridie vero nuptiarum apud novum maritum cœnabatur: &, quia quasi instauraretur redintegrareturque potatio, eum diem *Repotia*, Sex. Pomp. teste, appellabant. Horat. lib. 2. Serm. Sat. 2.

Ille repotia, natales, aliosve dierum

Festos

a in l. si donationem. C. de nupt.

Festos albatus celebret. —

Sumtibus certe, qui in eos dies fierent, modum legibus sumtuariis statutum, Gellius *lib.* 2. *cap.* 24. memorat. Meminit & *Repotiorum* Auson. in eo *Epistola ad Paulinum*, quem paulo ante retuli, loco. Hinc hodieque (etsi hoc erit fortasse durius: sed tentemus, & lusisse putemur si nil sit) in quibusdam Aquitaniæ regionibus, eum diem qui nuptias consequitur, *Repentalia* nominant, non tam à pœnitentia, quam corrupta voce à repetita potatione, quasi *Repotalia*. A Græcis eum diem ἐπαύλια vocari, Pollux *lib.* 3. *Onomast.* testis est. *Repotiorum* certe vocabulo, pro repetita & iterata crapula Apuleius *Apolog.* 1. usus est. Novæ autem nuptæ munera à cognatis & propinquis mittebantur. Eaque sunt Nuptialia munera apud jureconsultos *a*. At apud Cicer. *pro Cluentio Avito*, & Apuleium *lib.* 6. *de Asino aur.*, Nuptialia dona ea accipienda sunt, quæ ante contractas nuptias, mulieri à viro offerebantur. Postridie vero nuptiarum, nova nupta libertatem auspicans uxoriam, in domo viri rem divinam faciebat, ut est à Macrob. *lib. Saturn. cap.* 15. proditum. Atque hic hujus libri finis esto.

B. BRIS-

a in l. 1. §. sed si. D. de tutel. & rat. dist. l. tutor secundum, 13. §. 2. D. de administ. tut.

B. BRISSONII, J.C.,

Et in suprema Parisiensi curia Præsidis,

De

JURE CONNUBIORUM,

Liber Singularis.

Olennes nuptiarum ritus ita sunt à me proprio libro expositi, ut vix quicquam ad plenam & perfectam ejus argumenti cognitionem jure ac merito desiderari posse videatur. Huic consequens duxi, alterum de justis injustisque Quiritium nuptiis librum adjungere. Superiori enim tractatui hoc veluti cumulo addito, juris civilis & antiquitatis Romanæ studiosis hac in parte satisfactum iri arbitror: quibus non modo, quo ritu, sed & inter quas personas olim justæ ac legitimæ nuptiæ contraherentur, utriusque libri conjunctione planum fiet. Atque ut via & arte procedat oratio, à qua ætate justæ nuptiæ contraherentur, primum dispiciendum esse censeo. Nam, cum nuptiis habilem ætatem constituerimus, ad alias inspectiones veniemus: &, ad certa veluti capita omnia nuptiarum impedimenta revocantes, facilem, ni fal-

lor, lectoribus, ejus quæstionis, quam tractandam suscepimus, cognitionem relinquemus.

Igitur, ut ab ætate ordiamur, in matrimoniis contrahendis ætatem contrahentium definitam esse, Modestinus *lib.* 4. *differentiarum* scribit *a*. Ea vero definita ætas pubertas est, vel ipso Justiniano teste, qui justas nuptias inter se cives Romanos contraxisse tradit *b*, qui secundum præcepta legum coibant; masculos quidem puberes, feminas autem viri potentes. Cui accedere Dionis testimonium velim, qui *lib.* 54. ita scribit: *Δώδεκα γὰρ ταῖς κόραις ἐς τὴν γάμου ὥραν ἔτη πλήρη νομίζεται.* A duodecimo siquidem anno pubertatem feminas auspicari, prudentibus placuit: ex eoque tempore Romæ puellæ nuptum dabantur. Id quod ea ratione factum Plutarchus interpretatur *c*, ut celerius conjugum mores tenella adhuc ætate imbiberent, & ad obsequium virorum facilius flecti fingique possent. Aliter atque Spartæ servabatur, in qua adultiores demum virgines, & plenis nubiles annis, viris in matrimonium collocabantur. Verba Plutarchi, quæ hanc institutorum utriusque gentis diversitatem declarant, hæc sunt: Τοῦ *μὲν Λυκούργου πεπείρους καὶ ὀργώσας νυμφεύοντος, ὅπως ἥτε ὁμιλία*,

a l. in sponsalibus. 14. D. de sponsal. *b* Institut. de nupt. in princ. *c* in Numa.

λία, δεομένης ἤδη τῆς φύσεως, χάριτος ἢ καὶ φιλίας ἀρχὴ μᾶλλον, ἢ μίσους καὶ φόβου παρὰ φύσιν βιαζομένων, καὶ τὰ σώματα ῥώμην ἔχῃ πρὸς τὸ τὰς κυήσεις ἐπιφέρειν, καὶ τὰς ὠδῖνας, ὡς ἐπ' οὐδὲν ἄλλο γαμουμένων ἢ τὸ τῆς τεκνώσεως ἔργον. τῶν δὲ Ῥωμαίων δωδεκαετεῖς καὶ νεωτέρας ἐκδιδόντων. οὕτω γὰρ ἂν μάλιστα καὶ τὸ σῶμα καὶ τὸ ἦθος καθαρὸν καὶ ἄθικτον ἐπὶ τῷ γαμοῦντι γενέσθαι. δῆλον οὖν ὅτι τὰ μὲν φυσικώτερον πρὸς τέκνωσιν, τὰ δὲ ἠθικώτερον πρὸς συμβίωσιν. Ex eo vero tempore pubertatem in feminis legibus definitam, quod generationi essent ab eo anno aptæ, Macrobius *lib.7.Saturnalium* ita scribit: *Nec hoc tacebo*, ait, *quod, cum calor semper generationis causa sit, feminæ ideo celerius, quam pueri, fiunt idoneæ ad generandum, quia calent amplius. Nam & secundum jura publica duodecimus annus in feminis, quartus decimus in puero definiunt pubertatis ætatem*. Idemque auctor *lib.1.Commentarior. in Somn. Scipionis*, post annos bis septem generationis vim in masculis moveri scribit. ideoque & tutelam pueris, quasi virile jam robur adsit, absolvi: ab ea tamen feminas, propter votorum festinationem, maturius biennio, legibus liberari. Aristoteles quoque, his consentiens, *lib. 7.* περὶ ζώων ἱστορίας, Τὰ θήλεα θᾶττον τῶν ἀρρένων καὶ νεότητα καὶ ἀκμὴν λαμβάνειν, tradit. Indeque testamenta feminis citius quam masculis

facere licet *a*. Ceterum si minor 12 annis domum pro uxore deducta esset, non ante justa & legitima uxor fiebat quam apud virum duodecimum annum implesset *b*. Sed nec prius à viro dos, ejus nomine promissa, peti poterat. Nam cum omnis dotis promissio tacita futuri matrimonii conditione suspendatur *c*, ante duodecim annorum ætatem, nondum utiliter secuto matrimonio, dotis petitio viro non competebat. Quapropter si ante impletum duodecimum annum repudiata conditione discessisset, pecuniæ in causam dotis numeratæ, quæ dos fieri nuptiis minime secutis non potuerat, exemplo dotis, condictio ei dabatur, cum iisdem tamen privilegiis quæ actioni de dote concedebantur. At, cum apud virum major 12 annis esse cœperat, tum matrimonio subsistente, in dotem pecunia numerata vertebatur. Interim vero dum pubertas conjugis exspectabatur, siquidem sponsalia intercessissent, quamvis uxorem putaret esse qui duxerat, sponsæ tamen vice ea habebatur *d*, eique vitium oblatum maritus sponsi loco persequi ex Severi rescripto poterat *a*.

a l. à qua ætate. 5. D. de testament. *b* l. minorem. 4. D. de ritu nuptiarum. *c* l. dotis promissio. 68. D. de jure dotium. *d* l. cum hic status. 32. §. si quis sponsam. 27. D. de donat. int. vir.

terat *a*. Quod si sponsalia non antecessissent, nec pro sponsa nec pro uxore haberi poterat. Nec eo magis donationes ei factæ valebant, utpote quæ quasi ad uxorem, non quasi ad extraneam, factæ essent. Quamquam autem nuptiæ cum minore 12 annis non consisterent; in patrem tamen, qui filiam minorem duodecim annis nuptum collocasset, auctorque ei factus esset ad contrahendum, actio in factum, ex edicto *Quod falso tutore auctore gestum est*, non dabatur *b*. Ignoscendum enim patri prudentes censuere, si filiam suam maturius in viri familiam perducere voluerit. Præsumtum est quippe, propensiori potius in filiam affectu, quam viri in fraudem illiciendi causa, hujusmodi nuptias eum conciliasse. Quam conjecturam capi, paterna pietas & naturalis erga liberos caritas suadet. Non modo autem in matrimonio, sed ne in concubinatu quidem, minor annis duodecim puella haberi jure licito poterat *c*.

Post ætatis vero inspectionem, ad justam matrimoniorum conjunctionem, status ac conditionis eorum, qui matrimonio jungerentur, ratio habenda erat. Ac primum inter liberas ac serviles personas, nuptias olim

a l. si uxor. 13. §. divus. 3. & §. si minor. 8. D. ad l. Jul. de adult. *b* l penult. §. 3. D. quod falso tut. *c* l. 1. in fin. D. de concub.

non constitisse, certo certius *a* est. Quinimo libera mulier, quæ cum alieno servo post trinam domini denunciationem in consuetudine perseverasset, Senatusconsulto Claudiano, quod à Justiniano sublatum *b* est, libertatem amittebat, servitutique vindicabatur, quemadmodum Ulpianus *in fragmentis Titulorum c*, & Tertullianus *d*, significant. Quamobrem, si ancilla libero nupsisset, dotisque nomine pecuniam numerasset, sive scisset ancillam se esse, sive ignorasset, nec matrimonium erat, nec viri ea pecunia prius fiebat, quam tempore legibus statuto penes se pro suo habitam ac possessam eam usu cepisset. Plane, si apud virum ad libertatem pervenisset, conciliabatur convalescebatque matrimonium: exindeque dotis nomen, si necdum usucapio impleta esset, sortiebatur: matrimonioque soluto, ejus, ut dotalis, repetitio competebat *e*.

Justa vero matrimonia non inter liberas quascunque passim personas, sed inter solos cives Romanos contrahebantur *f*. Nam cum Latinis peregrinisque connubium, nisi id eis concessum esset, non erat. Testes sunt Ulpianus *in Titulorum fragmentis g*, & Boethius

a l. si neget. D. de liber. l. Proculus. 67. D de jure dot. l. 3. C. de. incest. nupt. *b* Rubr. de Senat. Claudian. tol. *c* Tit. 11. §. 10. *d* in lib. 2. ad uxor. *e* l. Proculus. 67. D. de jure dotium. *f* Institut. de nupt. in princ. *g* Tit. 5. §. 3.

thius *in commentar. ad Topica Ciceronis.* Ex quo Seneca lib. 4. de benefic. *Promisi tibi*, ait, *filiam in matrimonium: postea peregrinus apparuisti. Non est mihi cum extraneo connubium.* Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 6: *Libertinis vero nullo jure uti prætextis licebat, ac multo minus peregrinis, quibus nulla esset cum Romanis necessitudo.* Itaque maximam apud populum invidiam Antonio conflavit, ab eo contra leges ac patriæ instituta contractum cum Cleopatra conjugium. Cujus facti indignitatem Plutarchus absque nota prætereundam non censuit. Sic enim *in ejus cum Demetrio collatione* scribit: Ἔπειτα τὴν ἀστὴν καὶ δικαίως γαμηθεῖσαν ἐξήλασε, τῇ ξένῃ καὶ μὴ κατὰ νόμους συνούσῃ χαριζόμενος. Ægre etiam tulisse populum Romanum Xiphilinus narrat, quod Titus Berenicen Ægyptiacam in palatio uxoris loco habebat, ut proinde repudiare eam sit coactus. Itaque, qui cives Romani non erant, connubii jus, nisi civitate impetrata, non habebant. Memoriæque adeo proditum est, Campanos, civitate Romana donatos, & à Censoribus Romæ censeri coactos, ut sibi cives Romanas uxores ducere liceret, petiisse; &, si qui prius duxissent, ut habere eas sibi liceret; utque ante eam diem nati, justi sibi liberi heredesque essent. Quorum utrumque eis indultum esse, Livius refert *lib.* 37.

Ex peregrino autem & cive Romana qui nascebantur, peregrini nascebantur: quoniam lex Mensia, quæ in hac parte legi naturæ derogabat *a*, ex alterutro peregrino natum, deterioris parentis conditionem sequi jubebat *b*. At ejusmodi peregrinitatis observationem tandem exolevisse, significare videtur Prudentius *lib.* 2. *contra Symmachum*, his versibus:

Distantes, ait, *regione plaga, divisaque ponto*
Litora, conveniunt nunc per vadimonia ad unum
Et commune forum, nunc per commercia & artes
Ad cœtum celebrem, nunc per genialia fulcra
Externi ad jus connubii: nam sanguine misto
Texitur alternis ex gentibus una propago.

At à provincialibus, cujuscunque ordinis aut loci essent, cum Barbaris conjugia contrahi, Valentinianus & Valens prohibuere. quorum de ea re exstat in Cod. Theod. constitutio *c*.

Enimvero patribus cum plebe connubium ne esset, 12 tabulis sancitum erat: quemadmodum Dionysius Halicarn. *lib.* 11. *Antiquit.* cum Livio *lib.*4. *ab V. C.* narrat. Nam, cum auspicia plebeii non haberent, eaque

a l. lex naturæ. 24. D. de stat. homin. *b* *Vlpian*. in fragment. Tit.5. §.7. *c* in l. un. de nupt. gentil.

eaque apud solos patricios subsiderent; idcirco ne incerta prole auspiciorum jura turbarentur, inter eos connubium decemviri diremerunt. Quod tamen eorum legis caput non multum post temporis, tribunorum plebis contentione ac convitio, abrogatum esse, iidem docent.

Senatores etiam, senatorumve filii, libertinas uxores ducere prohibebantur. Quæ prohibitio quoniam *ex lege Iulia de maritandis ordinibus* descendit, necessario nobis ejus legis sententia, breviter tamen, quoad ejus fieri poterit, explicanda est. Nam ab aliis dicta nec repetere, nec interpolare libet. Primum autem admonebo, Julium Octavium Cæsarem Augustum, compositis intestinis externisque bellis, cum & orbi pacem, & sibi, bona populi gratia, imperium conciliasset, ingravescente jam ætate, civitati reformandæ legibusque scribendis animum adjecisse. Quam rem, jam factam, ut futuram, Ovidius *lib. ultimo Metamorph.* assentatorie ita canit:

Pace data terris, animum ad civilia vertet
Iura suum, legesque feret justissimus auctor,
Exemploque suo mores reget.

Legum autem earum quasdam ipsemet consulatum gerens tulit, quasdam per Coss. ordinarios, suffectosve, rogari & ad populum ferri curavit. Etenim, ne antiquum reipu-

 blicæ-

blicæ ſtatum peſſumdare ſubvertereque videretur, legem inconſulto ſenatu, & cujus patres auctores prius facti non eſſent, protinus ferendam ſibi eſſe non cenſuit. Quemadmodum Zonaras ita ſcribit: Οὐ μέντοι πάντα ἐθελογνωμόνων ἐνομοθέτει, ἀλλ' ἔστιν, ἃ καὶ εἰς τὸ δημόσιον προετίθει, ὅπως ἄν τι μὴ ἀρέσῃ, ἐπανορθώσῃ. Et alias: Νόμους δὲ μετὰ ταῦτα ὁ καῖσαρ ἤνεγκε, καὶ τοῖς βουλευταῖς αὐτοὺς ἀναγνῶναι ἐπίτρεψε, ὅπως, εἰ μή τι ἀρέσκῃ, ἢ ἄμεινόν τι νοήσουσιν, εἴπωσιν. Sic per Coſſ. ſuffectos Papiam & Popæam legem de præmiis parentum tulit: quæ propter argumenti adfinitatem Juliæ conjungi ſolet. Quæ leges fama ſe ſupra ceteras, quarum ille princeps auctor fuit, extulerunt. Quota enim pars juris earum legum commemoratione vacat? aut quæ frequentiores occurrunt, quam ex Jureconſultorum ad eas leges commentariis, inſcriptiones? Conſtat namque, non ex catalogo modo qui Pandectis Piſanis præfigitur, ſed & ex capitum inſcriptionibus, leges has Junium Mauritianum libris ſex, Marcellum totidem, Terentium Clementem æque atque Ulpianum viginti, Paulum decem, Caium quindecim, interpretatos eſſe. Quorum ſi nobis ſcripta integra aut Juſtiniani facinus aut temporis injuria reliquiſſet, ſupervacanea & inanis omnis noſtra hæc opera eſſet. Nunc, quoniam, ſi non libenter,

benter, at patienter certe, tanta librorum veterum jactura ferenda est; earum, quæ tanquam ex vasto incendio salvæ ad nos pervenerunt, reliquiarum intuitu, amissorum desiderium leniamus: veteremque tam celebrium legum memoriam, eorum, quæ in manibus habemus, ope, ab oblivionis injuria, qua fieri poterit diligentia, vindicemus. Qua in parte sicubi fefellero, veniam me ab æquis judicibus exoraturum facile confido; eo quod, in tenebris, quod aiunt, micantes, & solis plerumque conjecturis res ignotas investigantes, labi, atque errare, humanum est. Ceterum, lex Julia, cujus capita aliquot explicare institui, proprium, differentiæ ergo, *de maritandis ordinibus* nomen invenit: ad cujus præcepta Apuleius *Apologia* 2. ita alludit: *Lex Iulia, de maritandis ordinibus, nunquam in hunc modum interdicit: Vxorem in villa ne ducito.* Hanc etiam legem Horatius signat, *in Carmine Seculari*, cum ait,

Diva, producas sobolem, patrumque
Prosperes decreta, super jugandis
Feminis, prolisque nova feraci
Lege marita.

Eadem lex, apud Ulpianum, *in Institut. tit.* 13 *&* 14, *&* *tit.* 15, & apud Juvenalem *Sat.* 6, legis Juliæ appellatione exaudienda est. Sed & ad eam referendum est, quod Ter-

tullianus *lib. adversus Valentinianum* ita scribit: *Credas enim, ubi de loco in locum transmigratur, leges quoque Iulias intervenire.* Complura autem capita habuisse eam legem, non est obscurum. Nam & tricesimum quintum à Martiano memoratur *a*. Potissimum autem illud fuit, quo senatores, liberique eorum, libertinas, & quæ ipsæ, quarumve parentes, artem ludicram fecissent, ducere prohibebantur. quod in hæc verba conceptum fuisse, Paulus testis est *b*: QUI SENATOR EST, QUIVE FILIUS, NEPOSVE EX FILIO, PRONEPOSVE EX FILIO NATO, CUJUS EORUM EST, ERIT; NE QUIS EORUM SPONSAM, UXOREMVE, SCIENS, DOLO MALO HABETO LIBERTINAM: AUT EAM, QUÆ IPSA, CUJUSVE PATER MATERVE, ARTEM LUDICRAM FACIT, FECERIT: NEVE SENATORIS FILIA, NEPTISVE EX FILIO, PRONEPTISVE EX NEPOTE FILIO NATO NATA, LIBERTINO, EIVE, QUI IPSE, CUJUSVE PATER MATERVE, ARTEM LUDICRAM FACIT, FECERIT, SPONSA NUPTAVE SCIENS DOLO MALO ESTO: NEVE QUIS EORUM DOLO MALO SCIENS SPONSAM UXOREMVE EAM HABETO. Quibus legis verbis ex jurecon-

sultorum

a in l. capite. 19. D. de ritu nupt. *b* in l. 44. D. de ritu nupt.

fultorum commentariis congrua interpretatio aptanda est. Ait lex, Senatoris filius. *Senatoris filium*, quemadmodum Ulpian. *lib.* 1. *ad l.Iuliam* exponit *a*, *accipere debemus, non tantum naturalem, verum etiam adoptivum. Nec interest, à quo vel qualiter adoptatus sit.* Quod idcirco Ulpianus addidit, quia, cum per adoptionem dignitas non minuatur, sed augeatur, etiam natalium splendorem senatoris filius, inferioris dignitatis homini, veluti plebeio, in adoptionem datus, retinet *b*. Cujus rei exemplum ex Publio Claudio, Appii filio, sumi potest, quem, etiamsi se plebeio homini in adoptionem dedisset *c*, senatorem tamen mansisse, dubium non est. Ac nec jus originis in honoribus suscipiendis, adoptione mutari, verum est *d*. Nec illud quidem interest, jam in senatoria dignitate constitutus susceperit filium quis, an ante dignitatem senatoriam. Accedens quippe & superveniens patri dignitas, in liberos quoque jam ante procreatos transfunditur *e*. Et ideo decurionis quoque filius non is duntaxat habetur, qui ex patre decurione conceptus & natus est; sed & is, qui ante natus est

 quam

a l. senatoris filium. D. de senator. *b* l. per adoptionem. D. de adoption. l. 6. §. 1. D. de senator. *c* *Cicero* pro domo sua. *d* l. ordine. §. ult. D. ad municip. *e* l. 2. §. in filiis. D. de decurion. l. moris. §. parentes. D. de pœnis.

quam decurionis honor patri accessisset. Nec sum nescius, superiori sententiæ videri quibusdam refragari Constantini constitutionem *a* : quæ propter hyperbaton obscuritate aliqua laborat: aliud tamen nihil significat, quam, filios ac filias, qui quæve ante suscepti susceptæve fuerunt, quam in senatorum ordinem cooptati, vel alias, citra senatoriam dignitatem, clarissimorum titulo patres eorum earumve decorati essent, clarissimatus nihilominus dignitate fruituros. quod his, quæ posuimus, mirifice consentit. Atque hæc quæstio ab interpretibus ad filios ante regnum à patre adeptum conceptos ac genitos producta est. Quæ controversia priscis temporibus inter Xerxem & Arthemenem, Darii filios, incidit: cum hic, utpote natu maximus, ætatis privilegio regnum sibi vindicaret, quod jus & ordo nascendi & natura ipsa gentibus dedit: ille vero non ordine, sed nascendi felicitate, niteretur; regique se primum natum, fratre, qui ante privato natus esset, superiorem, contenderet. Quam tamen litem arbiter, ab his addictus, Anaphernes, secundum Xerxem dedit *b*. Sed hoc exemplum in simili deinde contentione Persæ secuti non sunt. Nam, cum Parysatis minorem natu filium Cyrum

a l. si senator. 11. C. de dignitatib. lib. 12.
b *Justin.* lib. 2. histor.

Cyrum Arsicæ, qui postea Artaxerxes nominatus est, præferendum contenderet, eo quod hunc privato, illum regnanti Dario peperisset, explosa hac subtilitate, regnum ad Arsicam delatum esse, Plutarchus *a* auctor est. Sed enim, ne longius à re proposita aberrem, quod ad adoptivum filium attinet, tamdiu eum senatoris filium habendum, Paulus *lib.2. ad l. Iuliam & Pap.* bene monet *b*, quamdiu in familia manet, patrisque adoptivi potestate continetur. Emancipatus enim, tam jus, quam nomen filii, emancipatione amittit; adoptioneque quæsita adgnatio, è potestate dimisso eo, in totum perit. Civile quippe hoc vinculum contrario civili ac legitimo actu, id est, emancipatione, penitus dissolvitur *c*. Ideoque in omni jure, finita patris adoptivi potestate, nullum ex pristino jure vestigium retinetur *d*. Proinde per adoptionem quæsita dignitas emancipatione extinguitur. At naturalibus liberis honorem, natalibus partum, emancipatio non adimit, nec minuit. Quæ enim à genere, à sanguine, ab ipso ortu emancipatis tribuerentur, ea manere eis incolumia constat *a*.

a in Artaxerxe. *b* in l. senatoris filium. D. de senatorib. *c* §. ult. Instit. de cap. dimin. *d* l. per adoptionem. 17. D. de ritu nupt. l. ordine. §. ult. D. ad municipal. l. in omni. D. de adoption.

ſtat *a*. Proindeque, *emancipatum à patre ſenatore, ſenatoris nihilominus filium haberi*, Ulpianus *lib.* I. *ad l. Iuliam* ſcribit *b*. Idem adjicit, *eum qui poſt mortem patris ſenatoris natus ſit, quaſi ſenatoris filium eſſe*. Aliam vero ejus cauſam eſſe, qui, poſtquam pater ejus è ſenatu motus eſt, conceptus & natus fuerit. Nam quæ patri mortis tempore inhæſit dignitas, ea veluti hereditario jure ad poſteros tranſmittitur: at quæ vivo patre vitio ejus amiſſa eſt, ad liberos poſtea conceptos manare nequaquam poteſt *c*. Plane jam procreatis liberis patris caſum non obeſſe placuit. Similique modo, qui decurione patre editus eſt, licet poſtea pater ejus decurio eſſe deſierit, quaſi decurionis tamen filius, nec in metallum dari, nec aliis plebeiis ſuppliciis affici poterit *d*. Quodſi ante ejus conceptionem dignitate pater exutus ſit, ut plebeii filius in honoribus erit intuendus. Sed nec liberti ingrati delictum, propter quod in ſervitutem revocatur, filiis, ab eo, dum libertate potiretur, conceptis, nocet *e*. Ita, quod ad ſtatum, conditionis tempus ſpectamus.

a arg. l. amiſſione. 5. §. ult. cum l ſeq. D. de capit. min. & l. eum qui. D. de interdict. & relegat. *b* l. emancipatum. D. de ſenator. *c* l. ſenatoris filium. D. de ſenatoribus. *d* l. 2. §. in filiis. D. de decurion. l moris. §. penult. D. de pœnis. *e* l. ſi manumiſſus. C. de libert. & eor. lib.

mus. Benigne tamen, ac singulari jure, Justinianus constituit *a*, ut, si curialis fortunæ exortes ultro sese & sponte sua curiæ dederint, ab iis, vel postquam curiæ adscripti fuerint, concepti liberi, non curialem, sed pristinam patrum conditionem sortiantur. Ceterum, filii appellatione etiam filia continetur *b*. Et tamen, ut ne senatoris filia libertino nubere posset, senatusconsulto specialiter prohibitum fuit *c*, licet ad hanc quoque speciem lex Julia porrigi potuisse videatur. Ait lex, Neposve. Filii appellatione, si nudam ac propriam verborum significationem extra voluntatis causam spectemus *d*, nepos non continetur. Et ideo nepotem exprimi necesse fuit. Porro, si quis & patrem & avum habuerit senatorem; & quasi filius, & quasi nepos senatoris intelligitur. Et, quamquam pater amiserit dignitatem ante hujus conceptionem, avi nihilominus dignitas ei proderit *e*. Sequitur in lege, Ne quis eorum sponsam uxoremve. Senatores igitur, senatorumque liberi, libertinas in matrimonio habere prohibentur, ne amplissimi ordinis dignitas hujusmodi conjugii consortio vilescat. Eaque de causa, cum Acten libertam justo sibi matri-

a in l. ult. C. de his qui sponte munera. *b* l. si quis ita. 16. D. de testament. tut. *c* l. emancipatum. §. ult. D. de senatorib. *d* l. filii. 48. D. de verb. sign. *e* l. emancipatum. §. ult. D. de senat.

matrimonio conjungere Nero cuperet, consulares viros summisisse dicitur *a*, qui regio genere ortam pejerarent. Et Seneca, *lib. 7. Controversiar.*, cum probare niteretur, magnos viros fecisse ut libertinas uxores ducerent, veluti exempli loco subjunxit, *M. Cato coloni sui filiam duxit uxorem, sed ingenuam.* Ideoque exemplum propositioni non quadrat. Ex quo apparet, quod Diocletianus rescripsit *b*, uxorem libertam suam manumissori, *si non sit ex his personis, quæ specialiter prohibeantur*, ducere non esse interdictum, sic cum Accursio accipiendum esse, si non senator sit, senatorisve filius, nepos. Tam enim suas, quam alienas libertas uxores ducere, qui senatoris dignitate præditi, senatoribusve orti sunt, prohibentur. Proinde si quam ex familia sua ancillam, senatoris filius, 20 annis minor, ad libertatem matrimonii causa perducere studeat, non erit concedendum *c*: quoniam indigne illiciteque hujusmodi conditionis mulierem sit ducturus. Justæ ergo non sunt nuptiæ, quas senatorii ordinis viri cum libertinis contraxerint. Cui consequens est, nec dotem esse; quæ in ea matrimonia, quæ consistere non possunt, minime cadit. Nec enim dos sine matrimonio esse potest *a*.

a *Sueton.* in Neron. cap. 28. *b* in l. uxorem 15. C. de nupt. *c* l. si rogatus. 20. §. 2. D. de man. vind.

test *a*. Ubicunque igitur matrimonium non est, nec dos est: proinde ex hac causa caduca dos fiet *b*. Nec tamen, quod Accursius existimat, fisco vindicabitur. Hoc enim in incestis demum nuptiis locum obtinet *c*. Quo fit, ut si libertina senatorem quasi ingenua deceperit, & ei uupta sit, actio in factum, doli nomine, in eam ex divi Pii rescripto *d* competat, quod ex dote, quæ nulla est, vir lucrum nullum fecerit. Ei quoque, quod posuimus, consequens est, ex ejusmodi matrimonio justos patri liberos non nasci. Sequitur etiam, rerum amotarum actionem inter personas, quæ ita coierint, cessare *e*. Ac nec viro, jure mariti, adulterii accusatio, ob stuprum ab ea, quæ, quamvis uxoris animo habita fuerit, uxor tamen esse non possit, commissum, competet: licet propter qualecunque matrimonium violatum, ne peccatum suum mulier impune auferat, jure extranei accusatio admittatur *f*. Quamquam autem nuptiæ non sint, non eo tamen donationes, quasi inter conjuges factæ ratæ erunt *g*, ne lucro eis sit illicita con-

a l. 3. D. de jure dot. *b* l. dote. 61. D. de ritu nupt. *c* l. incestæ. 52. D. de ritu nupt. *d* l. à divo. 58. D. eod. tit. *e* l. si concubina. 17. D. rer. amot. *f* l. si uxor. 13. §. 4. D. ad l. Jul. de adulter. *g* l. 3. §. videamus. D. de donat. int. vir.

conjunctio. Alioquin meliore loco res eorum essent qui contra leges convenirent, quam qui justas & civiles nuptias contraherent: quod utique ratio non patitur. Quapropter, quasi ab indignis ablata, quæ donata testamentove relicta erunt, in fiscum cogentur *a*. Plane, si quis in senatorio ordine agens, libertinam in matrimonium acceperit, quamvis interim uxor non sit, attamen in ea conditione est, ut, si vir dignitatem amiserit, uxor esse incipiat *b*. sic eveniet, ut, quæ ab initio non consistebant nuptiæ, remoto postea obstaculo impedimentoque, convalescant. Atquin, quæ ab initio minus valent, temporis tractu non confirmari, pro regula traditum est *c*. Cui objectioni quidam interpretes ut occurrant, iis nuptiis, quæ ab initio nullius momenti erant, vires, non solius temporis lapsu atque tractu, sed perseverantia consensus, qui post amotum impedimentum durat, accedere dicunt. Eoque pacto regulam contrariam flexu eludunt magis, quam elidunt. Mea hæc fuit semper sententia, & sic in animum induxi meum, regulam illam juris & productam longius, & latius acceptam esse, quam pateat. Ad ea namque duntaxat, quæ testa-
mentis

a l. cum hic status. 32. §. fin. D. de don. int. vir. l. 2. D. de his quæ ut indign. *b* l. si quis in senatorio. D. de ritu nupt. *c* l. quod initio. 29. D. de diversf. reg. jur.

mentis dantur, relinquunturque, pertinere eam, & iisdem prope cum Catoniana regula finibus ac terminis circumscribendam esse, censeo. In quam me opinionem etiam Rufinus impellit, qui eam regulam ita extulit *a*: *Quæ ab initio inutilis fuit institutio, ex postfacto convalescere non potest.* In ceteris vero speciebus, atque causis, falsam eam esse, perspicuum est. Constat siquidem, inutiles ab initio nuptias multis postea ex causis conciliari. Ut ecce, si ancilla libero nupserit, & apud eundem virum libera facta sit, matrimonium, ab initio inutile, convalescit *b*. Pari modo, si minor 12 annis domum ducta sit, licet ab initio nuptiæ non sint, si tamen apud virum duodecimum annum impleverit, justa & legitima uxor fiet *c*. Similiterque, quod contra mandata ab his, qui officium aliquod in provincia gerunt, contractum fuerit matrimonium; si, eo deposito, in voluntate conjuges perseverent, convalescit *d*. Ac, ne in solo nuptiarum sermone hæreamus, etsi pecuniæ alienæ numeratione mutuum non contrahatur *e*, consumtis tamen nummis nasci condictionem, minime est ignotum *a*.

a in l. penult. D. de diversf. reg. jur. *b* l. Proculus. 67. D. de jure dot. *c* l. minorem. 4. D. de ritu nupt. *d* l. eos qui. D. de ritu nupt. l. etsi contra. C. de nupt. *e* l. 2. §. mutui. D. si cert. pet.

tum *a*. Sed, etsi aliena pecunia solvendi causa detur, quamquam liberationem ejusmodi solutio ab initio non pariat, consumta tamen ea ab eo qui accepit, liberatio procedit *b*. Longum esset, exempla omnia, quæ ex libris nostris promi possunt, recensendo enumerare, quibus comprobetur, multa, quæ ab origine effectum non habuere, postea, sublatis obstaculi impedimentique causis, confirmari ac corroborari: ut, extra testamentarias quæstiones superiori regulæ locum non esse, verissime pronunciare mihi posse videar. Atque hæc fuit veteris illius interpretis, cujus non ita pridem in lucem missæ sunt breves *in Tit. de diversis regulis juris antiqui* notæ, sive is Placentinus est, seu quis alius, (nihil enim præter conjecturam habemus,) sententia. Verum, quæ ad alia excurrit, ad institutum jamjam revocetur oratio. Si senatori indulgentia principali fuerit permissum, libertinam justam uxorem habere, posse eam justam uxorem esse, Ulpianus prodidit *c*. Illud olim in dubium venit, si quis, libertinæ nuptiis devinctus, deinde in collegium senatorum cooptaretur, num matrimonium dirimeretur. Vetus quidem jurispru-

a l. nam etsi fur. 13. D. si cert. pet. *b* l. si quis pro eo. 56 §. si nummos. D. de fidejussorib. *c* l. si senatori. 31. D. de ritu nupt

risprudentia ob ſupervenientem dignitatem nuptias ſolvi credebat, quando in eum caſum res cecidiſſet, à quo incipere utiliter non potuerat. Quod Juſtiniano diſplicuit: qui matrimonium nihilominus manere, & hoc bono eventu uxorem frui voluit *a*. Enimvero, ſi libertino ſenatoris filia nupſerit, licet poſtea pater ſenatu ob turpitudinem moveatur, nihilominus ea juſta uxor fiet *b*: cum invidioſum ſimul & iniquum ſit, quæſitam liberis dignitatem propter patris crimen auferri. Senatoris certe filia, quæ artem ludicram, vel corpore quæſtum fecerit, aut judicio publico damnata ſit, libertino impune nubit *c*. Nec enim huic honos ſervandus eſt, quæ tanto ſe dedecore maculaverit, nominique ſuo tam inſignem ignominiæ notam inuſſerit. Sed & quæ ſenatorio quidem ſanguine creta non eſt, ob matrimonium tamen cum ſenatore contractum clariſſimæ feminæ nomen adepta eſt, mortuo marito, libertino recte nubit *d*. Nam ſolas ſenatorum filias, nepteſque, à libertinorum nuptiis lex repellit.

Indignos autem hujuſmodi nuptiis libertinos haberi, licet ſe patrono, homini ingenuo, adrogandos dederint, Marcellus *lib.* 1. *ad*

a l. ult. C. de nupt. *b* l. generali. 34. §. fin. D. de ritu nupt. *c* l. ſenatoris. 47. D. de ritu nupt. *d* l. cum te. 10. C. de nupt.

ad l. Iul ſcribit *a*: quandoquidem publica ingenuitatis jura hujuſmodi adrogatione non ſint adepti. Quo pertinet Maſſurii Sabini à Gellio relatus locus, in quo ita eſt *b*: *Libertinos vero ab ingenuis adoptari poſſe, Maſſurius Sabinus ſcripſit. Sed id neque permitti dicit, neque permittendum eſſe unquam putavit, ut homines libertini ordinis per adoptionem in jura ingenuorum invadant. Alioquin, inquit, ſi juris antiquitas iſta ſervetur, etiam ſervus à domino per prætorem in adoptionem dari poteſt.* Et hoc eſt quod ab Ulpiano definitur *c*, *Eum, qui ſe libertinum fatetur, nec adoptando ingenuum facere patronum poſſe.* Tametſi enim libertum ſuum, cauſæ cognitione adhibita, adrogare liceat; tamen in ejus unius perniciem, damnum ac præjudicium, privataque ejus familiæ jura, ea adrogatio valet *d*. Ceterum, ingenuitatis ornamenta omnia adrogato nequaquam confert ac tribuit. A quo non abhorret, quod Syneſius, *epiſtola prima*, lubenter ſe, ſi per leges, acerrimas ingenuitatis patronas, liceret, ſpurios ſuos liberos in locum legitimorum adoptaturum, ſcribit in hunc modum: Παρ' ἐμοῦ δ' οὕτως ἠγαπήθη διαφερόντως, ὡς ἤδεις αὐτὸν

αὐτὸν

a l. ſciendum. 32. D. de ritu nupt. *b* lib. 5. noct. Attic. cap. 19. *c* in l. ult. D. de ſtatu homin. *d* l. cum eum. C. de adoption.

αὐτὸν εἰσποιῆσαι φιλοσοφίᾳ, καὶ τοῖς γνησίοις ἐγκρῖναι. ἀλλὰ τοῦτο μὲν οὔ φασιν ἐπιτρέψειν οὐδὲ οἱ νόμοι τῆς πολιτείας. δεινοὶ γάρ εἰσι τῆς εὐγενείας προεστάναι. Eademque ratione naturalem in servitute quæsitum filium, in potestatem quidem patris, principis beneficio redigi posse, libertinum tamen semper manere, ex Ulpiani *lib.4. ad l. Iul. & Pap.* traditur *a*. Plane liberti alieni adrogatio non admittebatur *b*, ne jure suo manumissor fraudaretur. Quare, si libertum eum esse liqueret, qui se adrogandum non patrono dare studeret, nequaquam ferenda hæc, quæ patrono facta fuisset, injuria credebatur. Quod si per obreptionem, conditione sua celata, statuque dissimulato, in alienam familiam cum capite suo fortunas libertus transtulisset, patroni tamen jus integrum nihilominus manebat *c*.

Quæri potest, an, si aureos anulos ab imperatore libertus acceperit, à senatoriis nihilominus nuptiis submoveatur. Quam quidem quæstionem ab Ulpiano *lib. 1. ad l. Iul.* tractatam fuisse, suspicor. Eoque referendum esse caput illud quod sub *Rub. de jure aureor. anulor.* à Triboniano relatum est in hæc verba: *Libertinus, si jus*

F *aureorum*

a in l. ult. D. de adoption. *b* d. l. ult. D. de adoption. *c* l. sed si hac lege. §. patronum. D. de in jus voc. l. 1. §. nepos. D. si quis à parent.

aureorum anulorum impetravit, quamvis jura ingenuitatis, salvo jure patroni, nactus sit, tamen ingenuus intelligitur. Aureorum enim anulorum beneficio, liberti omnia ingenuitatis munia, salvo tamen patronorum jure, cui per principem nihil detrahitur, consequuntur *a*. Eaque de causa aureis anulis honorem libertorum augeri, conditionem non mutari, traditum est *b*. Denique, vivere eos quasi ingenuos, mori ut libertos *c*; quod in eorum bonis omnia sibi patronatus jura patroni vindicent *d*. Longe minor de eo, qui natalibus sit restitutus, dubitatio est. Hic enim per omnia ingenuus fit, perindeque habetur ac si medio tempore maculam servitutis non sustinuisset *e*. Et ideo in hujusmodi restitutionibus patroni voluntas & consensus exquiri ac explorari solet; cui jura omnia, quæ ex manumissione competebant, depereunt.

Præterea senatores, senatorumve filii, eas ducere prohibentur, quæ ipsæ, quarumve pater, mater, artem ludicram fecerint. De patre autem matreque tantum lex loquitur. Et ideo, avum, vel aviam, artem ludicram fecisse, nihil noceat *a*.

a l. ult. D. de jure aur. anul. *b* l. pen. D. de jure aur. anul. l. sed si hac lege. §. sed si jus. D. de in jus voc. *c* l. 1. C. ad l. Visel. *d* l. etiam. 3. D. de bon. libert. *e* l. 1. 2, 3. D. de natal. restitut. l. imperialis. C. de nupt.

cet *a*. In odiosis enim, quæ interpretatione adjuvanda non sunt *b*, patris appellatione avum non comprehendimus. Veluti in lege Julia de adulteriis, qua patri filiam in adulterio deprehensam occidendi jus datur, patris appellatio ad avum minime porrigitur *c*. Aliter atque in his quæ benigne atque favorabiliter constituuntur; in quibus, patris appellatione avum contineri, justa interpretatione recipitur *d*. Et ita patribus lege Papia servatum jus antiquum avis quoque Nerva, Plinio teste *e*, indulsit. Secundum quæ legem municipalem Parisiensis Præfecturæ, quæ patri, filii sine liberis mortui, certam bonorum speciem defert, Parisiensis curia ad avum producendum esse pronunciavit. Sed & illam principis constitutionem, qua cessiones actionum, mutandi judicii causa, præterquam à patre, filio, & aliis exceptis personis, factæ, inhibentur, avum complecti obtinuit, licet de patre duntaxat loquatur. Patrem autem hic justum intelligimus, sive is naturalis sit, sive adoptivus. In matre nihil refert, justa sit, an vulgo conceperit *f*. Nam mater quidem semper certa est, etiamsi vulgo

F 2 con-

a l. lege Julia §. 2. D. de ritu nupt. *b* l cum quæreretur. D. de lib. & post. *c* l. patri. 20. D. ad leg Jul. de adult. *d* l. justa. 201. D. de verb. signif. *e* in Panegyric. *f* l. lege Julia. 44. §. 3. D. de ritu nupt.

concεperit: vulgo vero quæſitorum incertus pater eſt, cum ſolum populum patrem ciere poſſint. Unde feſtivo ſcommate Diogenes quendam vulgo editum lapides in vulgus jacientem repreſſit; cavendum ei eſſe, admonens, ne patrem ictu offenderet. Quod belle quoque Syneſius *epiſt.*4. de vulgo quæſitis loquens, expreſſit: Τοῖς γὰρ, ait, οὕτω γεγονόσιν, ἀποδέδεικται μὲν ἡ μήτηρ, ὁ δὲ λοιπὸς τῶν γονέων ἀμφισβητήσιμος. ὅπου οὖν ἀμφοτέροις παρὰ τῶν γεγονότων ὀφείλεται, τοῦτο πᾶν ἥκειν ἔδει παρὰ τῶν ἀπατόρων εἰς τὰς μητέρας. Solius ergo matris, quam partus ipſe indubitate demonſtrat, merito turpitudo ſpectatur; non etiam patris, quem promiſcuus matris concubitus aut ignotum, aut certe incertum reddit. Quodſi poſt legitime copulatas nuptias ſenatoris ſocer, ſocerusve, artem ludicram facere cœperint, non idcirco ab initio recte contractum matrimonium diſſolvetur. At ſi ipſamet uxor artem ludicram facere cœperit, utique dimittenda erit. Honeſte enim in matrimonio retineri non poteſt.

Ait lex, ARTEM LUDICRAM, veluti mimicam, hiſtrionicam, & quamcunque aliam ſcenicam. Artem enim ludicram facere dicuntur, qui operas ſuas in ſcenam ſaltandi geſticulandive cauſa locant, vel etiam extra ſcenam geſticulantur *a*.

tur *a*. Athletæ plane, thymelici, xystici, agitatores, & qui aquam equis refocillandorum eorum causa spargebant, ceterique omnes qui sacris & in deorum honorem institutis certaminibus deserviebant, item designatores, quos βραβευτὰς vocabant, artem ludicram facere non existimabuntur, quemadmodum Ulpianus, *ad edictum prætoris de his qui notantur infamia*, explicat *b*. Eodem jure etiam *Attellanarum actores* habitos observavi: quod genus ludorum, ab Oscis acceptum, juventutem tenuisse, nec ab histrionibus pollui passam, eoque institutum, ut earum actores, velut artis ludicræ expertes, notæque vacui, neque tribu moverentur, nec à stipendiis militaribus repellerentur, Livius *c* cum Valerio Max. *d* scribit. Proinde & his jus erat, non cogi in scena personam ponere; quod ceteris histrionibus pati necesse erat, quemadmodum ex Sexto Pompeio Paulus adnotavit *e*. Erant vero Attellanæ, ut est à Donato *f* & Diomede *g* scriptum, salibus atque jocis compositæ fabulæ, quæ vetustam in se elegantiam, delectationemque Italica severitate temperatam, lascivia ac petulantia vacuam habebant. Estque ab Attella id earum nomen, Oscorum

a l. mater. §. ult. D. ad leg. jul. de adult. l. 2. §. ult. de his qui not. infam. *b* l. athletas. D. de his qui not. inf. *c* lib. 7. ab U.C. *d* lib. 2. c. 1. *e* lib. 14. *f* in Terent. *g* lib. 3. de art. gram.

Oscorum civitate, in qua primum actitatæ sunt, ductum. Quas non in libera tantum Republica, sed vel imperatorum temporibus in usu fuisse, duo Tranquilli loci arguunt. Quorum unus est *in Tiberio a*, in hæc verba: *Unde nota in Attellanico exodio proximis ludis adsensu maximo excepta percrebuit, hircum vetulum capreis naturam ligurire.* Alter *in Galba b*, his verbis: *Siquidem Attellanis notissimum canticum exorsus, venit losimus à villa: cuncti simul spectatores consentiente voce reliquam partem retulerunt, ac sæpius versu repetito egerunt.* Hoc idem Spartian. *in Hadriano* comprobat: *In convivio tragœdias, comœdias, Attellanas, sambucas, pro re semper exhibuit.* Exodia vero huic fabularum generi inserta, ex superiore Tranquilli loco liquet. Quod & Juvenalis indicat:

Rusticus, inquit, *exodio risum movet Attellana.*

Livius, qualia ea fuerint, exponit *c* in hunc modum: *Iuventus histrionibus fabularum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus iactitare cœpit, quæ inde exodia postea appellata, consertaque fabulis potissimum Attellanis sunt.* Attellanarum utique probatissimos actores, Nonium & Pomponium, Macrobius memorat: post quos diu jacentem artem Attellaniam suscitasse Mummium

a cap. 45. *b* cap. 13. *c* lib. 7. ab U. C.

mium ſcribit *a*. Ac plane Pomponii, celebris Attellanarum ſcriptoris, apud Senecam *b* fit mentio. Enimvero mimi, pantomimi, hiſtriones, ὀρχησταὶ, qui fracto, molli, atque effeminato geſtu motuque corporis, & muto manuum ſermone, res quaſcunque fictas geſtaſve exprimebant, & ita oculis ſubjiciebant ut manibus quodammodo loqui viderentur, artem ludicram facere procul dubio cenſebantur. De quorum artificioſa ſaltatione, ſi, quæ cogitatione complexus, aut obſervatione conſecutus ſum, ea hic effundere vellem, latiſſimus certe digreſſionis excurſioniſque campus pateret. Sed ne parergis liber hic turgeſcat, magis eſt, ut proprium ei tractationi librum aliquando, ſi Deus dederit, exiturum deſtinemus.

Interim vero, quo loco ac numero ejuſmodi voluptatum artifices olim fuerint, ſcire intereſt. Idque ipſa legis, in qua conſtitimus, prohibitio exigit. Hoc enim expoſito, nemini dubium relinquetur, cur ab earum nuptiis, quarum pater artem ludicram feciſſet, ſenatores ſenatorumque filios lex Julia repulerit. Artem plane ludicram, ſcenamque totam, veteres in probro duxiſſe, genuſque id hominum non modo honore civium reliquorum carere, ſed & tribu moveri, cenſoria notatione, voluiſſe, Ci-

a lib. 7. Saturnal. cap. 10. *b* lib. 3. controv.

cero *lib.*4. *de Repub.* scripserat; ut à B. Augustino *lib.* 2. *de Civit. Dei, cap.* 13. refertur. Idemque *lib.* 1. *de consensu Evangelist. cap.* 33, *Nonne Cicero*, ait, *cum Roscium quendam laudaret histrionem, ita peritum dixit, ut solus esset dignus qui in scenam deberet intrare; ita virum bonum, ut solus esset dignus qui eo non deberet accedere. Quid aliud apertissime ostendens, nisi illam scenam esse tam turpem, ut tanto minus ibi esse homo debeat, quanto magis fuerit vir bonus?* Unde Tertullianus in lib. de Spectaculis, *Etenim*, ait, *ipsi actores & administratores spectaculorum, locum, quadrigarios, scenicos, xysticos, harenarios illos amentissimos, quibus viles animas femina, aut illi etiam corpora sua substernunt, propter quos in ea committunt quæ reprehendunt, ex eadem parte, qua magni faciunt, deprimunt & diminuunt: imo manifeste damnant ignominia & capitis mutatione: arcentes curia, rostris, senatu, equite, ceterisque ordinibus simul & ornamentis Quiritium.* Arnobius lib. 7. adversus gentes: *Existimatur tractari se honorifice Flora, si in ludis flagitiosas conspexerit res agi, & migratum à lupanaribus in theatra. Itane istud non est deorum imminuere dignitatem, dicare & consecrare turpissimas res diis, quas censor animus respuat, & quarum actores inhonestos esse jus vestrum, & inter capita computari indi-

indicavit infamia? Quam veluti amentatam hastam verissime Arnobius, ex ipso Quiritium jure, in eos torsit. Edicto namque prætoris infamia notabantur *a*, qui artis ludicræ, pronunciandive causa, in scenam prodiissent. Quapropter Æmilius Probus, in præfatione libri De vit. excellent. imperator. *Magnis*, inquit, *laudibus tota fuit Græcia, victorem olympiæ citari. In scenam vero prodire, & populo esse spectaculo, nemini in eisdem gentibus fuit turpitudini: quæ omnia apud nos partim infamia, partim humilia, atque ab honestate remota, ponuntur.* Hujus rei argumentum est, quod, qui ad principem provocantem, eum, qui artem ludicram faceret, torsisset, verberasset judex, lege Julia de vi publica, contra atque si idem in reliquorum civium corpus admisisset, non apprehendebatur *b*, ipsamet legis exceptione nominatim tutus: quæ genus id hominum, quasi beneficio suo indignum, aspernabatur. Quinetiam Hylam pantomimum, querente prætore, in atrio domus suæ Augustum flagellis (quod erat servile supplicium) verberasse, Tranquillus memorat *c*: ubi & illud refert, magistratibus omni loco omnique tempore coercitionem

 in

a l. 1. D. de his qui not. infam. *b* *Paulus* lib. 5. Sententiar. Tit. de vi publica. *c* In Augusto, cap. 45.

in histriones, lege veteri permissam, Augustum ademisse. Marito etiam cum paucas omnino personas in uxoris adulterio deprehensas occidendi jus lex Julia de pudicitia daret, id ei licere in eos, qui artem ludicram facerent, voluit *a*. Accusandi quoque, & publico judicio reos postulandi, his, qui artem ludicram fecissent, potestas denegabatur *b*. Proinde & hujusmodi artem, citra capitale flagitium, exercere miles non poterat. Tiberium quidem certe, Dio auctor est *c*, histriones urbe expulisse, arteque ea interdixisse, quod & feminas ignominia adficerent, & turbas excitarent. Contra, Gaius eos, statim atque imperio potitus est, eodem Dione teste *d*, revocavit. Rursus Domitianus scenam his interdixit, ut Sueton. in ejus vita memorat *e*, intra domum duntaxat exercendi artem jure concesso. Fuit plane tempus, cum nec equitibus scena indecora esset, ut eam illis senatusconsulto Augusti temporibus interdici necesse fuerit. Quod Suetonius in Augusto docet *f* his verbis: *Ad scenicas quoque & gladiatorias operas equitibus Romanis aliquando usus est. verum priusquam senatusconsulto interdiceretur.* Quod idem Dio ita refert,

a l. marito. 24. D. ad l. Jul. de adulter. *b* l. qui judicio. 4. D. de accusat. *c* lib. 57. *d* lib. 59. *e* cap. 7. *f* cap. 43.

refert, *lib.* 54: Ἐπειδήπερ καὶ ἱππεῖς, καὶ γυναῖκες ἐπιφανεῖς, ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ καὶ τότε γε ἐπεδείξαντο, ἀπηγόρευσεν, οὐχ ὅτι τοῖς παισὶν τῶν βουλευτῶν, ὅπερ που καὶ πρὶν ἐκεκώλυτο, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐκγόνοις, τοῖς τε ἐν τῇ ἱππάδι δηλονότι ἐξεταζομένοις, μηδὲν ἔτι τοιοῦτον δρᾶν. Ex quo lucem accipiet alter Suetonii in Tiberio locus, quo ex juventute utriusque ordinis profligatissimum quemque, quominus in opera scenæ harenæve edenda senatusconsulto teneretur, famosi judicii notam sponte subiisse narrat *a*. Postea tamen, quod & mirum visum iri præmonet, equitibus gladiatorium ludum indulgentia quadem permissum fuisse, Dio auctor est *b*. Καὶ τοῖς ἱππεῦσιν, ait, ὃ καὶ θαυμάσειεν ἄν τις, μονομαχεῖν ἐπετράπη. Αἴτιον δὲ, ὅτι ἐν ὀλιγωρείᾳ τινὲς τὴν ἀτιμίαν τὴν ἐπ᾽ αὐτῷ ἐπικειμένην ἐποιοῦντο. Ἐπεὶ γὰρ μήτ᾽ ὄφελός τι τῆς ἀπορρήσεως ἐγίγνετο, καὶ τιμωρίας μείζονος ἄξιοι εἶναι ἐδόκουν, ἢ καὶ ἀποτραπήσεσθαι ἐνομίσθησαν, συνεχωρήθη τοῦτο σφίσι ποιεῖν, καὶ οὕτως ἀντὶ τῆς ἀτιμίας θάνατον ὀφλισκάνειν. Suetonius etiam, Neronem quadringentos senatores, sexcentosque equites Romanos, & quosdam fortunæ atque existimationis integræ, ad ferrum exhibuisse, narrat *c*. Proinde, Vitellio imperante, quemadmodum Tacitus scribit, severe cautum

 fuit,

a cap. 35. *b* lib. 56. *c* in Nerone. c. 12.

fuit, ne equites Romani ludo & harena polluerentur; cum priores id principes, pecunia, & sæpius vi, pertulissent. Ac Domitianum quoque, quæstorium virum, quod gesticulandi saltandique studio teneretur, senatu movisse, traditum est *a*.

Quod autem ait lex, FACIT, FECERIT, cum effectu accipiendum est *b*. Et ideo, qui operas suas locaverit ut in scenam prodiret, neque prodiit tamen, lege contineri non videtur *c*. Factum enim, non voluntas, apprehenditur. Quo pertinet apud Quintilianum *d* proposita quæstio, an theatrali lege, quæ eum, qui artem ludicram exercuisset, à 14 primis theatri ordinibus arceri volebat, is, qui prætori in hortis ostensus esset, nec tamen productus, contineretur. Cui non absimilis & alia quæstio tractatur apud eundem, aut alium, Quintilianum, *Declam.* 302. Certe in senatusconsulto *e* de postulando, & in alio legis Juliæ capite *f*, sola operarum ad bestias depugnandas locatio, etiam nulla pugna secuta, notat. Ita quippe utrubique verba scripta sunt. In edicto autem prætoris de infamibus, quod ad ludicram artem attinet, consilium ac conatus non punitur.

Ceterum,

a *Suet.* in Domit. cap. 8. *b* arg. l. 1. §. hæc verba. D. quod quisque jur. *c* l. 3. D. de his qui not. infam. *d* lib. 3. instit. orat. cap. 6. *e* l. 1. §. 6. vers. in senatusconsulto. D. de postul. *f* l. qui libertinus. 37. D. de oper. libert.

Ceterum, huic legis Juliæ capiti congruenter Constantinus sanxit, ut ne senatoribus, præfectis, duumvirisve, vel sacerdotibus municipiorum, libertam, libertæve filiam, scenicam, vel scenicæ filiam, tabernariam, tabernariæve filiam, vel lenonis aut harenarii filiam, uxorem habere liceret. Quam constitutionem Valentinianus & Martianus in Novellis laudant *a*. Ei vero Justinianus, quantum ad scenicas personas attinet, derogavit *b*, constituens, mulieribus, quæ pudorem suum scena aut ludo quandoque polluissent, si derelicta inhonesta conversatione, honestiorem commodioremque vitam fuerint amplexæ, licere principali rescripto, cuilibet personæ, quacunque dignitate præditæ, nubere, quasi omni pristinæ vitæ macula pœnitentia, principisque beneficio, diluta atque absterfa.

Addidit vero legi Juliæ senatus, ut neque damnatam publico judicio ducere uxorem, aut retinere, jus esset *c*. Damnatam accipe eam quæ non provocavit. Ceterum, si provocavit, nondum damnata videtur. Idem est, etsi ab eo, qui jus damnandi non habuit, damnata sit. Damnata enim tum videtur, cum damnatio tenuit. Quam ego

 inter-

a Tit. 4. Novel. Mart. *b* in l. imperialis. C. de nuptiis. *c* l. palam. 43. §. senatus. 10. D. de rit. nupt.

interpretationem ex similibus aliis locis haurio *a*. Publico plane judicio damnata non videtur, quæ calumniæ prævaricationisve nomine, ex causa publici judicii sit condemnata, licet infamiæ notetur *b*. In calumniatores enim nulla publica quæstio constituta est. Nam etsi lege Remnia eis pœna irrogata sit, non tamen in publicorum judiciorum legibus lex ea numeratur. Igitur, si ob publici judicii accusationem per calumniam institutam, sive ob privatum judicium per calumniam motum, ut calumniatrix mulier damnata sit, senatusconsulto non continetur. Ergo, dicet aliquis, publico judicio reos postulare mulieribus licet. Quod ita verum est, si suam suorumque injuriam exequantur, vel læsæ majestatis, aut annonæ fraudatæ accusationem perferant. His enim ex caussis ad accusationem publici judicii admittuntur *c*: quam si destituisse arguantur, ob eamque rem damnatæ sint, à senatorum nuptiis idcirco non arcebuntur, quod prævaricationis crimen in hac specie judicium publicum non sit *d*. Porro,

a l. edicto. 13. D. de bonor. poss. l. 2. §. ult. D. de pœnis. l. furti. §. 1. D. de his qui notant. infam. *b* d. l. palam. §. si quæ calumniæ. D. de ritu nupt. *c* l. de crimine. 12. C. qui accus. non pos. l. qui accusare. 8. l. hi tamen. 11. l. mulierem. 13. D. de accus. l. ult. D. ad l. Jul. de an. l. in quæstionibus. D. ad l. Jul. majest. *d* l. 3. §. ult. D. de prævaricator.

ro, senatoriis personis exceptis, ceteris omnibus ingenuis libertinas uxores ducere lege Papia concessum fuisse, Celsus testis est *a*. cujus ipsa verba subjeci: *Lege Iulia Papia cavetur, omnibus ingenuis, præter senatores, eorumque liberos, libertinas uxores habere licere.* Quod & Dio comprobat *b*, de Augusto loquens. Ἐπειδὴ δὲ, ait, πολὺ πλεῖον τὸ ἄῤῥεν τοῦ θήλεος τοῦ εὐγενοῦς ἦν, ἐπέτρεψε καὶ ἐξελευθέρας τοῖς ἐθέλουσι, πλὴν τῶν βουλευόντων, ἄγεσθαι, ἔννομον τὴν τεκνοποιίαν αὐτῶν εἶναι κελεύσας. Quæ verba Latine reddam, quoniam in hac parte recta non est, quod ejus pace dictum sit, Xylandri interpretatio: qui εὐγενῆ illic pro *patricio* accepit, cum *ingenuum* procul dubio significet. Sic enim Theophilus *lib.* 1. *Institut.*, & Constantin. Harmenop. *lib.* 1. *tit. ult.* εὐγενῆ definiunt: ὁ ἅμα τῷ τεχθῆναι ἐλεύθερός ἐστι. id est, *qui statim ac natus est, liber est.* Itaque recta est hæc, quæ sequitur, illius loci interpretatio: *Iam vero, quoniam masculorum ingenuorum numerus major erat, quam mulierum, potestatem fecit omnibus pro arbitrio, senatoribus exceptis, libertini generis uxores ducere; justosque esse, qui inde susciperentur, liberos constituit.* In eundemque lapidem & Zonaræ interpres impegit in eadem Augusti constitutione referenda. Nam Zonaras ipsamet Dionis

a in l. lege Papia. 23. D. de ritu nupt. *b* lib. 54.

Dionis verba in suos annales transscripsit: nec dissimilitudo ulla est in verbis, præterquam quod pro ἐξελεύθεροι, ἀπελεύθεροι, pro βουλευόντων, βουλευτῶν Zonaræ codex habet. Hoc vero est, quod Marcellus significat a, *Observandum esse*, inquiens, *ut inferioris gradus homines*, equestris utputa vel plebeii ordinis, *uxores ducant eas, quas, qui altioris dignitatis sunt*, veluti senatores, *ducere, legibus, propter dignitatem, prohibentur.*

Excipiebat autem lex quasdam personas, quas ne inferioris quidem ordinis hominibus, dummodo ingenuis, ducere permittebat. Veluti *lenam, à lenone lenave manumissam, vel eam, quæ palam quæstum corpore faceret, fecisset. item in adulterio deprehensam, vel judicio publico damnatam, vel quæ artem ludicram exercuisset.* Cujus exceptionis auctorem laudo locupletem, Ulpianum nimirum, *in fragmentis Titulorum ex ejus Corpore excerptorum, Tit. de cælibe, orbo, solitario.* Atque ad hoc legis Juliæ de maritandis ordinibus caput referenda esse censeo, quæcunque de ingenuorum statu & conditione ex Ulpiani libris ad l. Jul. & Pap. in Pandectis tractata reperiuntur. Ingenuum namque habendum eum qui ingenuus pronunciatus fuisset, licet natura & revera ingenuus non esset, Ulpianus *lib.* 1.

ad

a l. observandum. 42. D. de ritu nupt.

ad l. Iul. tradiderat, ut ex inscriptione *l. ingenuum, D. de statu homin.* liquet. Idque nimirum propter rei judicatæ auctoritatem, quæ pro veritate habeatur. Unde & hausta est illa juris regula, quæ *rem judicatam pro veritate haberi* definit. Cui tamen non in hac modo specie, sed & in omnibus causis, in quibus de statu, conditione, qualitateque personæ quæstio vertitur, locus est. In his enim vel maxime sententia jus facit *a*. Eodem libro Ulpianus, in hujus capitis, ut verisimile est, interpretatione, scripserat *b*, Si quis per collusionem ingenuus esse pronunciatus esset, medio tempore, id est, ante collusionem detectam, & post sententiam de ingenuitate dictam, quasi ingenuum accipi.

Lenas autem, ut singula legis verba expendamus, Ulpianus *ad edictum prætoris, sub titulo de his qui notantur infamia*, dici ait *c* eas, quæ per mulieres quæstuarias prostituunt. Nec refert, suo, an alterius nomine, id genus vitæ exerceant. Ac nec illud interest, principaliterne hoc negotium gerant, vel alterius negotii accessione utantur *d*. Utputa, si cauponam quis, vel stabulum exer-

a l. adoptivum. §. 1. D de in jus voc. l. sive contra. 3. D de liber. adgnosc. l. Papinianus. §. si ex causa. D. de inoff. test. *b* l. 4. D. de collusion. deteg. *c* l. 4. §. ait prætor. D. de his qui not. inf. *d* l. palam. §. lenonem. D. de ritu nupt.

exercens, mancipia quæstuaria habeat, occasione ministerii quæstum corpore facientia, is lenonis loco habebitur. Lenones porro, lenæque, edicto prætoris, infamia notabantur. Proinde nec accusandi publico judicio jus habebant *a*: & ut viles, turpes, famosæque personæ, in adulterio deprehensi lenones, à maritis impune occidi poterant *b*. Et merito certe, ignominia hujusmodi personas notandas, veteres censuerunt: quas, cum Terentio *c*, *pestem perniciemque communem adolescentium*; &, cum Justiniano *d*, ὀλεθρίους καὶ κοινοὺς λυμεῶνας τῆς σωφροσύνης, vocare jure possumus. Quapropter silentio prætermitti Q. Metelli judicium non debet, qui, in prætura urbana, Vetibio lenoni bonorum possessionem secundum tabulas denegavite, seperandam fori ac lupanaris conditionem existimans, jurisque ac legum auxilio indignos censens eos, qui tantam civitati labem inferrent. Laudanda quoque Honorii & Theodosii constitutio, qua lenones patres dominosve, quos necessitatem filiabus ancillisve peccandi imposuisse constiterit, non solum potestatem, quam in eos habebant, amittere, sed & proscriptionis exiliique pœna plecti, sanciunt *f*. Denique, nec satis unquam pro merito Justinianus

a l. qui judicio. 4. D. de accusat. *b* l. marito. 24. D. de adulter. *c* in Adelph. *d* Novella 14. *e* *Valerius Max.* lib. 7. cap. 7. *f* l. ult. C. de spectac. lib. 11.

ſtinianus laudabitur, qui genus hoc hominum urbe regia pelli, eoſque, qui illecebris pellectas puellas ad quæſtum alere comperti eſſent, acerbiſſimis pœnis ſubjici voluit *a*.

Verum videamus, quænam palam quæſtum corpore facere ex legis Papiæ ſententia intelligerentur. *Palam*, Ulpiano interprete *b*, eſt, *coram pluribus*: eique voci plerumque ſocia adjungitur vox *aperte*: quarum altera, ut Aſconius Pædianus diſtinguit, ad publicum conſpectum, altera ad dictorum ſignificationem pertinet. Valer. Max. lib. 6 cap. 1: *Cum de ſtupro nihil negaret, ſed ſponſionem ſe facere paratum diceret, quod palam atque aperte corpore quæſtum factitaſſet.* Palam autem quæſtum feciſſe, non ea tantum exiſtimatur, quæ ſe in lupanario, &, ut Tertul. loquitur, publicarum libidinum loco, proſtituit; verum etiam, ſi quæ in taberna, vel caupona, aut alicubi alias, pudori ſuo non parcit *c*. Cujuſmodi feminis olim, propter infamiæ notam, turpitudinemque vitæ, teſtimonii dictio non erat: legeque adeo Julia de vi, nominatim cavebatur *d*, ut ne ad teſtimonii fidem admitterentur.

Et, quoniam hic ſe de impudicis mulieribus agendi locus offert, non alienum erit, quæ

a Novella. 14. *b* l. palam. 33. D. de verb. ſignific. *c* d. l. palam. D. de ritu nupt. *d* l. 3. §. lege Julia. D. de teſtib.

quæ de re meretricia ex veteri memoria observando notavi, in medium producere. Nec enim erit inutilis aut injucunda hæc à proposita oratione digressio. Primum autem invenio, publicarum libidinum victimas atque hostias (sic enim Tertullianus non semel *a* meretrices appellat) Romæ sub fornicibus prostare consuevisse. Inde illud Horatii in Sermonibus *b*:

Contra, alius nullam, nisi olenti in fornice stantem.

Qua periphrasi meretricem designat. Idem, eodem loco: *(Macte*

Quidam notus homo, quum exiret fornice,
Virtute esto, inquit, sententia dia Catonis.
Nam simul ac venas inflavit tetra libido,
Huc juvenes æquum est descendere; non alienas
Permolere uxores. —

Seneca, in lib. De beata vita, *Voluptas*, ait, *humile, servile, imbecillum, caducum, cui statio ac domicilium fornices & popinæ sunt.* Arnobius, lib. 2. adversus gentes: *Stant in lupanaribus promtæ, in fornicibus objunctæ.* Plautus, Bacchidibus:

Omnes fornices, lustra, & lustrales cellulas, quæsivi sedulo.

Martialis, lib. 1. Epigram.

At meretrix abigit testes veloque seraque:

Raraque

a in lib. de cultu feminar. & in lib. de spectacul. *b* lib. 1. Sat. 2.

Raraque summœni fornice rima patet.

Arbiter Petronius, Satyrico: *Tandem, imo jam sero, intellexi, me in fornicem esse deductum: execratus itaque anicula insidias, operui caput, & per medium lupanar fugiens, cepi in aliam partem.* Isidorus, lib. 10. Etymologiar. *Fornicatrix est, cujus corpus publicum ac vulgare est. Hæ sub arcuatis prostituebantur. quæ loca fornices dicuntur. unde & fornicaria.* Sed & in lexico Latinogræco suburbicariæ ædis B.Germani Parisiensis ita scriptum reperi: *Fornicaria,* πόρνη· ἀπὸ καμάρας, ἐν ᾗ ἵστανται.

Lupanaris vero vocabulum unde ductum sit, Lactantius, *lib.* 1. *divinar. instit. cap.* 20. sic exponit, de Acca Laurentia agens: *Fuit enim Faustuli uxor: &, propter vulgati corporis vilitatem, Lupa inter pastores, id est, meretrix, nuncupata est. unde etiam lupanar dicitur.* B. Hieronym. in Chronic. Eusebii: *Verum parvulos, prope ripam Tiberis expositos, Faustulus, regii pastor armenti, ad Accam Laurentiam uxorem suam detulit; quæ, propter pulchritudinem, & rapacitatem corporis quæstuosi, Lupa à vicinis appellabatur. Vnde ad nostram usque memoriam meretricum cellulæ lupanaria dicuntur.* Idem & Isidor. tradit; *lib.* 18. *Etymolog. cap.* 42. Græci porro οἰκήματα vocant. Sic enim Dio, *lib.* 59, Messallinæ libidinem narrans, loqui-

tur:

tur: Ἤδη γὰρ καὶ ἐπ' οἰκήματος, ἐν τῷ Παλατίῳ αὐτή τε ἐκαθέζετο, καὶ ἄλλας τὰς πρώτας ἐκάθιζεν. Invenitur & hoc verbum apud Xiphilinum *in Heliogabalo*. Καὶ τέλος, ait, ἐν τῷ Παλατίῳ οἴκημά τι ἀποδείξας, ἐνταῦθα ἠσέλγαινε. Ubi interpres οἴκημα, *cubiculum*, non satis apte, vertit: cum *cellam*, vel *lupanar*, commodius reddere potuisset. Suidas: Οἰκήματα, τὰ χαμαὶ τοπεῖα. Hesychius: Οἴκημα, τὸ δεσμωτήριον. Ἀττικοὶ δὲ, τὸ πορνεῖον.

Ex illo autem Martialis à me supra prolato versu, sub mœnianis & projectis abditas fuisse meretricum cellas, colligere est: qua ratione idem auctor scorta, submœnianas uxores, *lib.* 12. *Epigr.*, vocat:

Et plena, inquiens, *turpi matris olla resina*,
Submœniana qua pilantur uxores.

Unde etiam explicantur sequentes ejusdem poetæ versus, qui *lib.* 11. *Epigr.* leguntur:

Submœnianis inquinatior buccis.
Quem cum fenestra vidit à Suburrana,
Obscœna nondum lena, fornicem clausit.

Ex quo etiam liquet, in Suburra, quæ in secunda urbis regione sita erat, meretricum mansionem fuisse, quod versus hi Priapeorum significant:

Nota Suburranas inter Theletusa puellas:
Qua, puto, de quæstu libera facta suo est.

Et hinc fortasse est, quod in descriptione urbis

urbis Romæ, in eadem cum Suburra regione, lupariæ, tam à Pub. Victore, quam à Sexto Ruffo, ponuntur. Sed extra urbis mœnia quædam prostabant meretrices, quas *extramuranas* idcirco Lampridius *in Heliogabalo* vocat. Quin & in theatris, & in aliis urbis locis, meretrices constitisse, non dubium est. Idem Lampridius in Heliogabalo: *Fertur una die ad omnes circi, theatri, & amphitheatri, & omnium urbis locorum meretrices, tectus cucullione mulionico, ne adgnosceretur, ingressus.* Idem alias: *Omnes de circo, de theatro, de stadio, & omnibus locis & balneis meretrices collegit in ædes publicas.* Isidor. lib. 18. Etymolog. cap. 42: *Idem vero theatrum, idem & prostibulum, eo quod post ludos exactos meretrices ibi prosternerentur.* Ex quibus satis abundeque probatum arbitror, in fornicibus & submœnianis meretricum cellulas positas structasque fuisse: quas, quod & humi depressæ essent, & exiguum lumen admitterent, obscuras esse, fuliginisque plenas, plerumque contingebat. Qua de causa Seneca in libris Controversiar. *fornicis fuliginem* dixit. Auctor quoque Priapeorum:

Quilibet huc licebit intret
Nigra fornicis oblitus favilla.

Indeque Horatius *olentem fornicem* dixit, *lib. 1. Sat. 2.* ut & Prudentius, lib. 2. contra Symmachum, —*spur-*

—*spurcam redolenti fornice cellam.*

Certa vero meretrici cuique cellula constituebatur, propriusque ei titulus inscribebatur, quo & prostitutæ nomen, & quantum uno concubitu mereret, designabatur: quo facilius in eam quisque incideret, ad quam animum appulisset; pretiumque concubitus à se pendendum sciret. Seneca, lib. 2. Controversiarum: *Deducta es in lupanar: accepisti locum: pretium constitutum est: inscriptus est titulus: hactenus in te inquiri potest. Ceterum, nescio quid cellulam & obscœnum lectulum vocas.* Et paulo post: *Meretrix vocata es, in communi loco stetisti, superpositus est cellæ tuæ titulus, venientes recepisti.* Et alias: *Stetisti cum meretricibus: stetisti sic ornata, ut populo placere posses; cum veste quam leno dederat: nomen tuum pependit in fronte, pretia stupri accepisti.* Inde Martialis *inscriptam cellam* pro *lupanario* dixit. *Intrasti*, ait, *quoties inscriptæ limina cellæ,*

Et puer arrisit, sive puella, tibi.

Hoc ipsum Juvenalis aperte expressit *a*, Messalinam exagitans, Claudii imperatoris uxorem, libidinis prodigiosissimæ feminam; cujus explendæ causa, toro conjugali relicto, meretricis habitu plerumque in lupanar noctu descendebat, venientesque, nomine insignioris fornicariæ sibi accom-

a Sat. 6. vers. 115.

accommodato, usque ad satietatem admittebat.

Respice, inquit, *rivales divorum: Claudius, audi,*
Quæ tulerit. Dormire virum cum senserat uxor,
Ausa Palatino tegetem præferre cubili,
Sumere nocturnos meretrix Augusta cucullos.
Linquebat. Comite ancilla non amplius una,
Et nigrum flavo crinem abscondente galero,
Intravit calidum veteri centone lupanar,
Et cellam vacuam, atque suam. Tunc nuda papillis
Constitit auratis, titulum mentita Lycisca,
Ostenditque tuum, generose Britannice, ventrem.
Excepit blanda intrantes, atque æra poposcit.
Mox, lenone suas jam dimittente puellas,
Tristis abit: sed, quod potuit, tamen ultima cellam
Clausit, adhuc ardens rigidæ tentigine vulvæ:
Et, lassata viris, nondum satiata, recessit:
Obscurisque genis turpis, fumoque lucernæ,
Fœda lupanaris tulit ad pulvinar odorem.

Quod autem superiores auctores *titulum*, Tertullianus *elogium* appellat in lib. de spectaculis. *Ipsa etiam,* ait, *prostibula, publicæ libidinis hostiæ, in scena proferuntur, perque omnis ætatis, omnis cognationis ora transducun-*

tur: locus, stipes, elogium, etiam quibus opus non est, prædicantur. Utitur tamen ille auctor *tituli* verbo in eandem sententiam in lib. de pudicitia: *Et ubi*, ait, *proponetur liberalitas ista? Ibidem, opinor, in ipsis libidinum januis, sub ipsis libidinum titulis: illic hujusmodi pœnitentia promulganda est.*

Inter meretricem plane & prostibulum hanc veteres differentiam posuisse, Nonius Marcell. notat, quod meretrices copiam sui tantummodo noctu facerent; prostibula vero ante stabulum starent, quæstus diurni & nocturni causa. Et ad hanc comprobandam differentiam, Plauti Cistellaria locum producit. Eademque ratione *prosedas* appellatas ab eodem Plauto meretrices quæ ante stabula sederent, Sext. Pomp. *lib.* 14. docet: locus vero Plauti, de quo sentit, ex Pœnulo, *Act.* 1. *Sc.* 2, petendus est. Quorum locorum auctoritate adductus credo, apud Petronium Arbitr. verbum hoc corruptum esse: nam in Satyrico scriptum veteres libri habent, *jam pro sella meretrix assem exegerat*; cum, meo quidem judicio, scribendum sit, *jam proseda meretrix.*

Cum vero ait Juvenalis, *tunc nuda papillis constitit auratis*, morem meretricum signat. Quas nudas prostare consuevisse, didici ex Xyphil. in Heliogabalo. Ἐν τῷ Παλατίῳ, inquit ille, *οἴκημά τι ἀποδείξας, ἐνταῦ-*

ταῦτα ἠσέλγαινε· γυμνός τε ἀεὶ ἐπὶ τῆς θύρας αὐτοῦ ἑστὼς, ὥσπερ αἱ πόρναι. Petronius Arbiter, in Satyrico: *Cum ego negarem, me cognoscere domum; video quosdam inter viculos, nudasque meretrices, furtim spatiantes.* Enimvero, apud ædiles, flagitium profiteri, suumque nomen edere, meretrix cogebatur. Cornel. Tacit. lib. 2: *Nam Vistilia, prætoria familia genita, licentiam stupri apud ædiles vulgaverat, more inter veteres recepto, qui satis pœnarum adversus impudicas in ipsa professione flagitii credebant.*

Sed & meretricum erant ab honestarum matronarum cultu, atque ornatu, distincta vestimenta: quemadmodum *in nostris selectarum ex jure civili antiquitatum Commentariis* fusissime comprobavimus. Nec in stolæ modo, & pallæ usu, sed & in crinium colore, differentia ea cernebatur. Siquidem, ut Servius *in* 4. *Æneidos* notat, matronis nigra coma, meretricibus flava, probabatur: quod ex eo Juvenalis, quem modo retuli, loco confirmatur.

Et nigrum, ait, *flavo crinem abscondente galero.*

Valerius, *lib.*2, de matribusfamilias agens: *Indulgentibus namque maritis, & auro abundante & multa purpura usæ sunt, quo formam suam concinniorem efficerent: summa cum diligentia capillos cinere rutilarunt.*

Ceterum, meretricium quæstum vectigali obnoxium esse Caligula voluit, tributumque illud primus instituit: cujus ad hæc usque tempora exemplum manere dicitur. Sic enim Tranquillus in ejus vita scribit *a*: *Ex gerulorum diurnis quæstibus pars octava, ex capturis prostibulorum quantum quaque uno concubitu mereret: additumque ad caput legis, ut publico tenerentur, quæ meretricium, quæve lenocinium fecissent.* Meminit ejus & Lampridius in Alexandro. *Lenonum, ait, vectigal, & meretricum, & exoletorum, in sacrum ærarium inferri vetuit, sed sumtibus publicis ad instaurationem theatri, circi, amphitheatri, & ærarii, deputavit.* Cui non absimile tributum in urbe quoque Constantinopolitana pendi & exigi consueverat. Χρυσάργυρον id appellabatur. Quod tandem ab Anastasio sublatum est *b*: qui omnes ejus tabulas magno studio conquisitas flammis aboleri curavit, ut ejus instaurandi revocandique facultatem posteris præcideret.

Porro, meretrices ut plurimum servilis, aut certe libertinæ conditionis erant. Plautus, Cistell. act. 1. sc. 1:

Eunt depressum: quia nos sumus libertinæ.
Et ego, & mater tua, ambæ meretrices fuimus.

Livius,

a cap. 40. *b* *Zonar.* tomo 3. Annal. in Anast. *Niceph.* hist. Eccles. lib. 16. cap. 40.

Livius, lib. 39: *Scortum nobile, libertina Hyspala, Fecenia, non digna quæstu cui ancillula adsueverat, etiam postquam manumissa erat, eodem se genere tuebatur.* Lamprid. in Heliogabalo: *Meretrices à cunctis lenonibus redemit sæpe, & manumisit.* Ac plane senatusconsulto, Tiberii temporibus facto, quæstum corpore facere eæ mulieres vetitæ sunt, quarum avus, pater, maritusve, equo publico meruisset. Tacitus, lib. 2: *Eodem anno gravibus decretis libido feminarum coercita est; cautumque, ne corpore quæstum faceret, cui avus, aut pater, aut maritus, eques Romanus fuisset.*

Sed hæc fuerit, ut ait Thucydides, ἐκβολὴ λόγου non inutilis. Ut igitur ad legis interpretationem redeam, sive in summœniana cella, & fornice, mulier corpus suum vulgaverit, sive alibi, ut cum Imperatoribus loquar, venalem *a* formam exhibuerit, & prostitutam meretricio more vulgo se præbuerit, lege Julia notatur. *Palam* enim hic accipimus, *passim* & *sine delectu.* Nec interest, pecunia accepta, an sine quæstu palam se prostituerit. Quæ vero cum uno, aut item altero, licet pecunia accepta, se commiscuit, in eadem causa non est. Nec vero ea tantum, quæ palam quæstum corpore facit, sed & quæ aliquando fecit, licet facere desierit, ab ingenuorum nuptiis

 repelli-

a in l. si ea. 22. C. ad l. Jul. de adult.

repellitur. Non enim contracta ex anteactæ vitæ turpitudine macula, pœnitentia abolетur. Addit Ulpianus, hujus loci interpretationem persequens, ei non ignosci, quæ, obtentu paupertatis, quasi egestate coacta, turpissimam vitam elegit, similis Chrysidi illi Terentianæ, quæ se inhoneste optavit parare divitias, quam in patria honeste pauper vivere.

Prohibebantur præterea ingenui in adulterio deprehensas ducere. Nec exigebat lex, ut damnatæ essent. Igitur, etsi post deprehensionem absolutæ essent, adhuc tamen illis nota ex ipsa deprehensione, quam solam lex spectabat, contracta oberat *a*. Enimvero, nec pœnæ, nec infamiæ, qua ob crimen adulterii plectitur mulier, non accusata, nec damnata, subjicitur *b*; etsi nuptiis ejus, si deprehensa est, abstinere ingenuos lex Julia de maritandis ordinibus præciperet. Non distinguimus hic, ut in l. Julia de adulteriis, à quo, vel ubi, deprehensa sit. Proinde sive maritus, sive quis alius, deprehendisse proponatur, & sive in domo patris, vel mariti, sive alibi usquam deprehensa sit, erit notata, secundum verba legis. Atque hæc ita de ea, quæ sponte peccarit, accipienda sunt. Vim passam enim integræ existimationis

a l palam. §. quæ in adulterio. D. de ritu nupt.
b l. etsi. 12. C. ad l. Jul. de adult.

nis esse, nec nuptias ejus aliis interdici, merito placuit *a*. Damnatam porro ex causa veri adulterii commissi ducere uxorem, etiam lex Julia de adulteriis vetabat. Quinimo factum hoc pro adulterio vindicabat *b*. Ob aliam vero causam lege Julia damnata, veluti quod domum præbuisset, pretiumve pro comperto stupro accepisset, impune ducebatur *c*. Quamquam senatusconsulto postea eæ nuptiæ senatoribus interdictæ videantur *d*. Maritus plane, ream adulterii à se jure mariti vel extranei postulatam, post abolitionem denuo uxorem ducere, & quidem citra legis Juliæ pœnam, potuit *e*. Is enim in eam legem committit, qui vel publico judicio damnatam in matrimonio habet, vel adulteram sciens, ut ignorantiam simulare non possit, retinet uxorem *f*. Ab extraneo vero adulterii rea, nec ante damnationem uxor, duci potest *g*. Bene itaque Papinianus, cum Mævius, in adulterio Semproniæ damnatus, eandem Semproniam, non damnatam, uxorem duxisse proponeretur, eique moriens hereditatem reliquisset, re-

 spon-

a l. fœdissimum. C. ad l. Jul. de adult. *b* l. mariti. 29. §. 1. D. ad l. Jul. de adult. l. castitati. 9. C. eod. tit. l. auxilium. D. de minoribus. *c* d. l. mariti. §. 1. *d* d. l. palam. § senatus. D. de ritu nupt. *e* l. generali. 34. §. ream. D. de nupt. *f* l. sine metu. 17. C. ad l. Jul. de adult. *g* l. reas. 26. D. de ritu nupt.

spondit *a*, neque tale matrimonium stare, neque hereditatis lucrum ad mulierem, sed ad fiscum, pertinere. Similiterque, si talis mulier virum heredem instituisset; ab eo, quasi ab indigno, hereditatem auferri.

Verum enimvero, quando in legis Juliæ & Papiæ explicationem ingressi sumus, è re est, reliqua ejus capita ad rem uxoriam pertinentia persequi. Invenio autem, legibus illis (quod tandem à Justiniano abrogatum est) eas nuptias, quas vir sexagenarius cum uxore quinquagenaria contraheret, fuisse improbatas *b*. Unde scite Lactantius, lib. 1. de falsa rel. cap. 16, *Vtrum*, ait, *sexagenarius factus est, & illi lex Papia fibulam imposuit? an impetravit jus trium liberorum?* Ac plane Apuleio inter cetera criminis loco objectum ab adversariis legimus, quod sexaginta annos natam feminam duxisset: idque factum accuratissime ille, *Apolog. pro se ipso secunda*, diluit ac purgat. Improbabat autem lex ejusmodi nuptias, tanquam liberorum quærendorum causa minime contractas, veroque conjugii fructu ac fine destitutas. Hoc enim in illis legibus condendis agebat Augustus, ut exhaustam bellis civilibus civitatem sobole repleret. Sexagenarius autem ut generandi, ita quinquage-

a l. Claudius. 13. D. de his quæ ut indign. *b* l. penult. C. de nupt.

quagenaria pariendi impotens esse vulgo existimatur *a*. Aristoteles quidem certe *in Politicis b* finem gignendi ut plurimum viris septuagesimum annum adferre, mulieribus vero quinquagesimum, scribit. Itaque Dionysius Halicarnasseus, *lib.* 4, eorum sententiam refellens, qui Lucium & Aruntem Tarquinios, Tarquinii Prisci fuisse filios, non nepotes, credunt, id admitti non posse, argumento ejusmodi docet: Ἡ γυνὴ δὲ πέντε ἔτεσιν ἦν αὐτοῦ νεωτέρα, καθάπερ εἰκός, ἑβδομηκοστὸν ἂν δήπου καὶ πέμπτον εἶχεν ἔτος, ὅτε ἐπέθνησκε Ταρκύνιος, ἐπειδὴ τὸν νεώτερον τῶν υἱῶν ἔσχατον ἐκύησεν, ἔτος ἔχουσα πεντηκοστόν. πορρωτέρω γὰρ οὐκ ἔτι κυΐσκεται τούτου τοῦ χρόνου γυνή, ἀλλ' ἔστιν αὐταῖς τῶν ὠδίνων ὅρος, ὡς οἱ ταῦτ' ἐξητακότες γράφουσιν. Sed & idem Aristoteles *c*, *in libro de Natura Animalium*, raro contingere, ut ad septuagesimum usque annum vir generet; frequentius vero quinto & sexagesimo anno generandi vires consumi, tradit. Ideoque Dionysius Halicarnasseus, in eo, quem paulo ante citavi, libro: Ἄωρος δὴ γίγνεται πάλιν ὁ γάμος τοῦ Ταρκυνίου μικρὸν ἀπολείποντος ἐτῶν ὀγδοήκοντα. καὶ ἡ τῶν τέκνων γένεσις τοῖς ταύτην ἔχουσιν τὴν ἡλικίαν ἄπιστος. Quapropter apud Plautum, *Mercatore d*, has Eutychus

 senibus

a l. si sterilis. 21. D. de act. emt. l. si major. 12. C. de legit. hered. *b* lib. 7. c. 16. *c* lib. 1. *d* scena ult.

ſenibus ſexagenariis, quaſi à re venerea jam per ætatem excluſis ac ſubmotis, leges dicit:

Annos natus ſexaginta qui erit, ſi quem ſcibimus,
Seu maritum, ſive hercle adeo cælibem, ſcortarier,
Cum eo nos hic lege agemus.

Similiter Micio apud Terentium, *Adelphis*, Demeæ ſuadenti ut uxorem duceret,

— *Satin'*, ait, *ſanus es?*
Ego novus maritus anno demum quinto & ſexageſimo
Fiam? —

Mulierem vero poſt quinquageſimum annum non parere, Plinius abſolute definit *a*, majoremque partem quadrageſimo profluvium genitale ſiſtere. Solinus quoque, poſt annum quinquageſimum omnium mulierum fecunditatem conquieſcere, *in Polyhiſtore* tradit. Ac plane, quibus cruor menſtruis intervallis fluere deſtitit, eas jam concipere non poſſe, ab auctoribus medicinæ conſtanter adfirmari, B. Auguſtinus auctor eſt *b*. Subjicit vero Plinius, Maſiniſſam regem poſt octoginta ſex annos filium generaviſſe, qui Methymnus appellatus ſit. Cui & Valerius Maximus *c*, & Florus *d*, & Solinus, conſentiunt. Quod de eo minus mirum videtur,

a lib. 7. Natur. hiſt. cap 14. *b* lib. 3. contra Julian. Pelag. *c* lib. 8. c. 14. *d* in epitome Liv. lib. 50.

tur, quem vel ante omnes homines robore senectæ admirabilem fuisse, literarum monumentis proditum est. Qui, quemadmodum Cicero refert, in libro quem de senectute scribit, vel nonaginta annos natus, nullo unquam imbri, nullo frigore, ut capite operto esset, adduci potuerit, & pedibus iter ingressus, in equum omnino non asscenderit. Sed & Catonem Censorium idem Plinius *a*, cum Solino; octogesimo exacto anno filium è Salonii clientis sui filia, avum Catonis Uticensis, procreasse scribit. Unde Plutarchus in ejus vita, nuptias eum contraxisse οὐ καθ' ἡλικίαν, ait. Beatus quoque Augustinus suis temporibus senem octoginta & quatuor agentem annos ad libidinem sibi Lyristriam emisse refert *b*. Verum ea leges, quæ ἐπὶ τὸ πλεῖστον accidunt, spectant; non quæ ἐκ παραλόγου. Et ideo alienam à nuptiis contrahendis superius memoratam ætatem, velut liberorum suscipiendorum spe destitutam, præmiis adficiendam non existimarunt. Atque hic succurrit, quod de Augusto Valerius Max. narrat *c*; aditum eum à Trachallis, testamento Septitiæ matris præteritis, quæ iis irata, jam pariendi impotens, seni admodum nupserat; tam supremum ejus judicium, quam nuptias, im-

a lib. 7. cap. 13. *b* lib. 3. contra Julian. Pelag.
c lib. 7. cap. 7.

probasse. Nam hereditatem maternam filios habere jussit; dotemque, quia non procreandorum liberorum causa conjugium intercesserat, ad virum pertinere noluit. Eleganter itaque Dionysius matri jam effetæ, nuptias juvenis appetenti, civitatis quidem leges à tyranno abrogari violarique posse, naturæ vero præceptis vim adferri, nuptiarum in ætate minime ad eam rem idonea conciliandarum causa, non posse, respondit. Qua de re verba Plutarchi *in Solone* subjicere, operæpretium fuerit: Ὁ μὲν γὰρ, ait, Διονύσιος, ἀξιούσης τῆς μητρὸς αὐτοῦ δοθῆναι τινὶ τῶν πολιτῶν πρὸς γάμον, ἔφη, τοὺς μὲν τῆς πόλεως νόμους λελυκέναι τύραννον, τοὺς δὲ τῆς φύσεως οὐκ εἶναι δυνατὸν βιάζεσθαι γάμους νυμφαγωγῶν παρ' ἡλικίαν. Quo loci in ejusmodi intempestivas imparesque nuptias ita invehitur: Ἐν ταῖς πόλεσι τὴν ἀταξίαν ταύτην οὐ δοτέον, οὐδὲ περιοπτέον ἀώρους καὶ ἀχαρίτους ἐπιπλοκὰς, καὶ μηδὲν ἔργον γαμήλιον ἐχούσας, μηδὲ τέλος. Ἀλλὰ γέροντι νέαν ἀγομένῳ φαίη τις ἂν ἐμμελὴς ἄρχων ἢ νομοθέτης τὸ πρὸς τὸν Φιλοκτήτην· Εὖγ' οὖν ὡς γαμεῖν ἔχεις, πάλας. Καὶ νέων ἐν δωματίῳ, πλουσίας πρεσβύτιδος, ὥσπερ οἱ πέρδικες ἀπὸ συνουσίας παχυνόμενοι, ἐξανευρὼν, μετοικήσει πρὸς παρθένον νύμφην ἀνδρὸς δεομένην. Enimvero, huic, de quo agimus, legis capiti, Claudium Cæsarem obrogasse legimus, cum comperisset, etiam sexaginta

annos

annos natis, aut eo amplius, generandi vires inesse. Sic enim Suetonius in ejus vita *a*: *Capiti Papiæ Popææ legis, à Tiberio Cæsare, quasi sexagenarii generare non possent, edicto, obrogavit.* Obrogari enim dicitur, cum prior lex, alia lege lata, postea aliqua ex parte commutatur. Quod circa Papiam legem senatusconsulto Claudiano factum esse, ex Ulpiani fragmentis liquet, in quibus *b* ita est: *Sed Claudiano senatusconsulto major sexagenario, si minorem quinquagenaria duxerit, perinde habebuntur, ac si minor 60 annorum duxisset uxorem. Quodsi major quinquagenaria minori sexagenario nupsisset, impar matrimonium appellabatur, nec ad capiendas hereditates vel legatas dotes proficiebat.* Plane, postquam conjuges, supra sexagesimum masculi, supra quinquagesimum feminæ, in matrimonio perstiterant, solidum inter se capere, perinde ac si liberos suscepissent, eodem Ulpiano teste, poterant: cum imputari eis nihil posset, quorum conjunctio ad ætatem à prolis generatione alienam pervenisset. Et hoc beatus Augustinus significat, cum ait *c*: *Pro modo nunc temporis, quo longe breviore spatio vivunt homines, intra centum annos amborum generare posse dicuntur. Si vero in summam ducti amborum anni centenarium numerum excesserint, sic asseverantur non posse*

 filios

a cap.23. *b* Tit. 16. *c* lib.3. contra Jul.Pelag.

filios procreare, etiam si fecunda sit mulier, & fluentibus adhuc muliebribus possit ex juvene: ut jure etiam fuerit constitutum, nequaquam jus liberorum haberet, nisi cum amborum anni computati & simul adducti centenos transisse docerentur. Sic enim locum emendo, fretus Ulpiani auctoritate, qui tum inter se conjuges solidum cepisse scribit, cum lege Papia finitos annos excessissent, id est, vir annos sexaginta, uxor quinquaginta. Jus enim liberorum, cujus Augustinus meminit, ad solidi capionem, de qua apud Ulpianum agitur, pertinet. His & alius ad rem faciens ejusdem Augustini locus adjungendus est *ex lib.* 1. *Quæst. in Genesin.* in quo ita est: *Sic enim medici tradunt, quoniam, cujus corpus viri secundum hoc jam defecit, ut cum femina provectioris ætatis, quamvis menstrua adhuc patiatur, generare non possit, de juvencula potest. Et rursus mulier, quæ jam provectæ ætatis est, quamvis adhuc menstrua fluant, ut de seniore parere non possit, de juniore potest.*

Alio præterea, quemadmodum Ulpianus auctor est *a*, legis Juliæ de maritandis ordinibus capite, tutor à Prætore urbano ei mulieri virgini, quam ex ea lege nubere oportebat, dari jubebatur ad dotem dandam, dicendam, promittendamve, si legitimum tuto-

a Tit. de tutel.

tutorem pupilla non habebat. Eoque pertinet, quod idem alias *a* scribit, non tantum ad dotem dandam nupturæ curatorem dari oportere, verum etiam ei quæ jam nupta est. Ut enim Martianus Capella, *lib. 9. de nuptiis Philologiæ* scribit, *Etiam matrimonio copulato dotem dare viro femina nullis legibus prohibetur.* Et Paulus, lib. 2. Sententiar. *b*, *Dos*, ait, *aut antecedit, aut sequitur matrimonium. Et ideo vel ante nuptias, vel post, dari potest.* Sed & ad dotem augendam, & mutandæ quoque dotis gratia, curator dari potest. Plane in nuptiis contrahendis tutoris curatorisve consensus non exigitur, eoque spreto pupilla pro arbitrio suo recte nubit. Et ita Verus & Antonin. rescripserunt *c* in hæc verba: *Ad officium curatoris administratio rerum pupillæ pertinet: nubere autem arbitrio suo potest.* Verum ei ad dotem constituendam tutor ex lege Julia dabatur. Quodsi curator generalis, vel dotis dandæ causa constitutus, amplius doti promisisset quam facultates mulieris ferrent ipso jure eam promissionem non valere, Terentius Clemens *lib. ad legem Iuliam & Pap.* scribit *d*, quia lege rata non habeatur auctoritas dolo malo facta.

a l. non tantum. 7. D. de tutor. & curat. dat.
b Tit. 21. *c* l. sciendum. 20. D. de ritu nupt.
d l. sive generalis. 61. D. de jure dot.

facta. Qui locus perspicue indicat, lege Julia id fuisse comprehensum. Nec tamen tota obligatio, sed tantummodo, quod superfluum est, & amplius promissum quam promitti oportuerit, infirmabitur. Inutilis enim adjectio utilem dotis constitutionem vitiare non debet. Quemadmodum & immodica donatio non omnino, sed quatenus duntaxat legis modum excedit, revocatur *a*. Potest vero mulier omnia bona sua in dotem dare: nec ulla lege hoc prohibitum reperitur *b*. Sed si in eo capta circumventaque est, quod ampliorem grandioremque, quam natalium splendor & viri dignitas postularet, dotem dederit, restitutionis auxilium probe implorat *c*. Ceterum separabat lex dationem dotis, dictionem, & promissionem. Dictionem quidem ita Caius *in Institut. fragment.* explicat *d*: *Sunt & aliæ obligationes, quæ nulla præcedente interrogatione contrahi possunt. id est, ut, si mulier, sive sponso, sive jam marito, uxor futura, dotem dicat: quod tam de mobilibus rebus, quam de fundis fieri potest. Et non solum in hac obligatione ipsa mulier obligabitur; sed & pater*

a l. ut mihi. 21. §. 1. D. de donationibus. l. sancimus. in prin. & §. sin autem. Cod. eod. tit. *b* l. nulla. 4. Cod. de jure dot. l. mulier. 72. D. eod. tit. *c* l. si ex causa. 9. §. 1. D. de min. l. un. C. si adversus dotem. *d* lib. 2. cap. 9.

ter ejus, & debitor ipsius mulieris, si pecuniam, quam debebat, marito in dotem dixerit. Quæ tantum tres personæ nulla præcedente interrogatione possunt dictione dotis legitime obligari.

Sed ad alia pergamus. Lege etiam Julia de maritandis ordinibus, jusjurandum, Paulo teste *a*, remittebatur, quod liberto in hoc impositum erat, ne uxorem duceret; libertæ, ne nuberet; si modo nuptias contrahere recte vellent. Eodemque legis capite tricesimo quinto, qui liberos, quos in potestate habebant, injuria prohibebant uxores ducere, vel nubere, per magistratum cogebantur *b*. Fuisse quoque hæc fere verba eadem lege comprehensa, non temere adfirmare posse mihi videor: *Divortii faciendi potestas liberta, qua patrono nupsit, invito patrono ne esto. Sed, quamdiu patronus eam uxorem esse volet, & uxor esse velle debebit.* Quæ verba ex duobus Ulpiani locis *c*, *ex lib. 3. ad l. Iul. & Pap.* sumtis, perspicue eliciuntur. Idem etiam alias *d*, *Si liberta*, ait, *ab invito patrono divertit, lex Iulia de maritandis ordinibus, retinet istam in matrimonio, dum prohibet alii nubere invito patrono.* Indeque etiam rescriptum Alexan-

a l. adigere. 6. §. ultim. D. de jure patron. *b* l. capite. 19. D. de ritu nupt. *c* l. in eo jure. 45. D. de rit. nupt. l. ult. D de divort. *d* l. un. §. 1. in fin. D. unde vir & ux.

Alexandri interpretandum est. ita habet *a*: *Libertæ tuæ, ducendo eam uxorem, dignitatem auxisti; & ideo non est cogenda operas tibi præstare, cum possis legis beneficio contentus esse, quod invito te alii non possit juste nubere.* Patronum autem in hac lege accipimus, eum qui ex servitute sponte manumisit, vel filium ejus. Sed, an is, qui ex causa fideicommissi manumisit, hoc idem jus habeat, quæri potest. Hic enim pro patrono habetur, quamquam plurimum ab eo qui nulla necessitate cogente gratuitam præstitit libertatem, differt. Nec enim magnam ei gratiam libertus debet, qui vel nolente eo ad libertatem rapitur. Ideoque operas ei imponere, ut est ab Adriano rescriptum, in ipsa manumissione non potest *b*, nisi testatoris filius ejusmodi fideicommisso à patre ea mente, ut plenum jus patroni haberet, gravatus sit *c*. In tantum, ut & si manumitti cum ita testator, ut operas heredi extrario promitteret, voluerit, non cogatur manumissus promittere: sed &, si promiserit, in eum actio non dabitur; quod juri publico derogare non potuerit, qui fideicommissariam libertatem dedit *d*. Et tamen,

a l. libertæ. 8. C. de op. libert. *b* l. ut jusjur. §. rescript. D. de op. libert. l. mater. 5. C. eodem tit. *c* l. qui ex causa. 29. D. de bon. libert. *d* l. cerdonem. 42. D. de oper. libert.

men, eos, quibus supremis judiciis libertas per fideicommissum relinquitur, eorum libertos effici, à quibus manumittuntur, negari non potest *a*. Sed non per omnia in eos patronorum jura sibi manumissores vindicant *b*. Nam honorem quidem & reverentiam patronis debitam ab iis exigere possunt *c*; & in jus sine venia eos vocare non conceditur *d*; & ad impuberum libertorum legitimam tutelam, utpote manumissores, vocantur *e*; & tam contra tabulas, quam ab intestato, ad libertorum bona veniunt *f* quasi patroni. Ceterum nec operas imponendi, ut dixi, nec ingratos libertos accusandi jus habent *g*, nec alimenta eis præstare liberti coguntur *h*. Magis est itaque, ut nec legis hujus beneficium habeant, qui necessitate coacti manumiserint. Idque ita constitutum fuisse, Marcellus *lib. 3. ad l. Iul & Pap.* scribit *i*. Cui & Modestinus assentitur *k*. & merito: cum magis debitam libertatem præstitisse, quam ullum beneficium in mulierem contulisse, videantur. Diversa longe

a l. hi quibus. C. de fideicom. lib. *b* l. nequaquam. 24. D. de excus. tut. *c* l. mater. C. de op. lib. *d* l. is quoque. D. de in jus voc. & d. l. nequaquam. *e* l. 3. D. de legit. tutor. *f* l. qui ex causa. D. de bon. lib. l. 1. C. de bon. poss. contr. tab. *g* l. 1. C. de libert. & eorum liber. *h* l. si quis à liberis. §. si quis à liberti. D. de lib. adgn. *i* l. proxime. 50. D. de rit. nupt. *k* l. pen. D. de divort.

longe ejus, qui hac lege emit ut manumittat, causa est. Hic enim si manumiserit, ut patronus hoc jus habebit *a*, propterea quod sponte sua hanc legem subiit, quam ei ab initio recusare integrum erat. Quamobrem & ali hic à liberto, si egestas premat, debet, & in jus vocari sine venia non potest, & omnia omnino legitimorum patronorum jura nanciscitur *b*. Sed an idem servabimus, si, cessante eo, ex constitutione D. Marci servus ad libertatem ereptus sit? Non enim vindictam imposuit. Propius est tamen, & hunc quoque lege contineri: quippe qui patronus existimetur *c*, cum potestas legis factum manumissoris suppleverit, non etiam patronatus commoda ademerit *d*. Plane, qui ancillam suis nummis emit, pro patrono in hoc jure non habetur *e*: sicut nec libertum ut ingratum accusare, nec operas ab eo exigere, nec alimenta desiderare, nec ad bona ejus contra tabulas admitti jure potest *f*: licet honos ei servetur, ut nec in jus vocari citra veniam, si modo non fidem

a l. in eo. 45. D. de rit. nupt. *b* l. 3. §. sed si hac. D. de bon. lib. *c* l. sed si hac lege. 10. D. de in jus voc. l. 3. §. is plane. D. de suis & legit. l. servum. 8. in fin. D. de jure patron. *d* l. justa causa. §. 1. D. de manum. vindict. l. ult. C. si mancip. ita fuer. ali. *e* d. l. in eo. §. 2. D. de rit. nupt. *f* l. si tuis. C. de oper. libert. l. si quis à liberis. §. si quis à liberti. D. de lib. adgn. l. 1. C. de bon. lib.

fidem fregerit, queat *a*. Patronus hic certe accipitur & qui collusionem detexit, per quam in ingenuitatem quis ex libertinitate obrepserat. Fraude enim hac patefacta, ejus libertum effici eum, minime dubium est *b*. Sed & si quis præjudicio patronus pronunciatus est, cum alioquin non esset, pro patrono habetur *c*. In hac enim causa sententiam jus facere, receptum est. Aliter atque de eo dicendum est, qui se patronum esse juravit. Nec enim in hac parte, nec quod ad successionis jura attinet, pro patrono habetur *d*; tametsi in jus vocari sine venia non possit. Quodsi filiusfamilias, jussu patris, vel consentiente eo, non castrensis peculii ancillam manumiserit; existimo, etiam patrem legis beneficio fruiturum, quandoquidem manumisisse ipse videtur, & patronus est *e*. Quodsi filiusfamilias in castris quæsitam ancillam manumiserit, ei legis hujus beneficium competet; cum suam, non patris libertam, eam fecerit *f*. Quod & ab Adriano rescriptum dicitur *g*. Et certe castrensis peculii ser-

vi in

a d. l. sed si hac lege. D. de in jus voc. *b* l. adoptivum. 8. §. patronum. D. de in jus voc. l. 4. D. de collus. deteg. *c* d. l. adoptivum. §. 1. D. de in jus voc. *d* l. si juravero. D. de jure patron. *e* l. si consentiente. D. de manumissionib. l. pater. D. de manum. vind. *f* d. l. in eo. §. 3. D. de rit. nupt. *g* l. servum. D. de jur. patr. l. 3. §. si quis filiusfa. D. de bon. lib.

vi in familia patris non computantur, nec in his juris quicquam pater habet. Quæsitum est, an, qui sibi cum alio communem libertam duxit, ad hoc jus admittatur. Quod negasse Javolenum, Caius *lib. 9. ad l. Iul. & Pap.* retulit *a*. Contra tamen alios sentire. Quorum sententiam magis probat, propterea quod ejus liberta sit, quamvis alterius quoque sit. Nam quod commune est, pro parte nostrum esse, negari non potest *b*. Filio etiam patroni in libertam paternam, eandemque uxorem, ex sententia legis, idem juris, quod patrono ipsi, datur *c*. Quodsi fratri suo à patre adsignatam alter frater uxorem duxerit, hoc idem jus non habebit *d*. Nihil enim juris in hujusmodi liberta habet, quæ adsignatione fratris perinde propria facta est *e* atque si ab eo libertatem consecuta esset. quod senatusconsulto inductum est. Ceterum, de nupta liberta lex loquitur, nec ad sponsam pertinet. Et ideo sponsalium conditioni, invito patrono, renunciare liberta potest, nec cum alio connubium amittit *f*. Interdum plane, quæ de nuptiis statuuntur, ad sponsalia porriguntur: nimirum, ubi eadem ratio utrubique versatur. veluti, inter quos nuptiæ prohibentur,

a l. illud. 46. D. de rit. nupt. *b* l. servi. 5. §. 1. de legat. 1. *c* l. filio. 48. D. de rit. nupt. *d* d. l. filio. §. ult. *e* l. 1. D. de adsign. lib. *f* l. in eo jure. §. hoc caput. D. de ritu nupt.

bentur, inter eos quoque sponsalia, utpote viam ad matrimonium facientia, prohibita intelliguntur *a*. At, quod de nupta constitutum est, non protinus ad sponsam producendum est, quoniam arctiori vinculo constricta est quæ nupsit, quam quæ duntaxat desponsa est. Enimvero in ea demum, quæ juste, legitime, ac civiliter nupta est, lex locum habet. Nam, si ignominiosam libertam suam patronus duxerit, id est, quæ quæstum corpore fecerit, artemve ludicram exercuerit, vel judicio publico sit damnata, quia contra legem maritus est, legis hujus beneficium non habet *b*. *Indignus enim est beneficio legis qui adversus eam commisit c*. Nec tamen legitime duntaxat nuptam libertam, sed & eam quoque quæ in concubinatu solum patroni sit, sententia legis adprehendi, notandum est. Igitur, quemadmodum Ulpianus *libro primo ad l. Iuliam* scribit *d*, quæ in concubinatu patroni est, si ab eo invito discesserit, ei connubium adimetur: quippe cum honestius sit patrono, libertam concubinam, quam matremfam. habere.

Ait lex, *Invito patrono*. Invitum accipere debemus *e* eum, qui non consensit ad divortium. Proinde non tantum nolente & dissen-

a l. oratio. 16. D. de sponsalib. *b* l. filio. 48. §. 1. D de ritu nupt. *c* l. auxilium. 37. D. de minorib. *d* l. 1. D. de concub, *e* d. l. in eo. §. deinde. D. de rit. nupt.

dissentiente vel contradicente liberto divertere non potest, sed omnino sine ejus assensu. Et alias quoque invitus dicitur *a*, qui consensisse non probatur; nisi ubi lex consensum ex taciturnitate & silentio colligit, veluti in dotis repetitione *b*, & in sponsalibus nuptiisve constituendis *c*. His consequens est, ab absente & ignorante patrono non recte libertam divertere. Rectius enim, ait Ulpianus, hic invitus dicitur quam qui dissensit. Quod dictum novum videri superficiem solam verborum inspicienti posset: summam tamen rationem habet. Nam, qui contrariam voluntatem contestati, dissensus sui rationes reddiderunt, multo minus habent quod querantur, quam quibus ignorantibus res gestæ sunt: cum iis, quid animi habeant, explicandi facultas non sit data; spretaque ac neglecta sit, quæ exquirenda fuerat, voluntas. Qua de causa multa invitis & dissentientibus aliquibus recte fiunt, quæ his absentibus & ignorantibus facta non tenent. Ut accidit, cum, tribus judicibus datis, absente uno, ex his duo pronunciarunt. Quamquam enim, præsente eo, & invito, duorum, utpote numero superiorum, sententia prævaluisset; quia tamen omnes

a l. filiusfa. 8. §. invito. D. de procuratoribus. *b* l. 2. §. 2. D. sol. matr. *c* l. in sponsalibus, in fin. D. de sponsalibus.

omnes convenire ad deliberandum oportuit, idcirco quod absente uno gestum est, irritum constituitur *a*. Forsitan enim, si præsens fuisset, qui abfuit, rationum suarum pondere ac momento reliquos de sententia deducere & in suam trahere potuisset: quemadmodum de Paphnutio episcopo proditum est *b*, qui in Niceno concilio, cum universis placeret, à conjugum usu atque consortio prohibendos eos quoque, qui ante sacros ordines susceptos uxores duxissent, solus intercessit, orationeque sua reliquos episcopos, qui prius aliud senserant, in suam opinionem adduxit. Merito igitur, ut ad legis sententiam revertamur, eadem est patroni absentis & ignorantis, quæ contradicentis ac reclamantis, causa. Generaliterque adeo statui potest, ignorantes eodem cum dissentientibus loco habendos esse; ac proinde invitis nobis fieri ea existimari, quæ ignorantibus nobis fiant, quamquam prohibitio nulla intercesserit *c*. Ideoque ignorantem invito jungi sæpius videas *d*. His consequens est, si patronus post nuptias

a l. si duo. 39. D. de re jud. l. si in tres D. de recept. qui arbitr. *b* *Socrat.* lib. 1. cap 11. *Sozom.* lib. 1. cap. 23. *c* l in causæ 27. versic. ceterum. D. de procuratorib. *d* l. solvendo 39. D. de negot. gest. l. furiosus. D. de oblig. & act. l. 3. C. de hered. vend. l. solutione. l. solvere, D. de solutionibus.

furere cœperit, ab eo divertendo libertam hujus legis necessitate minime solvi *a*: quoniam nec scire nec consentire furiosus intelligatur. nisi quod, quæ per dementiam patri dotem repetenti contradicere filia non potest, consentire, voluntatem ejus affectu paterno supplente benigne, censetur *b*. Quamobrem Pomponius infantes & furiosos, quorum nulla voluntas est, invitos recte dici aiebat *c*.

Ait lex, *Potestas ne esto.* Quibus verbis non infectum efficit divortium, quod jure civili matrimonium solvit; sed libertæ, quæ divertit, dotis repetitionem, connubiumque, id est, alii jure nubendi potestatem, adimit: licet constare matrimonium dici non possit, cum sit separatum *d*. Divertere igitur liberta potest, & est quidem divortium, confirmationemque factæ inter eos donationis impedit *e*; sed alii nubendi lex ei potestatem denegat ac tollit, quamdiu eam animo uxoris & pro conjuge patronus habeat. Satis enim incivile & inofficiosum est, libertam, nuptiis patroni honoratam, & hoc beneficii cumulo auctam, pro arbitrio patronum deserere. Et ideo bene imperator Alexander *f* patronum, qui libertam uxorem

a d.l.in eo.§.deinde.D.de ritu nupt. *b* l.2.§.voluntatem.D.soluto matr. *c* l.invitum.D.de servit. urb. *d* l.ult.D.de divort. *e* l.& ideo.62.§.1.D.de don. int. vir. *f* in l. libertæ. C. de oper. lib.

uxorem duxit, legis beneficio contentum esse debere rescripsit, *quod invito eo non possit ea alii juste nubere.* Nec enim dixit, divertere non posse, quia nec hoc lex sensit. Non tantum autem, uxorem alii esse non posse, sed nec in concubinatu quidem à quoquam haberi hujusmodi libertam posse, Julianus censebat; quæ, hoc impedimento deficiente, jure licito in concubinatu à quovis haberetur *a*. Plane, si voluntate patroni liberta discesserit, connubium cum alio habet, & de dote cum patrono agere potest *b*, quam ei dedit.

Ait lex, *Quamdiu volet.* Itaque, si vel patronus esse, vel eam conjugem velle desierit, statim legis auctoritas finitur. Qualiquali autem voluntate intelligi possit, patronum animum habere desiisse quasi in uxorem, legis hujus beneficium amittit. Proinde si rerum amotarum cum ea egerit, vel aliqua actione quæ constante matrimonio inter eos non detur, vel accusare eam adulterii deprehensi cœperit, vel alio crimine postulare, quod uxori nemo objicit, vel si aliam sibi desponderit, destinaveritve, aut cum alia matrimonium contraxerit, vel aliam in concubinatu habere instituerit, incipit libertæ cum alio connubium esse: quod ea duntaxat ratione ei adimitur, quod

a l.3.D. de concub. *b* l.liberta.35.D.soluto matr.

patronus sibi eam nuptam velit. Quare, ubicunque vel tenuis intellectus videri potest nolentis nuptam, alteri se liberta vel in matrimonium, vel in concubinatum recte dabit *a*. Ceterum, verba hæc, *Quamdiu volet*, tractum habent *b*. Unde dubitari potest, si patronus ab hostibus captus sit, statimne hujus legis necessitate liberta solvatur, an etiam exspectandum ei sit, dum patronus redeat. Nodus sane hic vindice dignus. In hujus enim quæstionis dissolutione Julianum & Ulpianum in contrarias sententias scissos invenio. Verum ipsamet Ulpiani verba subjicere præstat *c*: *Si ab hostibus patronus captus esse proponatur, vereor ne possit ista connubium habere nubendo: quemadmodum haberet, si mortuus esset. Et, qui Iuliani sententiam probant, dicerent, non habituram connubium. Putat enim Iulianus, durare ejus liberta matrimonium etiam in captivitate, propter patroni reverentiam. Certe si in aliam servitutem patronus sit deductus, procul dubio dissolutum esset matrimonium.* Quæ verba apertissime ostendunt, inter Jurisconsultos de hac specie minime convenisse. Captivitate enim matrimonium mero jure solvitur *d*, quod is in servilem

a l. ult. §. ult. D. de divortiis. *b* l. 3. D. ad sen. Tertyl. *c* l. in eo jure. 45. §. ult. D. de rit. nupt. *d* Novel. 37.

lem causam deductus, servusque hostium factus, jam pro nullo habeatur. Itaque Triphoninus *a*, *Captivi*, ait, *uxor, tametsi maxime velit, & in domo ejus sit, non tamen in matrimonio est.* Similiter Paulus *b*: *Si quis sic stipulatus sit à marito, Si quo casu Titia tibi nupta esse desierit, dotem dabis? hac generali commemoratione, & ab hostibus capta ea, committi stipulationem, eoque genere bona gratia solvi matrimonium censebatur c.* At Julianus, spreta hac stricta & subtili juris ratione, durare adhuc matrimonium censebat, nec licentiam habere libertam, cujus patronus, idemque maritus, ab hostibus captus esset, ad aliud matrimonium migrare, non tantum propter debitam patrono reverentiam, sed etiam, ut existimo, propter suspensum ejus statum, & postliminii spem. Juliani hæc sententia expressis verbis in alio Pandectarum capite consignata est, quod apertissimum aut oscitantiæ, aut inscitiæ Triboniani exemplum est. Ex libro enim 62. Digestorum Juliani hæc verba referuntur *d*, sub tit. de Divortiis: *Vxores eorum, qui in hostium potestatem pervenerunt, possunt videri nuptarum locum retinere, eo solo, quod alii temere nubere*

 non

a l. in bello. 12 §. 4. D. de capt. *b* l. si quis sic stipul. 56. D. solut. matr. *c* Novell. 37. *d* l. uxores. D. de divort.

non possunt. Et generaliter definiendum est, donec certum est, maritum vivere in captivitate constitutum, nullam habere licentiam uxores eorum migrare ad aliud matrimonium. nisi mallent ipsæ mulieres causam repudii præstare. Sin autem in incerto est, an vivus apud hosteis teneatur, vel morte præventus; tunc, si quinquennium à tempore captivitatis excesserit, licentiam habet mulier ad alias migrare nuptias: ita tamen, ut bona gratia dissolutum videatur pristinum matrimonium, & unusquisque suum jus habeat imminutum. eodem jure & in marito in civitate degente & uxore captiva observando. Sed mihi, dicam ingenue, caput hoc valde suspectum est. Nam vix adduci possum, ut credam, pura esse Juliani omnia verba, quæ sub ejus nomine referuntur: quinimo, à Triboniano aliquid fermenti esse inditum, credibile est. Movet me, quod tota hæc clausula, *Sin autem in incerto*, &c. nihil aliud continet, quam quod διαῤῥήδην ab ipso Justiniano constitutum est *Novell.* 22, his verbis: Ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς αἰχμαλωσίας, &c. id est, ut ego interpretor, *Captivitatis etiam casus, ad eam matrimonii dissolutionem, quæ bona gratia fit, pertinet. Sive enim vir eum casum patiatur, uxore in civitate manente; sive rursus, muliere ab hostibus capta, vir in civitate remaneat; stricta quidem & subtilis ratio matrimonium,*

monium ſolvit. Nam ſervitute alterutri ex conjugibus contingente, fortunæ ſtatuſque ac conditionis inæqualitas, ac diſparitas, nuptiarum æqualitatem ſtare non patitur. Verumenimvero, hæc benignius humaniuſque inſpicientes, quamdiu quidem captivum conjugem vita frui conſtat, diſſolvi matrimonia non concedimus, nec ad ſecundas migrare nuptias: niſi velint hoc temere facere, & ſubjacere pœnis injuſti divortii; ut vir quidem ante nuptias donationis, uxor vero dotis amiſſione multetur. Quodſi incertum ſit, ſuperſitne, an non, qui in militiam abiit perſona; tunc quinquennium exſpectare, tam virum, quam mulierem: poſt quod ſive certus de morte nuncius afferatur, ſive in incerto maneat, impune nuptias contrahere licet. Ex quibus colligitur, quinquennium illud, quo exſpectari abſentis conjugis reditus debet, à Juſtiniano præſtitutum eſſe. Hoc enim ille ſibi tribuit, his verbis, θεωροῦντες, & συγχωροῦμεν. Quamquam ſequentia verba dubitationem forte lectori moverent. in quibus ita eſt: Καὶ τοῦτο γὰρ δὴ ταῖς καλουμέναις *bona gratia* διαλύσεσι παρὰ τῶν πρὸ ἡμῶν συνῄρηται. καὶ ἡμεῖς δὲ εἰς τοῦτο σύμφαμεν, ὥστε ἐνταῦθα οὐδὲ διαζυγίῳ γίνεται καιρὸς, οὔτω τῶν προσώπων διεστώτων ἀλλήλων, καὶ οὐδεὶς ἐντεῦθεν κερδανεῖ, οὔτε ὁ ἀνὴρ τὴν προῖκα, οὔτε ἡ γυνὴ τὴν προγαμιαίαν δωρεάν·

ἀλλ' ἕκαςος ἐπὶ τῶν οἰκείων μένει. id est: *Et hac enim species in his dissolutionibus nuptiarum, qua bona gratia fiebant, ab antiquis, & qui nos antecesserunt, numerabatur. Nos quoque in hoc consentimus, ut hinc neque divortii detur occasio, sic distractis à sese personis, nec aliquis inde lucrum ferat, nec vir dotis, nec mulier ante nuptias donationis, sed unusquisque sua sibi habeat.* Quod sic accipi potest, ut per captivitatem quidem, bona gratia dissolvi matrimonium veteres crediderint. Quorum sententiæ Justinianus, adhibito temperamento, quod exposuimus, accedit. Nam, ante eum, quinquennium illud observatum non fuisse, argumento est Constantini constitutio, quæ de quadriennio loquitur. quam, quod causæ nostræ jugulum premat, integram subjungam. *Vxor,* ait *a, qua, in militiam profecto marito, post interventum annorum quatuor, nullum sospitatis ejus potuit habere indicium, atque ideo de nuptiis aliis cogitavit, nec tamen ante nupsit, quam libello ducem super hoc suo voto convenit; non videtur nuptias iniisse furtivas, nec dotis amissionem sustinere, nec capitali pœna esse obnoxia, qua post tam magni temporis jugitatem non temere, nec clanculo, sed publice, contestatione deposita, nupsisse firmatur.*
Viden-

a l. uxor. 7. C. de repud. & judic. de morib. subl.

Videndum est igitur, ne Justinianum in Julianum infuderit Tribonianus, & veteribus nova more suo permiscuerit. Nec abest suspicio, quin & alio capite, huc quoque spectanti, quod ex Pauli lib. 4. ad leg. Jul. & Pap. descriptum est, aliquid de suo inseruerit. Ita enim caput habet *a*: *Non ut à patre filius, ita uxor à marito, jure postliminii recuperari potest: sed tunc demum, cum & voluerit mulier, & adhuc alii post constitutum tempus nupta non est. Quodsi noluerit, nulla causa probabili interveniente, pœnis discidii tenebitur.* Nam, constitutum aliquod tempus fuisse, ante posteriores Impp. non legimus. Et certe Quintilianus, in ficto themate, quod hic prætermitti non debet; non certi alicujus temporis meminit. festinatio quidem mulieris, quæ, morte mariti solo rumore intellecta, alii confestim nupserat, ita apud eum notatur *b*: *Adulteros fuisse in matrimonio, constat: nemo negat. Matrimonium duobus generibus solvitur, aut repudio, aut morte alterius. Neque repudiavi: & certe vivo. Sed rumor de morte venit. Hæc statim nupsit alii marito. Quid est hoc aliud, quam improbius adulterium? Meæ igitur nuptiæ manserunt: illæ non fuerunt legitimæ. Legitimum porro matrimonium, nisi soluto*

a l. non ut à patre. 8. D. de captiv. & postl.
b declamatione 347.

priore, esse non potest. An opinione contenti sumus? Et postea: *Ergo uxor, sic à me amata, testamento relicta heres, audita morte mariti, non inquisivit ubi periissem: non aliquos certiores nuncios; non reversuros à supremis officiis servulos, exspectavit: sed festinato quoque nupsit; & in nova libidinis amorem, mea judicia protinus eludens, transtulit mœchum, in eadem domo, in eodem cubiculo, in eodem lecto. adeo mariti prioris etiam memoriam abjecerat. Desii ista mirari, cum adulterum vidi juvenem, propter quem tamdiu vidua esse non posset, quamdiu peregrinari poteram ego qui uxorem sic amavi. Temere profecto, temere, in longius ituri, conjuges nostras domi relinquimus: subito absentum obliviscuntur, & pæne cum ipsis horis uxorum pectora refrigescunt. Mirer nunc ego, unde rumor? quæ tam maligni mendacii causa? cui fingere istud expedierit? Ille profecto in causa fuit juvenis, qui ad domum meam ductus est: quæsitus est locus.* Sed hæc, qui acutiore sunt ingenio præditi, & qui plus otii ad has res speculandas & perscrutandas habent, diligentius exactiusque me, homine forensibus negotiis præpedito, investigabunt: satisque habebo, si, me veluti classicum canente, ad hujus rei accuratiorem disquisitionem excitentur. Ut ut sit, aliam quandam huic quæstioni formam Justinianus,

Novel-

Novella 117, dedit: quam Juliani Patricii *a* verbis, quæ mentem Justiniani perspicue reddunt, proferam. *Iubemus uxores militum, sive in expeditionibus degentium, sive in militiis, sive milites sint, sive federati, sive scholares, sive alia qualicunque armata militia decorati, exspectare, quantoscunque annos in expeditione fuerint; etsi nullas literas, nullum responsum, à maritis* (sic enim procul dubio legendum) *suis receperint. Sin autem talis mulier maritum suum defunctum audierit, non liceat ei statim ad alias nuptias pervenire, nisi prius pervenerit aut per se, aut per parentes suos, aut per aliam qualemcunque personam ad priores numeri & chartularios scrinii.*

Tutores etiam, pupillas suas uxores ducere, & filiis suis nuptum dare, senatusconsulto, quod Marci Antonini & Commodi orationem subsecutum est, prohibebantur *b*. Eoque referendum est quod Marcellinus, Hermogenis interpres, Νόμος, ait, *μὴ γαμεῖσθαι τὴν ὀρφανὴν, μήτε τῷ ἐπιτρόπῳ, μήτε τοῦ ἐπιτρόπου παιδί.* Causam autem harum prohibendarum nuptiarum vel hanc præcipuam fuisse invenio *c*; ne pupillæ in re familiari circumscriberentur ab iis, qui rationes eis gestæ tutelæ reddere necesse habebant;

a Novell. Constit. 108. c. 387. *b* l. senatusconsulto. 59. D. de ritu nupt. *c* l. libertum. 64. §. 1. D. de ritu nupt. l. si tutor. C. de interd. matr.

bant; neve fraudes in tutelæ administratione commissæ, hujusmodi domestici matrimonii velamento, quo tutelæ reddendæ ratio inhibebatur, tegerentur, quas palam proferri reipublicæ expedit. Atque hanc prohibitionis harum nuptiarum causam Principum oratio continebat *a*, quam Paulus libro singulari persecutus erat: ceteri etiam Jureconsulti satis multis verbis de ejus sententia egerant. Summa vero eorum, quæ ad ejus interpretationem adferri ex eorum concisis à Triboniano scriptis potest, hæc est: Sententia orationis senatusconsultique contineri quoscunque qui rationibus reddendis sunt obnoxii. Non tantum igitur tutores, adolescentumve curatores, sed & curatores ventri bonisque dati, senatusconsulto apprehenduntur. Hi quoque, qui tutores quidem non sunt, periculo tamen tutelæ suo nomine obstringuntur, à pupillarum nuptiis arcentur. quales sunt qui falsis allegationibus à tutela se excusaverunt *b*. Ad eos enim, postquam religionem jus dicentis circumvenisse eos constiterit, periculum administrationis exinde pertinet ex quo dati sunt *c*. Idemque & in honorariorum tutorum persona servandum est. Nam & hi male

a l. non solum. 67. §. 3. D. de ritu nupt. *b* l. si quis tutor. 60. D. de ritu nupt. *c* l. 1. l. 2. & 3. C. si ex falsis allegat. §. ult. Instit. de excus. tut.

male gestæ tutelæ periculum præstant *a*. Heredes quoque tutorum, licet extranei, quoniam rationes reddere debent, senatusconsulti prohibitione concluduntur *b*. Ac vel ejus, qui tutor curatorve datus non juste provocaverit, heres quandoque victus, quia præteriti temporis damnum, siquod pupilla passa sit, adgnoscere debet, ad orationem pertinet *c*. Alia est ejus, qui pro tutore curatoreve, cum revera tutor curatorve non sit, negotia administrat, causa. Hunc enim, cum nomine tenus, quod sibi falso usurpat, tutor sit, à pupillæ, cujus res gessit, nuptiis repelli, Leoni & Anthemio displicuit *d*. Et certe in toto fere jure eorum administratio diversam à tutorum administratione rationem habet *e*. Fidejussores plane, nominatoresque tutorum, aut qui eos dedêre magistratus, licet, deficientibus tutoribus, in tutelæ periculum incidant, quia tamen ex alterius persona hoc incommodi eis accedit, senatusconsulto non continentur. Quod vero senatusconsulti verbis cavebatur, ne uxorem tutor pupillam suam du-

 ceret.

a l. quod si forte. 14. §. 1. D. de solution. *b* d. l. libertum. §. 1. D. de ritu nupt. *c* d. l. si quis tutor. §. ult. D. de ritu nupt. *d* l. ult. C. de interd. matr. *e* l. apud. §. si quis non tutor. 24. D. de doli except. l. 1. §. cum eo. l. 2. D. de eo qui pro tut. l. debitores. D. de solutionib.

ceret, ſic acceptum eſt, ut ne deſponderi quidem poſſit *a*. Sed nec filiis ſuis modo, verum etiam nepotibus, nuptum dare pupillas ſuas tutores prohibiti intelliguntur. Quamquam enim de filiis duntaxat oratio loqueretur, ad nepotes tamen interpretatione producta eſt: quod prohibitionis eadem circa illos, quæ circa filios, ratio verſetur; licet, ſi propriam verborum ſignificationem ſpectemus, filiorum appellatio nepotes non complectatur. Nihil autem intereſt *b*, filii ſui juris, an in patris poteſtate, tutoriſve vel curatoris, ſint. Naturales etiam liberi, licet in adoptionem dati & in alienam familiam tranſlati ſint, ſenatuſconſulto tamen comprehenduntur *c*. Adoptivi vero tamdiu, quoad de poteſtate dimittantur. Emancipatione enim adoptionis jura in totum perimuntur atque evaneſcunt *d*. Ad ſenatuſconſultum quoque libertum pertinere placuit, qui filio ſuo naturali, quem in ſervitute ſuſceperat, poſtea manumiſſo, pupillam ſuam in matrimonio collocat *e*. Nec vivo demum tutore, verum etiam poſt mortem ejus, filius tutoris prohibetur eam uxorem ducere, cujus tutelæ rationi pater obſtrictus fuit; ſive heres ei exſtiterit,

a l. ſenatuſconſulto. 59. l. 60. §. 5. D. de rit. nupt. *b* l. non eſt matrimonium. 66. D. de ritu nupt. *c* d. l. ſiquis tutor. §. naturales. D. eod. tit. *d* l. quinetiam. 55. & §. 1. in fin. D. eod. tit. *e* l. libert. C. de interd. matr.

exſtiterit, ſive abſtinuerit, aut etiam exheres ſcriptus ſit. Nam & fieri poteſt, ut per fraudem in eum collata bona patris propter tutelam revocari oporteat *a*. Quodſi avus tutelam geſſerit neptis ex filio emancipato natæ, nepti ex altero filio eam recte collocabit: cum hoc factum ſuſpicione propter parem affectionis ſtimulum vacet. Sed & ſi filiusfa. tutor puellæ vel curator ſit, (poteſt enim *b*,) patri ejus, fratrive qui in ejuſdem patris poteſtate eſt, pupillam non recte nuptum dabit *c*. Patriæ namque poteſtatis vinculo, unius prope ejuſdemque loco hæ inter ſe perſonæ habentur *d*. Quamquam autem in arbitrio matris, pater eſſe voluerit, cui nuptum filia communis collocaretur; non tamen ea tutorem ejus eligere poterit: cum contra voluntatem patris hoc ea facere videatur; qui ideo maxime eam prætulit, ne filiæ nuptias tutori committeret. Concludamus igitur, non eſſe matrimonium, ſi tutor vel curator pupillam ſuam, vel adultam, vel eam cui adminiſtrationis rationes reddere debet, ſibi liberiſve ſuis junxerit. Ex quo ſequitur, ut, cum ceſſet matrimonium, nec

a l. non ſolum. 67. D. de ritu nupt. *b* l. filiusfa. §. 1. & 2. D. de tut. & rat. diſt. l. tutorem. D. de adm. tutor. *c* d. l. non ſolum. §. ſed & ſi filiusfa. D. de ritu nupt. *d* §. ei vero. Inſtit. de inutilib. ſtip. l. frater à fratre. 38. D. de condict. indeb.

nec dos esse intelligatur *a*. Consequens est etiam, ob res, constante hujusmodi qualiquali conjunctione, discidii consilio subreptas, rerum amotarum actionem denegari *b*; quæ divortii nimirum, quo justa matrimonia dirimuntur, causa competens, ad illicitam conjunctionem non pertinet. Qua ratione motus quis, nec sine colore, inter hujusmodi personas factas donationes, matrimonii impedimento deficiente, valere diceret *c*. Sed cum quasi ad conjuges, non quasi ad extraneas personas fiant, nec ut sponsis factæ, quoniam & hic sponsalia improbantur, consistere possint; idcirco placuit, quasi ab indignis ea, quæ donata sunt, ablata, fisco vindicari. Delinquunt enim qui senatusconsulto vetitas nuptias contrahunt *d*. Plane ex testamento tutoris, in cujus matrimonium convenerit pupilla, sibi relicta capiet, nec quasi indigna repelletur. Contra tutor ex ejus testamento capere nihil poterit *e*. Hoc tam varie, quod non, ut tutori, ita pupillæ à tutore suo circumscriptæ, illicitarum nuptiarum adversus amplissimi ordinis decretum contractarum crimen objici imputarique possit. Pupilla ergo, ut nullius

a l. 3. D. de jure dot. *b* l. si concubina. 17. D. rer. amotar. *c* l. cum hic status. 32. §. ult. D. de donat. int. vir. *d* l. 3. §. 1. D. de donat. int. vir. *e* l. ult. D. de legat. 1. l. 1. l. 2. D. de his quæ ut indign.

lius culpæ adfinis, legatum, quod testamento tutoris meruerit, consequitur. Per contrarium vero tutor, merito indignus cui occasione hujus conjunctionis lucri commodique aliquid quæratur, à petitione legati, testamento pupillæ sibi relicti, submovetur. Verum cur infirmatur pupillæ à tutore, cum quo in matrimonium coiit, facta donatio; legatum vero testamento datum sustinetur? Differentiæ inter hanc & illam speciem ratio forte est, quod, quæ inter conjuges fit, matrimonii prætextu, intuitu, contemplationeque fieri intelligitur donatio. Cessante ergo matrimonio, quod donationi locum facit, causamque præstat, vires habere huic caduco innixa fundamento donatio non potest. At, quod testamento relinquitur, cum non ita matrimonio acceptum feratur, sed & ob meritum extrinsecus accedere censeatur *a*, ex ejus solius vitio, qui testamenti honore indignus habetur, corruit. Quo fit, ut pupillæ, cui contra atque tutori, peccati hujus propter ætatis sexusque infirmitatem, legumque imperitiam, venia tribuitur, eorum, quæ testamento tutoris meruerit, persecutio non denegetur. Creditur tamen cum his, quæ diximus, Cervidii Scævolæ responsum pugnare, quo fructuum, quos mulier ususfru-

a l. nec adjecit. D. pro socio.

fructus sibi à viro relicti nomine perceperit, repetitionem heredibus dandam respondit *a*, si postea illicitum fuisse matrimonium pronuncietur. Sed non est eadem omnium injustorum matrimoniorum ratio atque causa. Nam pupillæ quidem, quæ laqueis tutoris irretita, ejusque vinculis constricta, senatusconsultum offendit, culpa excusata est: non æque vero ceteris mulieribus, quæ inhonestis illicitisque se nuptiis maculaverint, parcimus. Itaque non eo minus verum est, quod generaliter definitur *b*, Nihil propter injustum matrimonium capi posse; &, Quod ab herede ignorante perperam solutum fuerit, id condici posse. Verumenimvero exceptiones quasdam senatusconsultum patitur. Una est, si desponsata à patre, vel testamento destinata, denominatave sit puella tutori, filiove ejus. Hanc enim patris voluntatem, quem hujusmodi conditionem filiæ quæsiisse, spectata prius planeque perspecta ac cognita futuri generi integritate atque fide, verisimile est, ad exitum perduci, senatusconsultum non impedit *c*. Altera est, si rationes tutor curatorve reddiderit, & id

a l. uxori. 27. D. de usufruct. leg. *b* l. 1. D. unde vir & uxor. l. Claudius. 13. de his quæ ut indign. l. qui contra. C. de incest. nupt. *c* l. non est matrimonium. 66. D. de rit. nupt. l. si patris. C. de interd. matr. l. qui pupillam 7. D. ad legem Jul. de adult.

id temporis effluxerit quo in integrum reſti-tutionem pupilla impetrare poſſit. Ante conſtitutum enim petendæ in integrum reſtitutionis tempus, pupillam ſuam rationibus redditis uxorem ducere, nec matrem quidem ex alio matrimonio factam, poteſt *a*. Ex prætoris autem edicto olim poſt 25 annos utilis annus ad petendam in integrum reſtitutionem concedebatur. Ideoque, cum Marcellus in hac quæſtione annum viceſimum ſextum nominat *b*, utilem, non continuum, accipere, vel ex ipſis diſertis Triphonini *c* Valerianique *d* Imperatoris verbis, debemus. At hunc utilem annum Juſtinianus in continuum quadriennium tandem mutavit *e*. Pupillæ utique, quæ ante redditam ſibi tutelam deceſſerit, filiam tutor in matrimonium filio ſuo collocare non vetatur *f*, quoniam rationum reddendarum obligatio, æris alieni hereditarii vicem ſimilitudinemque repræſentat ac ſuſtinet; proindeque non minus cum tutoris quam cum cujuſlibet alterius debitoris filio nuptias ea recte contrahit. Mater etiam pupillæ cum tutore filiæ ſuæ, vel filio tutoris, nuptias contrahere

a l. quamquam. 62. §. ult. D. de rit. nupt. *b* d. l qui pupillam. D. de adulter. *c* in l. filius. §. ſi quis eo tempore. D. de liber. & poſt. *d* l. ſi patris. C. de interd. matr. *e* l. ult. C. de tempor. in integ. reſtit. *f* l. non ſolum. § pen. D. de rit. nupt.

trahere non prohibetur *a*. Sed nec tutores pupillis suis, vel curatores adultis, filias suas neptesve nuptum dare vetantur *b*. Nulla enim ex hoc matrimonio pupillarium rationum interversio contingere potest; cui præcipue periculo prospicere senatus voluit. Item, qui ei, quam in matrimonio habebat, absens & ignorans curator constitutus est, in senatusconsulti pœnam non incidit; dum tamen alius in ejus locum substituatur: ne maritorum ignorantia fraus amplissimi ordinis consulto quæratur *c*. Quamquam enim curæ datio non teneat, propterea quod uxori suæ maritus curator creari non possit *d*: tamen satagere ille debet, ut alius ei curator detur. Nam & qui non jure tutores curatoresve dantur, curare debent *e* ut alii in eorum locum sufficiantur; aut certe pupilli propinquos ac necessarios certiores facere, ut alium ei tutorem petant; ne pupilli utilitates ac negotia deserantur. Proinde, cum Alexandro propositum esset, nurui socerum post liberos ex matrimonio susceptos curatorem datum; matrimonium quidem rite ab initio contractum non vitiari, justosque

a l. 2. C. de interd. matr. *b* l. libertum. 64 in fin. D. de ritu nupt. l. curatorem. C. de interdict. matr. *c* l. amplissimi. C. de excus. tut. *d* l. maritus. C. qui dare tutor. l. virum. D. de cur. furios. *e* l. 1. §. ultim. D. de eo qui pro tut. l. tutores. §. qui sine. D. de adm. tut.

que esse ex eo quæsitos liberos, rescripsit *a*: verum omnis scrupuli amovendi causa insistere socerum debere, ut alius ejus loco daretur. Qua de specie etiam consulti per epistolam Impp. Galienus & Valerian. in hæc verba rescripserunt *b*: *Licet orationis sub divo Marco habita verba deficiant, is tamen, qui post contractas nuptias nurui sua curator datus est, excusare se debet, ne manifestam sententiam ejus offendat, & labem pudoris contrahat.* Pœna autem tutoris, qui senatusconsulto vetitas nuptias copulavit, ea est, ut ei infamiæ nota veluti de tutela confesso inuratur *c*, quod hujusmodi conjunctione fraudem administrationis tegere laboraverit. Corporalis quoque ei pecuniariave extra ordinem pro dignitate pupillæ coercitio imminet *d*. Quinetiam lege Julia de adulteriis, qui pupillam illicite duxerit tutor, postulari potest *e*. Postremo relegatione plectendum libertum, eundemque tutorem patronæ suæ, senatus censuit *f*, qui eam sibi filiove suo in matrimonio collocasset. Nec vero pœnas has rusticitatis imperitiæve velamento deprecari quemquam posse, Impp.

a l. cum proponas. C. de interd. matr. *b* in l. licet. 17. C. de excus. tut. *c* d. l. amplissimi. C. de excus. tut. l. non est matrimonium. D. de rit. nupt. *d* l. si tutor. C. de interd. matr. *e* l. qui pupillam. D. ad l. Jul. de adult. *f* l. libertum. 64. D. de ritu nupt.

Impp. rescripserunt *a*. In his enim, quæ malo more, nefarieque geruntur, rusticitatis excusatio non accipitur *b*; cui in his demum, quæ ex meris civilis juris præceptis pendent, parci solet *c*. Imperitiam autem in Impp. rescripto, juris legumque inscitiam accipio. Quæ, ut Accursii objectiones diluam, in masculis ferenda non est: aliter atque in feminis; quæ incesti, in quo sola juris observatio intervenit, pœnas non timent, ob concessam eis juris ignorantiam: propter quam, pœnam quidem eis remitti, non item illicitam conjunctionem retineri, censeo. Nam & citra existimationis suæ damnum, dotis in ejus matrimonii causam datæ condictionem pupilla habet *d*.

Mandatis quoque principalibus præsides provinciarum, procuratores Cæsaris, præfecti cohortis, aut equitum tribuni, & omnes omnino qui aliquod in provincia officium gerunt, inde oriundam, vel ibi domicilium habentem, ubi administrant, feminam ducere prohibentur *e*; potentatus, ut Papinianus ait, ratione: ne videlicet, potentia, in qua constituti sunt, ad vim abutentes, matri-

a l. 1. C. de interd. matr. *b* l. 2. C. de in jus voc. *c* l. si quis id quod. D. de jurisdict. omnium jud. l. 2. D. siquis in jus voc. non ier. l. ult. C. de testam. *d* l. si tutor. C. de interd. matr. *e* l. si quis officium. 38. l. præfectus. 63. D. de ritu nupt.

matrimonia sibi arbitrio nutuque suo concilient, trahantque ac rapiant verius quam ducant. Qua de causa & eis in ea provincia, in qua administrant, emere, fenusve exercere, mutuamque pecuniam dare, non licet *a*. Hujusmodi ergo matrimonia adversus mandata contracta, perinde nulla sunt, atque ea quæ contra amplissimi ordinis decretum à tutoribus eorumque liberis contrahuntur. Quo fit, ut, cum matrimonium non consistat; nec dos sit, nec rerum amotarum actio inter eas personas, quæ ita coierint, detur *b*. Nec tamen, quia nuptiæ non sint, eo magis donationes inter eos factæ ratæ erunt *c*, ne ex delicto suo lucrum ferant, meliorque sit in legem committentium, quam eorum, qui secundum præcepta legum in matrimonium conveniunt, conditio *d*. Utique enim prohibitas nuptias contrahentes peccare delinquereque *e* intelliguntur. Et ideo magis est, ut quæ ita donata fuerint, quasi ab indignis ablata, fisco vindicentur *f*. Exemplo certe pupillæ, tutori liberisve ejus nuptæ, provincialis mu-

a l. aufertur. 46. §. quod à præside. D. de jure fisc. l. 1. C. de contract. jud. l. principalibus. D. si cert. pet. l. eos. C. eod. tit. *b* l. si concubina. D. rer. amot. *c* l. cum hic status. 32. §. ult. D. de don. int. vir. *d* l. 3. §. 1. D. de don. int. vir. *e* l. ult. D. de legat. 1. *f* d. l. cum hic status. §. ult. D. de don. int. vir.

mulier, quæ contra mandata provinciæ rectori nupserit, ex viri testamento capiet. Imperatores autem Gratianus, Valent., & Theodosius, quod de administrantibus veteri jure cautum erat, ad administrantium liberos, propinquos, comites, consiliarios, domesticos porrexerunt *a*. Quos & arrharum sponsalitiarum, in matrimonii argumentum datarum, dispendio multant. Qua in parte juri antiquo derogare eos fortassis existimet qui penitus non inspexerit. Nam ad arrharum acceptarum restitutionem mulierem, quæ finita administratione nuptias implere nolit, adigi Paulus indicat *b*. Id quod Accursium cruciat, qui in hujus nodi dissolutione tanquam in salebra hæret. Nos, ut ejus hæsitationi certa & vera distinctione medeamur, multum interesse dicemus, sponsaliane sola, an vero nuptias, provinciarum rectores, arrhis datis, tum cum provinciam cum imperio obtinerent, contraxerint. A perfectis siquidem & consummatis nuptiis, quas mandata principalia stare non patiuntur, mulieribus provincialibus abire ac recedere, etiam cum arrharum lucro, Impp. permittunt. At, si in provincia sponsalia duntaxat contracta sint, quia nihil in ea re contra mandata peccatum est, quæ hujusmodi

a l. 1. C. si rector provinc. *b* l. si quis officium. D. de rit. nupt.

modi conditioni renunciare volet, acceptas arrhas restituere jure ac merito debet. Et hæc est inter Imperatorum constitutionem Paulique locum ab Accursio non animadversa differentia. Nuptiis enim duntaxat, non etiam sponsalibus, qui in provincia aliquod officium gerebant, interdicebantur. Quinetiam desponsam sibi, antequam in provinciam mitterentur, uxorem illic ducere non prohibebantur *a*, utpote cessante ea, quæ sibi eos in provinciis suis matrimonia conciliare vetabat, ratione. Sed, etsi contra mandata in provincia matrimonium contractum esset, post depositum tamen officium, si in eadem voluntate uterque perseveraret, justæ efficiebantur, quæ ab initio non constiterant, nuptiæ. Indeque postea, ut ex justo matrimonio editi, liberi justi legitimique patri fiebant; quemadmodum Paulus *lib.* 5. *Responsorum* tradit *b*, qui à Gordiano testis laudatur *c*. Plane, filiabus suis conditionem in provincia quærere, easque in matrimonium collocare, & dotem eis constituere, non prohibebantur qui provinciis præerant: filiis vero uxorem provincialem ducentibus consentire auctoritatemque præstare minime poterant. De cujus varietatis ratione si mihi liquere ne-

a d. l. si quis officium. §.1. *b* l. eos qui. 65.§.1. D.de ritu nuptiarum. *c* l. etsi contra.C.de nuptiis.

gem, inscitiam meam potius quam antiquorum inconstantiam prodam. Quorum etsi mentem mihi plane perspectam esse, ac cognitam, adfirmare non ausim; tamen, quatenus eam conjectura assequi licet, duplici eos ratione adductos credo. Primum enim præsumtum habuisse existimo, patrem impensiore affectu, majorique contentione, in conditione filio quærenda, quam in filia nuptum collocanda, laboraturum. Nam filiæ quidem, in manum mariti mancipiumque transeuntes, familiæ suæ finem adferunt; per filios vero cum nomine paterna familia propagatur. Ne vero, filiorum amore, domusque amplificandæ studio, ad matrimonia filiis concilianda, sua potestate abuterentur; frenis quibusdam ac habenis cohibendam esse eam potentiam censuerunt. nihil quicquam tale eos filiarum causa attentaturos rati. Huic rei argumento est quod filiam suam pupillo suo tutor in matrimonium collocare non prohibetur *a*: filio vero suo pupillam in matrimonium collocare prohibetur. Licet ergo tam in filiæ quam filii nuptiis auctoritas patris intercedere deberet; verendam tamen magis esse præsidis in collocando filio, quam in filia nuptum danda, impressionem prudentes censuere. Alia quoque veteres ratio in hoc jure

statuendo

a l. libertum. 64. §. ult. D. de ritu nupt.

ſtatuendo movere potuit, quam Cyno, Ludovico Romano, & noſtri ſeculi Varroni πολυγραφωτάτῳ D. Tiraquello, cujus memoriam ſanɑte ac religioſe, pro eo ac debeo, colo, placuiſſe video. difficilis nimirum virginalis pudicitiæ cuſtodia. cui adſervandæ continendæque ne Argi quidem lumina plerumque ſufficiunt. Cavendum enim forte (nihil enim præter conjecturam habemus) prudentes cogitarunt, ne, dum paternæ adminiſtrationis exitus exſpectatur, interim filia, jam matura viro & plenis nubilis annis, ætatis lubrico, ſexuſve infirmitate, vel amoris facibus, aliquod dedecus admittat. Cui malo obviam ut irent, patri liberam conditionis filiæ quærendæ poteſtatem, vel ipſo adminiſtrationis ſuæ tempore, relinquendam eſſe cenſuerunt. Et certe probabile eſt, ſubiiſſe animos veterum illam cogitationem, puellarum nuptias non æque ac maſculorum conjugia protrahi ac differri poſſe; moramque nullam nuptiarum tempeſtivitati, ſi famæ ac caſtitati puellarum conſultum velimus, fieri oportere. Qua eadem ratione filiam ſuam pupillo jam adulto nuptum dare, ſi tam adulto, quam puellæ, hæ nuptiæ cordi ſint, tutori permiſere; ne forte, in longius tempus protractis nuptiis, vel moræ impatientia, vel amaſii illecebris, in ali-

quod probrum prolabatur, ex quo ei, generique, ac toti familiæ, labes ac macula aliqua, quæ deinde elui non possit, aspergatur. At masculorum conjunctionem, quæ citra periculum existimationisque damnum proferri possit, inhibendam ob impressionis metum, merito in superioribus speciebus censuerunt. Juvat hanc rationem, quod alias quoque in hoc nuptiali jure diversam masculorum ac feminarum causam juris auctores constituunt. Nam puellæ quidem post 25. annum, non item masculi, impune citra parentum consensum matrimonia contrahunt *a*. Eodemque refert Accursius, quod ex Paulo recensetur, Nepoti uxorem ducenti avum & filium consentire debere: nepti vero nubenti voluntatem auctoritatemque avi sufficere.

Tempus est autem, ad ea injustarum nuptiarum genera, quæ naturali ratione, sanguinisque jure prohibentur, nostra se convertat oratio. Qua in quæstione fixum sit hoc, ratumque principium, ex gradu adscendentium descendentiumque in infinitum duci uxores non posse: & inter eas personas, quæ parentum liberorumve locum inter se obtinent, incestas ac nefarias nuptias esse *b*. Veluti inter patrem & filiam, vel

a l. oratione. 16. §. 1. D. de ritu nupt. *b* l. nuptiæ. 53. D. ritu nupt. §. ergo. Instit. de nupt.

vel avum & neptem; matrem & filium, vel aviam & nepotem: & usque in infinitum. Nec interest, ex justis nuptiis ejusmodi personarum conjunctio descendat, an non *a*. Nam & ex ancilla susceptam & vulgo quæsitam filiam ducere genitori minime conceditur: servilesque adeo cognationes in hoc nuptiali jure observantur *b*, cum contra naturale jus pudoremque sit, à patre filiam quomodocunque quæsitam duci. Proinde in his quidem speciebus incestum jure gentium committi constat *c*: cujus veniam sexus infirmitate deprecari mulieres non possunt *d*; cum naturali jure, cujus, utpote non scripti, sed nati, ignorantia defendi nequeunt, prohibitam rem admiserint. Nec enim sexui, nec rusticitati in his parcitur, à quibus naturalis nos ratio, animis nostris divinitus indita, atque impressa, avocat. Fœditas vero illarum conjunctionum lucet ipsa per se, ut, qui in ea flagitia prolabitur, humanitatem ipsam exuisse videatur. Ciceroni utique incestum cum filia Q. Fusius Calenus apud Dionem *lib. 46.* objicit his verbis: *Καὶ προσέτι καὶ τὸ στόμα αὐτοῦ διαβάλλειν ἐπεχείρησε, τοσαύτῃ ἀσελγείᾳ καὶ ἀκαθαρσίᾳ παρὰ πάντα τὸν βίον χρώμενος,*

a l. & nihil. 54. D. de ritu nupt. *b* l. adoptivus. 14. §. serviles. D. de ritu nupt. *c* l. ult. D. de rit. nupt. *d* l. si adulterium cum incestu. 38. D. ad l. Jul. de adulter.

ὥστε μηδὲ τῶν συγγενεστάτων ἀπέχεσθαι, ἀλλὰ τήν τε γυναῖκα προαγωγεύειν, καὶ τὴν θυγατέρα μοιχεύειν. Quo nomine & eum Salluſtius ita inſectatur: *Verum, ut opinor, ſplendor domeſticus tibi animos attollit: uxor ſacrilega ac perjuriis delibuta, filia matris pellex, tibi jucundior atque obſequentior quam parenti par eſt.* Prædicabat etiam Caligula, matrem ſuam ex inceſto, quod Auguſtus cum filia Julia commiſiſſet, procreatam *a*.

Ac nec cum his quidem perſonis, quæ vel adfinitatis ratione, parentum liberorumve vicem repræſentant ac ſuſtinent, juſtæ ſunt nuptiæ. Quare nec novercam, nec proavi noſtri uxorem, nec ſocrum, id eſt, uxoris noſtræ matrem, nec ejuſdem aviam, proaviam, ducere licet *b*. Cujuſmodi nuptias Cicero *pro Cluentio Avito* ſic exagitat: *Lectum illum genialem, quem triennio ante filiæ nubenti ſtraverat, in eadem domo ſibi ornari & ſterni, expulſa atque exturbata filia, jubet. Nubit genero ſocrus, auſpicibus nullis, nullis auctoribus, funeſtis ominibus. O mulieris ſcelus incredibile, & præter hanc unam in omni vita inauditum! O libidinem effrenatam & indomitam! O audaciam ſingularem!* Plane duplicem cauſam, cur novercam

a *Suet.* in Calig. cap. 23. *b* l. ſi qua mihi. 12. § 1. & l. adoptivus. 14. §. nunc videamus. l. Ariſto. 40. D. de rit. nupt. §. ergo. Inſtit. de nupt.

cam uxorem ducere non liceat, Philo Judæus *in libro* περὶ τῶν ἐν εἴδει reddit: Διά τε, ait, τὴν εἰς τὸν πατέρα τιμὴν, καὶ διότι μητρυιᾶς καὶ μητρὸς ὄνομα συγγενὲς, εἰ καὶ μὴ τὸ τῆς ψυχῆς σύνῳδον πάθος. Unus mihi tam infaufti matrimonii cupiditate incenfus imperator Antoninus Caracalla occurrit, de quo Spartianus his verbis: *Intereft fcire, quemadmodum novercam fuam Antoninus duxiffe dicatur: quæ cum effet pulcherrima, & quafi per negligentiam fe maxima corporis parte nudaffet, dixiffetque Antoninus, Vellem fi liceret; refpondiffe fertur, Si libet, licet. An nefcis, te imperatorem effe, & leges dare, non accipere? Quo audito, furor inconditus ad effectum criminis roboratus eft: nuptiafque eas celebravit, quafi fciret, fe leges dare, cum vere folus prohibere debuiffet: matrem enim (non alio erat dicenda nomine) duxit uxorem: ad parricidium junxit inceftum.* Sed nec focero nurus, pronurufve, recte nubit. Socerum enim parentis locum obtinere, placet *a*. Ac ejufmodi quidem nuptias, quas cum privigno noverca, cum focero nurus contraxerit, inceftas ac nefarias effe, nemini dubium eft; cum pudori, caftitati, verecundiæ naturali, publicæque honeftati tales conjunctiones adverfentur. Quinimo ex his caufis inceftum jure gentium admitti, Papinianus

a l. quia parentis. 16. D. folut. matr.

ſcribit *a*. Quod quibuſdam parum conſiderate dictum videtur, qui pro certo ac conſtanti ponunt, inter parentes & liberos duntaxat jure gentium inceſtum committi: cum his vero, qui ex latere veniunt, vel cum adfinibus, jure civili, vel moribus. Ipſumque adeo ſibi contrarium eſſe Papinianum perſuadent, qui pecuniæ in hujuſmodi nupriarum cauſam datæ repetitionem tribuat: quæ utique denegaretur, ſi in ſpecie hac jure gentium inceſtus admiſſus cenſeretur: quod mulieribus jus gentium non æque ac civile ignorare liceat. Verum ego jureconſultorum coryphæum vellicari non niſi gravate ferre poſſum. Nec enim adduci poſſum, ut credam, aliquid tanto viro excidiſſe, quod à nobis, qui in illius magiſtri verba jurare addicti ſumus, jure notari queat. Credo itaque, ejus auctoritate fretus, (nec vana fides,) inceſtum jure gentium committi, ſi ſocero nurus, vel noverca privigno commiſceatur, quod hæ perſonæ ſibi parentum ac liberorum loco ſint, ut paulo ante comprobavimus; & quod omnium mentibus à natura inſita ratio ab hujuſmodi conjunctionibus abſtinendum dictet. Confirmat noſtram, imo vero Papiniani opinionem, quod alibi legimus, Si adulterium cum inceſtu committatur, utputa cum privigna, nuru,

a l. ult. §. 1. D. de condict. ſine cauſa.

nuru, noverca, mulierem quoque ſimiliter plectendam *a*: cujus tamen impunitum eſſet facinus, ſi ſola juris civilis obſervatione tale crimen in turpibus numeraretur. Verum, cum juris naturalis ignorantiam vitiis ſuis obtendere ac prætexere mulieres non poſſint; merito eis ejuſmodi inceſtus, cujus turpitudinem indita divinitus ac impreſſa ratione notam habent, pœna irrogatur. Atque hoc dubium faciebat in ſpecie à Papiniano tractata. Videbatur enim pecunia à muliere, illiciti matrimonii nomine data, repeti non poſſe, quaſi contra jus gentium ac naturalem honeſtatem (cujus ignoratione excuſari nequit) data eſſet. Sed alia ratione repetitionem competere Papiniano ſubtiliter placet, quia ſcilicet, matrimonii effectu non ſecuto, quod nec jure ſequi poſſit, nulla magis cauſa dotis dandæ quam turpis interceſſerit.

Porro nec patris quoque ſponſam uxorem ducere filio conceditur: non magis quam patri filii ſponſam: quamvis nec illa noverca, nec hæc nurus proprie dici poſſit. Ab earum quoque, quæ in parentum concubinatu fuerint, nuptiis abſtinendum, pie Imp. Alexander conſtituit *b*. Contra religionem quippe ac pudorem eſt, cum ea

a l. ſi adulterium cum inceſtu. 38. D. ad l. Jul. de adult. *b* l. liberi. 4. C. de nupt.

matrimonium coire filium, quæ pudicitiam patri proſtraverit. Sed & per adoptionem quæſitarum cognationum rationem hic habendam, prudentes cenſuere. Etenim matrimonio inter ſe jungi eæ perſonæ non poterant, quæ per adoptionem, parentum liberorumve loco ſibi eſſe cœpiſſent: in tantum, ut etiam diſſoluta adoptione idem juris maneret *a*. Itaque eam, quæ per adoptionem filia neptiſve facta eſſet, ne poſt emancipationem quidem uxorem ducere, qui quandoque adoptaſſet, poterat *b*.

Hæc de adſcendentium deſcendentiumque gradu. Jam, ex tranſverſo etiam cognationis gradu quaſdam illicitas eſſe nuptias, non eſt obſcurum. Ac primum, inter fratrem ſororemque prohibitas eſſe nuptias, nemini dubium eſt, ſive ab eodem patre eademque matre progeniti fuerint, ſive ab altero eorum *c*. Æmilius Probus, in prooœmio lib. De vit. excellent. imperatorum: *Neque enim Cimoni fuit turpe, Athenienſium ſummo viro, ſororem germanam in matrimonio habere. At id quidem noſtris moribus nefas habetur*. Cujus tamen Cimonis facti Herodianus aut inſcius, aut immemor, *lib.* I. *hiſtoriarum*, Πτολεμαῖος μὲν, ait, καὶ μέχρι ἀδελφῆς ἰδίας, ἔρωτος προχωρήσας, παρά

τε

a §. ergo. Inſtit. de nupt. *b* l.14. in pr. & §.1. l.55. D. de ritu nupt. *c* §. inter. Inſtit. de nupt.

τε τοὺς Μακεδόνων καὶ Ἑλλήνων νόμους. At Dio, apud Ægyptios patrio id more receptum fuiſſe, ita ſcribit *a*, de Cæſare agens: Καὶ μετὰ τοῦτο εἰς ἐκκλησίαν εἰσελθὼν, τόν τε Πτολεμαῖον, καὶ τὴν Κλεοπάτραν, παρεστήσατο, καὶ τὰς διαθήκας τοῦ πατρὸς αὐτῶν ἀνέγνω, ἐν αἷς, ἐκείνους μετὰ συνοικῆσαι ἀλλήλοις, κατὰ τὰ τῶν Αἰγυπτίων τὰ πάτρια, καὶ βασιλεύειν, ἐγέγραπτο. Romanis utique ſemper deteſtabilis & execranda talis conjunctio viſa eſt. Ideoque inter ea, quæ de Caligula, non ut principe, ſed ut monſtro, Suetonius narrat, hoc refert *b*, quod cum omnibus ſororibus ſuis ſtupri conſuetudinem fecerit: quem etiam Druſillam germanam, Caſſio Longino conſulari collocatam, abduxiſſe, & in modum juſtæ uxoris propalam habuiſſe ſcribit. Quam ejus turpitudinem nec Dio, *lib.* 59, ſilentio prætermiſit. Eademque ſe ac famam ſuam turpitudine fœdaſſe Othonem, Xiphilinus memorat. Plutarchus autem *in Parallelis, ex Chryſippi lib.* 1. *rerum Italicarum*, auctor eſt, Papyrium quendam Romanum, amoris impatientia & ardore victum, Camiliam ſororem gravidam feciſſe. Quod ubi Papyrius Tolucer, communis eorum pater, reſcivit, enſem filiæ miſit, quo puella pectus transfodit: eodemque leti genere ſceleſtum ac nefarium facinus ſuum Pa-

I 6 pyrius

a lib. 42. *b* cap. 24.

pyrius deinde expiavit. Plane, per adoptionem factam sororem, adoptione soluta, uxorem ducere, nihil vetabat *a*. Adoptione enim quæsita fraternitas, eo usque demum impediebat nuptias, quoad maneret adoptio *b*. Similiterque adoptivi patris matrem, materteram, aut neptem ex filio, ducere uxorem, post emancipationem nemo impediebatur; cum in extranei causam emancipatione redactus esset. Adoptivæ utique sororis filia, uxor duci, vel constante adhuc adoptione, licito jure poterat, quod ea cognata non esset, cum avunculus nemo fiat per adoptionem. Hæ enim demum cognationes per adoptionem contrahuntur, quæ adgnatorum jus adjunctum habent *c*. Pari ratione alio patre natam, patris sui sororem adoptivam, ducere quis poterat, quoniam inter eos nulla cognatio intercedebat, quippe cum ea patri adgnata non esset. Sed & Maximianus Constantino, per adoptionem nepoti, filiam in matrimonium tradidit. Quod Panegyrici, Maximiano & Constantino AA. dicti, auctor tantum abest ut vituperet, ut summis contra laudibus efferat; *O divinum*, inquiens, *tuum*, *Maximiane*, *judicium*, *qui hunc tibi jure adoptionis nepotem*,

a l. quinetiam. 55. §. 1. D. de ritu nupt. *b* l. per adoptionem. 17. D. de ritu nuptiarum. *c* l. 2. §. parvi. D. de suis & legit.

potem, majestatis ordine filium, etiam generum esse voluisti; divi, inquam, Constantii filium, in quem se prima illius juventa transfudit. Quinetiam Claudius Neronem, à se in locum filii adoptatum, cum filia sua Octavia matrimonio junxisse legitur *a*; filia tamen prius in adoptionem tradita, ut in alienam familiam eo modo transferretur, ne soror fratri nubere videretur. Agrippina enim Claudio persuasit, Domitium Neronem privignum, filii loco adoptare, quem non filium modo, sed & generum habere voluit: verum, ne frater sororem ducere videretur, adoptionis commento, necessitudinis species dissoluta est. Inde Junoni Octavia à Seneca comparatur: sic enim in Tragœdia ejus nominis scriptum est:

Tu quoque terris
Altera Juno, soror Augusti,
Conjunxque, graveis vince dolores.

Et alias:

Fratris thalamos sortita tenet
Maxima Juno, soror Augusti,
Sociata toris.

Alio etiam loco:

Mœret infelix soror,
Eademque conjunx.

Simili joco etiam Cicero Clodium, incestus cum sorore suspicione laborantem,

a Dio, lib. 59.

in Oratione pro domo sua, proscindit; *Sed tamen*, inquiens, *ego mihi sororem virginem adscisco: tu sororem tuam virginem esse non sivisti. Sed vide, ne tu te debeas Iovem dicere, quod tu jure eandem sororem & uxorem appellare possis.*

Enimvero fratrum sororumve filias uxores ducere non licebat *a*: tametsi talium conjugiorum usum in rempub. invehere Claudium imperatorem, Agrippinæ Germanici fratris sui filiæ amore incensum, tentasse, literis proditum est; ut publici juris velamento, ejus matrimonii à se cum eâ contrahendi turpitudo tegeretur. Sic enim de hoc ejus incepto Tacitus, *lib.* 12, scribit: *Claudius, senatum ingressus, decretum postulat, quo justa inter patruos fratrumque filias nuptiæ etiam in posterum statuerentur: neque tamen repertus, nisi unus, talis matrimonii cupitor, Taledius Severus, eques Romanus.* Tranquillus, *in Claudio*, de ejus nuptiis agens: *Verum*, ait, *illecebris Agrippinæ, Germanici fratris sui filiæ, per jus osculi & blanditiarum occasiones allectus in amorem, subornavit proximo senatu qui cogerent se ad ducendum eam uxorem, quasi reip. interesset; dandamque ceteris veniam talium conjugiorum, quæ ad id tempus injusta habeban-*

a l. nemini. 17. C. de nupt. l. ultim. C. de incest. nupt. §. fratris. Instit. de nuptiis.

bebantur. Ac vix uno interposito die confecit nuptias, non repertis qui sequerentur exemplum, excepto libertino quodam, & altero primipilari. Zonoras, *in Claudio*, etiam senatusconsulto hujusmodi nuptiarum jus sancitum fuisse in ejus principis gratiam, tradit; auctoreque Vitellio senatum Claudium ad Agrippinam uxorem ducendam adegisse. Ἐντεῦθεν, ait, ὁρμηθέντες οἱ βουλευταὶ πρὸς τὸν Κλαύδιον, ἦλθον καὶ ἠνάγκασαν δῆθεν αὐτὸν γῆμαι, καὶ ψήφισμα ἐποιήσαντο, ἐξεῖναι Ῥωμαίοις ἀδελφιδᾶς ἄγεσθαι. Inde Seneca, in libro joculari de ejus imperatoris morte, *Ut Romæ*, ait, *sacra essent, quibus ipse, cum sibi Agrippina nuberet, 30 senatoribus, innumeris equitibus Romanis, mactatis, principium dedit.* Huc pertinent & hi, quos subjungam, Senecæ *ex Octavia* versus, quibus nutrix Octaviam Claudii filiam ita adfatur:

Frustra parentis invocas manes tui,
Miseranda, frustra: nulla cui prolis suæ
Manet inter umbras cura: qui nato suo
Præferre potuit sanguine alieno satum,
Genitamque fratris conjugem captus sibi
Toris nefandis flebili junxit face.

Ne tamen tam mali exempli nuptiæ in posterum frequentarentur, Nerva vetuit, ne fratrum filiæ ducerentur. Id quod Xiphilinus *in Nerva* tradit, his verbis: Ἐνομοθέτησε δὲ ἄλλα, καὶ περὶ τοῦ μὴ συνοικίζεσθαί τινα,

τινα, μήτε ἀδελφιδῆν γαμεῖν. Etenim ne de nominis vi ac poteſtate dubitetur, quod idem auctor de Hadriano, Τραϊανοῦ, ait, ἀδελφιδῆν ἐγεγαμήκει· Ælius Spartianus ait, *Trajani per ſororem neptem eum uxorem accepiſſe*. Et Pollux *lib.* 8. *Onomaſtici*, & Heſychius, & Moſchopulus ἐν συλλογῇ Ἀττικῶν ὀνομάτων· Ἀδελφιδοῦς, aiunt, ὁ ἀδελφοῦ ἢ ἀδελφῆς υἱός, καὶ θυγάτηρ αὐτῶν ἀδελφιδῆ. Porro illam Nervæ conſtitutionem Zonaras, *tomo* 2. *Annalium*, ita refert: Οὗτος ἐνομοθέτησε καὶ τὸ μή τινα παιδόγονα μόρια παρὰ Ῥωμαίοις ἐκτέμνεσθαι, μήτε μὴν ἄγεσθαι πρὸς γάμον ἀδελφιδῆν. Domitianum tamen non puduiſſe cum Julia fratris filia, tanquam cum uxore, palam verſari, Suetonius & Xiphilinus memoriæ prodiderunt. Eadem tam perdita ac flagitioſa libidine incitatum Heraclium imperatorem ferunt: cui non aliunde id morbi vitiique, quo laboravit, quam ob illicitam cum fratris filia conjunctionem accidiſſe, vulgo creditum Zonaras his verbis ſcribit: Λέγεται δὲ καὶ τὸ αἰδοῖον αὐτοῦ στρεφόμενον ἄνω τὸ οὖρον πέμπειν· καὶ εἰ μὴ σανὶς ἐν τῷ ἴτρῳ αὐτοῦ ἐτίθετο, κατὰ τοῦ προσώπου αὐτοῦ τὸ ἐκκρινόμενον ἀνεδίδοτο. ὃ συμβαίνειν ἐδόκει διὰ τὴν ἔκθεσμον μῖξιν τῆς ἀδελφόπαιδος. Acerbiſſime vero hujus generis nuptias, ut inceſtas & nefarias, Impp. Anaſtaſius & Zeno Conſtitutionibus

ſuis

suis damnarunt. In quas etiam B. Ambrosius *lib.* 8. *Epistol.* ita invehitur: *Tu copulare paras filium tuum & neptem ex filia: hoc est, ut accipiat sororis suæ filiam, diversa licet matre, quam socrus, editus? Interroga nominum religionem. Nempe avunculus iste illius, illa hujus neptis vocatur: nec ipse te revocat sonus nominum, cum hic avum resonet, illa hoc nomen ad avunculum, quod ad avum, referat?* Et mox: *Quid est, quod dubitari queat, cum lex divina etiam patrueles fratres prohibeat convenire, qui sibi quarto sociantur gradu? Hujusmodi autem gradus tertius est, qui etiam jure civili à consortio conjugii exceptus videtur.* Sed nec in concubinatu quidem haberi sororis filia, licet libertina, absque incesti crimine potuit *a*. Non modo autem fratris aut sororis filiam, verum etiam neptem proneptemve ducere non licet *b*.

An autem mortuorum fratrum conjuges, fratribus superstitibus ducere licuerit, quæri potest. Sane eam quæ in manum fratris convenerit, dissolutis seu morte seu repudio nuptiis duci citra incesti crimen non posse, imperatorum constitutionibus cavetur *c*. Quamquam non desunt aliquot in

a l. etiam. 56. D. de ritu nupt. *b* §. fratris. Instit. de nupt. l. sororis. 39. D. de ritu nupt. *c* l. nemini. C. de nupt. l. fratris. C. de incest. nupt.

in Romana historia ejuſmodi matrimoniorum exempla. Lucius enim Tarquinius, cui poſt regnum ſcelere partum Superbi cognomen facta indiderunt, Tulliam minorem natu, quæ Arunti fratri nupſerat, Arunte veneno ab ea ſublato, cum ipſe conjugem quoque ſuam eodem genere intereniſſet, duxit. Quod nefarium ejus factum Dionyſ. Halicarnaſ. *lib.* 4. duobus locis refert: quorum utrumque, vel ea præcipue de cauſa, ut, ſi qua ineſt in verbis aut obſcuritas, aut depravatio, adhibita explanatione, emendationeve, tollatur, ſubjungam. Prior ſic habet: Τοιαῦτα τῆς Τυλλίας λεγούσης ἀσμένως δέχεται τὰς αἱρέσεις ὁ Ταρκύνιος, καὶ αὐτίκα δοὺς αὐτῇ πίστεις, καὶ λαβὼν τὰ πρωτόλεια τῶν ἀνοσίων γάμων, καὶ διαπραξάμενος, ἀπέρχεται. διελθόντος δὲ οὐ πολλοῦ μετὰ ταῦτα χρόνου ἐν τοῖς αὐτοῖς πάθεσιν ἀποθνήσκουσιν ἥ τε πρεσβυτέρα τῶν Τυλλίου θυγατέρων, καὶ ὁ νεώτερος τῶν Ταρκυνίων. Et mox: Μετὰ τοῦτο τὸ ἔργον, οὐδὲν ἐπιδιαμελλήσας, ὁ Ταρκύνιος ἀπάγεται γυναῖκα τὴν Τυλλίαν. In quibus verbis obſcuritas nulla eſt quæ lectorem vel mediocriter literis Græcis tinctum morari poſſit, præterquam in voce πρωΐλεια. Cujus ſcripturam corruptam eſſe forte ſuſpicabitur qui apud Suidam leget προτέλεια à Lycurgo, ἐν τῷ περὶ τῆς ἱερείας, appellari τὰ πρὸ τοῦ τελεσθῆναί τι τῶν εἰς τὸ θεῖον ἀναφερομένων γινόμενα ἢ διδό-

διδόμϑμα. Προτέλεια insuper, ut & Pollux *lib.* 3. *Onomastic.* scribit, appellatum eum diem, ἐν ᾗ εἰς τὴν ἀκρόπολιν τὴν γαμουμένην παρθένον ἄγουσιν οἱ γονεῖς εἰς τὴν θεὸν, καὶ θυσίας ἐπιτελοῦσιν. Et certe pro quolibet auspicio, initio, primordio, verbum hoc Græci usurpant. Lucianus *in Dialogo* περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνιόντων· Ἄρξομαι δ' ἀπὸ τοῦ πρώτου δείπνου, ἣν δοκῇ, ὡς εἰκὸς, δειπνήσειν τὰ προτέλεια τῆς μελλούσης συνουσίας. Gregorius etiam Nyssenus Lazari à mortuis excitationem οἱονεὶ τὰ προτέλεια τῆς καθολικῆς ἀναστάσεως vocat. Cum vero verbum hoc *primitias* significet, nemo dubitabit, erratum esse in Hesychii codicibus, in quibus legitur, προτέλειον ὑπάρχον. Est enim emendandum, προτελείων, ἀπαρχῶν. Verum in eodem significato vocem quoque πρωτέλειον à Græcis usurpari observavi. Suidas: Πρωτέλεια, ἡ πρώτη λεία, τὰ πρὸ τῶν λῃίων ἐξαίρετα. Idem πρωτέλειον, ἀπαρχὴν, interpretatur. Hesychius etiam, πρωτέλεια ἀρπάγματα, πρωτέλειον ἀπαρχή. In Etymologico quoque πρωτέλεια exponuntur esse τὰ πρῶτα τῶν λῃίων καὶ τῶν τοῦ πολέμου λαφύρων ἐξαίρετα, καὶ πρώτιστα, ἅπερ εἰώθασιν οἱ πρώτιστοι λαμβάνειν, οἷον ἡ Χρυσηὶς ἐδόθη τῷ Ἀγαμέμνονι, καὶ ἡ Βρισηὶς τῷ Ἀχιλλεῖ. δηλοῖ δὲ τὰς ἀπαρχάς. Utramvis ergo lectionem sequare, sensus constabit; cumque locum sic fidus interpres Gelenius red-

reddidit, *Delibato incestarum nuptiarum fructu abiit.* Alter ejusdem Halicarnassei, in quo de incestis Tarquinii & Tulliæ nuptiis fit mentio, locus ita habet: Ἀλλ' εὐθὺς ἅμα τῷ αὐτὰ διαπράξασθαι τὰ θαυμαστὰ ἔργα, πρὶν ἡμέραν δεῖναι τὰς ὑποδεξαμένας τὰ δύστηνα σώματα πυράς, φίλους εἱστία, καὶ γάμους ἐπετέλει, καὶ τὴν ἀνδροφόνον νύμφην ἐπὶ τὸν τοῦ ἀδελφοῦ θάλαμον ἦγε, τὰς ἀπορρήτους πρὸς αὐτὴν ἐμπεδῶν ὁμολογίας, ἀνόσια καὶ ἐξάγιστα, καὶ οὔτε Ἑλλάδος οὔτε βαρβάρου γῆς οὐδαμόθι γινόμενα, πρῶτος εἰς τὴν Ῥωμαίων πόλιν εἰσαγαγὼν, καὶ μόνος. Quem totum locum sic Gelenius Latino sermoni tradidit: *Hic est ille Tarquinius, Quirites, qui, nondum princeps, fratrem germanum, quia malus esse nolebat, veneno sustulit, assumta ipsius uxore in societatem ejus sceleris, sua conjugis germana, quam diis invisus adulterio jam ante corruperat. Hic uxorem, pudicam matronam, & communium liberorum parentem, eodem veneno, eodem tempore, necavit: ac ne paululum quidem lugubri specie dissimulavit utrumque veneficium, sed confestim post perpetrata hac egregia facinora, fumantibus etiam tum rogis, qui misera illa corpora exceperant, ipse amicos excipiebat nuptiali epulo, ducens viricidam sponsam in sororis thalamum ex pacto nefario, primus ac solus inducens in hanc urbem morem impium & apud omnes Gracos simul atque*

barbaras nationes abominabilem. Sed quid ea, quæso, verba significant, πρὶν ἢ μέρεον θεῖναι τὰς πυράς? Equidem, ne diutius lectorem teneam, adfirmare non dubitabo, legendum esse, πρὶν ἢ μαρανθῆναι; quod idem valet atque παύσασθαι καὶ σβέσασθαι· id est, *ante extinctas pyræ flammas*. Quo loquendi genere Homerus usus est, *Iliad. lib.* 10.

Αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ πῦρ ἐκάη, καὶ φλὸξ ἐμαράνθη.

ubi Eustathius, *Observa*, ait, τὸ ἐμαράνθη λεχθὲν ἐπὶ σβέσεως φλογός. Et mox, Φλογὸς, inquit ille, μαρανθείσης ὑπομένει ἀνθρακιά. Aristoteles vero, *in libro* περὶ νεότητος καὶ γήρως, inter μάρανσιν & σβέσιν differentiam facit. Ἀλλὰ μὴν, ait, πυρός γε δύο ὁρῶμεν φθοράς, μάρανσίν τε, καὶ σβέσιν· τὴν μὲν γῆρας, τὴν δὲ βίαιον. Rursus, quis est sensus horum Halicarnassei verborum, ἐμποδὼν ὁμολογίας? Et hic quoque, ut breve id faciam, mendum est, legendumque, ἐμπεδῶν, id est, *firmans, stabiliens*; ut sit sensus, *illicitas nefandasque cum ea jungens pactiones.* Hesychius enim ἐμπεδοῖ interpretatur βεβαιοῖ, πιστοῦται, ἀσφαλίζει. Ut autem ad ipsam historiam redeam, Livius, *lib.* 1. *ab V. C.* easdem nuptias breviter, nec, nisi adhibita fusiori Halicarnassei narratione, perspicue ita perstringit: *Aruns*, inquit, *Tarquinius*, *& Tullia major*, (sic enim ex Halicarnasseo emendo,) *propa conti-*

continuatis funeribus, cum domos vacuas novo matrimonio fecissent, junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio quam approbante. Nam verbum hoc *junguntur*, non ad Aruntem & Tulliam majorem, sed ad L. Tarquinium & Tulliam minorem, de quibus ante egerat, referri placet. Ceterum, etiam Marcum Crassum fratris defuncti uxorem duxisse, & quos habuit liberos, ex ea suscepisse eum, nec in aliquam factum hoc reprehensionem incurrisse, Plutarchus in ejus vitæ initio scribit. Quod cum mirum quibusdam videatur; verbum *συνοικεῖν*, quo Plutarchus in ea historia referenda utitur, interpretatione, quæ menti plane auctoris repugnat, ad nudam cohabitationem, ut & τὸ, παῖδας ἔσχεν, ad puerorum ejus educationem, deflectere nituntur. Sed, quam aliam Crassus, quem minime cælibem vitam duxisse, imo vero justos liberos sustulisse, ex lib. 5. Epistolar. familiarium Ciceronis, & ex eodem Plutarcho *in Cicerone*, constat, uxorem duxerit, legere non memini. Nam alterius Plutarchus, cui usitatum est in ipso limine cujusque genus, familiam, conjugium narrare, non meminit; & verbum *συνοικεῖν* de nuptiali conjunctione passim, non apud Plutarchum modo, sed & reliquos Græcos auctores, accipi, tam certum est quam quod certissimum, ut testimonia

nia proferre putidæ sit futurum diligentiæ. Atque adeo, vetustum & antiquitate ipsa spectabilem, ex insigni reginæ bibliotheca, manuscriptum Plutarchi codicem exhibuit mihi egregius ille antistes, qui nobis incredibili felicitate Plutarchum Gallice loquentem reddidit; in cujus margine ad eum locum fugientibus jam literis adnotatum est, Crassum uxorem fratris duxisse: ut proinde temere mutanda non sint quæ certam semper & constantem interpretationem habuere. His accedere & Apuleii, *ex Apologia pro se ipso secunda*, aliud exemplum velim, quo cum viri mortui fratre Pudentillam tabulas nuptiales fecisse narrat. Quod non posset aptius quam ipsimet auctoris verbis referri. Sic autem habent: *Æmilia Pudentilla, qua nunc mihi uxor est, ex quodam Sicinio Amico, quicum antea nupta fuerat, Pontianum & Pudentem filios genuit; eosque pupillos in potestate avi relictos paterni (nam superstite patre Amicus decesserat) per annos ferme quatuordecim memorabili pietate sedulo aluit. Non tamen libenter in ipso ætatis suæ flore tamdiu vidua, sed puerorum avus invitam eam conciliare studebat alteri filio suo Sicinio Claro, eoque ceteros procos absterrebat; & præterea minabatur, si extrario nupsisset, nihil se filiis ejus ex paternis*

paternis eorum bonis testamento relicturum. Quam conditionem cum obstinate propositam videret mulier sapiens, & egregie pia, ne quid filiis suis eo nomine incommodaret, facit quidem tabulas nuptiales, cum quo videbatur, cum Sicinio Claro; verum enimvero vanis frustrationibus nuptias eludit, eo ad, dum puerorum avus fato concessit, relictis filiis ejus heredibus, ita ut Pontianus, qui major natu erat, fratri suo tutor esset. Hæc ille. Utcunque sit, hujusmodi matrimonia, aliquot sunt Impp. Constitutionibus, ut & Concilii Neocæsariensis Canone secundo, interdicta *a*. Quinetiam, cum quidam Ægyptiorum, mortuorum fratrum conjuges matrimonio sibi copularent hoc colore, quod virgines mansisse dicerentur; forte profecto à Judæis instituto, apud quos fratri mortuo fratrem superstitem sobolem excitare invaluerat: Zeno eas nuptias, & qui eas contraxisset, & inde susceptos liberos, incestarum nuptiarum pœnis subjacere voluit *b*. Titum plane imperatorem, animam agentem, unius duntaxat peccati pœnitere se testatum esse, Xiphilinus refert. Conjecisse autem quosdam, id esse, quod Domitiani fratris uxorem in deliciis habuisset.

Uxoris

a l. fratris. & l. ult. C. de inceſt. nupt. l. nemini. C. de nupt. l. 1. & l. 3. de inceſt. nupt. in C. Th. *b* l. licet. C. de inceſt. nuptiis.

Uxoris etiam ſororem ducendi & ſic duabus ſororibus conjungendi licentiam, diſſoluto quoquomodo conjugio, Impp. Valentinianus, Theodoſius, & Arcadius ſubmoverunt *a*. Honorius tamen Imp. duas Stiliconis filias unam poſt alteram in matrimonio habuiſſe fertur. Sed quam infelix fuerit utriuſque matrimonii exitus, hiſtoriarum monumenta teſtantur. Ex neutra enim liberos ſuſcepit, morteque immatura utraque obiit, ut Zonaras *tomo* 3. *Annalium* his verbis narrat: Ἄγεται, ait, de Honorio loquens, *τοίνυν τὴν Στηλικῶνος θυγατέρα Μαρίαν εἰς γαμετήν· ἧς θανούσης λέγεται τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς Θερμαντίαν γῆμαι ἐν ἀτελεῖ τυγχάνουσαν ἡλικίᾳ. κἀκείνη δὲ ταχὺ ἐτελεύτησεν.* Marcellinus Comes, in Chronico: *Stilico comes, cujus duæ filiæ, Maria & Tharmantia, ſingulæ uxores Honorii principis fuere, utraque tamen virgo defuncta, ſpreto Honorii regno, regnum inhians*, & quæ ſequuntur. Paul. Diaconus, lib. 14. appendicis ad Eutropium, *Ei*, ait, *ſoboles nulla fuit: nam duæ Stiliconis filiæ, id eſt, Maria & Tharmantia*, (ſic enim lege,) *una poſt alteram ei conjugio ſociatæ, utraque Dei judicio inopinata morte præventa, ex hac luce virgines migravere.*

Verum enimvero duorum fratrum liberi invicem recte matrimonio jungebantur *a*,

a l. fratris. C. de inceſt. nuptiis.

tur *a*, consobrinæque uxoris ductæ sit in plerisque Pandectarum locis mentio *b*. Sic Tullias duas regis Servii Tullii filias, Lucio & Arunti Tarquiniis, Prisci Tarquinii nepotibus, consobrinis suis, matrimonio junctas fuisse, Dionys. Halicarn. *libro* 4. *Antiquitatum* refert. Sed manifestum est, eo loci in Græco codice erratum. Ita quippe scriptum est: Ἦσαν δὲ Τυλλίῳ δύο θυγατέρες ἐκ γυναικὸς γενόμεναι Ταρκυνίας, ἣν συνέζευξεν αὐτῷ βασιλεὺς Ταρκύνιος. ταύτας τὰς κόρας ἐπιγάμους γενομένας ἐκδίδοται τοῖς ἀδελφοῖς τῆς μητρὸς αὐτῶν, υἱωνοῖς τε Ταρκυνίου. Secundum quam scripturam hoc Halicarnas. ait: *Erant Servio Tullio filiæ duæ, ex uxore Tarquinia, quam ei rex Tarquinius Priscus despondit. Has puellas viro maturas, & nubiles, nuptum dedit fratribus matris earum, nepotibus Tarquinii.* Quod utique consistere non potest. Nam Tarquiniam, Tullii conjugem, filiam fuisse Tarquinii Prisci, in confesso est: Lucium vero & Aruntem Tarquinios, non Tarquinii Prisci filios, sed nepotes, fuisse, omni adseveratione contendit Halicarnasseus, & eorum, qui contra sentiebant, opinionem accuratissime refutat: pugnantque inter se, nepo-

a §. duorum. Institut. de nupt. l. 3. & l. non solum. 67. §. 1. D. de ritu nupt. l. 2. C. de instit. & substitut.

nepotes fuisse Tarquinii, & fratres Tarquiniæ Tullii conjugis: & hoc modo non consobrinis, sed avunculis junctæ fuissent Tulliæ. Itaque procul dubio legendum est, ἀδελφιδοῖς, id est, *nepotibus per fratrem*, seu υἱοῖς ἀδελφοῦ τῆς Ταρκυνίας. Nam, ut ille existimat, ex Tarquinii Prisci filio, qui in juvenili ætate mortem obierat, nati erant. Quamquam Livio probabilius videtur, Tulliarum non consobrinos eos, sed avunculos fuisse. Verba ejus hæc sunt, lib. 1. ab U. C. *Hic Lucius Tarquinius, Prisci Tarquinii regis filius nepósve fuerit, parum liquet: pluribus tamen auctoribus, filium crediderim. Fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut ante dictum est, duæ Tulliæ filiæ nupserant.* Hæc ille. Sunt & alia complura ejusmodi matrimoniorum in historiis exempla. Namque Augustum filiam suam Júliam Marcello, Octaviæ sororis suæ filio, nuptum dedisse, à Dione *a* & Suetonio *b* relatum est. Et filium suum immatura morte præreptum Quintilianus lugens, avunculo eum generum destinatum significat *c*. Sed & Constantius Imp. sororem suam, quam in Græcis Socratis codicibus Helenam; in Latinis Cas-

 siodori,

a lib. 53. *b* in Augusto. cap. 63. *c* lib. 6. Orat. instit. cap. 1.

ſiodori, Conſtantiam nominari invenio, Juliano in matrimonium tradidit, atque ita patruelis patrueli juncta eſt: Julianus enim ex Conſtantio, Conſtantini magni conſanguineo fratre, ortus erat. Quamquam ſobrinarum diu Romæ ignorata conjugia Tacitus *lib.* 12. memorat, poſteaque tempore addito ea percrebuiſſe. Id quod & Plutarchus ἐν Αἰτίοις confirmat, has nuptias plebiſcito permiſſas ſignificans. Πρότερον γὰρ, inquit, οὐκ ἐγάμουν τὰς ἀφ' αἵματος, ὥσπερ οὐδὲ νῦν τηθίδας οὐδ' ἀδελφὰς γαμοῦσιν, ἀλλὰ ὀψὲ συνεχώρησαν ἀνεψιαῖς συνοικεῖν ἐκ τοιαύτης αἰτίας. Ἀνὴρ, χρημάτων ἐνδεὴς, τὰ δὲ ἄλλα χρηστὸς, καὶ παρ' ὁντινα οὖν τῷ δήμῳ τῶν πολιτευομένων ἀρέσκων, ἐπίκληρον ἀνεψιὰν ἔχειν ἔδοξε, καὶ πλουτεῖν ἀπ' αὐτῆς. ἐπὶ τούτῳ δὲ γενομένης αὐτοῦ κατηγορίας, ὁ δῆμος ἀφεὶς τὴν αἰτίαν ἐλέγχειν, ἔλυσε τὸ ἔγκλημα, ψηφισάμενος, πᾶσιν ἐξεῖναι γαμεῖν ἄχρις ἀνεψιῶν, τὰ δὲ ἀνωτέρω κεκωλῦσθαι. In cujus loci verſione interpres non contemnendo errore lapſus eſt. Vocem enim ἀνεψιαῖς, de neptibus interpretatur, qua tamen appellatione illic ſobrinas exaudiendas conſtat. Duorum enim fratrum ſororumve filii, filiæ, ἀνεψιοὶ & ἀνεψιαὶ inter ſe ſunt. Cujus rei vel locuples teſtis eſt Pollux, *lib.* 4. *Onomaſt. cap.* 4. At religioſiſſimus princeps, pudoriſque, continentiæ ac pietatis diligentiſſimus, Theodoſius

major,

major, etiam has nuptias prohibuit, quemadmodum Ambros. *lib.* 8. *Epist.* indicat *a.* *Nam & Theodosius*, inquit, *imperator etiam fratres patrueles & consobrinos vetuit inter se conjugio convenire, & severissimam pœnam statuit, si quis temerare ausus esset fratrum pia pignora. Et tamen illi invicem sibi aquales sunt. Tantummodo, quia propinquitatis necessitudine & fraternæ societatis ligantur vinculo, pietati eos voluit habere quod nati sunt.* Meminit & hujus Theodosii constitutionis Sextus Aurelius Victor. apud quem ita est: *Illa tamen, quibus Trajanus adspersus est, vinolentiam scilicet, & cupiditatem triumphandi, usque eo detestatus est, ut bella non moverit, sed invenerit, prohibueritque lege, ministeria lasciva psaltriasque comessationibus adhiberi; tantum pudori & continentiæ tribuens, ut consobrinarum nuptias vetuerit tanquam sororum.* Quæ posteriora verba ab eo sumsit Paul. Diaconus, *lib.* 12. *appendicis ad Eutrop.* apud quem tamen *mysteria* pro *ministeria* in nonnullis codicibus male legitur. Atque ad hanc Theodosii constitutionem referendum est quod B. Augustin. *lib.* 15. *de Civitate Dei, cap.* 16. scribit: *Experti autem sumus de connubiis consobrinarum etiam nostris temporibus, propter gradum propinquitatis fraterno gradui proximum, quam raro*

a Epist. 66.

per mores fiebat, quod fieri per leges licebat; quia id nec divina prohibuit, & nondum prohibuerat lex humana: veruntamen factum etiam licitum propter vicinitatem horrebatur illiciti; &, quod fiebat cum consobrina, pene cum sorore fieri videbatur, quia & ipsi inter se propter tam propinquam consanguinitatem fratres vocabantur, & pene germani sunt. Et mox: *Veruntamen, quis dubitet, honestius hoc tempore etiam consobrinarum prohibita esse conjugia, nec solum secundum ea quæ disputavimus, propter multiplicandas difficultates, ne habeat duas necessitudines una persona, cum duæ possint eas habere, & numerus propinquitatis augeri, sed etiam quia nescio quo modo inest humanæ verecundiæ quiddam naturale atque laudabile, ut, cui debet causa propinquitatis verecundum honorem, ab ea contineat quamvis generatricem tamen libidinem, de qua erubescere videmus etiam ipsam pudicitiam conjugalem.* Verum illam Theodosii constitutionem Arcadius & Honorius ejus filii postea abrogaverunt. quorum de ea constitutio in Codice Justiniani exstat in hæc verba *a*: *Celebrandis inter consobrinos matrimoniis licentia legis hujus salubritate indulta est, ut, revocata prisci juris auctoritate, restinctisque calumniarum fomentis,*

a l. celebrandis. C. de nupt.

mentis, matrimonium inter consobrinos habeatur legitimum, sive ex duobus fratribus, sive ex duabus sororibus, sive ex fratre & sorore nati sint. Refragari tamen duæ eorundem imperatorum Constitutiones videntur, quæ in Cod. Theodos. referuntur. Una *a* sub tit. *Si nuptiæ ex rescripto petantur*. Altera *b* sub tit. *De incestis nuptiis.* Sed ego Anianum illis Constitutionibus violentas manus attulisse suspicor; cum, ad Gothorum suorum, in quorum gratiam ex Alarici Regis præcepto breviarium Codicis conscripsit, usum, Constitutiones illas accommodare studeret. Quod ex collatione earundem Constitutionum, cum iis quæ sub iisdem Rubricis in Codice Justiniani collocatæ sunt, deprehendi potest. Neutro enim loco in Justiniani Codice de consobrinarum nuptiis fit mentio. Sed & Constitutioni Arcadii & Honorii incestarum nuptiarum pœnam idem Anianus, ex gentis suæ moribus, ignis & proscriptionis, ab eorum imperatorum sententia abhorrentem, inseruit: ac, ut semel dicam quod sentio, quod Tribonianus in Pandectas & Codicem pro imperio ausus est, idem Anianus in breviarium Codicis Theodosiani, & Caii Institutiones, admittere non dubitavit. Itaque illis in libris

a l. un. si nupt. ex rescript. pet. in C. Th.
b l. 2. de incest. nupt. in C. Th.

plerumque Tribonianus & Anianus pro antiquis Jurisconsultis atque Imperatoribus leguntur. Quale illud est, quod apud Caium legitur, cives Romanos effici servos tribus modis; id est, testamento, aut in ecclesia, aut ante consulem manumissos. Nec enim dubium est, Caium, cum Cicerone *Topicis*, & Ulpiano *in Instit.*, scripsisse, libertos eos cives Romanos esse, qui testamento, censu, vindicta, manumissi essent. Manumissiones quippe in ecclesia Caius ignorabat, quibus vires atque robur Constantinus magnus primus tribuit. Et, ne longius à proposito recedam, in earundem Caii Institutionum epitome, cujus Anianus, aut ejusdem farinæ alius, auctor est, fratres amitinos vel consobrinos in matrimonio jungi nulla ratione permitti, scriptum est: quod tamen civili juris antiqui definitioni adversatur. Similiter Theophilus, ad suorum quoque temporum rationem jus antiquum detorquens, contra Justiniani mentem scripsit, δύο ἀδελφῶν ἀῤῥένων ἢ θηλειῶν παῖδες οὐ δύνανται πρὸς γάμον συνάπτεσθαι. Nam earum nuptiarum prohibitio ex recentiorum imperatorum Constitutionibus, quibus & conciliorum ecclesiasticorum Canones accesserunt, descendit; ut ex concilio Romano, quod imperante Leone sub urbis Romanæ episcopo Grego-

rio

rio III celebratum est, patet. Gothorum utique, ut & Alemanorum legibus, consobrinorum consobrinarumque interdictæ fuere nuptiæ. In Alemanorum enim legibus, quas eis Clotharius rex descripsit, ita legitur, tit.40: *Nuptias prohibemus incestas. Itaque uxorem habere non liceat socrum, nurum, privignam, novercam, filiam fratris, filiam sororis, fratris uxorem, uxoris sororem. Filii fratrum, filii sororum, inter se nulla præsumtione jungantur. Si quis contra hoc fecerit, à loci judicibus separetur, & omnes facultates amittat, quas fiscus adquirat. Si minores personæ sunt, quæ se illicita conjunctione polluerunt, careant libertate, servis fiscalibus adgregandæ.*

Nunc ad reliqua pergamus. Amitam quoque & materteram uxorem ducere non conceditur, quoniam, ut Justinianus ait *a*, parentum loco habentur. Unde apud Halicarn. Brutus inter cetera, quæ Tarquinio Superbo vitio dat, hoc, ut probrum, objicit, quod Servii Tullii uxorem Tarquiniam, ἣν, ait, προσῆκεν αὐτῷ τιμᾶν ὥσπερ μητέρα, πατρὸς ἀδελφὴν οὖσαν, antequam viro justa fecisset, laqueo necasset. Itaque exterminandi Syllani sibi invisi causa, Nero accusatores, Tacito *b* teste, summisit, qui cum Lepida, amita ejus, Cassii uxore, incesti eum postularent.

a §. item amitam. Instit. de nupt. *b* lib. 16.

Illæ etiam sunt injustæ nuptiæ, quæ legitimo consensu carent. Nuptiæ enim consensu solo contrahentium fiunt. Quare cum furioso furiosave matrimonium contrahi nequit *a*. Nec enim voluntatem, sensum, intellectumve habent. Dissimilis mutorum surdorumque causa est, quibus, utpote consensus compotibus, valetudo vitiumque corporis, quo minus matrimonium contrahant, non obest *b*. Quamquam autem matrimonium contrahi furor non sinit, rite tamen contractum non dissolvit *c*: similiterque, qui sponsalibus contrahendis ab initio impedimento fuisset furor, idem, postea superveniens, jam contracta ea non dirimit *d*. Ceterum, non consensum duntaxat eorum, qui coeunt, sed & eorum, quorum in potestate sunt, exigimus *e*. Idque naturali ratione, ex qua parentibus debita reverentia atque observantia descendit *f*, & civili jure, quo patriæ potestatis jus receptum est *g*, desiderari, belle Justinianus scribit *h*. Filiis ergo familias absque parentum volun-

a l. furor. 8. D. de sponsalib. l. oratione. 16. in fin. D. de ritu nupt. *b* l. ubi non voce. 124. D. de regul. jur. l. in quibuscunque. 48. D. de obl. & act. *c* l. patre furioso. D. de his qui sunt sui vel al. jur. d. l. oratione. in fin. D. de ritu nupt. *d* d. l. furor. *e* l. 2. D. de ritu nupt. *f* l. veluti. D. de just. & jure. *g* d. l. patre furioso. *h* Instit. de nupt.

voluntate justas nuptias contrahere non licet. Qui locus à tam multis jam tractatus est, ut nobis non sit hæc disputationis materia attentanda. Quid enim, ut de nostris taceam, ad D. Claudii Espencæi, eruditissimi celeberrimique theologi; qui hanc quæstionem accuratissime persecutus est, copiam addi possit? Itaque ea demum, quæ instituti Operis ratio necessario postulat, attingam. Consequens est autem, cum justæ ac legitimæ non sint nuptiæ patre minime consentiente factæ, justos ac legitimos non haberi inde susceptos liberos, ac per hoc, ut recte Apuleius infert *a*, spurios nasci. Nec refert, vivone avo, an post ejus mortem, in lucem edantur; cum patris morte, quæ ab initio injustæ sunt, non eo magis convalescant nuptiæ *b*. Infamiæ quoque notam non evadere eum, qui sciens uxorem non jussu ejus, cujus in potestate est, duxerit, ipsa prætoris de infamibus edicti verba declarant *c*. Nepoti autem uxorem ducenti tam avum quam patrem consentire debere, Paulus testatur *d*. Aliter atque si neptis nubat, cui solius avi auctoritatem sufficere tradit.

 Cum

a lib. 5. de Asino aureo. *b* l. Paulus. 11. D. de stat. hominum. *c* l. 1. D. de his qui not. infam. *d* l. oratione. 16. §. 1. D. de ritu nupt.

Cum tamen pater furit, avus ſapit, avi ſolius auctoritas ſufficit *a*. Qua in ſpecie, aut etiam, ſi morte vel emancipatione pater de medio ſit ſubductus, procedere poſſe, Accurſius monet, quod Paulus ex Pomponio ſcribit *b*, Si nepotem ex filio, neptem ex altero filio in poteſtate habeam, nuptias inter eos me ſolo auctore contrahi poſſe. Verſa vice, ſi avus furore teneatur, nepoti patris ſolius voluntas exquirenda eſt. Is plane, cujus pater ab hoſtibus captus eſt, ſi non intra triennium revertatur, uxorem ducere poteſt *c*. Pari modo, ſi ita pater abſit, ut, ubi gentium ac locorum ſit, ignoretur, poſt triennium, ex quo apertiſſime fuerit ignotus ubi dégat & an ſuperſtes ſit, non prohibentur *d* liberi ejus utriusque ſexus nuptias abſque ejus auctoritate contrahere. Sed & ſi ante triennium nuptias contraxerint, dummodo eam filius uxorem duxerit, vel filia hujuſmodi homini nupſerit, ut certum ſit, patrem, ſi adeſſet, ejus conditionem non repudiaturum, nuptiæ valebunt *e*. Enimvero conſenſus patris non ita accipiendus eſt, ut ſatis ſit, mandatum filiæ mariti quærendi dediſſe: nam & per-

a l. ſi nepos. 9. D. de ritu nuptiar. *b* l. ſi nepotem. 3. D. de rit. nupt. *c* d. l. ſi nepos. §. ult. D. de ritu nupt. *d* l. ſi ita. 10. D. de ritu nupt. *e* l. ſi filius. 11. D. eod. titulo.

& personam patri demonstrari oportet *a*. Patris autem ad nuptias constituendas jussum præcedere oportere Justinianus tradit *b*. Ubi jussum pro voluntate accipiendum esse constat. Velle porro intelligitur, si, quod agitur, sciat, nec evidenter dissentiat *c*. Contrariam quippe voluntatem contestari necesse est. Alioquin, si taceat, nec contradicat, pro jussu & consensu silentium ejus interpretamur *d*. Itaque, nutu, & literis, & per nuncium, patris consensum interponi posse, dubium non est *e*. Consensus porro, qui in aliis causis exigitur, vel ex intervallo & negotio jam perfecto, cum effectu interponitur. Quod & in hac quæstione probare videtur, Justiniano prima fronte contrarius, Papinianus, cum ita scribit *f*: *Dotis promissio non ideo minus valebit, quod ignorante initio patre nuptiæ factæ fuerint, si postea consenserit: cum omnis dotis promissio futuri matrimonii conditionem accipiat*. Verum ea, meo quidem judicio, verba sic accipienda sunt, ut ex die accommodati consensus incipiant nuptiæ esse, exindeque

a l. generali. 34. D. eod. tit. *b* Instit. de nuptiis. *c* l. in sponsalibus. in fine. D. de sponsal. arg. l. 2. §. velle. D. sol. matr. *d* l. si, ut proponis. C. de nupt. *e* arg. l. pater. §. 1. D. de acq. hered. l. consensu. D. de oblig. & act. l. 2. D. de pact. *f* l. dotis promissio. 68. D. de jure dot.

dos peti possit. Quod ita censuisse Papinianum, indicio sunt sequentia ejus verba, quibus objicit, maritum à petitione dotis, cujus promissio ad primas tantum, non etiam ad secundas nuptias extenditur, repellendum videri. Cui objectioni locum non esse in specie proposita significat, quoniam, accedente demum patris consensu, nuptiæ esse cœperint. Plane consensus sui qualemqualem, dum tamen apertam, significationem dare patrem sufficit, nec tabulis nuptialibus ac dotalibus subscribere eum necesse est.

Hæc ita in filiorumfa. matrimoniis servantur. Emancipati vero filii citra parentum consensum justas nuptias contrahunt *a*: nec interesse existimo, justæne ætatis sint, an minores 25 annis, cum hujus distinctionis nullum consultorum imperatorumve auctorem habeamus. Quamquam Accursio aliter videri scio. qui, quod de feminis propter infirmitatem ac fragilitatem sexus ab Impp. constitutum est *b*, ad mares porrigere, nulla probabili ductus ratione, conatur *c*. Proinde minime dubium est, juste quæsitos filios videri, & suos heredes patri adnasci, quos emancipatus ex uxore, non ex patris voluntate ducta, susceperit. Atque

a l. filius. 25. D. de ritu nuptiar. *b* l. viduæ. & l. in conjunctione. C. de nupt. *c* in glos. d. l. filius.

que adeo, ad bonorum quoque possessionem avi, cujus testamento præteriti sunt, eos patre mortuo admitti, Ulpianus scribit *a*. *Non enim*, ait, *per rescissionem*, *qui filius justus est*, *efficitur non filius*, *cum rescissio*, *quo magis admittatur*, *non quo minus*, *adhibeatur*. Quæ verba obscurum sensum habent. & licet iis facem jam eruditissimi aliquot viri prætulerint, quia tamen, ut est in proverbio, καὶ τρὶς τὰ καλά, deciesque repetita placent, non pigebit familiarem eorum verborum interpretationem facere. Sciendum est igitur, prætorem, qui juris civilis custodiendi magis, quam convellendi atque infringendi causa, constitutus erat, ne aperte contra juris civilis auctoritatem emancipatis præteritis subvenire videretur (quibus tamen naturali ratione succurri æquum erat) eorum capitis diminutionem rescindere consuevisse *b*; ut, eo facto quasi potestati patris redditi, contra tabulas bonorum possessionem peterent. Hac ratione, dixisset aliquis, nepotem, quem emancipatus ex matrimonio citra consensum patris contracto sustulit, avitum testamentum per bonorum possessionem expugnare non posse: quoniam, ut ad bonorum

a l. 3. §. si emancipatus. D. de bon. poss. contra tab. *b* l. sed cum patrono. §. ult. D. de bon. possessionibus.

norum possessionem admittatur, rescindi patris ejus emancipationem necesse sit; quâ rescissa, videbitur non ex justis nuptiis nepos hic conceptus, quæ parentis consensu (in cujus potestatem, per rescissionem emancipationis, patrem ejus redigimus) non fuerint firmatæ. Huic tacitæ objectioni Ulpianus occurrens, rescissionem emancipationis (sic enim interpretari convenit), quæ à prætore fit, eo comparatam esse scribit, ut aditum ad bonorum possessionem emancipatis patefaciat. Proinde, quæ admittendorum eorum causa inducta est, excludere & repellere eos non debet; ne, quod pro eis favorabiliter constitutum est, in eorum incommodum atque odium retorqueatur. Ut enim scite Quintilianus in Declamationibus argumentatur, Quæ pro aliquo scripta est lex, contra eum valere non debet. Itaque rescissio hæc, quominus justus patris filius nepos intelligatur, non efficit; sed contra, viam sternit ad bonorum possessionem petendam. Nam etiamsi, ut subjicit Ulpianus, tam turpem & ignominiosam uxorem duxisset filius, ut toti familiæ, ejus adfinitas dedecori esset, nihilominus tamen ex ea natus filius ad bonorum possessionem admitteretur. Potuit enim avus in eum suo jure uti, & eum pro imperio exheredare. Pa-
rentibus

rentibus siquidem liberos exheredare licet *a*; quos & occidere licebat. Quodsi eum exheredasset, de inofficioso testamento queri nepos hic necesse habuisset. In quo judicio & patris delicta, & nepotis merita, centumviri examinassent; perpendissentque, an ob patris vitium nepotem plecti, alienumque à substantia avita fieri; & contra, an liberos vili, abjecta, famosaque nuru susceptos, ad bona avi, cujus familia labe hac aspergitur, admitti æquum esset. Hæc per transennam interlocutum me non pœnitet, cum locus hic, adhibita nostra interpretatione, planior posthac legentibus futurus, occurret.

Ut autem eo redeat, unde exiit, oratio, admonendi sumus, non idem filiabus, quod filiis emancipatis, juris esse. Filiæ namque emancipatæ, quoad vicesimum quintum annum attigerint, non modo primas, sed ne secundas quidem nuptias sine patris voluntate recte contrahunt *b*. Quinetiam morte patris, sui juris factæ, donec ad legitimam ætatem pervenerint, matris, & propinquorum, & curatoris, sub cujus potestate constitutæ sunt, sententiam explorare necesse habent *c*. Quodsi inter tutorem, matrem,

a l. in suis. 11. in fin. D. de lib. & post. *b* l. viduæ. 18. & l. in conjunctione. 20. C. de nuptiis. *c* l. 1. & d. l. in conjunctione. C. de nupt.

trem, & propinquos, de electione futuri mariti minus conveniat, ad arbitrium magistratus erit recurrendum *a*. Hujusmodi quondam discordiam inter matrem & tutores, M. Geganio Macerino, iterum, & T. Quinctio Capitolino, V. Coss., ortam Livius memorat *b*. Virginem siquidem, maxime forma notam, tum temporis duo juvenes petiere. Unus plebeii generis, tutoribus fretus; qui & ipsi ejusdem ordinis erant: nobilis alter, nulla re præterquam forma captus; cui mater, splendidissimis nuptiis jungi filiam cupiens, favebat. Quod certamen cum domi & intra privatos parietes componi nequisset, ventum in jus est: postulatuque matris & tutorum utrimque audito, magistratus secundum matris arbitrium jus nuptiarum dedêre. At quæ vicesimum quintum annum egressæ sunt filiæ, inconsultis parentibus impune pro arbitrio nubunt, nec pœnam exheredationis ob eam rem timent *c*. An vero abducendæ filiæ, quæ sine ejus voluntate nupsisset, jus patri olim competeret, quæri potest. Ulpianus quidem, certe bene, concordantia matrimonia jure patriæ potestatis turbari non posse; patrique, interdicto sibi filiam exhi-

a l. 1. C. de nuptiis. *b* lib. 4. ab U. C.
c §. causas. Nov. ut cum de appellat. cognoscitur.

exhiberi desideranti, persuadendum, ne acerbe patriam exerceat potestatem, scribit *a*. Imo vero, de uxore exhibenda, ac ducenda, patrem, etiam qui in potestate eam habeat, à marito recte conveniri posse, Venuleius auctor est *b*. Interdicto quoque succurri marito, cujus uxor invita à parentibus detinetur, Impp. rescripsere *c*. Ex illo vero generali Ulpiani axiomate, quo bene concordantia matrimonia jure patriæ potestatis non esse turbanda definit, interpretationem, meo quidem judicio, accipit, quod Paulus *in lib. Sententiarum* scribit *d*, Eorum, qui in patris potestate sunt, sine voluntate ejus matrimonia jure non contrahi, sed contracta non solvi.

Porro duas eodem tempore uxores habere, Romæ non licuit *e*. Binarum vero eodem tempore contractarum nuptiarum crimen, infamiæ pœna vindicatum, notum est. Edicto enim prætoris, qui vel bina sponsalia eodem tempore constituta habebat, infamia notabatur *f*. Unde Impp. Valerian. & Galien., *Eum*, inquiunt *g*, *qui duas simul habuit uxores, sine dubitatione*

a l. 1. §. ult. D. de liber. exhib. *b* l. 2. D. de lib. exhib. *c* l. si invita. 11. C. de nupt. l. 3. C. de lib. exhib. *d* lib. 2. tit. 19. *e* §. adfinitatis. Instit. de nupt. *f* l. 1. in fin. l. quid ergo. 13. §. 1. D. de his qui not. infam. *g* l. eum qui. 18. C. ad l. Jul. de adulter.

tione comitatur infamia. In ea namque re non juris effectus, quo cives nostri plura contrahere matrimonia prohibentur, sed animi destinatio cogitatur. Quibus postremis verbis, ut eorum vim potestatemque breviter explanemus, tacitæ objectioni respondet. Dixisset enim aliquis, non posse quem duas uxores habere: nam, manente prioris non repudiatæ conjugio, alteram additam conjugem, uxorem esse non posse. Sed voluntatem contrahendi matrimonii, non juris effectum & conjunctionis validitatem, spectari debere, Impp. aiunt: quemadmodum & Ulpianus factum notari tradit *a*. Ideoque, si vel cum ea quis nuptias faciat, vel sponsalia constituat, quam uxorem ducere non liceat, infamiam non eo tamen effugere. Illius vero Galieni & Valeriani constitutionis ultimam partem, ut hoc obiter admoneam, Tribonianus *in tit. De donationib. ante nuptias*, junctis & additis aliquot, prout sensus desiderabat, verbis, retulit *b*. Impp. etiam Diocletian. & Maximianus *c*, *Neminem*, inquiunt, *qui sub ditione sit Romani nominis, binas uxores habere posse, vulgo patet: cum etiam in edicto prætoris hujusmodi viri infamia notati sint.*

Quam

a d. l. quid ergo. §. cum autem factum. D. de his qui not. infam. *b* l. ea quæ. C. de donationib. ante nupt. *c* l. 2. C. de incest. nupt.

Quam rem competens judex inultam esse non patietur. Utique enim, stupri crimen in posteriorem uxorem committi, non dubium est. Ex quo sequitur, capitalem pœnam ei, qui tale facinus admiserit, ex Constantini constitutionibus, quæ stupra & adulteria capite plectunt, imminere: quod & Constantini quædam constitutio non obscure indicat, qua capitali pœnæ non esse obnoxias eas mulieres statuit *a*, quæ, vivis maritis militibus, nullo accepto de eorum sospitate nuncio, post quatuor annorum spatium alteri nupserint. Incidisse autem aliquando Romæ de duabus uxoribus simul ductis controversiam, Crassus, apud Ciceronem *lib.* 1. *de Oratore*, ita scribit: *Quid? quod usu memoria patrum venit, ut paterfamilias, qui ex Hispania Romam venisset, cum uxorem prægnantem in provincia reliquisset, Romæque alteram duxisset, neque nuncium priori remisisset, mortuusque esset intestato, & ex utraque filius natus esset; mediocrisne res in controversiam adducta est, cum quæreretur de duobus civium capitibus, & de puero qui ex posteriore natus erat, & de ejus matre? quæ, si judicaretur, certis quibusdam verbis, non novis nuptiis, fieri cum superiore divortium, in concubinæ locum duceretur.* Ac neque hic omittendum censeo, Papyrii non minus lepidum

a l. uxor. C. de repudiis.

lepidum atque festivum,. quam prudens figmentum, quo matrem, instantius percunctantem quid in senatu egissent patres, elusit *a*. Actum enim in senatu dixit, utrum utilius videretur, magisque ex republica esse, unusne ut duas uxores haberet, an ut una apud duos nupta esset. Quod ubi illa audivit, domo trepidans egressa, ad ceteras matronas retulit; postridieque ad senatum copiosæ matrumfamilias catervæ confluxerunt, deprecantes, una potius ut duobus nupta fieret, quam uni duæ. Senatoribus vero, quæ illa mulierum intemperies, & quid sibi postulatio istæc vellet, mirantibus, &, non ut parvæ rei prodigium, illam verecundi sexus impudicam insaniam pavescentibus, puer Papyrius publicum metum demit. Nam in medium curiæ progressus, quid ipsi mater audire institisset, quid matri ipse simulasset, sicuti fuerat, enarravit. Nec clam me est, memoriæ proditum *b*, Helium Cæcinam, tribun. plebis, legem habuisse scriptam, paratamque, quam Julius Cæsar se absente ferre jussisset, ut uxores, liberorum quærendorum causa, quas & quot vellent, ducere Quiritibus liceret. Sed ea lex promulgata non fuit: primumque ex Romanis Antonium

a *Gell.* lib. 10. noct. Attic. cap. 23. *Macrob.* lib. 1. cap. 6. *b* *Sueton.* in Julio, cap. 52.

nium duas in matrimonio mulieres habuisse, Plutarchus scriptum reliquit, *in collatione Demetrii & Antonii*, his verbis: Ἀντώνιος δὲ πρῶτον μὲν ὁμοῦ δύο γυναῖκας ἠγάγετο, πρᾶγμα μηδενὶ Ῥωμαίων τετολμημένον. Valentinianus quoque, Severæ conjugis prædicatione in Justinæ amorem pellectus, cum neque subnixum jam liberis matrimonium solvere, & uxori, ex qua Gratianum susceperat, repudium mittere sustineret, neque frenis amorem, quo puellam tantopere sibi laudatam deperibat, cohibere posset, alteram Severæ Justinam uxorem superduxit, ex qua Valentinianum juniorem sustulit. Ac, ut facti ejus turpitudinem amoliretur, lege sanxit, ut cuilibet duas simul uxores habere liceret: quemadmodum Socrates *a*, Paul. Diacon. *b* & Nicephorus *c* scribunt. Sed nec ea lex accepta fuit. Nam & Judæos, qui forte hoc colore, quod primis generis humani satoribus polygamia propagandæ ac multiplicandæ sobolis necessitate permissa fuisset, quasi majorum vestigiis insistentes, plures sibi uxores habere licere existimabant, Impp. Theodosius, Arcad. & Honorius, prohibuere in diversa sub uno tempore conjugia

a lib. 4. hist. ecclesiastic. cap. 30. *b* lib. 11. append. ad Eutrop. *c* lib. 11. histor. ecclesiast. cap. 33.

jugia convenire *a*. Necnon Justinianus, *Novella* 79, quæ de naturalibus liberis tractat, Εἴ τις, ait, *νομίμῃ συνοικοίη γυναικὶ, ἄλλας ἐπεισάγειν οὐκ ἂν δύναιτο, τοῦ συνοικεσίου συνεστῶτος, καὶ ἐξ αὐτῶν νομίμως παιδοποιείας.*

An autem concubina uxori jure Quiritium adjungi posset, dubitari scio. Hoc certe nec jura antiqua, nec sua, concedere Justinianus scribit *b*. Nam, nec prudentes hoc probasse, indicio est quod Ulpianus ait *c*, Si patronus, qui libertam duxerat, ei concubinam adhibuisset, inde conjecturam capi, nolle eam nuptam habere; quoniam cum uxore concubina haberi non posset. Idem ipsum Constantini magni constitutio prohibuit, quæ ita habet *d*: *Nemini licentia concedatur, constante matrimonio, concubinam penes se habere.* Quamobrem Gellius, eam, quæ juncta consuetaque esset cum eo, in cujus manu mancipioque alia matrimonii causa foret, probrosam habitam lege Numæ, ostendit *e*; ejusmodique mulieres, quæ cum eo, cui uxor esset, corpus miscerent, *pellices* appellatas, ibidem tradit. Quod & Caium Flaccum, *lib. de*

a l. nemo. 7. C. de Judæis. *b* l. ult. C. commun. de manumissionibus. *c* l. ult. in fin. D. de divort. *d* l. un. C. de concub. *e* lib. 4. cap. 3.

de jure Papyriano, ſcripſiſſe, Paulus *lib.* 10. *ad l. Iuliam. & Pap.* notaverat *a*.

Ceterum, ſunt & illæ injuſtæ nuptiæ, quæ à mulieribus intra luctus tempus contrahuntur. Luctus autem tempus, regia lege definitum, decem menſium erat: per quos mulier abſtinere à nuptiis jubebatur: duplici, ut Harmenopulus explicat *b*, ratione: διὰ τὸ μὴ σύγχυσιν γίνεσθαι τῆς γονῆς, καὶ διὰ τὴν ὀφειλομένην αἰδῶ καὶ τιμὴν τῷ ἀνδρί. Cujus rei Plutarchus *in Numa* teſtis eſt: Ἀλλὰ τὸ, τοῦ μακροτάτου πένθους χρόνον εἶναι δεκαμηναῖον, ἐφ᾽ ὅσον καὶ χηρεύουσιν αἱ τῶν ἀποθανόντων γυναῖκες, ἡ δὲ πρότερον γαμηθεῖσα, βοῦν ἐγκύμονα κατέθυσεν, ἐκείνου νομοθετήσαντος. Ovid. lib. 1. Faſtorum:

Quod ſatis eſt, utero matris dum prodeat infans,
Hoc anno ſtatuit temporis eſſe ſatis.
Per totidem menſes à funere conjugis uxor
Suſtinet in vidua triſtia ſigna domo.

Idem lib. 3:

Annus erat, decimum cum Luna receperat orbem:
Hic numerus magno tunc in honore fuit.

Et mox:

Aſſuetos igitur numeros ſervavit in anno.
Hoc luget ſpatio femina mæſta virum.

L Quam-

a in l. Maſſurius. 144. D. de verb. ſign.
b lib. 4. tit. 6.

Quamobrem, cum, federis inter Octavium Cæsarem & Antonium ſanciendi cauſa, Octaviam illius ſororem huic nuptum dari placuiſſet, & ea legibus prohiberetur nuptias contrahere, quod M. Marcellum paulo ante mortuum lugeret, necdum decem menſes à viri morte effluxiſſent, per ſenatum legibus ſolvi eam, gratiamque ei legitimi luctus temporis fieri, neceſſe fuit; ut Plutarch. *in Antonio* his verbis narrat: Ὡς οὖν ἔδοξεν ἀμφοτέροις, ἀναβάντες εἰς Ῥώμην, ἐπετέλουν τὸν Ὀκταβίας γάμον. οὐκ ἐῶντος μὲν νόμου πρὸ δέκα μηνῶν ἀνδρὸς τελευτήσαντος γαμεῖσθαι, τῆς δὲ συγκλήτου δόγματι τὸν χρόνον ἐκείνης ἀνείσης, & quæ ſequuntur. Itaque, quod apud Senecam, *epiſt. 65. ad Lucilium*, legitur, annum feminis ad lugendum conſtituiſſe majores, de anno utique Romuli, qui decem duntaxat menſibus conſtabat, ut fuſe à Macrobio *a* tractatur, non de anni ſuis temporibus ordinata dimenſione, accipiendum eſt. Eodemque modo legitimum luctus tempus in jureconſultorum ſcriptis interpretandum adfirmo. Primi namque Gratianus, Valentinianus, & Theodoſius Impp., luctus tempus, duobus menſibus auctum, anno definiere; ut ex eorum Conſtitutione, in C. Theodoſ. relata, conſtat. quæ ita habet *b*: *Si qua ex feminis, perdito*

a lib. 2. cap. 12. *b* l. 1. de ſecund. nupt. Cod. Theod. l. 2. C. de ſec. nupt.

perdito marito, intra anni spatium alteri festinarit nubere (parum enim temporis post decem menses servandum adjicimus) , tametsi id exiguum putemus , probrosis inusta notis, honestioris nobilisque personæ & decore & jure privetur , &c. Indeque colligi potest, Apuleium *a* , qui annui luctus temporis mentionem faciat , aut post eorum imperatorum ætatem, aut eorum seculo vixisse. Apud eum enim Charite Lepolemum, nuptias ejus ambientem , hac excusatione repellit, quod nondum annum luctus complevisset. At Caligula die suo natali, quo & Augusti templum consecravit, ut ad spectacula, quæ edebat, omnes convenirent, luctus inhibuisse, & præterea viduis, intra constitutum legitimum tempus , nubere, nisi prægnantes essent, concessisse fertur. Verba Dionis *b*, quæ hoc comprobant, hæc sunt : Καὶ τὰ πένθη πάντα ἐπισχεῖν, ὥστε καὶ ταῖς γυναιξὶ, ταῖς τῶν ἀνδρῶν ἐστερημέναις, γαμεῖσθαι, καὶ πρὸ τοῦ καθήκοντος χρόνου, ἄν γε μὴ ἐν γαστρὶ ἔχωσιν, ἐξεῖναι. Plane Heliogabalus, quemadmodum Xiphilin. narrat, Pomponio Basso è vivis sublato , quem vel ea præcipue de causa reum postulari curavit, ut ab uxore, cujus ipse amore flagrabat , divelleret , eam protinus duxit, nullo ad lugendum virum spatio dato.

a lib. 8. de asino aur. *b* lib. 59.

Eadem observatione spreta, Ariadna, Zenonis Isaurici uxor, quadragesimo à viri obitu die Anastasio nupsit, ut à Zonara *a* refertur. Qua autem ratione intra annum luctus nubere mulier prohibebatur, eadem, post missum ex justa causa repudium, alii nubendi potestatem, ex Impp. Theodos. & Valentin. constitutione, non habebat *b*: ne, ut ipsi aiunt, de prole dubitandi occasio daretur. Idemque tempus, etiam bona gratia & communi consensu dissoluto matrimonio, exspectandum mulieri esse, antequam in alterius manum conveniret, Imp. Anastasius constituit *c*. Cum vero sine probabili ac legitima causa mulier à viro diverterat, connubium ei cum alio ante transactum quinquennium non erat *d*.

Illud consequenter tractandum occurrit, an cum ea, quæ ex alio prægnans & gravida esset, matrimonium jure contrahi potuerit. Quam quæstionem ex facto olim accidisse, memini me apud Dionem *e* legere. Nam cum ardenti Liviæ ducendæ amore flagraret Augustus, ejusque desiderio mora inde afferri videretur, quod ea ex Nerone sextum jam mensem gravida esset; pontifices consuluisse dicitur, an fas esset, prægnantem

a in Anastasio. *b* l. consensu. 8. §. 4. vers. si vero causam. C. de repud. *c* l. si constante. C. eod. tit. *d* d. l. consensu. §. hæc nisi. *e* lib. 48.

tem ducere. Quod illi hac distinctione dissolverunt: ut, siquidem, ex quo gravida foret, dubium atque incertum esset, nuptiæ differendæ essent: sin autem constaret, ex quo concepisset, nihil prohibere quin duceretur. Itaque, licere sibi quod libebat, Augustus videns, Liviam protinus duxit. Id quod etiam Suetonius ita paucis narrat *a*: *Cum Scribonia divortium fecit, pertæsus morum perversitatem ejus; ac statim Liviam Drusillam matrimonio Tiberii Neronis, & quidem prægnantem, abduxit, dilexitque ac probavit unice & perseveranter.* Idem *in Tiberio b*, de ejus patre agens: *Vxorem Liviam Drusillam, & tunc gravidam, & jam apud se Tiberium enixam, petenti Augusto concessit.* Non abs re igitur festinatas has Liviæ nuptias, quæ nec maxima suspicione carerent *c*, Antonius probri loco Augusto objecit *d*. Quas etiam eleganter Prudentius ita exagitat, libr. 1. contra Symmachum:

Adjecere sacrum, fieret quo Livia Iuno,
Non minus infamis thalami sortita cubile,
Quam quum fraterno caluit Saturnia lecto.
Nondum maternam partu vacuaverat alvū,
Conceptamque viri sobolem paritura gerebat
Pronuba; jam gravida fulcrum geniale paratur;

 Iam

a in Augusto. cap. 62. *b* cap. 4. *c Sueton.* in Claud. cap. 1. *d Suet.* in Aug. cap. 69.

Iam ſponſus, ſaliente utero nubentis, amicos
Advocat, haud ſterilem certus fore jam ſibi
pactam.
Vitricus ante venit tardum præfervidus or-
tum
Privigni nondum geniti: mox editur inter
Feſcennina novo proles aliena marito.
Idque deûm ſortes & Apollinis antra dede-
runt
Conſilium: nunquam melius nam cedere
tædas
Reſponſum eſt, quam cum prægnans nova
nupta jugatur.

Quinetiam Octaviam, Auguſti ſororem, poſt Marcelli, viri ejus, mortem, adhuc gravidam, ventreque pleno, Antonio deſponſam, Dio, *lib.* 48, ita ſcribit: Καὶ τὴν Ὀκταβίαν, τὴν τοῦ Καίσαρος ἀδελφὴν γυναῖκα, τῷ Ἀντωνίῳ, ἐπειδὴ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ἐπετελευτήκει, καὶ κύουσαν, προμνηστευσάμενοι, τοσαύτῃ μεταβολῇ ἐχρήσαντο. Martiam quoque uxorem, tum ex ſe gravidam, petenti Q. Hortenſio Catonem Uticenſem conceſſiſſe, Plutarchus refert *a*. Ceterum Livia, apud Auguſtum, Claudium Druſum Neronem intra trium menſium ſpatium peperit. Quem natum Auguſtus patri Tiberio reddidit. Ea res joci materiam, ut Dio auctor eſt *b*, præbuit; indeque pervulgatus fuit ſenarius

a in Catone Uticenſi. *b* lib. 48.

ſenarius Græcus, quo ſignificatur, fortunatis vel trimeſtres naſci liberos. Quod deinde in vulgi ſermone tritum proverbium abiit. Qua de re, pro Græcis Dionis, Suetonii Latina verba ſubjungam *a*. *Patrem*, ait, *Claudii Cæſaris, Druſum, olim Decimum, mox Neronem prænomine, Livia, cum Auguſto gravida nupſiſſet, intra menſem tertium peperit: fuitque ſuſpicio, ex vitrico per adulterii conſuetudinem procreatum. Statim certe vulgatus eſt verſus,*

Τοῖς εὐτυχοῦσι καὶ τρίμηνα παιδία.

At vel triceſimo die pater fieri ex uxore, Caligula glorioſum duxit. Eaque gratia Milοniam Cæſoniam, adulterio ſibi ante cognitam, & jam tum partui propinquam, duxiſſe eum Dio narrat *b*. Qua de re ita Suetonius *c*: *Cæſoniam neque facie inſigni, neque ætate integra, matremque jam ex alio viro trium filiarum, ſed luxuria ac laſcivia perdita, & ardentius & conſtantius amavit: ut ſæpe chlamyde peltaque & galea armatam, & juxta adequitantem, militibus oſtenderit: amicis vero etiam nudam. Quam enixam uxorio nomine dignatus eſt: uno atque eodem die profeſſus, & maritum ſe ejus, & patrem infantis ex ea natæ.* Auguſtum porro ex Livia liberorum nihil quicquam ſuſtuliſſe, in-

L 4 fantem.

a in Claud. cap. 1. *b* lib. 59. *c* in Calig. cap. 25.

fantemque unicum, qui conceptus fuerat, abortivum & immaturum editum, Suetonius testis est *a*. Ex quo interpretandum est, quod ait Plinius *b*: *Est quædam privatim dissociatio corporum, & inter se sterilis; at, ubi cum aliis junxere, gignunt: sicut Augustus & Livia.* Nam Augustus ex priore uxore Scribonia liberos suscepit: vicissim & Livia ex priore viro Druso. Juncti tamen inter se nihil liberorum procrearunt.

Jam, non nisi incestas ac nefarias nuptias cum virginibus Vestalibus contrahi potuisse, certissimum est. Heliogabalum tamen, humani generis portentum, Aquiliam Severam, Vestalem, duxisse, narrat Xiphilinus *in Heliogabalo*: Εἶτα, inquiens, τὴν Παύλαν, ὡς καὶ κηλῖδά τινα περὶ τὸ σῶμα ἔχουσαν, ἀποπέμψας, Ἀκυλίᾳ Σεβήρᾳ συνῴκησεν, ἐκφανέστατα παρανομήσας. ἱερωμένην γὰρ αὐτὴν τῇ Ἑστίᾳ ἀσεβέστατα ᾔσχυνε. Quod ita perstrinxit Lampridius in ejus vita: *In virginem Vestalem incestum admisit.* Atque hæc habui, quæ de legitimis incestisque Quiritium conjugiis dicerem. quæ, ut sunt, utinam brevia videantur!

a in Augusto. cap. 63. *b* lib. 7. cap. 13.

F I N I S.

ANTONII
HOTMANI, J.C.,
DE
VETERI RITU NUPTIARUM
OBSERVATIO.

ANTONII HOTMANI, J.C., DE VETERI RITU NUPTIARUM OBSERVATIO.

CAPUT I.

De sperata, pacta, & sponsa.

IN Matrimoniis contrahendis jurisconsultos duo præcipue, ad ritus pertinentia, vocabula usurpasse constat: Sponsalia & Nuptias. Sponsaliorum nomine non tantum stipulationum sponsionumque contractum intelligi, significat Florent. *in l.* 1. *D. de sponsal.* Nam & sponsalia futurarum nuptiarum mentionem fuisse scribit: ut nimirum ad sponsaliorum ritus pertinerent etiam præcedentes apparatus, quibus conditiones expediuntur, ut est *in l. ult. ejusd. tit.* At hoc proprie non sponsalia, sed spes nuptiarum dicitur. Cujus rei meminit Ulp. *in l. 6. eod. t. Non suffecturum*,

inquit, *putarem ad dissolvendam sponsaliorum spem hunc nuncium.* Sic *in l. si uxor, D. ad l. Iul. de adulter. l. 11. C. de repud.* Philo Judæus adpellat τὰ προτέλεια τῶν γάμων· Ἐλπίδα καὶ τοῦ θύσειν τοὺς γάμους παρασχοῦσα. *lib.* Περὶ τῆς εἰς τὰ προπ. συνόδου. D. Dionysius Areop. hoc vocabulo usus est *epist.* 7. ubi Maximus Scholiastes sic adnotavit: Προτελείας μὲν ἐκάλουν Ἀθηναῖοι τὰς τῶν γάμων μετὰ τῶν θυσιῶν ἀρχάς. τῶν γὰρ γάμων τέλος ἐκάλουν, ὡς τελειοῦν τὰ πρὸς τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων. Μυστήριον γοῦν εἶχον τὸν γάμον. ἔλεγον δὲ προτελίζεσθαι καὶ τὸ προμυεῖσθαι, καὶ ὡσανεὶ προκαθαίρεσθαι εἰς ἑτοιμασίαν μυστηρίων. Itaque *sperata nuptia* dicebantur. *l. mulier, C. de sponsal. & l. si legibus, C. de episc. aud.* & *puella sperata* dicebatur. quod hoc versu significasse Plautum, retulit Varr. lib. 5. de ling. Lat. *Sequor hercle quidem: nam libenter te, mea sperata, consequor.* Et Afranius, in Fratriis: *Speratam non odi tuam.* Is etiam dicebatur *speratus*, ut eodem loco Afranius indicat: *Curre, & nuncia venire, & mecum speratam adducere videat puellam.*

Hi versus apud Nonium exstant. Inter hos autem disceptabatur, cujus quis esset juris, conditionis, gentis: & potissimum de bonis erat quæstio. Quum vero conventa esset conditio, ut est apud Festum, id est, inter se convenissent, pacta quædam nuda inter-

intervenire solebant, puellaque non jam sperata, sed *pacta* dicebatur. *l. 2. C. de sponsal. l. si cum ante, C. de donat. ant. nupt.* Virgil.

—— Et gremiis abducere pactas.

Inde etiam Lavinia *pacta* Turno dicebatur à Livio lib. 1. *pactaque nuptia.* Tacit. lib. 12. *pactum inter Claudium & Agrippinam matrimonium.* Symmach. epist. 40. lib. 9: *Nolo existimes, culpabiliter ad me delatum, quod pactas filiæ tuæ nuptias suspendas.* Tum demum sponsalia fiebant, incipiebatque *sponsa* nuncupari. *l. 3. D. de sponsal.* Quod Nonius his verbis adfirmat: *Inter speratam, dictam, & pactam, hoc interest; quod virgo, priusquam petitur, sperata dicitur: dehinc promissa, vel pacta, vel sponsa dici potest.* Quapropter alludit hoc modo Arnobius lib. 4. contra gentes: *Habent speratas, habent pactas, habent interpositis stipulationibus sponsas.*

Caput II.

De proxenetis, auspicibus, & pronubis.

Ad hanc rem personas interponi solitum fuisse, apparet ex Ulpiano, *in l. ult. D. de spons.* Qui *proxenetæ* dicebantur, id est, conciliatores, interpretes, & internuncii: non tamen quod sponsores aut fide-

 jussores

jussores essent. Ait enim Jurisconsultus: *Si proxeneta intervenerit faciendi nominis causa, ut multi solent, videamus an possit quasi mandator teneri. Et non puto teneri, quia hic magis monstrat nomen quam mandat.* l. 2. D. de proxen. Hos etiam *auspices* dictos fuisse puto. Quum enim auspices adeundi mos desiisset qui auspicia peterent, hi proxenetæ veteris consuetudinis vestigia ipso nomine usurparunt. quemadmodum licet colligere ex Valer. *lib. 2. cap. 1.* Hinc etiam scribit Cic. lib. 2. de divin. *Nihil fere quondam majoris rei, nisi auspicato, nec privatim quidem, gerebatur. quod etiam nunc auspices nuptiarum declarant, qui re omissa nomen tantum tenent.* Notum est istud Ciceronis pro Cluent. *Nubit genero socrus, nullis auspicibus, nullis auctoribus.* Qui igitur ad hanc rem adhibebantur proxenetæ, Latine *pronubi*, & καταρχηστικῶς *auspices* dicebantur, incipientes & felici omine inchoantes. Qua de causa in veteri Glossario, nuper in publicum edito, auspices; *pronubi*, παράνυμφοι, adpellantur. & hi, quod conventum erat, ut rite fieret, tabulisque mandaretur, curabant. Juvenal.

— *Veniet cum signatoribus auspex.*

Lucan. de nuptiis Catonis & Martiæ:

Junguntur taciti, contentique auspice Bruto.

Tum unus horum, quod erat conventum, profere-

proferebat, ceteris audientibus, &c, ut ita fieret, postulantibus. Cujus consuetudinis hoc Martianus Capella *lib. 2. in fin.* reliquit vestigium: *Tunc exurgens*, inquit, *virginis mater poscit de Iove, superisque cunctis, uti sub adspectu omnium, quidquid sponsalium nomine praeparaverat Majugena, traderetur, ac demum dos à virgine non deesset: tuncque tabulas ac Papiam Popaam legem sinerent recitari.* Ideo Tacitus de Messalina scribit, *atque illam audiisse auspicum verba.* Quod confirmat Servius, *lib. 4. Æneid.* Si quæ vero feminæ ad nuptias conciliandas adhibebantur, non *auspices* quidem, cum hoc sit muneris virilis, sed *pronuba* tantum dicebantur. Ovidius, epist. 6:

Non ego sum furtim tibi cognita: pronuba Iunò
Adfuit. —

Hæcque pronuba univira esse debebat, ut ait Tertullianus *in exhortatione ad castitatem.* Catullus:

Vos unis senibus bona cognita.

Caput III.

De matrimoniis contrahendis liberorum causa.

Auspicum etiam curæ erat, nubentes profiteri, se liberorum procreandorum causa convenire. Quem morem notat Tacitus,

citus, his verbis: *Cum uxore principis prædicta die, adhibitis, qui obsignarent, se velut suscipiendorum liberorum causa convenire.* Idque confirmat Ulpianus, *tit.* 4. *regul.* dicens, Latinum libertum jus consequi liberis, cum lege Junia uxorem ducebat testatione interposita, quod liberorum quærendorum causa uxorem duxerit. Nam, matrimonia contraxisse Romanos quærendorum liberorum causa, vulgare est. *l. si vicinis, C. de nupt.* adeo ut id esset in ore muliercularum: ut ait Ennius hoc versu, quem prodidit Festus in verbo *Quæso*:

Ducit me uxorem sibi liberûm quærendûm (gratia.

Huc etiam pertinet, quod ex Varrone retulit Macrob. lib. 1. sat. cap. 16. *Mundus cum patet, deorum tristium atque inferûm quasi janua patet: propterea, uxorem liberorum quærendorum causa ducere, religiosum est.* Et Plautus in Capt.

Liberorum quærendorum causa ei, credo, uxor (data est.

Atque id notat D. Augustinus, *lib.* 3. *contra Iulianum*, & *serm.* 324. & *lib.* 1. *de Nuptiis, ad Valerium Comitem.* Legimusque, Augustum ideo testamentum improbasse cujusdam, cujus non procreandorum liberorum causa conjugium intercesserat: Valer. Max. lib. 7. cap. 7. *Est enim*, inquit Quintilianus, declam. 2., *uxor, quam jungit, quam diducit utilitas: cujus hæc reverentia*

est,

est, quod videtur inventa causa liberorum. Ὁ οὖν κωμικὸς Μένανδρος, inquit Clem. Alex. *lib. 2. Strom.* Παίδων, φασὶ, ἀρότῳ τῶν γνησίων δίδωμί σοί γε τὴν ἐμαυτοῦ θυγατέρα. His intelligitur, quod ait Callistratus, *l. liberorum, D. de verbor. significat.* parentes pios liberorum quærendorum causa uxores ducere.

Caput IV.

De dote.

Apud auspices etiam de dote conventiones fiebant, ut maritus aliquid haberet ab uxore ad sustinenda onera matrimonii. *l. 7. D. de jur. dot.* quamvis (ut apud Martianum Capellam *lib.* 9. prisci juris adsertor Arcanus respondit) regulariter, etiam matrimonio copulato, dotem dicere femina nullis legibus prohibeatur. l. cum multæ, C. de donat. ante nupt. *Eaque dos,* ait Ulp. tit. 7. regular., *aut dabatur, aut dicebatur, aut promittebatur.* Dabatur, cum præsens erat dos. non quod ea statim traderetur viro, quamvis & hoc fieri potuisse constet, *l. 1. D. pro dote*; sed pridie nuptiarum, aut circiter, apud auspices deponebatur, ut in crastinum nuptiarum viro solveretur: quod in Messalinæ cum filio nuptiis Suetonius, Tacitus & Juvenalis factum fuisse commemorant. at, si

dos præsens non fuisset, ea, ut eodem loco scribit Ulpianus, aut dicebatur, aut promittebatur.

CAPUT V.

Quid sit, dicere *aut* promittere dotem.

DICERE, est ultro aliquid polliceri. Plautus, in Pseudolo: *Quin tibi hanc operam dico*, id est, ultro polliceor. *Dictum* enim accipimus, quod verbo tenus pronunciatum est. *l. sciendum*, 19. *D. de ædil. edict.* Inde dicimus, *dicere dotem* eum, qui nulla stipulatione pollicetur. Cicero, pro Flacco: *Doti omnem suam pecuniam dixerat.* Et Afranius, in Fratriis, ut refert Nonius: *Dat rustico nescio cui, vicino suo pauperi, cui dicat dotis paululum.* Jus autem erat ut mulier, ejusque debitor aut parens, dicerent dotem, eodemque modo obligaretur acsi conceptis verbis promisisset. *Hæ tres personæ*, inquit Caius lib. 2. Instit. tit. 9, *nulla interrogatione præcedente possunt dictione dotis legitime obligari.* Promittere vero dotem omnes possunt; & ex stipulatu ab eis peti potest. *l. promittendo*, 41. *D. de jur. dot.* Licet enim promissio & pollicitatio eandem plerumque vim habeant, tamen pollicitatio majoris est adseverationis, inquit Donatus in Andriam Terentii.

Polliceri

Polliceri enim significat ultro promittere, deducto vocabulo à verbo *liceor*, quo utuntur qui in auctione facienda ultro pretium suum deferunt. *l. 3. D. de pollic.* At *promittere* sæpius ad stipulationem. quod notat Donat. in Heautont. Terent. *Pollicemur*, inquit, *magis sponte, promittimus rogati.* Ideo scribit Ulpianus, *Promissum potest referri, & ad nudam promissionem sive pollicitationem, vel ad sponsionem: secundum quod incipiet is, qui de hujusmodi causa stipulari spopondit, ex stipulatu posse conveniri.* l. sciendum, 15. D. de ædil. edict.

Caput VI.

De donatione propter nuptias.

Huic vero doti solebat antiquitus pignus vel hypotheca subjungi. *l. 1. D. qui pot. in pign. hab.* Hoc Græci ἀποτίμημα vocabant. ut est apud Hesychium & Pollucem: Αἱ πρὸς τὰς φερνὰς ὑποθῆκαι. Nam, ut Harpocration scribit, εἰώθεσαν καὶ οἱ τότε, εἰ γυναικὶ γαμουμένῃ προῖκα διδοῖεν οἱ προσήκοντες, αἰτεῖν παρὰ τοῦ ἀνδρὸς ὥσπερ ἐνέχυρόν τι τῆς προικὸς, οἷον οἰκίαν ἢ χωρίον. Et, quia successu temporis pacta sæpe interveniebant, ut mulier ex illo pignore aliquid lucraretur; factum est, ut illud pignus nomen donationis adsumeret, diceretur que *donatio propter nuptias*, quæ à viro dabatur ad prospiciendum

dum uxori de dote consequenda, si forte matrimonium dirimeretur. *l. ex morte*, 9. *C. de pact. conv.* indeque *ἀντιφέρνη* dicta est: à Latinis autem prius *antenuptialis donatio*, (quod ante efficiebatur, & nunquam post nuptias.) sed postea, quia constitutum est, ut etiam post nuptias fierent tales donationes, voluit Justinianus, eas, *donationes propter nuptias*, adpellari. *l. cum multa*, *C. de donat. ante nupt.* Ut facile appareat, hanc donationem propter nuptias, præter illam hypothecam, quæ jam Justiniani constitutione in omnibus mariti bonis tacite inest, nihil aliud esse, quam cautionem diuturni conjugii, vel donationem sub conditione, si vel dos à marito consumta sit, vel sine caussa matrimonium diremtum fuerit. Ejus enim hic est tantum usus, ut dos mulieris sit tutior: & ut, quemadmodum mulier, sine causa divertens, dote; sic etiam maritus rebus donatis multetur: aut ut pactis conventis morte viri mulier aliquid lucretur; aliter nimirum nec proprietas, nec ususfructus ad uxorem pertinet. Itaque (ut ex Synopsi Βασιλικῶν didicimus) erat quasi dotis compensatio, ἀντισήκωσις. quam Scholiastes tacite semper contrahi asserit: Φησὶ γὰρ ὁ κανών· Τῇ προικὶ σιωπηρῶς ἡ πρὸ γάμου δωρεὰ ἕπεται. Cæs. lib. 6. de bell. Gall. *Viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine*

mine acceperunt, tantas ex suis bonis æstimatione facta cum dotibus communicant. hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructusque servantur: uter eorum vita superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum pervenit.

Caput VII.

De Hypobolo.

Donationem vero propter nuptias ὑπόβολον à Græcis adpellatam fuisse ut existimem, moveor auctoritate Harmenopuli, qui, *lib.* 4. *cap.* 4, ita scriptum reliquit: Ἐπὶ τὴν περὶ γάμου δωρεὰν ἤτοι τὸ ὑπόβολον. nimirum videlicet, quia doti subjungitur ac supponitur. Nec me movet, quod ait, *ejusdem libri capite* 10, aliquid esse minus ipsa dote. Nam solum Justiniani tempore observatum est, ut æquales essent donationes propter nuptias & dotes. Quod nec Accursium latuit *in Auth. æqualitas*, *C. de pact. conv.* Exstatque hac de re expressa constitutio Leonis imperatoris qui dictus est Philosophus, *Novell.* 20. qua sancivit, ut major donatione propter nuptias dos esset. Sicque interpretatus est Theodorus Balsamo, Græci juris non ignarus, *titul.* 13. *Nomoc. Photii*, *cap.* 6. & ad illa verba *Novellæ Iustiniani* 117: Καὶ ὑπὲρ τοιαύτης ὕβρεως τρίτον

τρίτον μέρος τῆς διατιμήσεως ἣν ἡ προγαμιαῖα ποιεῖ δωρεά. Scholiastes, *in Synop. Basil. lib.* 39. *tit.* 2., addit: Σημείωσαι, ὅτι λαμβάνει ἡ γυνὴ καὶ τὸ τρίτον τοῦ ὑποβόλου ἀπὸ ὕβρεως ἰδίας. id est, ut interpretatur Julianus Patricius, *Mulier tertiam partem æstimationis, quam propter nuptias donatio facit, ex alia mariti substantia capere potest.* Et paulo ante sic scribit: Οὐκ ἀπαιτεῖται ἡ πρὸ γάμου δωρεὰ τὸ γυναικὸς ὑπόβολον, καὶ, οἶμαι, αἰνίσσεται. Sane enim, id quod modo dicebam à Græcis ἀντίφερνα vocari, id videmus etiam ὑπόβολον nuncupari. Unde apud Pollucem ὑπόχρεων χωρίον & ὑπόβολον pro eodem ponuntur, *libro tertio*, *capite* 10. Eustath. Ὀδ. α. citat Pherecratis versum: Οὐχ ὁρᾷς τὴν οἰκίαν τὴν Πολυκλέους κειμένην ὑπόβολον; Multa tamen de jure hypoboli fuisse à Græcis Impp. immutata, in confesso est. veluti, ut ex bonis mariti, quæ hypoboli nomine doti subjecta sunt, tantum retineatur, quantum pacto conventum fuerit: aut, si nulla de eo pactio facta sit, triens retineatur: imo, sæpissime συνεκδοχικῶς trientem illum adpellari hypobolum, satis constat ex Harmenopulo, ceterisque similibus probatis auctoribus: quod etiam testatur Balsamo. deinde hypoboli nomine nihil retentum fuisse, si nihil conventum esset. Videturque fuisse portio dotis, quæ additamenti

causa

causa data dicebatur. *in l. inter socerum*, 26. §. *cum inter*, 2. *D. de pact. dot. l. etiamsi non dotem*, *C. de jur. dot.* sicque hodie in Gallia Lugdunensi vulgo loquuntur. Hoc à Longobardis, & Neapolitanis, *doarium*, *dotarium*, & *dotalitium* nuncupatur. *lib.* 2 .*de feud. tit.* 8 .§. *ult. lib.* 3 . *Const. Neapol. tit.* 13 . 16 . & 17. *cap. plerumque*, *de donat. inter vir.* & *uxor.* Hæc sunt quæ de dote ejusque cautione dicenda videbantur.

CAPUT VIII.

De bonis paraphernis & receptitiis: tum de theoretro.

CETERA bona mulieris dicebantur παράφερνα. *l. si ego*, 9. §. 3. *D. de jur. dot.* Latine *receptitia*, id est, extra dotem. *l. maritus*, *D. ad leg. Falcid.* Græci posteriores adpellarunt ἐξώπροικα, quod extra dotem essent usibus puellæ tradita, *l. donationes*, 31. §. *species*, *D. de donat.* ad sustentationem mulieris instrumento dotali recepta, quasique peculium. *l. ult. C. de pact. convent. l.* 3. *C. ne uxor pro mar. d. l. si ego.* In his bonis, invita muliere, nullum jus erat marito se immiscendi, quia quæ præter jus dotis excipiebantur, ea *receptitia* adpellabant. Unde *servus receptitius* apud Nonium Marcellum, & Agellium, *libro* 17. *cap.* 6. & *receptitia dos*

apud

apud Ulpianum, *tit. de dote*, quam sibi soluto matrimonio extraneus contra communis juris regulam reddi stipulatur. *l. mortis causa*, 31. §. 2. *vers. sed & dos, D. de mort. causa donat.* Erant & alia quædam munera quæ novæ nuptæ à parentibus & amicis offerebantur die sponsaliorum, aut postea, ut est *in l. die sponsaliorum*, 25. *D. depositi. l. si, cum ante nuptias munera darentur, C. de donat. ante nupt.* tum etiam crastino die nuptiarum, cum primum deposito flammeo visendam se præbebat, ut ait Harmenopul. quæ ideo θεώρητρα vocat Harpocration. Suid. vero ἀνακαλυπτήρια & ἐπαύλια. Jul. Pollux, ὀπτήρια καὶ προσφθεγκτήρια veteres adpellasse, ait: Dicuntur in jure Munera nuptialia. *l. tutor secundum*, 13. §. *ult. D. de administ. tut. l. 1. §. præterea, D. de tutel. & rat. distr.* Sed hæc munera non sunt solennia, ut ibidem dicitur. nam ea tantum solennia sunt quæ ad ritus pertinent.

CAPUT IX.

De sponsalibus.

SPONSALIA autem fiebant aut inter præsentes, aut inter absentes. Nam, ut ait Ulpianus, *l. fin. D. de sponsal.*, parvi refert an per se, an coram, an per internuncium, vel per epistolam, an per alium, hoc factum sit.

Hic

Hic autem erat ſponſaliorum ritus: Adoleſcens (aut ejus nomine pater) filiam pactam ſtipulabatur à patre, vel ab eo in cujus erat tutela: vel, ſi illa ſui juris fuiſſet, à quocunque alio. Ejuſque ſtipulationis hæc erat formula, quam tradit Plautus in Aulularia:

M. *Quid nunc? etiam mihi deſpondes filiam?*
E. *Illis legibus,*
Cum illa dote quam tibi dixi. M. *Sponden ergo?* E. *Spondeo.*

Indeque *ſponſa* dicebatur, non quod ſponderet, ſed quod, ut ait Servius, *lib.* 10. *Æneidos*, ſponderetur, à patre videlicet, vel à quocunque alio: veluti tutore. &, ſi tutor furioſus eſſet, aut abſens, alter dabatur in ejus locum tutor, non curator, ad nuptias contrahendas, dotemque dicendam. Ulp. *tit. regul.* 11. Lege enim cautum fuerat, ne quis uxorem duceret, priuſquam aliquis eam ſibi deſpondiſſet. Quod ex Dione licet probare, qui *lib.* 58. ita ſcribit: Ἔγημε Λολλίαν Παυλῖναν, αὐτὸν τὸν ἄνδρα αὐτῆς Μέμμιον Ῥήγουλον ἐγγυῆσαί οἱ τὴν γυναῖκα ἀναγκάσας, μὴ καὶ ἀνέγγυον αὐτὴν παρὰ τοὺς νόμους λάβῃ. Ex eodemque auctore refert Xiphilinus, Neronem Sporum, quem exſecari juſſerat, veluti uxorem duxiſſe, ἐκδόντος αὐτὸν τοῦ γε Τιγελλίνου, ὥσπερ ὁ νόμος ἐκέλευε. Unde Agellius, *lib.* 4. *c.* 4. ex Servii Sulpicii verbis, ait,

observatum fuisse, ut, qui uxorem ducturus erat, ab eo, unde ducenda erat, stipularetur, eam in matrimonium ductum iri: qui daturus erat, item spondebat. isque contractus stipulationum sponsionumque, dicebatur *sponsalia*: & quæ promissa erat, *sponsa* adpellabatur: qui stipulabatur ducendam, *sponsus*. Hactenus ille. Quibus consentiunt jurisconsulti, *in l.* 1. 2. *&* 3. *D. de sponsal.* Indeque apparet, non satis verum esse quod Donatus & Servius asserunt, sponsam non spondere, sed à patre desponderi. Quorum sententiæ conscriptæ sunt *in Andria Terent. act.* 1. *scen.* 1. *Heaut. act.* 4. *sc.* 5. *Ad. act.* 4. *sc.* 7. *In Virg. lib.* 10. *Æneid.* ubi Servius addit, ante usum tabularum cautiones sibi invicem emisisse, in quibus spondebant, se consentire in jura matrimonii; & fidejussores dedisse. Tabularum vero, quas Servius ait intervenisse, mentio fit in Apuleii Metamorph. lib. 4. *Tabulis*, inquit, *maritus nuncupatus ad nuptias*. Et in Apolog. 2. *Habes, Æmiliane, causam totam cur tabulæ nuptiales inter me & Pudentillam non in oppido sint, sed in villa urbana consignatæ.* nam eæ consignabantur. Suetonius: *Illud omnem fidem excedit, quod nuptiis, quas Messalina cum adultero filio fecerat, tabellas dotis & ipse consignaverat.* Tamen nihil oberat, quominus justum matrimo-

trimo-

trimonium esset, si signatæ tabulæ non essent. *l.* 4. *D. de fid. instrum.* Quod & auctoritate Quintiliani, *lib.* 5. *cap.* 11., & jurisconsultorum, patet. *l. donationes*, *D. de donat. l.* 1. *l.* 7. *D. de sponsal.*

CAPUT X.

De arrhis & sponsalitiis largitatibus.

HIs ita peractis, solebant arrhæ quædam intervenire, quæ à sponso sponsæ dabantur, in testimonium, & quasi pignus, de futuris inter eos nuptiis, factæ sponsionis: eæque aut sponsæ dabantur, aut apud proxenetas deponebantur: quo fiebat, ut hoc modo *proxenetica*, illo vero *sponsalitia* nuncuparentur. *C. de sponsal. & arrhis sponsal. & proxenet.* Fiebant etiam donationes quædam à sponso; vel etiam, sed raro, à sponsa sponso: quæ ideo *largitates* adpellabantur, quia gratuito conferebantur. *l. cum veterum, & seq. C. de donat. ante nupt. l.* 1. *C. si advers. donat.* Arrhæ autem nomine sæpius non nummi, sed pronubus anulus dabatur. Juven. satyr. 6:

— Et digito pignus fortasse dedisti.

Eum vero anulum ferreum fuisse, refert Plin. lib. 33. capite 1. *Qui legationem acceperant*, inquit, *aureo anulo tantum utebantur*; *intra domos, ferreis: quo argumento etiam*

nunc sponsa anulus ferreus mittitur, isque sine gemma. Aureos tamen anulos etiam dedisse, feminasque domi gestasse, satis constat ex Tertulliani apologet. sic enim scriptum est: *Circa feminas illa majorum instituta ceciderunt, quæ modestiæ, quæ societati patrocinabantur: quum aurum nulla membra norant, præter unicum digitum, quem sponsus oppignerasset pronubo anulo.* Clem. Alex. *lib. 3. pædag. cap. 11:* Δίδωσιν οὖν αὐταῖς δακτύλιον ἐκ χρυσίου, οὐδὲ τοῦτον εἰς κόσμον, ἀλλ' εἰς τὸ ἀποσημαίνεσθαι τὰ οἴκοι φυλακῆς ἄξια, διὰ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς οἰκουρίας. Aitque Isidorus, *lib. 20. etym.*, mulieres binos aureos anulos in digitis habuisse, ac præsertim in quarto digito, quod in eo vena quædam sanguinis ad cor usque proveniat, ut idem auctor scribit, *lib. 2. de div. offic., ex Agellii lib. 10. cap. 10. & Macrobii lib. 7. c. 13.* Solere & alia multa arrhæ nomine dari, indicat hic locus Capitolini de Maximino juniore: *Desponsa illi erat Iunia Fadilla, proneptis Antonini, quam postea accepit Toxotius, ejusdem familiæ senator. manserunt autem apud eam arrhæ regiæ; quæ tales fuerunt: monolium de albis novem, reticulum de prasinis decem, dextrocherium cum castula de hyacinthis quatuor, præter vestes auratas & omnes regias, ceteraque insignia sponsaliorum.* Sed &, claves domus uxori tradi, solenne fuisse,

Festus

Festus ait: ad significandam partus facilitatem. licet verisimilius sit, has communionem denotasse. scribit enim Tertul. *lib. de exhort. ad castit.* ad claves custodiendas uxores plerosque domum duxisse. &, has in divortiis adimi, Ciceronis Philip. 2., & B. Ambrosii epist. 65. ad Syagrium, auctoritates vulgares sunt. Solinus, cap. 16. de Thracum moribus: *Nupturas, quæ præ aliis specie valent, subarrhari volunt.* alii, *subhastari.* Ubi M. Ant. scribit, *subarrhandi* verbum apud antiquos auctores se non legisse. Julianus Pontifex: *Si quis desponsaverit uxorem, vel subarrhaverit.* Innoc. 3. in cap. 16. de despons. impub. *Subarrhavit eandem.* & cap. 14. & 34. leg. Burgund. Xenophon, *lib.* 3. *ἀναβ.*, ait, Thraces solitos uxores futuras emere.

CAPUT XI.

De osculo.

Accedebat & plerumque osculum. Quod religionis erat. l. si à sponso, 16. C. de donat. ant. nupt. *Osculum*, inquit Servius, Æneide, *religionis erat*; *suavium, voluptatis.* Et Donatus *in Eunuchum Ter.* sic scribit: *Oscula, officiorum sunt*; *basia, pudicorum adfectuum*; *suavia, libidinum vel amorum.* Neque vero tam frequens erat apud antiquos, quam est apud nos, osculum.

 Nam,

Nam, ut apud Persas testantur Xenophon *lib.1.pæd.* & Herodot. *lib.* 1.; sic apud Romanos nulli jus erat præter cognatos cognatasque osculari, ut est in problemate Plutarchi. Cujus rei erga feminas rationem reddit Plinius, ex Catone, *lib.* 14. *cap.* 13.; ut scirent, an temetum bibissent. Aliam recitat Plutarchus, *in Romulo.* Eucher. Lugd. episc. lib. 3. in Genes. cap. 29: *Osculatus est Iacob Rachel. consuetudinis fuit in illa simplicitate antiquorum, ut propinqui propinquas suas oscularentur. Et hoc hodie fit in multis locis.* Adeoque rara erat ea communicatio, ut & Cato censor Manlium senatu ejecerit, quod coram filia sua impense uxorem suam osculatus esset, ut refert Plutarchus in ejus vita. Scribit etiam Valerius, *lib.* 6. *cap.* 1., P. Mævium in libertum (quamvis gratum admodum sibi) animadvertisse, quia eum nubilis jam ætatis filiæ suæ osculum dedisse cognoverat; præsertim cum non libidine, sed errore lapsus videri posset. Ceterum, amaritudine pœnæ, teneris adhuc puellæ sensibus, castitatis disciplinam ingenerari, magni æstimavit; eique tam tristi exemplo præcepit, ut non solum virginitatem illibatam, sed etiam oscula ad virum perferret. Qua de causa non sine ratione quæsitum est à nostris doctoribus, utrum ea, quæ osculum præbuit,

buit, dotem amittat. Bald. *in cap. tua, de procurat.*

Ἔστι καὶ ἐν κενοῖσι φιλήμασιν ἀδεῖα τέρψις,

ut ait Theocritus *ἰδ. κη.* Unde illud Plauti in Curculione:

Qui è nuce nucleum esse vult, frangit nucem:
Qui vult cubare, pangit saltem suavium.

Ovid. lib. 1. amor.

Oscula qui sumsit, si non & cetera sumsit,
Hoc quoque, quod sumsit, perdere dignus erat.

Erant tamen quædam venustatis blanditiæ, quæ quidem fiebant osculo, sed non eo modo. Nam alii dextram ad osculum referebant, totumque corpus circumagebant, ut scribit Plinius *lib. 28. cap. 2.* vel caput submittebant: quod in adorando frequentissimum fuisse probat Petrus Pithœus, vir singularis doctrinæ ac præstantissimi ingenii. Labiorum etenim ad solis ortum projectionem cum manus deosculatione fieri hic, locus Luciani περὶ ὀρχήσεως confirmat: *Καὶ ἀνδρὶ, ἐπειδὰν ἕωθεν ἀναστάντες προσεύχωνται τὸν ἥλιον, οὐχ ὥσπερ ἡμεῖς τὴν χεῖρα κύσαντες ἡγούμεθα ἐντελῆ ἡμῶν εἶναι τὴν εὐχὴν, ἀλλ᾽ ἐκεῖνοι* &c. Eodemque modo alludit Apuleius, lib. 4. *μεταμορφ. Et admoventes oribus suis dextram priorem, digito in erectum pollicem residente, ut ipsam prorsus deam Venerem, religiosis adorationibus*

venerabantur. Alii non ſuam, ſed ejus, quem ſalutabant, manum deoſculabantur. quod Priamum feciſſe, Achillem ſalutando, ait Homerus, Ἰλ. ω.

Τοὺς δ' ἔλαθ' εἰσελθὼν Πρίαμος μέγας, ἄγχι δ' ἄρα
Χερσὶν Ἀχιλλῆος λάβε γούνατα, καὶ κύσε χεῖρας
Δεινὰς ἀνδροφόνους, αἵ οἱ πολέας κτάνον υἷας.

Plutarchus, *in Catone Vticenſi*: Ὑπολυθέντων τὰ ἱμάτια, καὶ καταφιλούντων τὰς χεῖρας. Cornelius Tacitus, lib. 15: *Et dextram oſculis fatigare*. Item, lib. 17: *Exoſculari Othonis manum*. Ad illaque pertinent hæc verba Macrobii, Saturnal. 1: *Invenies dominum ſpe lucri oſcula alienorum ſervorum manibus infigentem*. Seneca, epiſt. 47: *Hos ego eoſdem deprehendam alienorum ſervorum oſculantes manum*. Et Apul. apol. 2: *Pontianus ante pedes noſtros advolutus, flens, & manus noſtras oſculabundus*. Suetonius, in Tiberio: *Chariclem medicum, quod è convivio egrediens manum ſibi oſculandi cauſa adprehendiſſet*, &c. Alii, ut eſt apud Arrianum, *de Epicteto, lib. 1. cap. 19.*, oculos deoſculabantur, alii collum ceteraſque corporis partes, quas phyſici conſecratas numinibus prædicabant, ut aurem memoriæ, frontem genio, dextram fidei, genua miſericordiæ, quemadmodum notat Serv. *lib. 3. Æneidos*. Plautus, in Pœnulo:

Sine

Sine te exorem, sine te prendam auriculis, sine dem suavium.

Mentum etiam misericordiæ gratia osculari, asserit Plinius, *lib.* 11. *cap.* 45. Et hæc solita oscula & quotidiana, ut vocat Suetonius *in Octavio*, perfunctorias salutationes adpellavit Optatus Millevitanus, *libro* 4. *contra Donatistas*. Quinetiam genua, ac interdum pedes, exosculari moris erat. quod de Caio Cæsare notat Seneca, lib. 2. de benefic. cap. 12. *Invenit*, inquit, *aliquid infra genua, quo libertatem detruderet.* Et, hoc edictis vetuisse C. Caligulam & Diocletianum, testatur Pomp. Lætus. Julius Capitolin. de Maximino juniore ita scribit: *In salutationibus superbissimus, adeo ut manum porrigeret, & genua sibi pateretur osculari, nonnunquam etiam pedes.* quod nunquam passus est senior Maximinus. qui dicebat, *Dii prohibeant, ut quisquam ingenuorum pedibus meis osculum figat.* Hæc salutationes erant quotidianæ. Labellis vero labella jungere, φιλεῖν τῷ στόματι, aut impudicum erat, aut sane religiosum. Nec omittenda sunt verba epistolæ Salviani Trapio conscriptæ: *Osculare saltem obsecratione pedes parentum tuorum quasi ancilla, manus quasi alumna, ora quasi filia.* Tunc itaque aliquid necessitatis intervenisse putabant, cum sponsi, non contenti stri-

ctissima stipulationis formula, utrimque osculo delibato ad omnem comitatem amicitiamque procliviores se reddebant: & ideo sponsas velari dixit Tertullianus, lib. de veland. virgin. *Atquin*, inquit, *apud ethnicos velata ad virum ducuntur.* Sic autem ad desponsationem velantur, quia & corpore, & spiritu, masculo mixtæ sunt per osculum & dexteras, per quæ primum resignarunt pudorem: spiritu, per commune conscientiæ pignus, quo totam condixerunt confusionem. Quintil. declamat. 279: *Nec satis est, maritum tantum osculo putari.*

CAPUT XII.

De multa repudii.

QUOD si à pactione sponsus & sponsa discederent, repudiumque fieret, (est enim hoc verbum huic rei proprium, *l. inter divortium*, 119. *l. inter stuprum*, 101. §. 1. *D. de verb. signif.*) multabatur is qui causam præbuerat: si sponsa, arrhas in duplum reddere debebat: si sponsus, non repetebat. *l. pen. C. de spons.* Antiquitus, in id quod intererat, condemnationem fieri, retulit Agell. *lib.* 4. *cap.* 4. Quod si neuter præbuisset causam dissolvendorum sponsaliorum, cessabat hujusmodi pœna. ut, si mors intervenisset, *l.* 3. *C. de sponsal.* aut aliud impedimen-

pedimentum. *l.* 5. *C. eod. tit.* nisi osculum intervenisset. Sponsalitias enim largitates in partem tunc tantum sponsus repetebat. *l. si à sponso, C. de donat. ant. nupt.* Cujus juris ratio est, singularis mulierum favor, quæ sæpissime spe futuri conjugii, solitæ suæ verecundiæ tantillum terminos egressæ, aliquid de sua pudicitia delibasse videntur.

Caput XIII.

De die nuptiarum.

Si vero promissis staretur, dies nuptiis dici solebat. Pacuvius apud Nonium, cap. de doct. indag. *Gnatam despondit, nuptiis hanc dicit diem.* Et Terent. in Andria: *Hic nuptiis dictus est dies.* Προθεσμίαν τῶν γάμων adpellat Basilius, ὁμιλ. ἐν λιμῷ καὶ αὐχμῷ. Eratque diligentissime observandum, quis is futurus esset dies. Neque enim mense Maio fiebant; quemadmodum testatur Ovid. *lib.* 6. *Fast.* & Plutarch. *in probl.* Nec mensis Februarii iis diebus quibus parentalia celebrabantur; ut idem Ovid. refert *lib.* 2. *Fast.* Ac, ex ejusdem auctoris lib. 3., Martii triduum, quo Saliorum festa celebrabantur, infaustum fuisse constat, donec nimirum essent recondita arma in templo Martis. Ex omnibus autem men-

ſibus Junium aptiſſimum fuiſſe, ex ejuſdem lib. 7. monemur. Macrobius etiam, *lib.* 1. *Saturn. cap.* 15, ait, calendas, nonas, idus, omneſque ferias, præterquam viduis, religioſas fuiſſe. Cujus rei diverſas rationes reddit Plutarch. *in probl.* Eoque pertinet illud Varronis à Macrobio ex Augurum libris relatum, lib. 1. Saturn. cap. 16: *Viros vocare feriis non oportet.* Denique cavebatur, ne ullus eſſet motus cæli, aut terræ, neve turbatiore cælo fœdus inirent. quam ad rem antiqui auſpices adhibebant.

Caput XIV.

De tribus diebus nuptiarum.

At, non unum tantum, ſed tres dies, in nuptiis peragendis rituales fuiſſe, ſciendum eſt, ut recte intelligatur Scævolæ reſponſum, *in l. pen. D. de donat. int. vir. & uxor.* dum ait: *Uxori, cum in ſeparata diata ab eo eſſet, die nuptiarum, priuſquam ad eam tranſiret,* &c. Nam primo die ſponſus viſitabat ſponſam apud ejus patrem. Et hic dies προαύλια dicebatur. Diem intelligo non naturalem, ſed civilem; ut is incipiat à media nocte. *l. more, D. de feriis.* Serv. *6. lib. Æneid.* Nocte vero ſequente apud ſocerum manebat ſponſus. Quo fit, ut dies ſecundus ἀπαύλια dictus ſit: quia eo die pernoctaverat

noctaverat sponsus apud socerum. Non tamen sponsæ conditione usus erat, sed in separata diæta fuerat. Luce itaque oriente, circiter primam aut secundam horam diei, (hæ enim horæ, inquit Festus, sponsalibus dedicatæ erant,) sponsa domo patris egrediebatur. Et hic proprie nuptiarum dies dictus est. Tertius vero dies, quia vir maritus factus erat, ἐπαύλια nuncupabatur, & *postridie nuptiarum* dicebatur. Sic Nonnus interpretari videtur cap. 2. D. Joan. *Et die tertia nuptiæ factæ sunt:*

— Ἀλλ' ὅτε πίτρας
Πορφυρέας τριζύγη θαλαμηπόλος ἔγραφεν ἠώς.

i. *tertia nuptiarum aurora.* Jul. Pollux: Προαύλια, ἡ πρὸ τῶν γάμων ἡμέρα. ἐπαύλια δὲ, ἡ μετ' αὐτὴν, intelligo, τῶν γάμων ἡμέραν. ἀπαύλια δὲ, ἐν ᾗ ὁ νυμφίος εἰς τὸ πενθεροῦ ἀπὸ τῆς νύμφης ἀπαυλίζεται. Et, quam Hesychius notat ἀνακαλυπτήριον ἡμέραν vocari, ea est ἡ δευτέρα μετὰ τοὺς γάμους, *crastinus dies nuptiarum:* quo, teste Festo, repotia fiebant. Erat enim dies ille in quo primum sponsa in ædibus sponsi pernoctaverat. Eustath. Ἰλ. ω. sic refert ex Pausania: Καθ' ἣν ἐν τῇ τοῦ νυμφίου οἰκίᾳ ἡ νύμφη πρῶτον ἐπηύλισται. Neque vero prætereundum est, tertio die, qui postridie nuptiarum sive crastinus erat, novam nuptam ad patris domum redire: ubi repotia fiebant, & dona ab amicis offerebantur, quæ ἀνακαλυπτήρια.

ελιά, ὀπτήρια, καὶ θεώρητρα, diximus adpellari. Suidas: Καλεῖται δὲ ἐπαύλια καὶ μετὰ τὴν ἐχομένην ἡμέραν τῶν γάμων, παρὰ τοῦ, τοῦ νύμφης πατρὸς δῶρα φερόμενα τῷ νυμφίῳ καὶ τῇ νύμφῃ ἐν πομπῆς σχήματι. Παῖς ἄρ' ἡγεῖται, χλανίδα λευκὴν ἔχων, καὶ λαμπάδα καιομένην. ἔπειτα μετὰ τοῦτον κανηφόρος. εἶθ' αἱ λοιπαὶ ἀκολουθοῦσιν ἐφεξῆς τῷ νυμφίῳ, φέρουσαι χρυσία, λεκανίδας, σμήγματα. &c. καὶ τὴν φερνὴν ἅμα τῷ νυμφίῳ φέρουσιν. quæ verba Pauſaniæ ſunt, ut ea protulit eadem Euſtath. Ι'λ. ω, & Apoſtolius *in parœm.*

CAPUT XV.

De nuptiis, connubio, & matrimonio.

His igitur diebus nuptiæ celebrabantur. Dicendum autem eſt, quid ſint nuptiæ. Nam plerumque matrimonii & nuptiarum vocabula confunduntur. ut *in l. heres, D. de negotiis geſt.* Itaque inquit Juſtinianus, *Nuptiæ, ſive matrimonium, eſt viri & mulieris conjunctio.* Longe tamen aliud eſt matrimonium, aliud nuptiæ, aliud connubium. *Connubium* enim, ut definit Ulpianus, tit. 6. regul., *eſt uxoris jure ducendæ facultas.* Et Servius ait, lib. 1. Æneid. *Connubium eſt jus legitimi matrimonii.* Matrimonium vero eſt individua illa conſuetudo vivendi, quæ, ut ait Columella

lib. 12.

lib. 12. *cap.* 1., ita à natura instituta est, ut non solum jucundissima, verum etiam utilissima vitæ societas iniretur. At nuptiæ proprie sunt illæ celebritates, quæ in copulandis nuptiis observantur. Clemens Alex. *lib.* 2. *strom.* Γάμος οὖν ἐστι σύνοδος ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἡ πρώτη κατὰ νόμον ἐπὶ γνησίων τέκνων σπορᾷ. Quintil. declam. 3: *Vis*, inquit, *scire quid sint nuptiæ? Aspice illam virginem, quam pater tradidit, euntem die celebri, comitante populo.* Quod vero Modestinus definit nuptias, maris & feminæ communicationem, *l.* 1. *D. de rit. nupt.* magis ad matrimonium pertinet. Sed, ut solent jurisconsulti, non proprietatem verborum secutus, animi destinationem significare voluit. Ex eo autem, quod cooperta & velata sponsa erat flammeo, *nuptiæ* dicuntur adpellatæ. *Nubere* enim apud priscos, *operire* & *tegere* significat. Unde & *nubes* dictas Varro asserit, quod cælum tegant. Sic etiam *nuptias*, quod sponsa flammeo operiatur. Ejusdem fuit sententiæ Festus: quamvis etiam putet, *nuptias* dictas esse à verbo νύμφη, contrario nimirum sensu: ait enim Cornutus in Neptuno, Τὰς γαμουμένας νύμφας καλοῦσιν ἀπὸ τοῦ νεῶ πρῶτον φαίνεσθαι κρυπτομένας τέως.

Caput XVI.

De pompa nuptiali.

Quis vero fuerit sponsæ ornatus, obiter quædam adnotabo: quia de eo fit mentio *in l.* 5. §. *interdum*, *D. commodat.* Ubi dicitur, uxori maritum commodare, quo honestius culta ad se deduceretur. Igitur sparsis capillis, senisque crinibus ornabatur. tum corona de floribus herbisque, ut ait Festus, & gemmis flammeoque, teste Plinio, *lib.* 21. *cap.* 8., tegebatur: veste lanea induebatur, ut idem Plinius testatur, *lib.* 8. *cap.* 48.; cinguloque præcingebatur, quod erat factum ex lana ovis, Herculeanoque nodo vinciebatur, quemadmodum scribit Festus; quem solvere maritus debebat: quo fiebat, ut *zonam* dicerentur virgines *solvisse*, quæ virorum coitum admiserant, ut ex Homero, Catullo, Pausania, & Suida, ceterisque, patet; tum etiam eæ, quæ primum pepererant, quod explicat Commentarius Græcus, *lib.* 1. *Argon.* Nec interesse puto in his celebritatibus, an Græcorum, an Latinorum nitar auctoritate. Hæc enim ab omnibus etiam aliis gentibus observabantur. Velatam item fuisse, satis notum est, maxime Tertulliani testimoniis, *lib. de veland. virginib.* Domoque patris egrediebatur,

diebatur, ducente eam matre ac ceteris parentibus & amicis. Et quædam vehebatur, cujus conductor πάροχος dicebatur: quædam pedibus iter peragebat, & qui eam comitabatur, χαμαίπους adpellabatur. utrosque communi nomine νυμφαγωγὺς Jul. Pollux, *lib.* 3, nominat, οἱ τὴν νύμφην ἐκ τῆς πατρὸς οἰκίας ἦγον. Eam vero frequenti adfinium & amicorum officio stipatam præcedebant tibicines: & alius qui Thalassium invocabat; cujus nominis varias recenset caussas Plutarch. *in probl.* Inter eos celebres pueri erant patrimi & matrimi, ut refert Festus, qui sponsam ducebant: tum & tertius, qui anteibat, facem præferens ex spina vel spinu alba confectam, de qua Festus & plerique auctores meminerunt. Puer enim ingenuus eam ferebat, quod Nonius ex Varrone probat. Quinque & aliis facibus, quæ omnino cereæ erant, utebantur; teste Plutarcho *in probl.*: atque, has præferre faces ominosum fuisse, ex Plauti Casina doctissimus Muretus putat; ubi Chalino conservo suo Olympio minitatur his verbis:

Primum omnium huic lucebis nova nupta facem.

Post illa, ut semper improbus nihilique sis.

Servis itaque has faces præferendas dari, suspicari quis poterit ex Ennii versu, quem

quem obiter citat Festus in verbo *Prodinunt*:

Prodinunt famuli, tum candida lumina lucent.

Præferebat & alius puer vas quoddam opertum, quod *cumeram* Festus nominat, in quo erant nubentis utensilia: tum colum onustam lana, quemadmodum refert Plutarchus *in Romulo*, ut significarent, uxoris officium esse nere: qua ratione etiam vinculum laneum debebat esse ad utrumque postem januæ, per quem sponsa colum gestans transiret, ut scriptum reliquit Donatus *in Hecyram Terentii*: atque ideo, die nuptiarum in pelle lanata sedere nuptam debere, testatur Festus. Cum vero nova nupta domum viri accederet, maritus, aut alius ejus nomine, (vir enim absens, inquit Paulus, uxorem ducere potest, *lib.* 2. *sentent. tit.* 19.) in limine domus stabat, eam ad se vocans. Catullus:

At domum dominam voca.

Quæ vero virgines comitabantur, more Græcorum canere solebant, *Hymen, ô hymenae.* Catul.

Vosque item simul integræ
Virgines, quibus advenit
Par dies, agite in modum.
Dicite, O hymenae, hymen:
Hymen, ô hymenae.

Quod

Quod etiam describit Homerus, Ι'λ. ρ. & Statius, *in epith. Stellæ*, *lib.* 1. *Sylv.* Propius vero accedens (inquit ille qui reliquias decimi libri Valerii Maximi collegit), ante januam mariti interrogata quænam esset, Caiam se dicebat: ac, ut testis est Plutarchus *in Probl.*, clamare alta voce solebat, *Cai Cæcili*: viro interim clamante, *Caia Cæcilia*: quia cum viro ita paciscitur, ut omnia communia sint, & pariter imperent: acsi dicerent, Ubi tu dominus ac familiæ princeps, ego quoque domina & hera: si tu dives, ego dives: omnis denique tuæ fortunæ particeps. *Nihil*, inquit Ulp., *tam humanum est, quam, fortuitis casibus, mulieris maritum, & uxorem viri, participem esse.* l. si cum dotem, §. si maritus, D. solut. matrim. Idque fiebat in memoriam Caiæ Cæciliæ, honestæ feminæ, quæ uni ex Tarquinii liberis collocata erat, ut testantur Plinius *lib.* 8, *cap.* 48, & Festus: cujus rei etiam meminit Cicero *in orat. pro Murena*, & Velius Longus. Ideoque *assem Caianum* dictum existimavit doctissimus Adrian. Turneb. *in Advers.* quem sic notatum Ↄ fuisse, argumento est hic Quintiliani locus lib. 1. Inst. cap. 12. *Nam & Caius C litera notatur; quæ inversa mulierem declarat: quia tam Caios esse vocitatos quam Caias, etiam ex nuptialibus sacris apparet.* Quum vero proximi essent,

essent, more Sabinorum, ridicula quædam dicteria depromi solebant à circumstantibus. Lucanus:

Non soliti lusere sales, nec more Sabino
Excepit tristis convitia festa maritus.

Ad hanc rem Fescenninos versus proprios fuisse, Festus narrat. Idque à pueris fieri, argumento est locus Varronis, quem citat Nonius: *Pueri obscœnis verbis novæ nuptæ aures redurant*. Quod quia depositis prætextis fiebat, ideo *prætextatus sermo* dicebatur, ut inquit Festus. Indeque factum est, ut prætextatus sermo pro obscœnis verbis acciperetur. Suet. in Vesp. *Erat*, inquit, *dicacitatis plurimæ, & sic scurrilis ac sordidæ, ut nec prætextatis verbis abstineret.*

CAPUT XVII.

De coma tonsa.

ORnatus autem sponsi in eo præcipue notabatur, quod tonderetur. Juvenal. Satyr. 6:

— *Iamque à tonsore magistro*
Pecteris. —

Quod etiam à ceteris adstantibus observatum fuisse suspicor, præsertim ab iis qui ad celebrationem nuptiarum adhibebantur. Ausonius:

Et juvenes quatuor, totidem innuptæque puellæ.

Omnibus

Omnibus in morem tonſa eſt coma: pectine ſummo
Flexilis obtorti per collum circulus auri.

Nam id fiebat ornatus cauſa, non quod capilli omnino amoverentur, ſed comebantur potius, ac, qui ſuperflui erant, tondebantur. *Quid*, inquit Seneca, lib. de brev. vitæ, *illos otioſos vocas, quibus apud tonſorem multa hora tranſmittuntur, dum decerpitur, ſi quid proxima nocte ſuccreverit, dum de ſingulis capillis in conſilium itur*, &c. Ac liberorum hominum erat, eſſe comatos, id eſt, comam adornare; & his ſolis cæſariem habere licebat. *caſaries* enim dicta eſt à *cadendo*, ut notat Servius, *lib.* 1. *Æneid.* id eſt, ferro ſæpius adornando. quia coma vulgo ferro colitur. Et *lib.* 10. admonet, antiquo more viros, ſicut mulieres, compoſuiſſe capillos. quod verum eſſe, ſtatuæ antiquorum docent, & perſonæ, quas tragœdiis videmus eſſe ſimiles in utroque ſexu, quantum ad ornatum pertinet. Græci βόστρυχον & πλόκαμον hujuſmodi cæſariem adpellabant. Qualem Euphorbum geſtaſſe cecinit Homerus, auro videlicet religatam, Ι'λ. ρ.

Πλόκαμοι θ' οἳ χρυσῷ τε καὶ ἀργύρῳ ἐσφήκωντο.

Et ita liber habere dicebatur cæſariem, τὴν κεφαλὴν κεκοσμημένος τῇ συνθέσει τῆς κόμης, ut ait Joſeph. *l.* 14. *antiq. c.* 17. ſervi vero non tondebantur. horum enim dicebatur Græce ἀνδραποδώ-

πολιᾶς θρὶξ, teste Suida, *servilis & abjectissimus pilus sive tonsura.* Quo fit, ut apud Aristophanem, *in avibus*, objiciatur poetæ, qui se θεράποντα dixerat, Δοῦλος ὢν, κόμην ἔχεις. Et hic procul dubio est sensus hujus loci, quem plerique adsecuti non sunt. Cum vero servi manumitterentur, hunc vilem capillum abjiciebant, & non modo tondebantur, sed etiam radebantur. Cujus moris hanc fuisse rationem scribit Nonius, quod tempestatem servitutis tunc servi effugisse viderentur, quasi naufragio liberati. Sane enim testis est Petronius Arbiter, non licuisse cuiquam mortalium in nave neque ungues neque capillos deponere, nisi cum pelago ventus irascitur. Cujus consuetudinis meminit etiam Artemidorus, *lib.* 1. *cap.* 13. Ναυαγήσαντες μὲν γὰρ, ἢ ἐκ μεγάλης σωθέντες νόσου, ξυρῶνται οἱ ἄνθρωποι. Alludit itaque Lucianus hoc modo, *in fine Hermotimi*: Δοκῶ δέ μοι οὐκ ἀλόγως ἂν καὶ ξυρήσασθαι τὴν κεφαλὴν, ὥσπερ οἱ ἐκ τῶν ναυαγίων ἀποσωθέντες ἐλεύθεροι, ἅτε καὶ σωτήρια τήμερον ἄξειν. Sidonius Apollinaris, illius antiqui ritus memor, sic scribit ad Faustum, lib. 9. ep. 9: *Philosophia, quæ violenter è numero sacrilegarum artium exemta, raso capillo superfluæ religionis ac supercilio scientiæ secularis, amputatisque pervenustarum vestium rugis, mystico amplexu, jam defæcata,*

facata, tecum conjunxit. Sed hæc alterius erunt otii. Redeo unde diverteram: modo tamen hoc addidero, his, quibus aliquid acciderat quo tristiores fierent, aut radi solitum fuisse, ut notat Plutarch. *de superst.*, & Senec. *lib.* 5. *de benef. cap.* 6: dicebaturque *tonsura lugubris*, quasi ἐν χρῷ κουρά. aut vero crinem submittere, sordidoque capillo & promisso sive demisso prodire, ut narrat Plinius *lib.* 7. *cap.* 27. Unde Seneca, in Troa. act. 1:

Solvite crinem,
Per colla fluant
Mœsta capilli.

Hoc pluribus exemplis, quæ passim leguntur, probare, facile est. Maritus itaque, & qui cum eo erant, ornatus causa tondebantur: quo pertinet illud Martialis, lib. 11:

Tondebit pueros jam nova nupta tuos.

Quod à Catone neglectum fuisse, notavit Lucanus his versibus:

Intonsas rigidam in frontem descendere comas
Passus erat, mœstamque genis increscere barbam.

Caput XVIII.

De oleo, aqua, & igne.

Cum vero in mariti domum pervenerant, postes domus inveniebant ornatos

tos laneis vittis, & oleo unctos: & ideo *uxores*, inquit Servius, *lib.* 5. *Æneid.*, dictæ sunt, quasi *unxores*. Hujus rei meminit Donat. in Terentii Hecyram: *Vxor vel ab ungendis postibus & figenda lana. id est, quod, cum puellæ nuberent, maritorum postes ungebant, ibique lanam figebant. vel quod maritos ipsæ ungebant.* Cujus rei testem adfert Ennium:

Exin Tarquinium bona femina lavit & unxit.

Quamvis Servius, *lib.* 6. *Æneid.*, hunc versum ad funus referat. Quem imitatus est Virgilius, dicens,

—*Corpusque lavant frigentis, & ungunt.*

Aquam item & ignem in limine adpositum utrimque tangebant; quasi eo federe inexplicabili & mutuo nexu forent copulati.

His nova fit conjunx. hæc duo magna putant.

inquit Ovid. *lib.* 4. *Fast.* Hæ enim duæ res, aiunt Festus, in verbo *Aqua*, & Lactantius *lib.* 2. *cap.* 18., humanam maxime vitam continent. Alterum enim quasi masculinum elementum est, alterum quasi femininum. Alterum activum, alterum patibile. Ideoque ab ipsis institutum erat, ut sacramento ignis & aquæ nuptiarum federa sancirentur, quod fetus animantium calore & humore corporentur atque animentur ad vitam;

tam; sive, ut deinde ait Festus in verbo *Facem*, ut casta puraque ad virum perveniret. Nævius apud Nonium, in verbo *Puriter*: *Sequere me; puriter volo facias*. id est, sacrifices. *igni & aqua volo hunc accipere*. Ignis enim, quemadmodum ait Plutarchus *in probl.*, purgat; aqua vero lustrat. τὸ πῦρ καθαίρει, καὶ τὸ ὕδωρ ἁγνίζει. Et refert Servius, *lib.* 4. *Æneid.*, hac aqua nubentium pedes lavari solitum fuisse. Quod & in Græcia significavit Euripides, *in Phœnissis*:

Ἐγὼ δ' οὔτε σοι πυρὸς ἀνῆψα φῶς νόμιμον,
Ἐν γάμοις ὡς πρέπει ματρὶ μακαρίᾳ,
Ἀνυμέναια δ' Ἰσμηνὸς ἐκηδεύθη λουτροφόρου
χλιδᾶς.

Hoc Harpocration explicat in verbo λουτροφόρος. Ἔθος ἦν τοῖς γαμοῦσι, λουτρὰ μεταπέμπεσθαι ἑαυταῖς κατὰ τὴν τοῦ γάμου ἡμέραν. ἔπεμπον δ' ἐπὶ ταῦτα τὸν ἐγγύτατα γένους παῖδα ἄρρενα. καὶ οὗτοι ἐλουτροφόρουν. Hisque possunt intelligi verba Scævol. in l. pen. D. de donat. inter vir. & ux. *Et priusquam*, inquit, *igni & aqua acciperetur*, id est, nuptiæ celebrarentur. Qui mos fuit loquendi, omnium rerum communicationem significare volentibus. Dionysius Halicarnasseus, *lib.* 11. de Romulo erga Sabinas sic scribit: Ἐπὶ κοινωνίᾳ πυρὸς καὶ ὕδατος ἐγγυῶν τοὺς γάμους. Sane enim sæpissime ignem pro domo, sicut & hodie moris est, accipi, notat Porphyrius,

rius, *lib.* ζητημάτων Ὁμηρικῶν, τί Ὅσσαι μὲν Τρώων πυρὸς ἐσχάραι δηλοῖ; Ὅσσαι μὲν Τρώων ἐσχάραι, δηλοῖ, Ὅσσαι ἑστίαι, τόσσοι Τρώων ἐφέστιοι καὶ πολῖται. Eurip. *in Orest.* Ἔδοξε δ' Ἄργει τῷδε, μηδὲ ἡμᾶς στέγαις, μηδὲ πυρὶ δέχεσθαι, μήτι προσφωνεῖν τινα.

CAPUT XIX.

De ingressu sponsæ in domum mariti.

Sponsa solebat in limine domus quasi obstinata stare, ut significaret, se invitam duci in eum locum, ubi virginitatem perditura esset. Catullus:

Tardat ingenuus pudor,
Quod tamen, magis audiens,
Flet, quod ire necesse sit.

Alia etiam additur ratio, quod hoc modo sponsam superstitem fore putabant. Sic enim scribit Plaut. in Casina:

Sensim superadtolle pedem, nova nupta: sospes
Iter incipe hoc, ac viro tuo semper sis superstes.

Itaque sponsi amici eam in altum ferebant, in memoriam Sabinarum, quæ raptæ sunt, ut scribit Plutarch. *in Romulo*. Cujus rei meminit Optatus, lib. 7: *Non in altum tollitur*, &c. Hocque fieri dicunt nonnulli, ne sponsæ tererent limen pedibus. Id enim prohibebant matronæ, quia illud contra majestatem Vestæ esse existimabatur. Lucanus:

Turrita-

Turritaque premens frontem matrona corona,
Translata vitat contingere limina planta.

Deinde rapi solebat fax nuptialis, qua prælucente nova nupta deducta fuerat ab utrisque amicis, ut ait Festus, ne aut uxor sub lecto viri, aut vir in sepulcro comburendam curaret. quo utroque mors propinqua alterius captari putabatur. Postea matri sponsam tradebant, aut alicui ex proxima necessitudine, à qua, Festus ait, vi maritum debere evellere, in memoriam Sabinarum: quia hic raptus summi boni causa fuerat, ut refert Plutarch. *in probl.* Unde Virg. lib. 10. Æneid.

Qui socios legere, & gremiis abducere pactas.

Illico autem, quo sponsa ingressa sic esset domum sponsi, uxor dicebatur, & vir maritus. *l. cum te, C. de donat. ant. nupt. l. genera, D. de rit. nupt.* & ex eo dicitur uxor duci. *l. cum fuerit, D. de condition. & demonstrat.* & is dicitur uxorem habere qui eam duxerit in domum. *l. aufertur, D. de his quæ ut indign. l. hac conditio, D. de condit. & demonstr.* Plaut. in Aulularia:

Post mediam ætatem qui uxorem duxit domum.

Hoc explicatius declarat Sid. Apoll. epist. quinta, lib. 1. *Iam quidem*, inquit, *virgo tradita est, & nondum tamen cuncta thalamorum pompa defremuit, quia nondum ad*

mariti domum nova nupta migravit. Aliud vero erat si vir deductus fuisset in domum mulieris. quia, ut ait Pomponius, deductione opus erat in mariti, non uxoris, domum, quasi domicilium matrimonii. *l. mulierem*, 5. *D. de rit. nupt.* Si tamen in villa fierent nuptiæ, nihil intererat. Apul. apol. 2: *Lex Iulia de maritand. ordinib.*, inquit, *nunquam scilicet ad hunc modum interdixit, Vxorem in villa ne ducito.* Quod ita intelligendum est, si ibi dicis causa maritus domicilium figat, (domicilium enim etiam in villa esse potest, *l.* 1. §. 2. *D. de lib. adgnosc.*) non ut clam & contra jus duceret. quo fit, ut Apuleius sic finxerit, *lib.* 6. *Metam.*, Venerem conquerentem impuberes nuptias, & præterea in villa sine testibus & patre non consentiente factas. quæ legitimæ non possunt videri.

CAPUT XX.

De nuptiis quæ farre contrahebantur.

JAM vero, sic ducta uxore, discrimen erat, quo jure eam maritus acciperet. Nam tribus modis Romani uxores habebant; farre, coemtione, & usu: quemadmodum, post Arnobium *libro* 4. *contra gentes*, meminit Boethius *in Topicis*. Confarreatio fiebat, cum, certis verbis, & decem testibus præ-

præſentibus, ſolenniqne ſacrificio facto; in quo panis farreus adhibebatur, mulier in manum viri conveniebat: ut aſſerit Ulp. *tit. 9. regul.* Profertur hac de re Servii auctoritas ex libro manuſcripto *lib. 1. Georg.* IIis verbis farre nuptiæ fiebant per pontificem maximum & dialem flaminem: per fruges & molam ſalſam conjungebantur; unde confarreatio adpellatur. ex quibus patrimi & matrimi naſcebantur. Et hic modus in ſponſalibus religioſiſſimus fuit. In cujus ſignum præferebatur far toſtum. quod ſacrificiis ſæpe adhibebatur. inde enim panis farreus prohibebatur ſceleratis. Indeque *nefarios* dictos fuiſſe, aſſerit Nonius. Et ait Dionyſ. Halicarnaſſ. *lib. 3*, priſcos legitima ſacraque matrimonia, Romana adpellatione, *farreacea* dixiſſe, à communione *farris*, quod Græci *ζέαν* vocant. Plinius tamen, *lib. 18. cap. 8.*, far, quod à farina deducit, aliud eſſe vult quam *ζέαν*. Ex eo autem confarreandi modo, *confarreari matrimonium,* dicebant. Apul. lib. 10. Metam.: *Talis mulieris matrimonium confarreaturus.* Inde etiam in veteri gloſſario, *confarreatus*, dicitur συμβιώσεως χάριν ζευχθείς. Et, quæ hoc modo nubebant, ſtatim è patris poteſtate in viri manum tranſibant. Quod his verbis indicat Tacitus, lib. 4: *Et quando exiret è patrio jure, qui in flaminium adſciſce-*

 retur,

netur, quaque in manum flaminis conveniret. Sed hic modus confarreationis in desuetudinem abiit. Tiberius enim Cæsar, apud Tacitum, *lib.* 4., de flamine diali in locum Servii Maluginensis defuncti legendo, ita disseruit: *Nam patricios, confarreatis parentibus genitos, tres simul numerari: ex quibus unus legeretur, vetusto more: neque adesse, ut olim, eam copiam, omissa confarreandi assuetudine, aut inter paucos retenta. Pluresque ejus causas adferebat; potissimum, penes incuriam virorum feminarumque. Accedere ipsius cerimoniæ difficultates, quæ consulto vitarentur.* Et infra: *Sed lata lex, qua flaminica dialis, sacrorum causa, in potestate viri, cetera promiscuo feminarum jure ageret.*

Caput XXI.

De coemtione.

QUod ad alios modos attinet, scribit Cic. in Topicis: *Vxoris duæ sunt formæ: una matrumfamilias; altera earum, quæ tantum usu uxores habentur. Matresfamilias,* inquit Boethius, *erant, quæ ducebantur per coemtionem: quæ vero usu, minime. Coemtio fiebat, cum sese in communicando* (vel, si mavis, *coemendo*) *invicem interrogabant: Vir, an sibi materfamilias esse*

esse vellet; ubi illa respondebat, Velle: item mulier, an vir sibi paterfam. esse vellet; ille respondebat, Velle. Itaque sic mulier viri conveniebat in manum: & vocabantur hæ nuptiæ per coemtionem. quod, ut Varro scriptum reliquit, (ejus verba Nonio referente, *cap. de doct. ind.*) nubens mulier tres ad virum asses ferebat: atque unum quidem, quem in manu tenebat, tanquam emendi causa, marito dare solebat; alium, quem in pede habebat, in foco larium familiarium ponere; tertium, in sacciperio, cum condidisset, resignare solebat: & ita dicebatur matrimonium *per æs & libram* contractum. Sed abs re non est, hic addere, coemtionem non in nuptiis tantum celebrari, sed in omnibus legis actionibus, in quibus mancipatio interveniebat: videlicet, ut, præter jus naturale, jus Quiritium accederet: ut cum Ulp. ait, quosdam præponi frumento coemendo; *l. cuicunque,* 5. §. 1. *D. de inst. act.* & Pomponius, venales novicios coemendo. *l. si negotia, D. de negot. gest.* Symmachus, epist. 80. lib. 5: *Ad equorum coemtionem cum pretiis commeabunt.* Theodosius, l. 2. C. de frum. urb. Const.: *Auri statuta quantitas ad coemtionem frumenti.* Cic. in quadam Verrina: *Non modo non vendebant, sed etiam coemebant.* Horat. Od 29. lib. 1:

Quin tu coemtos undique nobiles
Libros Panati, Socraticam & domum, &c.

Et postea, lib. 2. Od. 3:

Cedes coemtis saltibus, & domo.

CAPUT XXII.

De usu, ac legis Miscella interpretatione.

Usu uxor habebatur, cum mulier ita collocabatur viro, ut is nullum jus præter usum in eam haberet. Quemadmodum servus jure Quiritium domini non erat, sed tantum in ejus bonis, id est, in usu, si is neque mancipatus esset, neque in jure cessus, neque ipso anno possessus, ut Theoph. *tit. de libert.* post Ulp. *tit.* 2. *regul.* interpretatur. Sic etiam, si nulla mancipatio in nuptiarum celebratione intervenisset, mulier sane jure Quiritium uxor non erat, nec materfamilias, sed tantum jure naturali uxor. Et ideo Boethius ait, eas quæ usu ducebantur, non fuisse matresfamilias. Nulla etenim in re jus Quiritium inerat, nisi fictitia venditio, quæ mancipatio dicebatur, accessisset. Aliter vero usus tantum in re haberi dicebatur. Cic. lib. 7. epist. *Cujus quando proprium te esse dicis mancipio & nexu, meum autem usu.* Et Lucretius, lib. 3:

Vitaque mancipio nulli datur, omnibus usu.

Et is, qui rem jure gentium tantum habebat,

bat, non proprie dominus dici poterat, sed possessor: & res ipsa, non dominium, sed usus vel possessio nuncupabatur. Ut quando ait Festus, *Possessiones adpellantur agri late patentes, publici privatique, qui non mancipatione, sed usu, tenentur*. Quo pertinent & illa Javoleni, l. quæstio, 115. D. de verb. sign. *Quod ad nos non pertinet, aut non potest pertinere, hoc possessionem adpellamus. possessio igitur usus est.* &c. Loquitur ibi de fundis qui extra Italicum solum erant, & ideo mancipari non poterant. Sic etiam mulier in usu tantum esse dicebatur, si nulla mancipatio facta fuisset. Non quod pellex esset, aut concubina, ut quidam voluerunt, *ex l. Masurius,* 144. *D. de verb. sign.* Intererat enim, quo animo eam apud se vir haberet, uxoris, an concubinæ loco. Solo enim delectu concubina ab uxore separatur, inquit Paulus, *lib.2. sent.* Et Ulpianus ait, concubinam sola animi destinatione æstimari: *l. pen. D. de concub.* cum testatione tamen, non uxoris, sed concubinæ loco esse: *l. in concubinatu, eod. tit.* aliter enim uxor dicebatur; præsertim si esset ingenua mulier, & honestæ vitæ, pleno ac maritali honore dilecta: *l. cum tabulis, §. quoniam, de his quæ ut indign.* cum dignitate, *l. item legato, §. parvi, de legat.* 3. vicinis aut aliis scientibus eam liberorum procreandorum causa domi

habitam fuisse: *l. si vicinis*, *C. de nuptiis*, & sine mendacio, *l. Titia*, *D. de aur. & arg. leg.* non consortio sororiæ adpellationis decolorata. *l. eum qui*, *C. de Episcop. & Cler.* Nam, ut Hieronymus ad Rusticum monachum testis est, plerique sub nominibus pietatis quærunt suspecta consortia, ac ficto matrum nomine erumpunt in licentiam maritalem. Ideo Papinianus inspiciendum ait, an maritalis honor & adfectio pridem præcesserit, personis comparatis, vitæ conjunctione considerata: *l. donationes*, 31. *D. de donat.* Concubina igitur nunquam usucapiebatur, uxor sæpissime. illa pellex dicebatur, hæc uxor. in illis concubinatus, in his nuptiæ esse dicebantur. *l. in libera*, *D. de rit. nupt.* Itaque uxor, quæ usu tantum habebatur, differebat ab ea quæ materfamilias erat, quod hæc in mariti potestatem & familiam transibat, eratque illi loco filiæ; hæc vero ad usum, & liberorum tantum quærendorum causa, ducebatur. ut, quando viduæ, cui maritus viduitatem indixerat, per legem Juliam Miscellam licebat nihilominus nubere, modo sobolis tantum gratia ad secundas nuptias migrare se adfirmaret, & cautionem Mutianam præstaret, non etiam coemtionem faceret. Hoc enim modo minus videbatur defunctus lædi, cum mulier nec confarreatione nec coemtione, in alterius

rius familiam non transiens, bona, quæ tanquam sua heres ab primo marito acceperat, in secundum non transferret, nec suis liberis spem succedendi auferret. Atque hanc legis Miscellæ veram existimo interpretationem. Nam, ut prius dictum est, solenne quidem erat, in omnibus nuptiis adjicere, se liberorum quærendorum causa nuptias contrahere. Sed hoc in his nuptiis erat singulare, quando mulier usu tantum ducebatur. ut adjecta particula, *tantum*, designaret, se non nubere ut esset secundo marito loco filiæ: ne videretur domum primi mariti in partes distrahere; quod Agrippinam in Liviæ secundo matrimonio metuisse scribit Tacitus *libro* 4. Quorsum enim hoc jussisset lex Miscella, cum idem fuisset si mulieri simpliciter nubere permisisset? Et hoc modo quæ nupserat, non tam firmo vinculo haberi dicebatur. Itaque Julius Cæsar, inquit Suetonius, paratam legem habebat, ut uxores liberorum quærendorum causa, & quas, & quot ducere vellent, liceret. Et moris fuisse refert Strab. *lib*. 11. Romanos uxores suas aliis viris elocare, cum duos tresve filios ex eis suscepissent. Cujus rei vulgatissimum est Catonis minoris exemplum (quod male vulgo intelligi suspicor) à Plutarcho relatum. Non enim, ut adultera esset, sed ut uxor haberetur,

Martiam despondit Hortensio Philippus pater, præsente Catone, & sponsalia comprobante. Ideo tamen hoc improbatum est à Christianis, quod vivente marito non possit uxor alteri nubere. August. *lib. de bon. conjug.* & Salvian. *lib. 8. de jud. Dei.* De hoc genere uxorum mihi videor non absurde hunc locum interpretari. Ac de Romanorum connubio verecundius judicandum existimo, quam à plerisque audio, Strabonis, Appiani, & Plutarchi auctoritate, fieri. Athenienses hujusmodi uxoribus utebantur; cum, ut ait Laert. in Socrate, licebat eis γαμεῖν μὲν ἀστὴν μίαν, παιδοποιεῖσθαι δὲ καὶ ἐξ ἑτέρας. Hanc enim Philostr., *in Sclopiano*, ἡμίγαμον καὶ κατὰ νόμους nuncupat. De utraque, Socratis & Catonis, uxore sic meminit Tertullianus in Apologet. *Ex illa, credo, majorum & sapientissimorum disciplina Græci, & Romani Catonis; qui uxores suas amicis concedebant, quas in matrimonium duxerant liberorum causa.* Sed plerumque, eodem modo, quo servus, qui in bonis tantum erat, si per annum possessus esset, in dominio esse dicebatur; sic mulier, quæ usu tantum habebatur, materfamilias fiebat, si, usu illo per annum sine usurpatione continuato, usucapta esset. quod & in omnibus possessionibus, quæ usu tenebantur, eveniebat, in quorum adquisitione nullus nexus intervenerat.

venerat. Nam, ut cum Horatio juris nostri regulas complectar, lib. 2. epist. 2.,

Si proprium est quod quis libra mercatur & ære.
Quædam, si credis consultis, mancipat usus.

Illoque usu in manum convenire dicebatur, materque familias fiebat, nimirum usucapta. Cic. pro Flacco: *In manum*, inquit, *convenerat. Nunc audio. Sed quæro, utrum usu, an coemtione.* Valdeque mihi suspectus est locus Servii, qui nuper ex libro manuscripto prodiit, ubi nuptiæ fieri dicuntur usu, si mulier anno uno cum viro, licet sine legibus, fuisset. Nam & ante annum uxor & nuptiæ fuerant. Sed uxor fiebat usu materfamilias, si mulier anno uno cum viro fuisset tanquam usucapta. Quodsi usus ille ab uxore intra annum trinoctio interrumperetur, illa usucapi non poterat. Eratque hac de re lex 12 tab. lata, quam refert Agellius, *lib.* 3. *cap.* 2. ut mulier, quæ sui juris esset, si annum unum apud virum matrimonii causa fuisset, ni trinoctium usurpatum isset, pro usucapta haberetur.

Caput XXIII.

An uxor sit in potestate mariti.

Est autem exagitanda quæstio, an uxor sit in potestate mariti. Et non erit in-

conveniens, hic conſcribere verba Philonis *lib. 2. alog.* de Adamo, qui, uxorem accuſans, dicebat, *Mulier, quam mecum eſſe conceſſiſti*; non, *quam mihi dediſti.* Εὖ τὸ μὴ φάναι, Ἡ γυνὴ ἣν ἔδωκας ἐμοὶ, ἀλλὰ, μετ' ἐμοῦ. οὐ γὰρ ἐμοὶ, ὡς κτῆμα, τὴν αἴσθησιν ἔδωκας, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ἀφῆκας ἄνετον καὶ ἐλευθέραν. Conſtat tamen, receptæ reverentiæ eſſe, quemadmodum ait Ulpianus, ſi mulier viro ſubſit. *l. alia, D. ſolut. matr.* Mart. lib. 8:

Inferior matrona ſuo ſit, Priſce, marito:
Non aliter fiunt femina virque pares.

Eleganter itaque Plaut. in Sticho:

——Pudicitia eſt, pater,
Eos magnificare, qui nos ſocias ſumſerunt ſibi.

Et Sophocles, *in Antigone*:

Ἀλλ' ἐννοεῖν χρὴ τοῦτο μὲν, γυναῖχ' ὅτι
Ἔφυμεν ὡς πρὸς ἄνδρας οὐ μαχουμένα,
Ἔπειτα δ' οὕνεκ' ἀρχόμεσθ' ἐκ κρεισσόνων.

Quam ob cauſam Medea Euripidis ſic conquerebatur:

Πάντων δ' ὅσ' ἐστ' ἔμψυχα, καὶ γνώμην ἔχει,
Γυναῖκές ἐσμεν, ἀθλιώτατον φυτόν,
Ἃς πρῶτα μὲν δεῖ χρημάτων ὑπερβολῇ
Πόσιν πρίασθαι, δεσπότην τε σώματος λαβεῖν.

Quod Latine ſic expreſſit Ambroſius, in exhortatione ad virgines: *Quoniam*, inquit, *quæ nupſerit, ad ſervitutem pecunia ſua venditur:*

ditur: meliori conditione mancipia, quam conjugia, comparantur. in illis meritum servitutis emitur, in istis pretium ad servitutem additur. Apud Romanos tamen aliter. Et quidem de confarreati matrimonii jure hactenus dictum sit. De duobus vero reliquis hæc erat differentia. Nam, si uxor esset tantum usu ducta; omnes consentiunt, non fuisse in dominio mariti: si vero coemtione; aiunt, fuisse in dominio viri, quia in ejus manum convenit. Quid ergo? Si mancipatione jus dominii sibi adquirebat maritus, cur non etiam mulieri idem jus erat in virum, quem eadem mancipatione sibi patremfam. coemebat? cui in limine domus dicere solebat, *Si tu Caius, ego Caia.* id est, Si tu dominus, ego domina. Si ideo putamus uxores viros suos adpellasse dominos, quod hæ in eorum dominio essent, ut videtur asseruisse Servius, *lib.* 4. *Æneid.*, & plerisque in jure locis confirmatur, *l. ea qua*, 57. *D. de donat. int. vir. & uxor. l. Lucius*, §. *qua marito, D. de legat.* 2.; cur non idem conjicimus de marito, quem videmus etiam aliquando uxorem suam dominam adpellasse? *l. uxorem, D. de legat.* 2. *l. Titia*, §. *marito, D. de ann. leg. l. final.* §. *uxori, D. de aur. & argent. leg.* cum & ipsemet Virgilius, *lib.* 6. *Æneidos*, dicat,

Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.

Catul-

Catullus: *Ac domum dominam voca.* Salvianus, *lib. 7.*, habuisse ait Romæ matresfamilias jus suum, & dominarum honorem potestatemque habuisse. Verum est: habuerunt quidem multæ integrum jus dominii; sed nulla fertur impollutum jus matrimonii. Quid etiam voluit Verrius Flaccus, juris Pontificii peritissimus, quem Macrobius, *lib. 5. Sat. cap. 16.*, refert dixisse, mulierem postera die nuptiarum libertatem auspicari uxoriam, & ad hanc rem sacra celebrare? Hoc Servius, *lib. 6. Æneid.*, ait, Græcorum more fieri, qui uxorem δέσποιναν dicunt. Epictetus vero mitiori vocabulo κυρίαν dicit adpellari mulierem quæ duodecim annos adepta erat. Aristotel. *lib. 2. Rhetor. cap. 24*: Οἷον ὅτι δικαίως Ἀλέξανδρος ἔλαβε τὴν Ἑλένην· αἵρεσις γὰρ αὐτῇ ἐδόθη παρὰ τοῦ πατρός. οὐ γὰρ ἀεὶ ἴσως, ἀλλὰ τὸ πρῶτον. καὶ γὰρ ὁ πατὴρ μέχρι τούτου κύριος. Hanc historiam accurate narrat Euripid. *in Iphigen. Aulide.* Catullus:

Qui genero sua jura simul cum dote dederunt.

Rectius tamen dicemus, mulierem, quæ propter sexus imbecillitatem antiquitus erat in perpetua tutela, (ideo quod coemtione recedebat à tutoris potestate) in viri potestatem recedere, & ei esse loco filiæ, auctore Boethio: qui ideo asserit, priorem statum mutari,

mutari; & esse capite deminutam. Cujus etiam juris testimonium exstat apud Ulpianum, *tit. 21. regul.* Sic enim scriptum est: *Minima capitis deminutio est, per quam, libertate & civitate salva, status duntaxat hominis mutatur. quod fit adoptione & in manum conventione.* Non tamen ea erat potestas qualis apud Barbaros, inquit Spartian. *in Carac.* apud quos feminæ & servi eodem gradu habentur. Neque enim in eam maritus jus vitæ & necis habebat; quamvis ex prisco instituto referat Cornelius Tacitus, *lib.* 13, Pomponiam Græcinam, superstitionis externæ ream, Plautii mariti judicio permissam, ut coram propinquis de capite famaque conjugis cognosceret. Cujus veteris instituti his verbis meminit Dionys. Halicar. *in Romulo*: Ἁμαρτάνουσα δέ τι, δικαστὴν τὸν ἀδικούμενον ἐλάμβανε, καὶ τοῦ μεγέθους τῆς τιμωρίας κύριον. Ταῦτα δὲ οἱ συγγενεῖς μετὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐδίκαζον. Idque perspicuum est indicare voluisse Valerium, de Sacello deæ Viriplacæ scribentem, *lib. 2. cap.* 1. Non tamen habebat jus vitæ & necis maritus, sed nihilominus dominus dicebatur. Cicero, lib. 4. de Rep. *Nec vero mulieribus præfectus reponatur, qui apud Græcos creari solet; sed sit censor, qui viros doceat moderari uxoribus.* Nonius: *Nec enim semper dominii vocabulum ad eam rem, quæ pleno jure ad*

nos pertinet, refertur. at etiam domini adpellantur qui cuicunque rei quomodocunque præsunt, ut & δεσπότην & κύριον significet. Inter quæ nomina hanc differentiam refert Philo Judæus, *lib.* Τίς ὁ τῶν θείων κληρονόμος; Καί· Τί τὸ, Συνώνυμα ταῦτα λέγεται, κύριος καὶ δεσπότης; Ἀλλ' εἰ καὶ τὸ ὑποκείμενον ἓν καὶ ταυτόν ἐστιν, ἐπινοίαις αἱ κλήσεις διαφέρουσι. κύριος μὲν γὰρ παρὰ τὸ κῦρος, ὃ δὴ βέβαιόν ἐστιν, εἴρηται, κατ' ἐναντιότητα ἀβεβαίου καὶ ἀκύρου· δεσπότης δὲ, παρὰ τὸ δεσμὸν, ἀφ' οὗ δ', ὡς οἶμαι, ὥστε τὸν δεσπότην κύριον εἶναι. Maritus itaque decentiori ac mitiori vocabulo κύριος adpellabitur, quam δεσπότης. Sane enim, ut est in Livio à Valerio dictum, *Et vos in manu & tutela, non in servitio, debetis habere eas; & malle patres vos, & viros, quam dominos, dici.* Bruti verba, *ex libro de Officiis*, citat Priscianus, *lib. 6.* quæ sunt hujusmodi: *Itaque patresfamilia domini sumus.* Seneca, epist. 47: *Ne illud quidem videtis, quam omnem invidiam majores nostri dominis, omnem contumeliam servis, detraxerint; dominum patremfamilias adpellaverint; servos (quod etiam in mimis adhuc durat) familiares.* De qua differentia amplissime disputat Lactantius, *lib. 4. div. inst.* Atque, ut est in prædicto Servii loco manuscripto, *lib. 4. Æneid.*, mulier sustinet conditionem liberæ servitutis, quod videlicet tantum jure Quiritium

tium in dominio mariti esset, jure vero gentium dominium non transferebatur: & sic (ut utar Theophili supra dicta distinctione) non erat maritus pleno jure dominus, sed tantum jure Quiritium. Quemadmodum enim prius dictum est, hæc mancipatio eo tantum interveniebat, ut esset matrimonium jure Quiritium contractum, atque ideo stabilior & sanctior societas. tam enim vir in mulieris, quam mulier in viri manum convenerat. sed receptæ reverentiæ est, mulierem esse in viri potestate, aut ejus in cujus esset potestate maritus, ut docet Agellius, *lib.* 18. nam, ut ait Festus, ea quæ in manum viri convenerat, materfamilias non erat proprie, antequam maritus sui juris factus fuisset.

Caput XXIV.

An coemtione filia è patris potestate sit emancipata.

Sed quæritur, an hoc modo filia patris potestate soluta esset, si illa, antequam nupsisset, in potestate patris erat. Et sane Labeo asserit, uxorem in mariti familiam transgredi: ut tradit Agellius, *lib.* 13. *cap.* 10. Et Ulpianus scribit, viri & uxoris commixtam familiam esse, & unam domum: *l.* 1. §. *si vir,* 15. *D. ad Senatusc. Syllan.*

Et Quintil., *declam.* 239, ait: *Vt virgo pertinebat ad patrem, ita nupta pertinet ad maritum.* Sed hoc primum objicio: Cur non idem jus putatur in uxore quæ usu tantum habetur, cum hi auctores indefinite de omnibus uxoribus mentionem faciant? Tum etiam mirum est, quid sibi velint apud Plautum filiæ Antiphonis. quarum altera in Sticho ita sororem alloquitur:

Neque est cur nunc studeam has nuptias mutarier.
Verum postremo in patris potestate est situm.
Faciendum id nobis quod parentes imperant.

Et postea:

Pati nos oportet quod ille faciat cujus potestas plus potest.

Eas enim in manum virorum coemtione convenisse, hæc verba, statim subjecta, argumento sunt:

Nunquam enim nimis curare possunt suum parentem filiæ,
Quem æquius est, nos potiorem habere quam te, postea
Viros nostros, quibus voluisti nos esse matresfamilias.

Deinde, nullo auctore, qui quidem exstet, aut saltem in publicum exierit, potest aliquis probare, patriam potestatem matrimonio solvi: cum etiam Hermogenianus, *l. 2. D. de liber.*

liber. exh., det viro interdictum de uxore deducenda & exhibenda, non etiam dominium, quod patris esse fatetur; & infinitis auctoritatibus probari possit, mulierem, quæ alteri nupsit, esse in potestate patris: *l. 1. C. de bon. quæ liber. l. 4. C. solut. matrimon.* ita ut eam occidere possit, si in adulterio deprehenderit: *l. patris, D. ad l. Iul. de adult.* modo moderata esset ea patris potestas, ne, inquit Ulp., bene concordantia matrimonia jure potestatis turbentur. *l. 1. D. de lib. exhib.* quod constitutum fuisse à Numa, refert Dionys. Halicar. *lib. 2.* His, dum ab alio meliora adferentur, responderi posse puto, raro nuptias fuisse coemtione contractas; & ideo jurisconsultos, generaliter de uxoribus respondentes, ad eas tantum prospexisse, quæ jure gentium, id est, usu tantum, erant uxores. Quod videtur notatum à Tacito, *l. 4. Ann.*, dicente, Flaminicam dialem sacrorum causa in potestate viri tantum fuisse, cetera promiscuo feminarum jure agere. Cum & verum sit, pleraque jurisconsultorum responsa, aliquid sæpe addendo, sæpe etiam detrahendo, Tribonianum suo tempori adcommodasse. Nam & illo fragmento, nuper à doctissimo P. Pithœo edito *sub titulo De adulteriis*, apparet, distinctius Papinianum & Paulum respondisse, occidendi facultatem legem

patri

patri tribuisse, eam, quam in potestate haberet, & eam, quæ eo auctore in manum convenerat. Qua distinctione plane constat, eam, quæ patre auctore in manum viri convenerat, non fuisse in patris potestate. Quod vero ad Plauti verba pertinet, longa virorum absentia, qui triennio jam aberant, divortii legitimam causam præstitisse videbatur. Et sane verisimile est, ante Constantinum non quadriennium mulieres exspectasse. *l. vel senectutem*, *D. de donat. int. vir. & ux. & l. ult. C. de divort.* At quid moror? Non est tanta comicis fides habenda, ut eos putemus juris civilis regulas ἀκριβῶς observasse. Sed ad rem. Fieri non poterat, ut, quæ per æs & libram in viri manum patris consensu convenerat, in ejus esset potestate. Consequeretur enim, ut una eademque mulier esset materf. & filiafamilias: & ita fieret, ut esset duarum familiarum mulier. quod juris regulis adversari nemo dubitat, *§. at hi, Inst. de hered. quæ ab intest.*

Caput XXV.

De communione sacrorum inter virum & uxorem.

Vir & uxor divini & humani juris communicationem habere dicebantur. *l. 1. D. de*

D. de rit. nupt. l. adversus, C. de crim. expil. hered. Ob eamque causam tradi anulos & claves uxoribus, solenne fuisse, superius dictum est, & igni & aqua illam accipere. Communicatio sacrorum, inquam, non quidem publicorum, sed privatorum erat; quæ, ut ait Festus, pro singulis familiis gentibusque fiebant. quæ jura (inquit Cicero, *lib. 2. de leg.*) pontificum auctoritatem consecuta sunt, ut ne morte patrisf. sacrorum memoria occideret, & iis essent ea adjuncta, ad quos ejusdem morte pecunia venerit. Itaque ait, non tantum heredes sacris adstringi, sed & legatarios, qui tantundem caperent, quantum omnes heredes, aut iis deficientibus omnes quicunque ex bonis defuncti locupletiores erant. Jurisconsultos vero invenisse rationem, cur pecunia sacrorum molestia liberaretur. Primo, si is, cui tantum legatum erat quantum uni ex heredibus, minus centum cepisset quam legatum erat. Secundo, si stipularetur is, cui testamento relictum erat, id ipsum quod relictum est; ut non ex testamento, sed ex stipulatione deberetur. Et hunc modum putarem Ciceronem intellexisse *in Oratione pro Murena*; cum ait, jurisconsultorum ingenio senes ad coemtiones faciendas, interimendorum sacrorum causa, repertos fuisse. Nam antiquiori jurisprudentia, cum testamen-

qui capulo est vicinus, & proximus morti, hominem nihili, capite censum, nedum proletarium, sed nullius ob ætatem senilem spei, adhibebat familiæ emtorem, à quo is, cui relicta pecunia erat, post testatoris mortem stipularetur, ut hæc pecunia non ex testamento, sed ex stipulatione, deberetur. Nam, nec restituta hereditate jura sepulcrorum apud heredem remansisse, Paulus refert: *l. quia perinde, ad S.C. Tertull.* Sunt enim hæc jura in heredibus perpetua: adeo, ut, si ab eo bona tanquam indigno auferantur, tamen jura sepulcrorum retineret: *l. si quis fuit*, 33. *D. de relig.* excepto crimine perduellionis *l.* 1. §. *interdum*, 3. *D. de suis & legit.* Et ita fiebat, ut, herede illo sene coemtionali mortuo, etiam sacra interirent. Qua de causa, qui vilissimæ conditionis erant, usurpata loquendi formula dicebantur *senes coemtionales*: Plaut. in Bacch.

Nunc Priamo nostro, si est quis emtor, coemtionalem senem
Vendam ego, venalem quem habeo. —

Et quia fortasse illi otiosi, & inertiæ dediti, solebant in illo adstare lapide, ubi res mancipi venire solebant, si forte quem invenirent, cui nomen suum adcommodarent; quasi in proverbium abiit, ut diceretur, *inter senes coemtionales mancipationem fieri.*

ut Curius ad Ciceronem: *Quod quidem si inter senes coemtionales venale proscripserit, egerit non multum.* Consules etiam Scaptium plebeium, coemtionalem senem, ad contumeliæ notam, adpellasse, Livius, ut est nuper restitutus, indicat, *lib.* 3. licet & in prædictis locis, bona venia virorum doctorum dixerim, non male fortassis *senes comitiales* legeretur. quales sunt illi de quibus sic Plautus in Pœnulo:

Non potuisti adducere homines magis ad hanc rem idoneos.
Nam istorum nullus nefastu'st. comitiales sunt meri.
Ibi habitant, ibi eos conspicias, quam prætorem, sæpius.

Quemadmodum itaque, qui adoptabatur, particeps sacrorum & bonorum fiebat; sic etiam mulier, in familiam mariti transiens, fiebat sacrorum particeps. Quod à Romulo institutum fuisse, his verbis testatur Dionys. Hal. *lib.* 2: Γυναῖκα γαμετὴν κατὰ νόμους ἱεροὺς συνελθοῦσαν ἀνδρὶ, κοινωνὸν ἁπάντων εἶναι, χρημάτων τε, καὶ ἱερῶν.

CA-

Caput XXVI.

De communione bonorum inter virum & uxorem.

Sed humani juris communicatio non facile perſpicua eſt: cum mulier ſeparata à marito bona haberet, quæ rei uxoriæ nomine continebantur: cum plerumque non omnia, ſed ea tantum, quæ doti dicta erant, ad maritum tranſirent; cetera eſſent παράφερνα, quorum ne quidem adminiſtrationem haberet maritus: *l. hac lege, C. de pact. conv.* cum quæ debebantur mulieri, maritus exigere non poſſet: *l. cum maritum*, 11. *C. de ſolut.* earum etiam rerum, quæ dotis nomine præſtabantur, maritus plenum dominium non haberet; ſed ea in bonis ejus tantum eſſe dicerentur, *l. quamvis, C. de jur. dot.* in dominio vero mulieris: *l. in reb. eod. titul.* cum etiam ſuos homines familiamque domeſticam haberet mulier. *l. ſed ſi vir*, 31. *§. ult. D. de don. int. vir. & ux.* Denique, quare mulier dicebat bona ſua in dotem viro, ſi ad eum ſolo matrimonii jure tranſirent? Solet ſic diſtingui. Aut coemtione, aut farre ducta eſt mulier: & tunc, teſte Cicerone, *in Topicis*, omnia quæ mulieris fuerant, viri fiebant dotis nomine. Adluditque ad hoc jus Lucianus, *in dialo-*

go, qui Ῥητόρων διδάσκαλος inscribitur, his verbis: Πρόσεισι δὲ σὺ, ὁ ἐραστὴς, ἐπιθυμῶν δηλαδὴ ὅτι τάχιστα γενέσθαι ἐπὶ τὸ ἄκρας, ὡς γαμήσειάς τε αὐτὴν, ἀνελθὼν, καὶ ἵνα καὶ πάντα ἐκεῖνα ἔχεις, τὸν πλοῦτον, τὴν δόξαν, τοὺς ἐπαίνους. νόμῳ γὰρ ἅπαντα γίγνεται τοῦ γεγαμηκότος. Macarius, *homil.* 32: Ὥσπερ γὰρ γυνὴ μεμνηστευμένη ἀνδρὶ, πάντα τὰ ὑπάρχοντα αὐτῆς καὶ ὅλην τὴν προῖκα ἀποφέρει, ἐκ πολλῆς ἀγάπης εἰς τὰς χεῖρας ῥίψασα τοῦ ἀνδρὸς, καὶ τοῦτο λέγει, Ἐμὸν οὐδὲν ἔχω, τὰ ἐμοὶ ὑπάρχοντα σά ἐστι, καὶ ἡ προῖξ σή ἐστι, καὶ ἡ ἐμὴ ψυχὴ, καὶ τὸ σῶμα τὸ ἐμὸν, σόν ἐστιν· οὕτω &c. Cic. lib. 1. Offic. *Prima societas in ipso conjugio est: proxima in liberis: deinde una domus, communia omnia.* Aut erat usu tantum ducta: & tunc eorum fiebat tantum dominus bonitarius maritus, quæ doti dicta erant; ceterorum minime: nec rerum quidem uxoris usum habebat, nisi promiscuus esset usus, veluti habitationis causa: *l. si mulieri, D. quemadmod. ususfruct. amitt.* ne ei carendum matrimonio aliter foret: *l.* 4. *D. de usu & habit. l. sed neque, D. eod. tit.* ut & ceterarum rerum, quarum usus promiscuus esse debet. *l. ceterarum, D. eod. tit.* Columell. *lib.* 12. Nihil conspiciebatur in domo dividuum, nihil quod aut maritus aut femina proprium esse diceret; sed in commune consecrabatur ab utroque, ut cum forensibus negotiis matro-

nalis

nalis ſedulitas induſtriæ rationem parem faceret. At ſi non eſſet promiſcuus uſus, nulla fit communicatio marito. *l. Lucius Titius*, *§. filiam*, *D. ad Senat. Trebell.* Materfamilias itaque ſola, non etiam uxor ſimplex, erat humani juris particeps. Sane enim huic legi, quæ à Romulo lata eſt de hujuſmodi ſocietate, additum eſt, cum fuit in duodecim tabulas relata, ſi in manum viri conveniſſet, ut refert Dionyſ. Halicarn. *lib.* 2. At, num ea ſocietas leonina dicetur, quæ maritum, coemtione facta, non etiam mulierem, dominam facit? Ego vero, etiam mulierem dominam bonorum mariti fuiſſe, dico. Ait enim Macrobius, *lib.* 1. *Saturn. cap.* 15. *ex Verrio Flacco*, poſtera die nuptiarum mulierem dominium rerum mariti incipere adipiſci. Et exiſtimavit Plutarchus, *libro de praceptis connubialibus*, ideo donationes inter virum & uxorem prohibitas fuiſſe à Romanis, quod omnia communia judicarent: ob eamque cauſam anulos & claves domus ab initio tradi, ex ſupradictis notum eſt. Sed in eo hæc erat differentia, quod maritus, tanquam pater, adminiſtrationem habebat: mulier vero, quæ loco filiæ erat, non niſi κατὰ ἐλπίδα dominium adipiſcebatur, ut poſt mortem viri in ejus familia jus bonorum haberet, & in ſui heredis locum veniret. ut aſſerit Agellius

lib. 18. *cap.* 6. Quod Paulus, *in l.* 1. *D. rer. amotar.*, ſic notat : Quia ſocietas vitæ quodammodo dominam eam faceret. ideo furtum tantum facere, ſicuti filia patri faciat. quia, inquit Caius, *lib.* 3. *Inſt.*, marito filiæ, filio vero ſororis loco erat. & eſt illis in conſanguineorum numero. adgnaſcitur enim heres ſuus, in manum conveniendo, ut ait Ulp. *tit.* 22. *&* 23. *reg.* ita ut in illis evidentius appareat continuatio dominii. *l. in ſuis, D. de lib. & poſt.* Et id eleganter ex Romulo retulit Dion. Hal. Σωφρονοῦσα μὲν γὰρ, καὶ πάντα τῷ γεγαμηκότι πειθομένη γυνὴ, κυρία τοῦ οἴκου τὸν αὐτὸν τρόπον ἦν, ὅνπερ καὶ ὁ ἀνὴρ, καὶ τελευτήσαντος τοῦ ἀνδρὸς κληρονόμος ἐγίνετο τῶν χρημάτων, ὡς θυγάτηρ πατρὸς, εἰ ἄπαις τε καὶ περὶ μηδενὸς διαθέμενος ἀποθάνοι, πάντων οὖσα κυρία τῶν ἀπολειφθέντων. εἰ δὲ γενεὰν ἔχοι, τοῖς παισὶν ἰσόμοιρος γινομένη. Sic è contrario, ſi prior decederet mulier, habebat maritus, tanquam pater, jus ſucceſſionis. quemadmodum innuit Cicero *pro Flacco* : argumento ſumto à contrario ſenſu: cum ait, jure Flaccum hereditatem Valeriæ petere, quamvis in manum Sextilii conveniſſet ; quia ea conventio, & dotis dictio ſine ejus, qui tutor erat, auctoritate facta erat. Itaque non eſt Boethius reprehendendus , cum aſſerit , uxore, quæ in manum viri convenerat, defuncta , bona ad virum pertinere.

Verum

Verum est tamen, successu temporis patres sibi cavisse, ac filias spondendo contraxisse fiduciam, §. *ult. Inst. de leg. adgn. success.* ut, si sine liberis eæ morerentur, ad eos rediret hereditas, *l.* 3. *C. Th. de leg. hered.* aliter enim maritus erat heres, ut notat Servius, *lib.* 7. *Æneid.* ad hæc verba:

—*Externusque in regnum quaritur heres.*

De Iure, inquit, *traxit, ut non generum, sed heredem diceret. nam per coemtionem facto matrimonio sibi invicem succedebant.* Sed non puto, *ex l. nulla, D. de suis & legit.* induci posse, posteriori jurisprudentia hoc jus successionis mutatum fuisse: imo, successiones, quæ ex S.C. Tertulliano & Orficiano deferebantur, ad eas tantum, quæ usu ductæ erant, pertinuisse, existimo.

CAPUT XXVII.

Qualis esset communio cum uxore usu ducta.

QUODSI usu tantum esset ducta uxor, nullam fuisse inter eos societatem, verisimile est; nisi in quantum inter eos conventum erat. Itaque mulier doti dicebat, vel omnia sua bona, vel eorum tantum partem, prout libitum erat: *l. nulla lege, C. de jur. dot. l. mulier bona, D. eod. tit.* Dotis vero hæc erat natura, qualis pacto conventa esset. Pacta enim dotalia, quæ dotis con-

ditionem deteriorem non reddunt, servanda constituerunt. *l.* 1. *D. de pact. dot.* Quodsi pacto nihil conventum fuisset, jura dotium constituta erant. Quæ, ut in pauca conferam, talia erant, ut nimirum dos proprium patrimonium sit uxoris, *l.* 3. §. *ego etiam, D. de minorib.* & ea dote maritus utatur ad onera matrimonii sustinenda. Aliter enim, dote non præstita, inter virum & uxorem de alimentis pactio fiebat. *l. fin. D. de in rem vers. l. creditor*, §. *si inter*, *D. mandat.* idque constante matrimonio. Quamvis enim dotis causa perpetua esset, & cum voto ejus, qui dabat, ita contraheretur, ut semper apud maritum esset; *l.* 1. *D. de jur. dot.* tamen, ut ait Cic. *in Topicis*, maritus ea bona dotis nomine, id est, in bonis suis ea tantum habebat. *l. quamvis, D. de jur. dot.* Nam licet dos à veteribus inter donationum species adnumeretur; *l. ult. C. de donat.* tamen verius est, esse contractum. *l. contractus*, 23. *D. de regul. jur.* Et ideo servum dotalem, heredem institutum, potest quidem maritus jubere, ut is vel adeat vel repudiet, modo nihil deminuat ex dote: eaque in re consultum erat, uxorem coram testibus interrogari. *l. servus dotalis*, 58. *D. sol. matrim.* Soluto itaque matrimonio intererat, an mulier esset sui juris, an in patris potestate, si divortio solveretur matrimonium:

trimonium: quia mulier, nisi causam divortio præbuisset, ea, quæ sui juris erat, repetebat dotem, sive adventitia esset dos, sive profectitia. Ulp. *tit. 6. regul. l. qui hominem*, 34. §. *si gener*, *D. de solut. l. si alienam*, *C. solut. matrim.* Si vero in patris esset potestate, pater agere poterat, adjuncta tamen filiæ persona. *l.* 2. 3. & 4. *D. sol. matr.* Idemque jus erat, si morte mariti dissolveretur matrimonium. *l. ult. C. de jur. dot. l. ult.* C. *solut. matr.* Si vero uxor prior mortua fuisset, nihil interetat, an filiaf. uxor, an sui juris decessisset. Quamvis aliter posset colligi ex rescripto Alexandri Imp. *in l.* 4. *C. solut. matr.* Sed differentia erat, an esset dos profectitia, an adventitia. Profectitia ad patrem redibat, vel ad ejus heredes: *l.* 4. *C. de fals. caus. adject.* quintis in singulos filios in infinitum penes virum relictis. Ulp. *tit. 6.* Posteriori tamen jure aliter liberis prospectum fuisse, constat *ex l. unica*, §. *accedit*, *C. de rei uxor. act.* Dos vero adventitia semper, inquit *prædicto titul.* Ulp., apud maritum remanebat; nisi is, qui eam dederat, stipulatus fuisset eam sibi reddi. *l. mortis causa*, 31. §. 2. *vers. sed & dos*, *D. de donat. mort. caus.* Liberis tamen deinde etiam aliter prospectum est. *C. de bon. qua lib.*

Caput XXVIII.

Quis uxoris usuraria tutor esset.

Sed cum mulier sui juris in perpetua tutela esset, dubitatur quis ei mulieri usu ductæ tutor esset, an extraneus, an maritus. Loquimur de cessico tutore. Nam de pupillæ tutore, quæ nubere non poterat, nulla potest esse dubitatio. Et, cum ille cessicus tutor idem ac curator esset, maritum non fuisse, verisimile est, cum curator esse non posset. *l. 2. C. qui dari tutor. l. virum, D. de curat. fur. l. 4. C. de excusat. tut.* Sed & nec mariti pater, ne labem pudoris contrahat. *l. licet, C. de excus. tut.* Nam & Ulp. *tit. 22. regul.* ait, ex l. Julia de maritandis ordinibus, ei mulieri, quam ex hac lege nubere oportet, tutorem dari, si legitimum tutorem non habeat, ad dotem dandam, dicendam, promittendamve. Sed & non tantum ad dotem dandam nupturæ, verum etiam ei quoque quæ jam nupta est: sed & ad dotem augendam datur, & mutandæ quoque dotis gratia curator dari potest. *l. non tantum, D. de tut. & curat. dat.* Et hic dicebatur specialis curator. *l. mulier, C. de jur. dot. ut & in l. sive generali, D. de jur. dot.* Imo & furiosæ uxori non maritus, sed alter datur. *l. si cum dotem, §. sin autem, D. sol. matrim.*

l. 2. C.

l.2. C. si sæp. in integr. Et tutor ejus, quæ nupsit, admonetur, ut ei curatorem petat, quo maturius possit rationem reddere administrationis. *l. admone, 7. C. qui pet. tut. vel curat.* At posset objici his verbis Ulpiani, tutorem dari ad dotis constitutionem, ne maritus in rem suam auctoritatem præberet; non etiam ad cetera bona administranda, cum nupserit. quo fit, ut, cum mulier sui juris sine tutore esse non posset, maritus videatur ei tutoris, vel, posterioribus temporibus, curatoris loco fuisse: cum etiam Just. *in §. pen. Inst. de excusat. tut.* dicat, *maritum, uxori suæ curatorem datum, excusare se posse, licet se immisceat.* Ego puto, tutorem quidem cessicum, sive curatorem, maritum non fuisse; nihilominus tamen res uxoris administrasse, nisi aliter convenisset. Quod significare mihi videntur hæc verba Justiniani, *licet se immisceat*: cum præsertim, qui tutor erat cessicus, sive curator, non negotia gerere, sed auctoritatem tantum mulieri jam adultæ præstare debeat. Cic. in Top. *Non, quemadmodum, quod mulieri debeas, recte ipsi mulieri sine tutore auctore solvas; ita, quod aut pupillæ aut pupillo debeas; recte possis eodem modo solvere.* Quibus verbis constat, longe alia ratione mulierem esse in tutoris potestate quam pupillum, ut ait Ulp. tit. 11. *Hi*, inquit

Cicero, pro Mur., *invenerunt genera tutorum, qui potestate mulierum continerentur.* Et sane, nisi in rebus, quæ παράφερνα dicebantur, tutoris nulla poterat esse auctoritas. At hæc vel viro sic dabantur, ut ejus essent quamdiu matrimonium duraret; vel horum custodia per libellum ei tradebatur, ut uxor ad sustentationem sui, quasique peculium, eo mereretur. *l. si ego Seia, D. de jur. dot. l. 3. C. ne ux. pro mar.* Quo casu etsi prohibente muliere nullum sit jus marito in his se immiscere: *l. hac lege, C. de pact. conv.* tamen verisimile est, non prohibente administrasse; *l. ult. C. de pact. conv. l. maritus, C. de procurat. l. pen. D. ad l. Falcid.* aut saltem auctoritatem administranti mulieri præstitisse. Itaque videmus, apud maritum duplicis juris peculium plerumque fuisse. Utputa, si servus est dotalis, potest habere peculium, quod ad virum respicit; & quod ad mulierem. *l. hinc quæritur, §. 1. D. de pecul.* Et hoc eo cautius observandum erat, ne, si quid ad eam ex hujusmodi contractibus inscio marito pervenisset, turpis quæstus æstimaretur. *l. Quintus Mutius, D. de donat. int. vir. & ux.* Quod est eleganter à Plauto dictum *in Casina*, his verbis:

— Nam peculi probam nihil habere addecet
Clam viro: & quod habet partum, ei haud commodi est,

Quin

Quin viro aut subtrahat, aut stupro invenerit.

Et est quod Dion. Hal. *in proœmio* περὶ τῶν ἀρχαίων ῥητόρων πραγματείας ait. Ἐν οἰκίαις ἡ μὲν ἐλευθέρα καὶ σώφρων γαμετὴ κάθηται, μηδενὸς οὖσα τῶν αὑτῆς κυρία. ἑτέρα δέ τις ἄφρων, ἐπ' ὀλέθρῳ τοῦ βίου παροῦσα, πάσης ἀξιοῖ τῆς οὐσίας ἄρχειν. Et tamen apertissimi juris est, uxorem, inscio marito, & donare & hypothecam constituere potuisse. *l. velles*, *C. de revoc. don. l. si uxor*, *C. de pign.*

Caput XXIX.

De sacrificiis nuptialibus.

NE quid vero eorum, quæ ad ritus nuptiales pertinent, prætermisisse conqueri quis possit, pauca hic addere operæpretium visum est, quæ ad jus nostrum minus pertinere videntur: quæ si etiam eruditioni, judicio, ac doctrinæ B. Brissonii omnes accepta referant, non invidebo. Nam & in istis, ut in ceteris, si quæ sunt à nobis fortassis superaddita, manum lucemque præbuisse profiteor. Sponsa igitur domum viri ingressa, tota dies nuptiarum in sacrificiis, conviviis & saltationibus transigebatur. Quapropter ea die vir, & ea quæ nubebat, in jus vocari non poterat. *l. 2. D. de in jus voc.* Debebant enim hac die litibus ac molo-

molestiis supersedere. Sacrificia autem silentio prætermittenda non sunt. Haud enim aliter faustum felixque matrimonium putabant Romani, nisi more solenni antea libassent. Sed, quia multa sunt & varia, præcipua si enumeraverimus, huic nos operi satisfecisse, existimabimus. Primum itaque, teste Varr. *lib.* 2. *De re rustica*, porca immolabatur, quasi eo sacrificio, diis testibus, fœdus matrimonii bene cessurum, & inviolabile futurum, promitterent conjuges. *Nam & mulieres*, inquit Varro, *maxime nutrices, naturam, qua feminæ sunt, in virginibus adpellant porcam, & Græci* χοῖρον *significantes, esse dignam nuptiarum*. Aristoph. itaque *in Acharn.* sic ludit in ambiguo χοίρου vocabulo: cum, pro porcis juvencis Magareus sublatis puellæ vestibus, ostenso pudendo, ait, ἤ οὐ χοῖρός ἐσθ᾽ αὑδί, Ἑλλάνων νόμῳ; Nam porca δέλφαξ dicebatur, inquit Athen. *lib.* 9: Αἱ θήλειαι οὕτω λεχθεῖεν ἄν, αἱ δελφύας ἔχουσαι· οὕτω δὲ αἱ μῆτραι καλοῦνται. καὶ οἱ ἀδελφοὶ ἔνθεν ἐτυμολογοῦνται. Inde etiam Hesych. δελφάκιον pudendum muliebre esse ait. Quod, cum nondum pene adolevit, sed est adhuc tenerum & delicatum, est tamen ὡραῖον γάμου, χοῖρον adpellant; significantes, puellas dignas esse nuptiarum, licet nondum sint δελφύας ἤγουν μήτρας ἔχουσαι, μηδὲ συμπεπηγυῖαι τοῖς σώμασι. Quod Eustath.

ſtath. *in Hom.* Ὀδ. ξ. latius explicat. Ideo autem porca immolabatur, quod nullum ſit animal adeo libidini deditum. Euſtath. *in Hom. Iliad.* τ. Καὶ γὰρ ὁ χοῖρος καταφερὴς εἰς ἀφροδίσια. ὅθεν καὶ κάπραινα, γυνὴ ἡ ἐργῶσα πρὸς μίξεις. καὶ καπρᾷν, κυρίως, τὸ ὀρέγεσθαι κάπρου τὴν ὗν. Sic *in Il.* λ. ait: Ὅθεν, ἡ γυνὴ καπρῶσα, ἡ ἀσελγὴς, δηλοῦσιν οἱ παλαιοί. διὸ καὶ τῇ Ἀφροδίτῃ ὗς ἐθύετο, καὶ μάλιστα παρ' Ἀργείοις. παρ' οἷς καὶ ἑορτὴ Ἀφροδίτης, τὰ ὑστήρια. Ea item ratione fieri id ſacrificium Varro paulo ante declarat: *Ab ſuillo,* inquit, *pecoris genere immolandi initium primum ſumtum videtur: quod initiis Cereris porci immolarentur: & quod initiis pacis, fedus cum feritur, pecus occiditur: & quod nuptiarum initio antiqui reges ac ſublimes viri in Hetruria, in conjunctione nuptiali, nova nupta & novus maritus, primum porcam immolabant: priſci quoque Latini, & etiam Græci. In Italia idem factitatum videtur.* &c. His ego lubens addidero, fortaſſe porcam immolari initio nuptiarum, ut in ſuſcipiendis liberis adeo fecunda eſſet nupta, ut ſcropha quæ porcos triginta pepererat. Æneid. 8:

— Ingens inventa ſub ilicibus ſus,
Triginta capitum fetus enixa. —

Hinc enim *grundiles lares* dictos eſſe teſtantur, apud Diomedem Claudius *Annal. lib.* 15. & Caſſius *in ſecundo hiſtoriarum.* Junoni

noni etiam sacrificabatur, cum cingulo nova nupta præcingebatur. Unde Juno dicta *Cinxia*. Virgil. lib. 4. Æneid.

Iunoni ante omnes, cui vincla jugalia curæ.

Et Statius:

— *Dat Iuno verenda Vincula.* —

Dianæ etiam sacrificasse virgines, eique zonam dedicasse, refert Suidas: quod primum parturientibus adtribuit Græcus commentarius, *lib.* 1. *Argon.* Deo item Eutino, aut, si mavis, Mutino, sacrificabant. de quo facit mentionem Lactant. *lib.* 1. *cap.* 20. ferturque, eam, quæ nuptura erat, in ejus sinu sedere debuisse.

CAPUT XXX.

De sacris nyctelius.

ERANT etiam antiquitus sacra nyctelia, quæ nocte celebrabantur. Quæ tamen pop. Romanus, inquit Serv. *lib.* 4. *Æneid.*, exclusit, causa turpitudinis. Ea fortassis erant quæ ab Augustino enumerantur, *lib.* 6. *de Civ. Dei, cap.* 9. Quorum quatuor extra cubiculum, omnibus adstantibus, peragi solebant. sc. deo Jugatino; ut mas & femina conjungerentur: Domiduco; ut sponsa domum sine læsione duceretur: Domicio; ut sponsus in domo libenter esset: deæ Maturnæ; ut cum viro libenter sponsa maneret.

neret. In cubiculo autem quinque dii secreto., ne paranymphis quidem præsentibus, colebantur. Una erat Virginensis dea; ut libenter supponeretur. tum Prema dea; ut subacta se non male moveret, & recte comprimeretur. tertia dea Pertunda; ut sponsus concuteret, & penetraret. quarta dea Venus; ut utrique creandæ prolis fervor adesset. postremus erat Priapus; ut viri vena virilius insurgeret: supra cujus ingens simulacrum, in sublimi loco positum, sponsa, priusquam cubitum iret, sedere jubebatur; ut illius virtutem jam tum in se reciperet. Et hi, *jugales dii* dicebantur. Symmach. epist. 24. lib. 3: *Cum tibi comperi jugales deos matremfam. copulasse.* Ergo iis & aliis modis dies nuptiarum transigebatur, adhibitis etiam saltationibus, compotationibus, & ceteris, quæ ex more, inquit Apul. *Apol.* 2., maritis obeunda erant. Sponsus enim, cum quibusdam amicis (quos Fulgentius *de prisc. serm.* ait *simplones* vel *simpulones* adpellatos fuisse, à *simpulo*, id est, vase quo vinum porrigebatur, quemadmodum retulit Festus) per convivia ambulabant, ut convivis vinum porrigerent, venientes salutarent, ad cœnam invitarent, adventum gratularentur. sane enim, licet multæ leges sumtuariæ Romæ latæ fuerint, constat tamen ex Agellio, aliquid ultro his diebus concessum fuisse, *lib.* 2. *cap.* 24.

CAPUT XXXI.

De deductione in cubiculum mariti.

CUM igitur nox advenisset, in cubiculum mariti deducebatur; quemadmodum ex Varr. refert Servius *in 8. ecl. Virg.* Et hujus rei fit mentio *in l. cui fuerit, D. de cond. & dem.* Et hoc patrimorum munus fuisse, declarat Plutarch. *in Romulo.* ubi maritus, ejus comam hastæ cuspide distinguebat. Cujus rei causas varias, idem auctor, *in probl.*, & Fest., referunt. Unde Ovid. in Fast.

Comat virgineas hasta recurva comas.

Tum prætextati patrimi & matrimi eam dimittebant, & pronubæ in lecto collocabant. quod notat sic Catullus:

Mitte brachiolum teres,
Prætextate, puellula.
Iam cubile adeat viri.
Vos unis senibus bona
Cognita bene feminæ
Collocate puellulam.

Lectus autem rosis contextus erat, *genialisque* adpellabatur, *à generandis liberis*, inquit Servius, *lib. 6. Æneid.* & nuptiis sternebatur in honorem Genii, ut est apud Festum, & Arnob. *lib. 4. contra gentes.* Ejusque

que meminit Cicer. *pro Cluentio*, & Juven. *Sat.* 10. Cum vero nova nupta in lecto collocata esset, ac ad eam maritus accessisset; ut clamor, qui nonnunquam à virginibus in primo conflictu edi solet, exaudiri non posset, epithalamia à suis sociis virginibus canebantur. Quorum quidem duo erant genera: alterum enim accinere solebant vespere; quod κατακοιμητικὸν Græci vocabant: alterum vero sub aurora; quod ideo διεγερτικὸν dicebatur, ut explicat scholiastes Theocr. *εἰδ.* 3. In eumque usum etiam nuces pueris spargi solitum fuisse, testatur Festus; ut illis intenti tumultu ac strepitu omnia implerent. Varro tamen, *lib.* 1. *de ling. Lat.*, ait, spargendarum nucum hanc fuisse rationem, ut Jovis omine matrimonium celebraretur, ut nova nupta matrona sit sicut Juno. (quæ nunc sorore dulcior est, inquit Capella *lib.* 9.) nam nuces sunt in tutela Jovis. Unde *juglandes* vocantur, quasi *Iovis glandes*, inquit Serv. *ecl.* 8. Sed hæc mihi videtur probabilior ratio, quod videbatur maritus puerilia omnia relinquere. Virg. ecl. 8:

Sparge, marite, nuces. —

Et Catullus:

Da nuces pueris, iners
Concubine: satis diu
Lusisti nucibus: lubet

Iam

Iam servire Thalassio.

Concubine, nuces dato.

Hæc sunt quæ putavi non omittenda in describendis nuptiarum ritibus. Si quis plura ex Ausonii Fescenninis versibus, aut aliorum poetarum jocis, adjecerit, non invidebo. Interim liceat mihi cum Statio dicere:

Hic fuit ille dies : noctem canat ipse maritus
Quantum nosse licet. —

FINIS.

FRANCISCUS HOTMANUS, J.C.,

DE

SPONSALIBUS,

DE

VETERI RITU NUPTIARUM

ET

JURE MATRIMONIORUM,

ITEM

DE SPURIIS & LEGITIMATIONE.

FRANCISCUS HOTMANUS, J.C.

DE

SPONSALIBUS.

CAPUT I.

Notatio nominis, & definitio sponsaliorum, proponitur & explicatur.

SPONSALIA à *spondendo* dicta esse, video inter omnes convenire: propterea quod veteribus plerumque moris fuit, stipulari & spondere sibi uxores futuras. Unde *sponsorum* & *sponsarum* nomina: ut ait *l.* 1. *l.* 2. *l.* 3. *D. h. t.* Quod idem Ser. Sulpicius tradit apud Agell. *lib.* 4. *cap.* 4. Ejusque consuetudinis exstant exempla *in l. si stipuler,* 35. §. 1. *D. de verb. obl.* & apud Plautum in Pœnulo:

A. *Audin' tu patrue? dico, ne dictum neges,*
Tuam mihi majorem filiam despondeas.
P. *Pactam rem habeto.* A. *Spondesne igitur?*
P. *Spondeo.*

A. *Mi*

A. *Mi patrue, salve. nam nunc es plane meus.*

Item in Trinummo:

Lys. *Sponden' ergo tuam gnatam uxorem mihi?*

Char. *Spondeo, & mille auri Philippûm dotis.*

Lys. *Istac lege filiam tuam sponden' mihi uxorem dari?*

Char. *Spondeo.* Lys. *Et ego spondeo idem hoc.*

Dixi autem, *plerumque* interponi stipulationes. Nam interdum, etiam antiquissimis temporibus, sola pactione, & consensu nudo, ea conventio fiebat. Unde *pactæ* puellæ dicebantur. ut *l.2.l.4.C.h.t.l.4.l.5.l.ult.D.eod.l.7.C.de donat.ant.nupt.* Tametsi nulla stipulatio sine præcedente pacto contrahatur. *l.1.§.pen.D.de pact.* Qua de re posterius, ubi de sponsaliorum forma disseremus; planius exponetur. Definiuntur autem à Modestino Sponsalia hoc modo: *Mentio & repromissio futurarum nuptiarum. l.1 D.eod.* Ubi jampridem docuimus, Græcum hominem *mentionem* dixisse, pro eo quod Græci dicunt *μνηστὼ* vel *μνηστείαν*. Quod cum Orientales vel non viderent, vel fortasse ne idem per idem explicarent, locum illum sic converterunt: *Μνηστεία ἐστὶ μνήμη καὶ ἐπαγγελία τῶν μελλόντων γάμων.* Quod adversatur constitutioni Justiniani, qua sanxit,

xit, ne mentio, id est, commemoratio nuptiarum, sine matrimonio subsecuto ullius momenti habeatur. *l. sancimus*, 24. *C. de nupt.* non magis scilicet, quam mentio & collocutio de vendendo, vel locando, vel societate contrahenda. Quare, cum istarum collocutionum & (si loqui sic volumus) mentionum jus nullum sit; absurdum esset, quidquam illis obligationis tribuere. Definiri etiam possunt, *Mutua repromissio*: item, *Pactio vel conventio futurarum nuptiarum.* Ulpianus *spem matrimonii* adpellat, *in l. si uxor*, 13. §. 1. *D. ad leg. Iul. de adult. l. 6. D. h. tit.* Vetustissimo jure definiri poterunt, *contractus.* Atque ita nominatim adpellantur à Ser. Sulpicio, eo, quem diximus, loco: propterea quod civilis obligatio ex sponsione mutua contrahebatur: ex eaque actio ex sponsu antiqua lege (opinor 12 tabul.) comparata erat. Posteriore jure definiri contractus non possunt, quoniam efficax nulla ex iis contrahitur obligatio; tantaque perditis reip. temporibus repudiorum libertas inducta est, ut ne ex subjecta quidem pœnæ stipulatione actio concederetur: quemadmodum posterius suo loco demonstrabimus. Festus *conventam conditionem* adpellat. *Cum primus sermo*, inquit, *de nuptiis & earum conditione habetur.* Quod de mentione intelligi non potest, cujus nul-

lum, ut dixi, jus fuit: sed potius de pacto sponsaliorum. Nam in sponsalibus nuptiarum pactiones fiebant, & de dote, donationibus, & promissionibus, & conditionibus quibusdam conveniebat. Qua de causa passim *conditiones* vocantur. velut *in l. capite, 19. D. de rit. nupt. l. ult. D. h. tit. l. 3. D. de proxenet. l. 2. D. de repud.* Arnob. adversf. gent. *Vxores dii habent, atque in conjugalia federa conditionibus veniunt ante quasitis.* Ea denique de causa sponsaliorum nomine interdum donationes propter nuptias significantur. ut *in l. 2. C. de secund. nupt.* interdum arrhæ sponsalitiæ. de quibus posterius suo loco differetur. ut *in Rub. C. si rect. provinc. vel ad eum pertin. sponsalia dederint.* itemque *in l. 6. C. Th. de sponsal. l. 1. C. Th. si nupt. ex rescript. pet.*

CAPUT II.

De personis qua sponsalia contrahere possunt.

PORRO, cum unica sit sponsaliorum species, atque idcirco eorum nulla divisio sit; nunc jam ad partitionem, instituto nostro accedemus. Quam tripertitam esse oportet: ut primo loco de personis, inter quas sponsalia jure contrahuntur; secundo de forma sponsaliorum; ad extremum de eorundem

eorundem jure, differamus. De personis regula hæc traditur: ut, cum qua nuptiæ contrahi non possunt, plerumque nec eam desponderi liceat. *l. si quis tutor*, 60. §. 5. *D. de rit. nupt.* Cur autem *plerumque* dictum sit, sub finem hujus capitis exponemus. Nam illi regulæ hæc subjicienda est: Cum sponsalia consensu constent, removeri ab illis eas personas, quarum consensus, voluntas, intellectus nullus est. Quo in numero primi referuntur *infantes*, hoc est, septem annis minores; qui, quod agitur, non intelligunt. *l. in sponsal.* 14. *D. h. tit.* Quod etiam Leo Philosophus confirmavit, *Novell.* 109. Post eam ætatem recte sponsalia, parentibus auctoribus, contrahuntur: ita tamen ut puberum factorum voluntas in contrahendis nuptiis accedat. *l.* 2. *D. de rit. nupt. l.* 134. *D. de V. O.* Ex quo intelligitur, non servatum jus ab Augusto Imperat. institutum. Nam, cum lege Papia Popæa maritis præmia constituta essent, nonnulli (ut Dio, *lib.* 54, scribit) infantes sibi puellas despondebant, ut illius legis præmiis fruerentur. Itaque Augustus, cum, immaturitate sponsarum, & matrimoniorum crebra mutatione, vim legis eludi sentiret; tempus sponsas habendi coarctavit. Vetuit enim, ne quam habere sponsam liceret, nisi quam biennio post uxorem habere per ætatem

liceret; ut Sueton. testatur: hoc est, non nisi jam annos 10 natam. Quam Augusti legem etiam Zonaras commemorat. Ad eundem numerum referendi quoque sunt *furiosi* & mente capti; qui plerumque, propter eandem consensus & voluntatis penuriam, infantibus comparantur. *l.* 1. §. *ult. D. de obl. & act. l. furor*, 8. *D. h. tit.* ubi, cum Paulus ait, furorem post sponsalia supervenientem non infirmare sponsalia, significare videtur, jus sponsaliorum durare: quasi pœna, repudiis sine causa factis imposita, sponsalia propter furoris causam repudianti infligatur: dum tamen dilucida intervalla furor habeat: quo tempore contrahi etiam sponsalia atque alia negotia licere, satis constat *ex l.* 2. *C. de contr. emt.* Nunc de *liberis*, qui in potestate parentum sunt, videamus. Ergo filii filiæque fa., neque sine suo, neque sine parentum consensu, obligari sponsalibus possunt. De suo, hæc ratio est, quoniam, etsi antiquo jure vendi emancipari que patris arbitratu poterant; tamen, quoniam jus matrimoniorum non mere civile, sed magna ex parte pontificium erat, & sanctum habebatur (ut suo loco docebimus), propter sanctitatem matrimonii, etiam filiorum filiarumque fa. consensus requisitus est: adeo ut consponsiones parentum sine liberorum adstipulatione, quamvis adjecta pœna fuisset,

fuiſſet, nullius momenti haberentur. *l. Titia*, 134. *D. de verb. obl. l. ſponſalia*, 11. *& l. filiof.* 13. *D. h. t. l.* 2. *D. de rit. nupt.* quamquam non tam requiritur ut conſentiant, quam ne juſta ex cauſa contradicant; veluti ſi turpem aut alioqui indignam adfinem pater elegerit. *l. ſed quæ*, 12. *D. h. tit.* qua de cauſa etiam liberorum taciturnitas hoc caſu pro conſenſu numeratur: *d. l. ſed quæ.* contra quam in procuratore conſtituendo. quod ſumme notandum eſt. *l. filius*, 8. §. *invitus*, *D. de procur.* De parentibus, civilis, civilis, inquam, non naturalis, hæc cauſa eſt; ne cui invito ſuus heres adgnaſcatur. *l. ſi ut proponis*, 5. *C. de nupt.* pontificalis, illa; ne ſacrorum ſocia patriſa. invito adſciſceretur. Nam propria & privata cujuſque familiæ ſacra fuerunt: uxor autem in ſacrorum viri communionem admittebatur. Mixta igitur hæc cauſa fuit, ne qua patreſa. invito in divini atque humani juris communionem admitteretur. *arg. l.* 1. *D. de rit. nupt.* Parentis igitur, cujus in poteſtate is, eave, cujus de ſponſalibus agitur, conſenſus requiritur, vel potius adprobatio, ſive expreſſa, ſive tacita. Nam & ratihabitio, & taciturnitas parentis, pro conſenſu habetur. *l.* 7 *in fin. D. h. t.* Atque hæc quidem de liberis, qui ſub parentum manu ac poteſtate ſunt. Nam emancipati, jure civili parentum auctoritatem

non desiderant. *l. in potestate*, 10. *D. h. t.* Qua de causa, ne matris quidem, aut ejus parentis, cujus in potestate non sunt, auctoritatem filii filiæve exspectant. *l.* 2. *l.* 25. *D. de rit. nupt.* Quamquam honestas, quæ in conciliandis nuptiis maxime spectatur, matris & propinquorum arbitrium desiderat. Quodsi inter illos non conveniat, præsidis arbitrium desideratur. *l.* 1. *C. de nupt.* Deinceps de iis, qui sub tutela sunt, videamus. De *pupillis* igitur hoc jus est, ut eorum consensus omnino requiratur, neque à tutoribus, nisi consentientes, obligari promissione nuptiarum futurarum possint: *l.* 6. *in fin. D. h. tit.* non magis quam ipsi sese inter se sine tutorum auctoritate obligare. ut paulo post intelligetur. Jam vero, tutorum auctoritatem in pupillorum sponsalibus requiri, vel hinc existimari potest, quod pupillus sine tutore auctore non modo civiliter obligari non potest, sed ne naturaliter quidem: *l. pupillus*, 59. *D. de oblig. & act. l. quod pupillus*, 41. *D. de condict. indeb.* præsertim si locupletior ea obligatione non fiat. *l. naturaliter*, 13. §. *ultim. & l. seq. D. d. tit.* Cum autem tutor, aut curator, auctor in rem suam esse non possit; sequitur, ut neque tutori neque curatori liceat sponsalia cum ea vel sibi vel filio suo contrahere, cujus tutelam curationemve gerit gessitve: ne rationum

tionum reddendarum obligatio conturbetur. *l. tutor, 15. in fin. D. h. t. l. si quis tutor, 60. §. 5. D. de rit. nupt. l. 5. C. de int. matr.* Cum autem bonis, non personæ, curatores dentur; consentaneum est, ne illorum in sponsalibus aut nuptiis contrahendis auctoritas requiratur, non magis quam propinquorum aut adfinium. *l. in copulandis, 8. C. de nupt. l. sciendum, 20. D. de rit. nupt.* Ad hunc locum pertinet earum personarum conditio, quæ in provinciis domicilium habent, & eorum potestati, qui officium aliquod in iis administrant, quodammodo subjectæ sunt. Ergo iis, qui officium gerunt, ita sibi despondere mulierem licet, ne tamen in ea provincia uxorem ducant; sed ut, deposito officio, cum potestate privati erunt, novus mulieris consensus requiratur. *l. si quis, 38. D. de rit. nupt.* Quin ne filio quidem suo uxorem ducenti consentire potest. *l. qui in provincia, 57. D. eod.* Quod etiam ad ipsorum propinquos & domesticos productum est. *l. 1. C. si rect. provinc. l. 1. C. si nupt. ex rescr. pet.* Quid? de filia quid juris? Sane illo jure collocare filias suas in matrimonium poterant. *d. l. si quis, in fin.* At Leo Philosophus etiam filiabus præsidum provinciæ à sponsalibus interdixit. *Novel. 23.* Ad eundem hunc de personis locum, illud pertinet edicti caput, quo vetitum est, ne

quis suo ejusve nomine, quem quamve in potestate habet, bina eodem tempore sponsalia habeat; aut qui filium filiamve constituere patitur, etiamsi nuptiæ injustæ aut nefariæ ac proinde nullæ futuræ essent. qui contra fecerit, infamia notetur. *l. 1. in fin. l. quid ergo, 13. §. 1. & seq. D. de his qui not. inf.* Superest tractatio de personis *absentibus, mutis* & *surdis*. Ergo, siquidem stipulatio in sponsalibus adhibeatur; certum est, & præsentiam & sermonem requiri. *l. 1. D. de verb. obl.* sin minus; æque per internuncium, aut per epistolam, aut nutum ac significationem constitui sponsalia, ut alii omnes contractus, possunt. *l. 4. l. 5. l. ult. D. h. tit. l. mutus, 73. D. de jur. dot.* Ex quibus, ita disputatis, concludi potest, verissimam esse Pauli regulam, quam supra tradidimus, tantam esse inter sponsalia & nuptias communionem, ut, cum qua persona constitui nuptiæ possunt, etiam cum ea constitui sponsalia liceat: vicissimque, cum qua contrahere nuptias non licet, cum eadem contrahere sponsalia plerumque non liceat. *l. si quis tutor, 60. §. 5. D. h. t. Plerumque* autem idcirco additum est, quia contrahi sponsalia inter impuberes possunt, nuptiæ non possunt. *l. in sponsalibus, 14. D. h. tit.* Qui officium in provincia gerit, contrahere sponsalia potest, nuptias non potest: ut supra di-
ctum

ctum est. Quæ virum eluget, nubere non potest, desponderi potest. *l. solet*, 10. §. 1. *D. de his qui not. infam.*

Caput III.

De septuplici sponsaliorum forma, ritu & solennitate.

Sequitur nunc, ut de sponsaliorum forma videamus: nam prima & potissima hæc videtur, ut ea conventio non clam, non furtim, & remotis arbitris, sed testatione adhibita fieret. *arg. l. 7. D. h. t. l. 3. D. de concub. & l. uxor, 7. C. de repud. l. instrumenta*, 5. *C. de probat.* Etsi autem legitimus testium numerus nusquam in libris nostris prodatur; tamen probabile est, non minus decem adhiberi solitos, cum etiam in divortiis septem adhiberentur. *l. nullam*, 9. *D. de divort.* Idque video D. Ambrosium non obscure significasse, *ad virg. lapf. cap.* 5. Nam, *Si inter decem testes*, inquit, *confectis sponsalitiis, & nuptiis consummatis, quavis viro femina conjuncta mortali, non sine magno periculo adulterium perpetrat; quid putas fore*, &c. Quinetiam Romano more convivio amicorum hæc conventio celebrabatur; quod idcirco *sponsalia* dicebatur. Tull. ad Q. frat. lib. epist. 2: *Ad 8. idus April. sponsalia Crassipedi prebui. Huic convivio puer o-*

 ptimus

ptimus Quintus tuus, meusque, quod perleviter commotus erat, defuit. Quod eo magis notandum est, quia Decretalistæ concubitum, post verba de præsenti furtim pronunciata secutum, matrimonii jure censendum putant, *c.* 15. *c.* 30. *de sponſ. & matr. c.* 3. *c.* 5. *& seq. de condit. adpoſ.* Atque antiquissimo quidem more scriptura plerumque adhiberi solebat. Ut ex illo Juvenalis versu, quem mox proferemus, cognosci potest. Itemque ex illo Tertull. loco in lib. de virg. veland. *Hæ sunt tabellæ priores naturalium sponsaliorum & nuptiarum.* eæque à testibus obsignari solebant: ut apud Juvenal.,

——— *Veniet cum signatoribus auspex.*

Dixi autem, *plerumque*; quoniam interdum nullum ea de re instrumentum conficiebatur, & nuda testatio sufficiebat. *l.* 7. *D. h. t.* quippe cum ne in nuptiis quidem scriptura desideretur. *l.* 4. *D. de fid. instr.* Secundum in forma sponsaliorum locum obtinet stipulationis & sponsionis formula. Quod ut intelligatur, illud sciri oportet, moris apud Rom. fuisse, ut pactis conventisque stipulationem plerumque adhiberent. *l.* 7. §. *quod fere,* 12. *D. de pact. l. Titia,* 134. *D. de verb. obl.* eaque verborum formula, quasi ritu aut certo aliquo carmine, suas conventiones stiparent, id est, munirent, & confirmarent. *l.* 1. *D. de prat. stip.* §. 1. *Inst. de verb. obl.*

Primum

Primum igitur inter eos, de quorum nuptiis agebatur, de nuptiarum conditionibus & legibus conveniebat, hoc est, de dote, de donatione propter nuptias, & de arrhis sponsalitiis. Hæc conventio si sine stipulatione fiebat, modo *pacta*, modo *destinata* mulier dicebatur; sin eo amplius stipulatio addebatur, *sponsa*: quemadmodum ex illo Arnobii loco, supra à nobis citato, videre licet. Juvenal. Sat. 6:

Si tibi legitimis pactam junctamque tabellis
Non es amaturus. ——

Cicero ad Att. 5: *Nec dubitat Dejotarus, cujus filio pacta est Arthanasdis filia, quin Euphratem transiturus sit.* Quapropter haud scio, an vere Ser. Honoratus in illum Virg. locum, *Et gremiis abducere pactas*, ita scripserit, *Id est, sponsas.* melius dixisset, *destinatas*: quod verbum fuit in his conventionibus usitatissimum. Sueton. Julio: *Sibique filiam ejus in matrimonium petiit, Fausto Sylla destinatam.* Quod apud eundem, & Vopiscum, Capitolinum, Spartianum, innumeris locis animadverti. Plin. epist. 3: *Iam destinata erat egregio juveni, jam electus nuptiarum dies.* Arnob. advers. gent. *Rex Midas matrimonio ejus suam filiam destinat.* Item: *Alienas virgines, jam destinatas, jam desponsatas, rapuit.* Neque mihi absurdum videtur, existimare, verbum hoc ex coemtionum con-

ſuetudine manaſſe, cum arrhæ ſponſalitiæ dabantur. nam *deſtinare* video veteres dixiſſe, pro, *arrham dare.* Plautus, Rudente:

Minis triginta ſibi puellam deſtinat;
Datque arrhabonem.

Idem in Perſa:

— Dii deæque te agitant irati, ſcelus,
Qui hanc non properes deſtinare. —

Sed, ut in aliis compluribus, re ſublata, nomen tamen retinetur; *l. inſula, 56. in fin. D. de adq. rer. dom.* ſic coemtionum formulis ſublatis, *deſtinandi* tamen verbum retentum eſt, in iis potiſſimum, quæ jam pactæ fuerant. Quamquam Juriſconſulti ſubtilius etiam pactas à deſtinatis diſtinxerunt. Nam *deſtinatarum* verbum proprie ad eas, quæ non inter vivos pactæ, ſed teſtamento patris deſignatæ & nominatæ fuerunt, reſtrinxerunt. Veluti in l. non eſt, *66.* D. de rit. nupt. *Non deſponſam à patre, nec teſtamento deſtinatam.* Cujus conſuetudinis exemplum exſtat *in l. ſi patris, 6. C. de interd. matr. & l. pater, 101. D. de cond. & demonſt.* Qua de cauſa credo equidem, gloſſematario accepto ferendum verbum *denominatam. in l. qui pupillam, 7. D. ad l. Jul. de adult. & l. tutor, 36. D. de rit. nupt.* cujus in fine non dubito, quin *conditionem nuptiarum* ſit reſtituendum. Quemadmodum autem deſtinatarum nomen, etiam poſt ſubla-

ſublatam coemtionum conſuetudinem in uſu manſit; eodem modo deſponſæ dici ſolitæ ſunt, etiam quæ nuda tantum conventione pactæ fuerant. poſtquam videlicet inſtitutum fuit, ut ſponſalia etiam ſine ſtipulatione, ac proinde etiam per internuncium aut epiſtolam, inter abſentes contraherentur. *l.* 4. *l.* 5. *l. ult. D. h. tit.* Itaque Imp. in l. 2. C. eod. *Qui puellam*, inquit, *ſuis nuptiis pactus eſt*, & l. 4: *Si pater pactum de filia nuptiis injecit*. Quodſi præter pactum addi ſtipulationem placeret, utrumque adhibebatur. ut Ser. Sulpicius apud Agell. demonſtrat, *lib.* 4. *cap.* 4. Terentius:

Sponden' tuam gnatam filio uxorem meo?

Et alio loco:

Vltro ad me venit, unicam gnatam ſuam
Cum dote ſumma filio uxorem ut daret.
Placuit, deſpondi: hic nuptiis dictus eſt dies.

Ubi Donatus, *Proprie*, inquit, *deſpondi. nam de ſponſo dicitur. quia ſpondet puella pater: deſpondet, adoleſcentis*. Et ſic in Adelph.:

Quin jam virginem deſpondi.

Ubi Micio ſponſi pater loquitur. Item Servius, lib. Æneid. 10: *Veteres ſpondebant, ſe conſentire in jura matrimonii, & fidejuſſores dabant: unde vir à ſpondendo ſponſus. Ceterum proprie ſponderi puella eſt. Ergo ſponſus, non quia promittitur, ſed quia ſpondet, & ſponſores dat.* Sed futilis hæc grammaticorum ob-

ſervatio eſt: nam *deſpondendi* verbum, videmus paſſim, promiſcue, tum in adoleſcentis, tum in puellæ patre, tum etiam matre & fratre, atque ipſo adoleſcente, uſurpari. Cic. ad Att. 2: *Tulliolam C. Piſoni Frugi deſpondimus*. Pro Cluent. *Tum illa deſpondit ei filiam ſuam*. Paulus, l.Titia, 134. D.de verb. obligat. *Tempore matrimonii conſenſerunt, ut filia C.Seii filio Titia deſponderetur*. Cicer. de Oratore: *Cum Ser. Galba Craſſi filiam Caio filio ſuo deſpondiſſet*. Plaut. Trinummo:

—— Voſtrum herilem filium
Lesbonicum ſuam ſororem deſpondiſſe?
Cui homini deſpondit?

Ulp. in l. cum hic ſtatus, 32. §. ult. D. de donat. int. vir. *Si ſenator libertinam deſponderit, vel tutor pupillam*. Atque ita Paul. *in l.ſi quis inter, 60. §. 5. D. de rit. nupt. l. 4. D. de ſponſal.* Supereſt, ut de ſperatæ, pactæ, & ſponſæ nominibus huc addamus ex Arnobii lib. adverſus gent. 4: *Habent ſperatas, habent pactas, habent interpoſitis ſtipulationibus ſponſas*. Ut ſperata eſſe videatur, quæ jam petita, ſed nondum promiſſa eſt: pacta, quæ nuda conventione promiſſa eſt: ſponſa, quæ interpoſita ſtipulatione. Sed Nonius hanc differentiam abſurdiſſime ſic explanat: *Inter ſperatam, dictam, & pactam, & ſponſam, hoc intereſt: quod virgo, priuſquam*

quam petatur, ſperata dicitur. Plaut. Amph.

> *Amphitruo uxorem ſalutat latus ſperatam ſuam.*

Inepte Nonius, & ridicule, uxorem jam gravidam, & ad pariendum vicinam, ſponſam ſperatam dici putat. nam *ſperatam ſuam* Amphitruo dicit, pro *eam quam totam ex animo ſuam eſſe ſperat.* Tum illud Virgilii abſurde huc retorquet:

> *Cui pater, & conjunx quondam tua dicta relinquor?*

quaſi *dictam*, pro *ſponſam* Pub. Virgilius uſurpaſſet. cum ordo & ſenſus hic ſit: *Dicta quondam tua uxor.* Tertio loco ad ritum & formam ſponſaliorum pertinent verba, quibus ſponſalia concipiebantur. Nam in filiabus quidem fam. docuimus, ex Plauti comœdiis, uſitatam hanc formulam fuiſſe: *Sponden' Caiam filiam tuam uxorem mihi dari?* Cum autem mulieres innuptæ in perpetua tutela eſſent, probabile eſt, hanc in illis deſpondendis formulam adhibitam: *Sponden' Caiam, quæ in tua poteſtate eſt, uxorem mihi dari?* quod ex orat. pro Flacco exiſtimare licet. Quinetiam, cum plerumque certis legibus ac conditionibus ſponſalia contraherentur; probabile eſt, conditiones pronunciari ſolitas. ut in illa Plauti:

> *Iſtac lege ſponden' mihi filiam tuam uxorem dari?*

Quod

Quod vero disputari à nonnullis video, multum interesse, utrum sponsalia verbis in futurum aut in præsens tempus conceptis constituerentur; de eo commodius, ubi de sponsaliorum jure differemus, tractaturi videmur. Quarto loco in sponsalibus anulus pronubus plerumque adhiberi solebat. Nam moris fuit, ut sponsus sponsæ anulum, quasi pignoris loco, donaret; qui *pronubus* dicebatur. Cujus moris etiam vestigium exstat in nostris libris. apud Paul. *in l. si donata, 36. §. ult. D. de donat. int. vir. & ux.* Juvenal. Satyr. 6:

> *Conventum tamen, & pactum, & sponsalia, nostra*
> *Tempestate paras, jamque à tonsore magistro*
> *Pecteris, & digito pignus fortasse dedisti.*

Plin. autem, *lib.* 36, scribit, ætate sua anulum illum fuisse ferreum. Post vero aureus donari cœptus est. Tertul. in apol. adv. gent. *Aurum nulla mulier norat, præter uno digito, quem sponsus oppigneraßet pronubo anulo.* Ubi tamen considera Isidor. de divin. off. *Quod in primis nuptiis anulus à sponso sponsæ datur, fit nimirum vel propter mutuæ dilectionis signum, vel propter id magis, ut eodem pignore eorum corda jungantur. unde & quarto anulus ingeritur, quia in eo vena quadam sanguinis ad cor pervenit.* Idem,

Etymol.

Etymol. 20: *Femina non usa sunt anulis, nisi quos virgini sponsus miserat: neque amplius quam binos aureos in digitis habere solebant.* Sic Nicolaus Papa, ad consultationem Bulgarorum 30. quæstion. 5. cap. 3: *Et postquam arrhis sponsam sibi sponsus per digitum fidei anulo insignitum desponderit.* Quintam ritus & solennitatis partem plerumque osculum obtinebat. Quod tamen arbitrarium fuisse, patet ex *l. cum veterum*, 15. *C. de don. ant. nupt.* Ad sextum locum munera sponsalitia referenda sunt. de quibus mentio fit *l.* 1. §. 1. *D. de donat. l. die sponsaliorum*, 25. *D. depos. l. cum sponsus*, 12. *D. de Publ. act. l.* 1. *C. si advers. donat. l. si sponsus*, 5. *l. inter eos*, 27. *l. cum hic status*, 32. §. *si quis sponsam, D. de donat. int. vir.* Quæ tamen interdum ea lege fiebant, ut, nuptiis non secutis, revocarentur. *l.* 2. *l. si cum ante*, 7. *C. de don. ant. nupt. l.* 2. *C. Gr. si advers. don. spons.* Quodsi nil nominatim convenerat, ratæ donationes manebant. *l. si tibi*, 11. *& d. l. cum veterum*, 15. *C. eod.* Postea vero Constantinus jus earum esse hoc voluit, ut, si per donatorem stetisset quo minus nuptiæ sequerentur, donum penes donatarium maneret: si per eum qui acceperat, restitueretur. Quodsi mors nuptias impedisset, tum, siquidem osculum intervenisset, quod sponsus donas-

donasset, dimidia tantum ex parte repeteretur: quod autem sponsa donasset, sive cum osculo, sive sine osculo, totum restitueretur. *d. l. cum veterum, & l. seq. C. eod.* Septimum sponsalitii ritus locum obtinent arrhæ sponsalitiæ, quas videlicet sponsus, quasi pignoris & arrhæ loco, dat, fore, ut eam uxorem ducat: nam illæ tantum à sponso ejusve nomine dabantur: à sponsa vero non dabantur. *l. 3. & l. 5. C. de spons. & arrh. spons. l. ult. C. de episc. & cler. l. si quis officium, 38. D. de rit. nupt.* Itaque triplex inter arrhas & donationes sponsalitias differentia perspicitur. Prima, quod illæ tantum à sponsi parte conferuntur: hæ vero utrimque. Illæ, si per sponsum fiat quo minus nuptiæ sequantur, amittuntur: si per sponsam, tunc, si minor 25 annis ceperit, simplum reddit; sin major, duplum. *d. l. 5. C. de sponsal.* at in donationibus nulla dupli ratio habetur. Postremo, arrhæ, morte alterutrius, repetuntur. *l. 3. C. de sponsal.* donationes sponsalitiæ non repetuntur.

CAPUT IV.

De multiplici jure sponsaliorum, eorumque cum nuptiis differentia vel communione.

SUPEREST ut de jure sponsaliorum disseramus. Ac primum illud videamus, cujus

jus juris ſponſalia ſint. Quod uno verbo ita definiendum eſt: ut, ſi ſtipulatione & ſponſione contrahuntur, juris civilis ſint, ſicuti ceteræ omnes obligationes, quæ certis verborum formulis & contrahuntur & diſſolvuntur : *l. quoties*, 14. *D. de novat. l.* 2. *D. de divort.* ſin nudo conſenſu & conventione; ſint juris gentium. *arg. l.* 1. *in fin. D. de contr. emt. l.* 1. *D. locat.* Secundo videndum eſt, an, & qualis obligatio per ſponſalia contrahatur. Ergo antiquiſſimo jure, ex ſponſalibus civilis naſcebatur obligatio, ex eaque dabatur actio, quæ *ex ſponſu* dicebatur, adverſus eum eamve, per quem quamve factum eſſet quo minus nuptiæ ſequerentur: fiebatque condemnatio in id quod alterius intererat; quemadmodum ſup. ex Ser. Sulpicio demonſtratum eſt. Video etiam, moris fuiſſe, ut certa ſumma, pœnæ nomine, in ſtipulationem deduceretur, ſicuti paulo ante ex Varrone docuimus. Nam, cum ejus, quod intereſt, æſtimatio in cauſis omnibus difficilis eſt, tum vero in conjugali adfectione difficillima: quam ipſam ob cauſam pœnæ ſtipulationes interponi ſolitas, conſtat *ex l. ultim. D. de præt. ſtip.* Poſt vero, corruptis ac perditis civitatis Romanæ moribus, cum flagitioſa & deteſtanda repudiorum libertas increbuiſſet, inſtitutum fuit, ne ulla ex ſponſalibus civilis obligatio naſceretur,

ſceretur, ſed libera renunciatio eſſet; neque ulla eo nomine actio, petitio, daretur: *l.* 1. *C. h. t. l.* 2. *C. de repud.* adeo ut, ſi pœna deducta in ſtipulationem fuiſſet, ne ipſius quidem nomine actio daretur. *l. Titio*, 71. §. 1. *D. de cond. & dem. l.* 2. *C. de inutil. ſtip. l. Titia*, 134. *D. de verb. obl.* idque etiam Imp. Leo Philoſophus teſtatur, *Novell.* 74. Hæc fuit temporum illorum ratio, perditis, ut dixi, civitatis moribus; cum populus R. non modò promiſcuos concubitus, pecudum ritu, ſectaretur, verum etiam à conjugiis abhorreret. Qua de cauſa legem illam omnium celeberrimam ferri oportuit, Papiam Popæam de maritandis ordinibus. Qua lege & maritis præmia, & cælibibus pœnæ impoſitæ fuere. His igitur profligatis civitatis moribus, ſenſim contra juris directi regulas inductum fuit, ut libera eſſet ſponſaliorum renunciatio. Quæ renunciatio proprie *repudium* dicebatur: cum eo verbo promiſcue etiam in divortiis uterentur. *l. inter ſtuprum*, 101. §. 1. *D. de verb. ſign.* Quinetiam repudii formula, vetuſtis, ut credi par eſt, temporibus inſtituta, obligationis vi tamen retenta eſt: *Conditione tua non utor.* l. 2. §. 2. D. de divort. ejuſque perditæ & flagitioſæ repudiorum libertatis teſtimonio eſt, quod Papinianus eum ſponſum irridet, qui mulierem ſibi

ſibi à patre deſponſam idcirco adulterii accuſare volebat, quod alteri à patre in matrimonium deſponſa fuiſſet. *l. miles*, 11. §. *quærebatur*, 7. *D. ad l. Iul. de adult.* Quæ cum ita ſint, perſpicuum eſt, primum ſponſalia iſto Digeſtorum jure non fuiſſe in contractuum numero, quoniam nulla ex iis efficax naſcebatur obligatio: deinde, iſtius ſtipulationis (quod jus ſingulare ac novum eſt) non majorem hoc caſu quam pacti nudi vim eſſe; quo, ut ait Paulus, cives R. non obligantur. *lib. ſent.* 2. *tit.* 14. Sed quæri poteſt, an non ex illo ſponſaliorum pacto naturalis tamen contraheretur obligatio; quæ, quoties naturalis ſubeſt æquitas, contrahi dicitur. *l. Stichum*, 95. §. *naturalis*, *D. de ſolut.* Quod certe probabilius videtur. Primum, quia in ſtipulationis formula vitium nullum fuit, ſicut accidit in ſpecie *l.* 1. §. *ſi ita quis*, *D. de verb. obl. l.* 1. §. *eum qui*, *D. de conſt. pec.* Deinde, quia ne liquido quidem adfirmari poteſt, nullam naſci civilem ex ſponſalibus obligationem, cum in iis diſſolvendis præſcripta repudii formula utendum eſſet. *d. l.* 2. §. 2. *D. de divort.* Ex quo, ut jam dixi, intelligitur, quamvis propter perditos civitatis mores nulla efficax ex ſponſalibus naſceretur obligatio, tamen in rei veritate, & directo jure, aliquam contrahi: præſertim, cum alioqui ſtipulatio, ut jam

dictum

dictum est, in qua vitii nihil est, ne pacti quidem vim haberet; quod valde absurdum esset. Secundum sponsaliorum jus est, ut per ea æque fere, ut per nuptias, adfinitas contrahatur. Nam & generi & nurus adpellatione sponsus & sponsa; item soceri & socrus adpellatione, sponsorum parentes continentur. *l. 6. §. 1. & l. 8. D. de grad.* Qua de causa, quæ lex vetat genero vel socero invito testimonium denunciari, ea & ad sponsum & sponsæ patrem producitur. *l. 4. & l. 5. D. de test.* Sic lex, quæ novercæ & nurus nuptias prohibet, etiam ad patris & filii sponsam perducitur. *l. si qua mihi*, 12. §. 1. *D. de rit. nupt.* &, quæ socerorum ac generorum necem parricidii crimine comprehendit, eadem etiam ad sponsos sponsasque porrigitur. *l. 4. D. de parricid.* Quod vero Neratius ait, inter sponsum & sponsam adfinitatem contrahi; non quasi proprie dictum accipiendum est, sed improprie: quasi dixisset, necessitudinem. *l. quod Servius*, 8. *D. de cond. caus. dat.* Tertium jus ex eo intelligitur, quod sponsalia multis casibus nuptiarum fere vim obtinent. Qua de causa Imp. testatur, multas ea de re controversias exstitisse. *l. 5. C. de bon. quæ liber.* Itaque, quemadmodum qui binas uxores, sic etiam qui binas eodem tempore sponsas habet, ignominia notatur. *l. 1. D. de his qui not. infam.*

infam. Quod lege Julia cautum eſt, ne marito uxoris fundum alienare vel obligare liceat, idem etiam in ſponſæ fundo valere reſponſum eſt. *l*.4. *D. de fund. dot*. Sicut pro illata uxori injuria, marito injuriarum conceditur actio, *l.* 1. *in fin. D. de injur.* ita ſponſo pro injuria ſponſæ illata. *l. item apud Labeonem*, 15. §. *ſponſum*, 24. *D. eod.* Et, quod lege cavetur, ne dotalem uxoris fundum alienare liceat, etiam ad ſponſæ fundum productum eſt. *l.* 4. *D. de fund. dot*. Quod conſtitutum eſt, ne quaſdam uxores ſenatoribus ducere liceat, id ad ſponſalia productum eſt. *l. oratio*, 16. *D. h. t. l. cum hic ſtatus*, 32. §. *ult. D. de don. int. vir*. Sicuti à marito quæſita, uxor non adquirit, niſi quoad uſumfructum; ita nec à ſponſo quæſita, patri ſponſæ aliter adquiruntur. *l.* 5. *C. de bon. quæ lib*. Eo accedit, quod privilegium, uxori competens, etiam ſponſæ conceditur: veluti, ſi dotem dederit, & ſponſalibus renunciatum fuerit, in exigenda dote ceteris creditoribus præferatur. *l. quæſitum*, 17. §. *ſi ſponſa*, *D. de reb. auct. jud. poſſ. l. ſi ſponſa*, 74. *D. de jur. dot*. Item, quod dicitur, parricidii teneri eum qui uxorem occiderit, etiam adverſus eum valeat qui ſponſam interfecerit. *l. ſed ſciendum*, 3. *D. ad leg. Pomp. de parricid*. Quod conſtitutum eſt, ne tutor pupillam ſuam ſibi filiove ſuo

uxorem

uxorem adſciſcat, id etiam ad ſponſalia productum eſt. *l. tutor*, 15. *D. h. t. l. ſi quis tutor*, 60. §. 5. *D. de rit. nupt.* Poſtremo, jus accuſandæ uxoris adulterii, quod lex Julia marito, jure quodam præcipuo, & ante extraneos, conceſſerat, Impp. Severi & Antonini reſcripto etiam ad ſponſum productum eſt, ut ſponſus intra dies 60 extraneis præferatur. *l. ſi uxor*, 13. §. *divi*, 3. *&* §. *ſi minor*, 8. *l. miles*, 11. §. *quærebatur*, 7. *D. ad l. Jul. de adult. l. propter*, 9. *C. eod.* Ac mihi non alienum videtur, inſignem Philonis locum, & ad hoc inſtitutum magnopere pertinentem, adſcribere. eſt autem *in illius lib. de certis legib. ad Decal. pertinentibus.* Μέτριον ὑπολαμβάνουσί τινες ἀδίκημ' εἶναι, φθορᾶς καὶ μοιχείας, ὑπογάμιον, ὅταν ὁμολογίας μὲν ὑπερεγγυήσωσι, μήπω δὲ τῶν γάμων ἐπιτελεσθέντων, ἕτερος ἀπαντήσας, ἢ καὶ βιασάμενος, εἰς ὁμιλίαν ἔλθῃ. παρ' ἐμοὶ δὲ κρείττη μοιχείας καὶ τοῦτ' ἔστιν εἶδος. αἱ γὰρ ὁμολογίαι γάμοις ἰσοδυναμοῦσιν, αἷς ἀνδρὸς ὄνομα καὶ γυναικὸς, καὶ τἄλλα τὰ ἐπὶ συνόδοις, ἐγγράφεται. id eſt: *Sunt, qui medium quoddam crimen eſſe cenſent, inter ſtuprum & adulterium, interceptum concubitum; cum poſt contracta ſponſalia, nondum celebratis nuptiis, alter intervenit, qui vi, aut dolo, puellam comprimit. at, me judice, hæc quoque adulterii ſpecies eſt: ſponſaliorum enim eadem quæ nuptiarum vis eſt: cum viri & uxoris nomina,*

atque

atque alia quadam, in conventu & frequentia propinquorum perscripta sunt. Et in eandem sententiam Tertullianus, lib. de virg. vel. *Desponsata enim quodammodo nupta.* Tamen inter *quodammodo* & *vere* satis interest, duntaxat in hoc loco. Atque his quidem casibus magna inter sponsalia & nuptias communio est. In aliis autem quibusdam hæ notari differentiæ possunt. Nam inter impuberes contrahi sponsalia possunt; nuptiæ non possunt. *l.* 7. *l.* 9. *D. h. t.* Sponsalia promissione constant, ac proinde nec præsenti traditione & acceptione, nec nisi verbis futuri temporis contrahuntur: *l.* 1. *l. quæsitum,* 9. *D. eod.* nuptiæ vero verbis præsentis temporis, & præsenti puraque traditione & acceptione, constituuntur. *l. pen. D. de don. int. vir.* Itaque in sponsalibus deductio in domum nullius momenti est; in nuptiis necessaria est. *d. l. pen.* Præterea, uxor in mariti familia esse dicitur, *l. quicunque,* 10. *C. de re milit. lib.* 12. *l. pen.* §. *Iulianus, D. quod fals. tut. auct.* & in ejus domo domicilium habere: *l. exigere,* 65. *D. de jud.* sponsa, ante nuptias contractas, non habet. *l. ea quæ,* 32. *D. ad munic.* Donatio inter virum & uxorem non valet; inter sponsum & sponsam valet. *l. cum hic status,* 32. §. *pen. D. de don. int. vir.* Uxor virum lugere jubetur; sponsa

ſponſum non jubetur. *l. uxores*, *9. D. de his qui not. infam*. Quæ luget, nubere ſine infamia non poteſt; ſponſalia vero, quia futuri temporis ſunt, contrahere poteſt. *l. ſeq. eod.* Quod lex vetat, ne liberta, patrono nupta, ei invito nuncium mittat, ad ſponſam non porrigitur. *l. in eo jure*, 45. §. 4. *D. de rit. nupt.* Supereſt poſtremum jus ſponſaliorum, ut certis caſibus impune ac ſine fraude repudium mittere liceret. Quod etiam argumento illo confirmatur, quod ſuperius dicebamus, Jus, ne pœnæ metu ſponſalia adſtringere liceret, perditis reip. temporib. inductum fuiſſe. Nam contrarii juris veſtigia hæc remanſere: quorum tamen quædam ad pœnam arrharum ſponſalitiarum pertinere conſtat: Si ſponſus, qui in eadem eſſet provincia, nuptiis moram biennio longiorem faceret: *l. 2. C. h. t.* Si ſponſus extra provinciam triennio amplius cunctetur, atque illa ſua cunctatione ſponſam ſua ſpe fruſtretur: *l. 2. C. de repud.* Si qua turpitudo ſponſi ſponſæve detecta eſſet: ſi nova ipſius religio, vel ſuperſtitio potius, detecta vel ſuſcepta fuiſſet: ſi quod in ſponſo vitium appareat virilis impotentiæ, quod liberorum ſpem adimat. *l. 5. §. his illud, C. h. tit.* Atque hæc de ſponſalibus juris civilis & Juſtinianici ratio fuit.

C A-

Caput V.

De jure ſponſaliorum, ex lege Moſaica, & Chriſtianorum, tam Græcorum, quam Latinorum, inſtitutis.

Porro, quid de ſponſalibus pie & ad noſtram religionem adcommodate dici poſſit, conſiderandum eſt. Primum autem ex lege Dei totius diſputationis fundamentum hoc conſtituendum eſt, Deut. 22: *Si quis cum ea puella, quæ viro alicui, deſponſa eſt, concubuerit; producitote & illum & illam ad portam urbis, eoſque lapidibus obruitote: puellam, quia in urbe vociferata non eſt; virum, quia cum uxore propinqui ſui concubuit.* Quibus ex verbis multa, quæ ad ſponſaliorum jus pertinent, notari poſſunt. Primum, quod ſponſalia non humana, ſed divina lege inſtituta, atque à nuptiis diſtincta ſunt; tempuſque aliquod inter ſponſionem & traditionem, inter ſponſaliorum & nuptiarum diem, interpoſitum. Quod etiam Joſephi & Mariæ exemplo, itemque *Deut. cap.* 20., aperte confirmatur: ubi Moſes vetat eos, qui ſponſalia contraxerint, prælium inire; &, cum omnes in procinctuerunt, ſic pronunciari jubet: *Quis eſt, qui uxorem deſponſavit, nec dum eam duxit? revertatur domum, ne in hoc prælio moriatur, & alius illam*

ducat. Item, *cap. seq.* ubi Moses certis in causis spatium illud intermedium luctus feminarum adsignat. Quod cum ita sit, consentaneum est, nuptias inter Christianos non satis pie, sine praecedentibus sponsalibus, copulari. Alterum est, quod eodem divino instituto suum cuique eorum jus proprium ac peculiare adtributum fuit : ut videlicet aliud sponsi & sponsæ, aliud mariti & uxoris jus esset: velut in concubitu, quem inter conjuges apostolus honestum adpellat, 1. *Cor: 7. v. 3.*, inter sponsum & sponsam divina lege improbatur, *Deut.* 20. 7. Hinc illud Ambrosii, lib. epist., ep. *66* : *Si quis desponsata sibi & tradita utatur, conjugium vocat: qui aliena expugnat pudorem, adulterium facit.* ubi sine dubio ad illud Virg. alludit:

Conjugium vocat; hoc prætexit nomine culpam.

Tertium est, ut, quantum ad perpetuam vitæ societatem, par eademque sponsi & sponsæ, quæ conjugum, ratio haberetur, nisi quid ante nuptias vitii detectum esset, quod justum nuptiis impedimentum adferret. Nam mulier sponsa ita proprie sponso devota, destinata ac decreta est, ut jam pro designata uxore numeretur. Quod etiam locus ille Matth. demonstrat, *cap.* 1. 20: Μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαριὰμ τὴν γυναῖκά σου.

Ne

Ne metue Mariam uxorem tuam capere. id est, adsciscere & abducere. Quamquam haud scio, an non æque commode ita converti posset: *Ne metue Mariam tibi uxorem adsciscere*: quasi σοῦ pro σοὶ usurpatum esset. Sic ex contrario sponsus filiæ diserte nominatur gener, *Genes.* 19. ubi adolescentes, qui Lothi filias propediem uxores ducturi erant, ipsius generi vocantur. Itaque priscis ecclesiæ Christianæ temporibus synodus sexta in Trullo habita, *cap.* 98, in eandem sententiam ita decrevit: Ὁ τὴν ἑτέρῳ μνηστευθεῖσαν, ἔτι τοῦ ἀνδρὸς ζῶντος εἰς γάμον ἀναγόμενος, τῷ τῆς μοιχείας ὑποκείσθω ἐγκλήματι. id est: *Qui desponsam alteri mulierem, vivo ipsius sponso, in societatem nuptiarum adsciverit, criminis adulterii reus esto.* Quod decretum Imp. Leo Philosophus, religionis, ut apparet, studiosissimus, ratum in suo imperio jussit esse. *Novell.* 18. *&* *Novell.* 74. ubi etiam jus Romanorum antiquissimum restituit, ut pœnæ adjectione sponsaliorum vinculum adstringere liceret. Ejus autem decreti rationem Imp. Alexius Comnenus hanc profert, quam Leo quoque prius indicarat; quia, Christianorum instituto, ab Israëliis, ut credi par est, sumto, sponsalia certa precationis formula, quam εὐλογίαν adpellant, ita consecrabantur, *ut Deus illorum auctor, arbiter & conciliator adgnosceretur.* Nefas

igitur piis illius ætatis hominibus videbatur, quod Deo auctore constitutum erat, levium hominum arbitrio dissolvere; ut Christus dixit, *Quos Deus conjunxit, homo ne disjungat*. Verba Comneni, propter illorum auctoritatem, adscribemus: Οὐκ ὀλίγον ἐνταῦθα τὸ ἄτοπον ἐπισύρεται, τὰς προεισοδίους τῶν γάμων εὐχὰς ἐπὶ μνηστείᾳ συντελεσθείσας ὡσεί τι τῶν εἰκαίων καὶ συμπεφορημένων λογίσασθαι, καὶ ἀδιαφόρως ἐκλαβέσθαι τόδε τὸ πρᾶγμα, ὥσπερ ἂν εἰ μὴ Θεὸς μέσον τῶν συναπτομένων προσώπων διὰ τῆς μνηστείας εἰσήγετο. id est: *Non exiguum hic incommodum atque absurdum consequetur, precationem in nuptiis fieri solitam, in sponsalibus pronunciatam, pro vano quodam & inani additamento censeri, & pro supervacanea numerari: quasi Deus inter personas per sponsalia conjungendas mediator sive arbiter adhibitus non fuisset.* Et hac de causa Leo Philosophus, ut jus civile cum illo sextæ synodi decreto conciliaret, ac violandæ religionis occasionem præcideret, superstitiose constituerat, ne usitata in sponsalibus precatio sive benedictio deinceps pronunciaretur, sed in diem & ad tempus nuptiarum differretur: *Quoniam*, inquit, *tum demum vere dissoluta sponsalia videntur, cum post eam consecrationem pronunciatam repudium mittitur*: Novell. Leon. 74. Commodius igitur

tur Alexius, & ad synodi sententiam aptius, constituit, ut ea consecratio sponsalibus restitueretur : & ea demum sponsalia justa, id est, legitima, perfecta & absoluta haberentur, quæ inter puberes contracta, Dei precatione consecrata essent, atque ita non minus indissolubilia, quam ipsæ nuptiæ, haberentur. Τὰς τοιαύτας μνηστείας ἀμετακινήτους τε διαμένειν, καὶ ἀδιασπάστους, καὶ τὸ ὅλον ἀλύτους, ἅτε Θεοῦ μέσον τῶν συναπτομένων εἰσαγομένου, καὶ τὴν πρώτην προσεμπεδοῦντός τε καὶ κρατύνοντος τοῦ βίου συναρμογὴν, διὰ τῶν ἱεροτελουμένων εὐχῶν. id est : *Talia sponsalia firma, inconcussa, indissolubilia maneant : quippe cum Deus arbitrum se atque auctorem, sive mediatorem inter eos qui conjunguntur, interponat, & primam hanc vitæ conjunctionem per sacrarum precum initiationem confirmet.* Ac magnopere notandum est, cum illis Orientalibus Impp. etiam Occidentales in summo sponsaliorum jure consensisse. Nam Carolus Magnus, lib. Franc. leg. 1. cap. 163., *De conjugali*, inquit, *velatione requisisti, Si desponsatam alii puellam alter in matrimonium possit accipere. Hoc ne fiat, modis omnibus inhibemus : quia illa benedictio, quam nuptura sacerdos imponit, apud fideles sacrilegii cujusdam instar est, si ulla transgressione violetur.* Quatuor igitur hæc sponsaliorum jura à Christianis Impp. constituta

sunt. Primum; Ne nuptiæ sine præcedentibus sponsalibus constituerentur: quod juri quidem divino consentaneum est, Romanorum autem juri contrarium, *l. quæsitum, 9. & simil. D. h. t.* Alterum, Ne justa sponsalia ante pubertatem contraherentur: contra *l. sponsalia, 14. D. h. t.* quæ vero ante pubertatem, post annum tamen septimum, contractæ essent, nihil ad religionem pertinerent, sed eodem loco haberentur, quo ceteri contractus omnes; & ex juris civilis dispositione permitterentur, ut, quidquid de arrhis sponsalitiis & aliis rebus convenerat, servaretur. Tertium jus est, Ut sponsalia non minus rata, fixa, firma essent, quam nuptiæ; quæ individuæ nominantur, *l. 1. D. de rit. nupt.*; ac proinde, secundum synodi sextæ sanctionem, qui quæve cum alia persona constitutas nuptias habuerit, adulterii reus haberetur, contra *l. 1. & alias consimil. C. h. t.* Atque hoc quidem & Orientalium & Occidentalium ecclesiarum institutum fuit: quod non modo cum antiquissima synodo, verum etiam cum scriptura sacra congruere apparet: ut, meo judicio, non incommode dicere possimus, in Christianorum nuptiis tres quasi gradus constitui. Primum, ut ante sponsalia, de nuptiarum conditionibus, de parentum, propinquorum amicorumque sententia, intra privatos parie-

tes

tes conveniat: hoc eſt, de dote, de donatione propter nuptias, de dotis incremento, & arrhis ſponſalitiis: quemadmodum Romanorum inſtituto videmus ante ſponſalia dotis conventiones fieri ſolitas, *l. ſi ſponſalib.* 58. *D. de jur. dot.* Secundus gradus eſt, ut, iiſdem præſentibus, certe non paucioribus quam ſeptem teſtibus convocatis, iiſque maribus, & præterea paſtore eccleſiæ, ſponſus vel ſponſa, vel eorum nomine octavus aliquis, palam pronunciet, ac Deum teſtetur, utrumque ab omni aliarum nuptiarum obligatione liberum eſſe, neque ſibi eſſe conſcium, quam ob cauſam ejus rei controverſia ſibi moveri poſſit: habere autem in animo, Titium quidem Caiam in uxorem ducere, Caiam vero Titio nubere. Ac tum Titius ita mulierem roget: Spondes, te mihi uxorem fore? Viciſſimque mulier virum: Spondes, te mihi maritum fore? neque per te futurum, quo minus primo quoque tempore nuptiæ in eccleſia Dei celebrentur, ut eo auctore perpetuam vitæ ſocietatem ineamus? Cum uterque reſponderit, Spondeo; tum, ut paſtor eccleſiæ totius cœtus nomine precationem pronunciet, & quaſi conſecrationis formula Deo ſponſalia commendet, eumque oret, ut ea res utrique fauſte, feliciter, proſpereque eveniat. Quibus peractis, paſtor illa ſponſalia in

ecclesia promulget, palamque pronunciet, ut, si quid forte legitimi impedimenti adferre aliquis possit, cum fide id faciat, & senatui ecclesiastico denunciet; ut omnia, quemadmodum Paulus statuit, recte atque ordine in ecclesia Dei gerantur. Nam hoc institutum non ab aliquo papa manasse, sed ex vetustissima ecclesiæ Christianæ consuetudine fluxisse, papa ipse Innocentius III fatetur. *in c. ult. ext. de clandest. desp.* ubi sic loquitur: *Quare secundum specialem quorundam locorum consuetudinem statuimus, ut, cum matrimonia fuerint contrahenda, in ecclesiis per presbyteros publice proponantur competenti termino præfinito, ut intra illum terminum, qui valuerit & voluerit, legitimum impedimentum opponat,* &c. Eaque promulgatio *bannum* Langobardico vocabulo vocatur, *in c. cum in tua, 26. ext. de sponsal.* & ex veteri consuetudine fluxisse dicitur, *in c. cum de tua, 6. ext. qui matrim. accus. poss.* Neque vero absurdum cuiquam videri oportet, quod tum demum sponsalia promulgantur, & eorum impedimenta exquiruntur, cum, jam consecrata precatione, ex Christianorum Impp. instituto, individua & indissolubilia sunt. Quæ causa Imp. Leonem Philosophum impulerat, ut adhiberi precationem vetaret. Nam, cum vir & mulier in contrahendis sponsalibus adfir-

adfirmarint, nullius ſe juſti impedimenti ſibi eſſe conſcios; ſi quid poſtea compertum ſit, eadem illis pœna, quæ nuptiarum contractarum violatoribus, à magiſtratu impendebat. Poſtremus nuptiarum gradus erit, ut præſtituta die nuptiæ eo ritu celebrentur. qua de re ſuo loco diſſerendum erit.

Caput VI.

An recte ſponſalia inter impuberes contrahi poſſint: itemque inter abſentes. ex jure Chriſtiano.

Nunc etiam ſupereſt, ut quæſtiones aliquot ad ſponſalia pie contrahendá pertinentes proponamus. Quarum prima hæc eſt: An ſponſalia inter impuberes pie contrahi liceat. Nam, jure civili poſt annos ſeptem (intra quam ætatem infantes adpellantur) contrahi ſponſalia licuiſſe, patet *ex l. in ſponſal.* 14. *D. hoc titul.* & Paul. *lib. ſent. 2. titul. de nupt.* Eorumque hæç vis erat, ut parentes tutoreſve, qui ſpoponderant, ſi repudium mitterent, pœnis ſponſalitiis tenerentur, quas ſup. expoſuimus. Sed videamus, num ſatis ad normam religionis adcommodatum hoc jus ſit. Primum, quia durum eſt, ætatem illam improvidam gravi obligatione in perpetuum vitæ

suæ tempus adstringi: cum jure civili nulla obligatione, ac ne naturali quidem, nisi quatenus locupletiores sunt, adstringantur. Utrum autem melior, an deterior, ipsorum conditio per illud immaturum matrimonium fiat, valde incertum est. Deinde, quia ne jure quidem civili impuberes parentum sponsalibus obligantur, nisi puberes facti conditionem ratam habeant. Itaque consultius facturi parentes videntur, si gravem illam sponsaliorum obligationem in id tempus differant. præsertim cum jure divino sponsalia designati matrimonii vim habeant: jure autem civili, mulier impubes, si in domum quasi mariti deducta sit, non tamen prius nupta censeatur, quam apud eundem pubertatem adepta sit. *l. 2. in fin. D. de privil. cred. l. si uxor, §. si minor, D. ad leg. Iul. de adult. l. minorem, 4. D. de rit. nupt. l. pen. D. quando dies leg. ced. l. quod vir, D. de donat. int. vir.* Eo accedit, quod, si impubes parentis morte sui juris esse cœperit, impune patris sponsalibus renunciare poterit: certe quidem post adeptam pubertatem, qua ætate liberum arbitrium consecutus erit: atque ita sponsaliorum paternorum obligatio inanis erit. Itaque Imp. Alexius Comnenus lege lata sanxit, ne sponsalia, ante duodecimum aut decimum quartum annum contracta, justa

& per-

& perfecta haberentur. Leo Philosophus, quamvis sponsalia post annum septimum permiserat, tamen ea consecrari ante illam ætatem vetuerat, *Novell.* 174. *& Novell.* 109. adductus illa Sapientis sententia, *Eccles.* 3. suam cuique rei maturitatem esse: *cui nulla in re*, inquit, *tam commode locus est, quam in nuptiis contrahendis, quæ perpetuam vitæ obligationem inducunt.* Sequitur secunda quæstio: An sponsalia jure Christiano constitui inter absentes possint. Dubitandi causam adfert Alexii constitutio, quæ jubet sponsalia, non nisi adhibito pastore ecclesiæ, & verba precationis præeunte, interpositaque consecratione, celebrari. Et profecto ita est, ut rite consecrari sponsalia, nisi utroque præsente, non videantur. Jure civili non modo sponsalia, si modo sine stipulatione fuerant, verum etiam nuptias inter absentes contrahi, satis constat. *l.* 4. *l.* 5. *l. ult. D. h. t. l. mulierem,* 5. *D. de rit. nupt.* Sed, cum jure divino consecratio in utrisque requiratur; ea non rite, nisi utroque præsente, fieri posse videbatur. Quodsi ecclesiastico jure certa verborum formula, hoc est, interrogatio responsioque, exigitur; non dubium est, quin præsentia etiam requiratur. *l.* 1. *D. de verb. obl.* Ex contrario pugnat, quod jure divino quantumvis gravium & magnarum

confœderationum pactiones etiam per legatos & internuncios fiunt. Item jure civili præter legis actiones nullum negotium est, quin per internuncios expediri possit: adeo ut etiam repudium & divortium per internuncios, non modo jure civili, verum etiam divino, fieri soleat. Unde usitata locutio, *nuncium mittere*. Et apud Hebræos, *libellum repudii mittere*. Quare probabilius videtur, sponsalia etiam inter absentes contrahi: dum tamen utraque pars separatim precatione & consecratione fungatur; hoc est, ut singuli testibus non minus septem convocatis, adhibito præterea ecclesiæ pastore, pronuncient, sibi esse in animo matrimonii societatem cum absente, quo de agitur, contrahere; voluntatemque absentis cum sua congruentis, non modo ipsius, verum etiam parentum atque idoneorum auctorum manibus subscriptam, edant; atque ad extremum pastor ei conventioni bene in nomine Jesu Christi precetur.

CA-

Caput II.

De formulis sponsaliorum, quæ vulgo dicuntur verba de futuro, *&* verba de præsenti, *adversus Canonistas instituta disputatio.*

SEquitur altera quæstio, Quibus verbis sponsalia contrahenda sint. hoc est, utrum verbis in futurum, an in præsens tempus conceptis. Quæ Decretalistarum disputatio est, non modo in scholis, verum etiam in usum vitæ recepta: cum illam formulam, *Ego te in meam accipio*; &, *Ego te in meum*; adpellant verba de præsenti: at illam, *Ego te recipiam in meam*; &, *Ego te in meum*; verba de futuro. Per illa, matrimonii obligationem contrahi dicunt: per hæc, nudam fieri pactionem, & quasi quandam de nuptiis deliberationem. *c. commissum*, 16. *c. tua*, 15. *c. pen. & c. ult. ext. de sponsal. c. licet*, 3. *ext. de spons. duor.* Primum, quia verba *spondendi*, *promittendi*, *repromittendi*, vi ac natura sua futuri temporis demonstrationem continent; repugnantque, desponsam esse alicui aliquam, &, eandem illi traditam in manum fuisse, atque (ut more Romano loquamur) in manum ipsius convenisse. Quapropter sponsalia definiuntur *repromissio futurarum nuptiarum*; quemadmodum

dum supra diximus, *ex l. 1. D. h. t.* &, alio loco, *spes futurarum nuptiarum, l. si uxor, 13. §. 3. D. ad l. Iul. de adult.* Sponsus item definitur, qui nuptias quidem promisit, sed nondum maritus est. *l. 1. §. 2. D. pro dot.* Præterea, satis constat, inter sponsalia & nuptias non modo in re discrimen, verum etiam in tempore intervallum esse. Nam sponsalia verbis tantum & promissione constant: *d. l. 1. h. tit.* neque sola in mariti domum deductione constitui intelliguntur. *l. quæsitum, 9. D. h. t. l. cum hic status, 32. §. pen. D. de donat. int. vir. l. dotis, 68. D. de jur. dot.* at nuptiæ traditione & acceptione constant, hoc est, datione in manum, & ductione in mariti domum, ut supra dictum est, *ex l. pen. D. de don. int. vir. l. 6. C. de don. ant. nupt.* Per sponsalia contrahitur adfinitas: *l. 8. D. de cond. caus. dat.* per nuptias justum conjugium. Per sponsalia contrahitur obligatio, sive naturalis, sive etiam ex parte civilis, ut supra demonstravimus: at per nuptias dissolvitur. Per sponsalia vir & mulier, sponsi & sponsæ nomine adpellantur: per nuptias mariti & uxoris nomen adsequuntur. *d. l. 6. C. de don. ant. nupt. l. 5. C. de bon. quæ lib.* Quæ desponsa est, in patris & adgnatorum familia est, vetusque domicilium retinet: *l. ea quæ, 32. D. ad municip.* quæ jam uxor est, in domicilium

lium & familiam viri tranſlata eſt. *l. quacunque*, 10. *C. de re milit. l. pen.* §. *Iul. D. quod falſ. tut. auct. l.* 1. §. 15. *D. de ſenat. Silanian.* Itaque ſponderi & deſponderi dicitur mulier, quæ promittitur fore ut in manum detur. Datur vero, cum in viri manum ducenda traditur. Denique, quemadmodum promittere & dare, vendere & tradere diverſa ſunt, neque in idem momentum cadunt; ita ſponſalia & matrimonium cadere in unum idemque temporis punctum non poſſunt. Ex quibus intelligi poteſt, ſponſalia per illa, quæ dicuntur verba de præſenti, conſtitui non poſſe, ne in unum idemque temporis punctum & promiſſio & datio, hoc eſt, obligatio & ſolutio, cadere dicantur: alioqui donatio inter ſponſos nihilo magis quam inter conjuges valeret; contra *l.* 6. *C. de donat. ant. nupt. l. cum hic ſtatus*, 32. §. *penult. D. de donat. int. vir.* ſponſa ſponſum lugere cogeretur; neque ante legitimum tempus luctus nubere, propter infamiæ pœnam, auderet. contra *l.* 10. *D. de his qui not. infam.* Concludendum eſt igitur, cum ſponſalia ſint promiſſio futuræ præſtationis, cum per ea futurarum nuptiarum obligatio contrahatur, ea non niſi per verba futuri temporis recte conſtitui: *Spondeo, me tibi maritum fore: Spondeo, me tibi uxorem fore.* Quodſi verba præſen-
tis

tis temporis usurpantur, *Accipio te in uxorem, Accipio te in maritum*; tum per ea verba neque sponsalia contrahi (quia datur & accipitur, non promittitur: ut cum pontifex virgini Vestali dicebat, *Te, Amata, capio*, apud Agellium) neque matrimonium: quia jure civili matrimonium non verbis, sed solenni in domum deductione contrahitur. *d. l. 6. C. de donat. ant. nupt.* Jure autem divino matrimonium sine præcedentibus sponsalibus contrahi non potest, ut superius docuimus: quamvis Romano jure nonnunquam nuptiæ sine sponsalibus contrahebantur; ut ex Plauti, & Terentii, & plerisque Jurisconsultorum locis intelligitur. quippe cum, perditis reipublicæ temporibus & profligatis civitatis moribus, etiam tacite & re ipsa, matrimonia sine ullo ritu, solo usu & consuetudine annua, contraherentur; fœdo certe & turpi atque improbato more, ut inter omnes bonos constat. Nequaquam igitur probanda est illa Petri Lombardi argutia, qui, cum juris civilis minus quam theologiæ peritus esset, *lib. 4. dist. 28.* ita loquitur: *Aliud est promittere, aliud facere. qui promittit, nondum facit. Qui ergo promittit, se aliquam in uxorem ducturum, nondum eam in uxorem duxit; &, quæ spopondit, se nupturam, nondum nupsit.* Quid tum postea, jurisconsulte noster? *Ergo*, inquit,
aliud

aliud est per verba de futuro, aliud per verba de præsenti sponsalia contrahere. Quippini? nam per illa, vera & justa sponsalia contrahuntur: per hæc, neque sponsalia contrahuntur; quæ sua natura in futurum tempus conferuntur: neque nuptiæ; quæ nudis verbis sine solenni ritu & deductione non contrahuntur. Sed tamen non idcirco dicendum est, Quemadmodum aliud est promissio de vendendo, aliud venditio; sic aliud est promissio matrimonii, aliud matrimonium. Multo etiam minus hoc modo: Quantum interest inter pactionem de futuro contractu, & ipsum contractum; tantum fere distant sponsalia de futuro, à sponsalibus de præsenti, quæ sunt ipse contractus conjugii. Hæc atque hujusmodi multa dici video à bonis theologis, sed non bonis jurisconsultis. Nam jure civili promissio de vendendo aut locando nullius momenti est, nudi enim pacti nulla obligatio est. *l. si tibi*, 27. *C. de loc. & cond. l. nuda*, 5. *C. de contr. stip.* Nudæ pollicitationis, ait Paulus, obligatio nulla est: *lib. sent.* 2. *tit.* 14. *& lib.* 5. *tit.* 12. Sic promissio de donando, jure Digestorum non erat obligatoria, & perspicue à donatione separatur, *l.* 1. *D. de transaction. l. cum donationi*, 34. *C. eod. l. in ædibus*, 9. *D. de donation. l. ex conducto*, 13. §. *Papinian. D locat. l.* 3. *C. de repud. hered.* Conventio

ventio de redhibendo non est redhibitio. *l. quodsi nolit*, 31. *§. illud plane*, 18. *D. de ædil. edict.* At promissio de contrahendo matrimonio certam obligationem, si minus jure Digestorum efficacem, at certe naturalem & jure divino firmissimam parit. Sic igitur apte & cum jure civili congruenter dictum fuit, Quantum interest inter contractum emtionis, venditionis, & traditionem rei venditæ; tantum fere interest inter sponsalia & nuptias. nam per illam obligatio contrahitur. cujus vis non ea est, ut rem emtoris faciat; sed ut venditorem ad rem tradendam obliget, aut id, quod interest, præstandum. *l.* 3. *D. de obl. & act. l.* 1. *& pass. D. de act. emt.* Per hanc vero rei venditæ dominium, quod penes venditorem fuit, in emtorem transfertur. Quodsi quis roget, qualis per sponsalia obligatio contrahatur; ita respondendum est: Si quidem dies nuptiis dictus est, esse obligationem in diem; sin autem dictus non est, puram esse. Dies autem aut certa est, veluti, *kal. Maii*; aut incerta, veluti, *cum utrique nostrum erit commodum.* Hoc casu, sicuti ex stipulationibus in diem, ita ex sponsalibus præsens obligatio contrahitur, sed præstatio in diem differtur; ac peti res, prius quam dies venerit, non potest. *l. obligationum*, 44. §. 1. *D. de obl. & act. l. centesimis*, 46. *D. de verb. obl.* Sin autem dieı

diei mentio facta nulla est, præsens quidem obligatio nascitur; ac statim sponsa sponso debetur. *l. ei qui kalendis*, 41. *D. de verb. obl.* peti tamen prius non potest, quam tantum temporis præterierit, quo & commode & honeste fieri præstatio possit. *l. quod dicitur*, 105. *l. liber homo*, 118. *D. de verb. obl.* §. *ult. Inst. de inut. stipul.* Addidi autem, *honeste*; partim propter regulam juris civilis antiquam, Ut in matrimoniis non tantum, quod licet, consideretur, sed etiam quod honestum est. *l. semper*, *D. de reg. jur.* partim propter apostoli præceptum, qui jubet, omnia in ecclesia recte atque ordine administrari. Sed quæ tandem istius novi & antea inauditi juris in usum Christianorum inducendi causa fuerit, paulisper considerandum est. Nam mihi quidem sic videtur: Cum animadversum esset, nonnullos è Christianorum numero libertatem illam in repudiis mittendis amplecti, & sponsalia de futuro contracta pro nihilo ducere; commodius visum est, ea per verba de præsenti constituere, ut eo modo pura & præsens obligatio contraheretur. Verum intelligere debebant, primum, isto modo, Dei institutum in ecclesia & moribus Christianorum abrogari. Nam, cum Deus sponsalia nuptiis antecedere, primumque illum ad nuptias gradum esse voluerit; si sponsalia eodem, quo nu-

ptias,

ptias, modo contrahimus, an non sponsaliorum usum ex ecclesia tollimus, & res inter se disjunctas confundimus? Deinde, illi levitatis & repudiorum malo Deus satis pro sua sapientia occurrerat; cum ei, qui sine causa repudium mitteret, adulterii crimen imposuerat. Atque hæc quidem de sponsalitiorum verborum formulis & conceptionibus, à Decretalistis institutis, dicta sint. Proximum est, ut, quod jus illarum formularum esse voluerint, consideremus. Primum autem hoc fuit, ut sponsalibus de futuro impune ac sine fraude renunciare liceret: quemadmodum societati, negotiationis causa contractæ, libere ab uno ex sociis renunciatur. *c. 2. & c. requisivit, 17. ext. de sponsal.* quod apertissime cum jure divino pugnare, supra multis locis demonstratum est. Secundum, hoc fuit, ut, qui cum muliere sponsalia per verba de futuro contraxit, idem cum altera per verba de præsenti contrahere sponsalia, atque adeo matrimonium, possit. *c. commissum, 19. c. pen. ext. eod.* Quod cum idem juri divino perspicue adversatur, tum etiam civili æquitati, ut, quemadmodum qui binas uxores habet, sic & qui binas eodem tempore sponsas habet, infamia notetur. *l. 1. D. de his qui not. infam. l. eum qui, 18. C. ad leg. Jul. de adult.* Quin etiam mulier, quæ ipsi nubet, ex civili æquitate, stupri

ſtupri tenebitur. *l. pen. D. ad leg. Iul. de adult.* Tertium eſt, ut ſponſalia, de futuro facta, per inſequentia verba de præſenti contracta, ipſo jure evaneſcant. *c. ſicut ex literis, 22. ext. eod.* contra naturalem & civilem æquitatem: qua conſtitutum eſt, ut, quo quidque modo contractum eſt, contrario modo diſſolvatur; ac propterea certa in repudiis verborum ſolennitas uſurparetur: *Conditione tua non utor.* l. 2. D. de divort. quippe cum æquitas, honeſtas, humanitas denique, poſtulet, ut mulieri honeſtæ, cui vir fidem dedit, ſi eam fallat, mature & teſtato, ut ſibi conſilium capiat, denunciet: neve minor ſanctiſſimæ ſocietatis inter virum & mulierem initæ, quam ejus quæ negotiationis cauſa contracta eſt, religio eſſe videatur, quæ ſine renunciatione tacite pro ſocii libidine atque arbitrio diſſolvi non poteſt. Quid multa? cum eodem civili jure, qui ſciens, non rite atque ut oportet, repudiatam à marito uxorem ducit, adulterii teneatur. *l. pen. D. ad leg. Iul. de adult.* tantumque in obſervanda repudiorum forma momentum poſitum eſt, ut repudium, non rite, &, ut Ulp. ait, non ſecundum legitimam obſervationem factum, pro infecto habeatur. *d. l. pen. & l. ſi non ſecundum, 35. D. de don. int. vir. & ux. l. un. in fin. D. und. vir & ux. l. nullum, 9. D. de divort.* Quartum jus eſt,

est, ut concubitus, sponsalia per verba de futuro secutus, pro justo & connubiali habeatur. *c. veniens*, 15. *c. cum is, qui fidem*, 31. *ext. de sponsal. c. de illis*, 3. *& c. per tuas*, 6. *ext. de cond. adpos.* Quod non modo divino & humano, verum etiam huic ipsi Decretalitio repugnat. Divino juri; quoniam nullus eo jure concubitus, nisi inter maritum & uxorem, justus & legitimus habetur. Maritus autem & uxor, ante nuptias & deductionem in domum, non dicuntur. *l. 6. C. de don. ant. nupt. l. pen. D. eod.* Civili juri; quia nuptiæ contra leges contractæ, hoc est, concubitus falsarum nuptiarum nomine admissus, pro stupro numeratur. *l. qui pupillam*, 7. *D. ad leg. Iul. de adult. l. præfectus, D. de rit. nupt. l. 3. §. 1. D. de don. int. vir. l. 4. C. de nupt.* Quintum est, ut concubitus sponsalia per verba de præsenti contracta secutus, pro legitimo & matrimoniali concubitu censeatur. *c. sicut*, 22. *ext. eod.* Quod à sanctissimo Dei instituto plane alienum est: qui, cum à nuptiis sponsalia distinxerit, sine dubio diversa illarum & horum jura instituit: quæ scelerate ac nefarie ab istis sacrilegis confunduntur.

Ca-

Caput VIII.

Altera contra Canonistas disputatio de sponsalibus, quæ vel pure vel sub conditione & in diem contrahi dicuntur.

Alia quæstio est, utrum pure, an sub conditione, & in diem, contrahi sponsalia possint. Nam eodem Decretalistico jure receptum est, ut sponsalia quandoque pure quandoque sub conditione contrahantur. *c. 1. & c. per tuas, & pass. ext. de cond. adpos.* In eandemque sententiam & Petrus Lombardus, & plerique alii Sorbonistæ, multa disputant. Sed haud satis perite, meo quidem judicio. Sponsalia enim neque pure, neque sub conditione contrahi possunt. Pure idcirco non possunt, quia pure promissum statim peti potest. Sponsa autem peti jure divino, ut superius demonstratum est, nisi post tempus aliquod, non potest. Sub conditione non contrahuntur, quia promissio conditionalis obligationem suspendit; incertumque relinquit, utrum res debeatur, an non, quoniam in incerti casus eventum obligatio collata est. *l. conditionales, 64. D. de verb. obl. §. 4. Instit. eod.* At sponsalia jure divino obligationem pariunt; ut sine adulterii crimine sponsus alteram

alteram ducere, sponsa alteri nubere, non possit: quemadmodum superius expositum est. Quid ergo est? Dicendum scilicet fuerat, sponsalia in diem contrahi: vel certam; veluti, *kal. Maiis proximis:* vel incertam; veluti, *cum utrisque commodum videbitur*, ut in manum conveniant, & nuptias celebrent. Nam, sicut ex stipulationibus in diem præsens nascitur obligatio, sed solutio in diem differtur: ac peti res prius quam dies venerit, non potest: *l. obligationum*, 44. *D. de obl. & act. l. centesimis*, 46. *D. de verb. oblig.* ita ex sponsalibus quidem confestim obligatio nascitur; sponsusque & sponsa debentur: sed petere alter alterum ante diem constitutum non potest: quemadmodum paulo ante dictum est.

FRAN-

FRANCISCUS HOTMANUS, J.C., DE RITU NUPTIARUM ET JURE MATRIMONIORUM.

CAPUT I.

Matrimonium inter, & nuptias, differentia, & utriusque definitio proposita.

PRIMUM illud observandum est, quamvis matrimonii & nuptiarum nomina interdum promiscue usurpentur; velut *in §. 1. Instit. de pat. potest. & l. si ita, 10. l. eos qui, 65. §. 1. D. h. tit.* hanc inter illa differentiam observari posse: quod matrimonium est conventio inter virum & uxorem, de perpetua vitæ societate; nuptiæ vero, celebratio matrimonii, quæ certo ritu, pro variis cujusque civitatis legibus, instituta est. *l. pen. D. de don. int. vir. & ux.* Similiterque matrimonium à nuptiis distinguitur *in d. l. si ita, & l. seq. D. h. tit. §. si adversus, Inst. de nuptiis. l. inter eos, 27. D. de don. int. vir. & ux. l. neque, 13. C. de*

nupt. Sed facilioris disciplinæ causa conjugium pro generis nomine statui poterit, ejusque duæ species substitui: matrimonium, & nuptiæ. *Matrimonium* autem ita definiemus, ut sit *justa viri & mulieris conventio de individua vita societate, liberorum quærendorum causa instituta*. Dixi, *justam*; quoniam conventio, quæ contra legum præcepta contracta est, neque nuptiarum, neque matrimonii jure censetur. §. *si adv. Instit. de nupt. l.* 4. §. 8. *D. de grad. l.* 3. *D. de jur. dot. l.* 6. *C. de incest*. Dixi, *de perpetua vita societate*; ut apud Justin. *tit. de patr. pot. l.* 1. *D. rer. amot. l. si rerum*, 52. *D. de re jud.* nam etsi quodam tempore libera divortia fuerunt; tamen Dionysius Halic., *lib.* 2., testatur, eam libertatem primis & antiquis reip. R. temporibus non fuisse: ac propterea divortium Romæ per annos 520 nullum fuisse: quod Agellius confirmat, *lib.* 4. *c.* 5., & Plinius *lib.* 7. *c.* 9., & Tertull. *in Apologet*. Quinetiam quamvis Romano jure libertas illa retenta sit, tamen vel ominis causa non fuit hæc adjectio in definitione prætermittenda: cum eo animo matrimonia contraherentur, ut perpetua manerent. *l. si, cum dotem*, 22. §. *maritus*, 7. *D. sol. matr.* Dixi, *liberorum quærendorum causa*; quoniam id demum jure nostro legitimum matrimonium est, quod

ea

ea causa est institutum. Ulp. tit. reg. 4: *Si uxorem duxerit, testatione interposita, quod liberorum quærendorum causa uxorem duxerit.* Quapropter inter eos, qui vel ætatis vitio generare liberos non possunt, contrahi legitimum matrimonium non potest, ut alibi jam dictum est.

Caput II.

De personis, quæ contrahere nuptias possunt: ubi de ætate, statu, patria, & conditione earum disseritur.

Deinceps ad partitionem accedamus. Ac de personis primum videndum est. Quarum jus in his octo versatur: ætate, statu, patria, conditione, potestate, cognatione, adfinitate, & adoptione. Ergo de ætate sic habendum est: Quantum ætatis tempus ad procreandos liberos idoneum fuit, tantum ad contrahendas nuptias legitimum fuisse: itaque, ut primum idoneum esse cœpit, legitimum esse cœpisse; simul atque desiit, simul etiam desiisse. Idoneum autem esse incipit à pubertate. Sed, cum de pubertate lex vetus (opinor 12 tab.) scripta esset, quæsitum est inter jurisconsultos, quoto ex anno pubertas æstimaretur. Cassiani ex habitu corporis æstimabant. quod Justinianus interpretatur de pube à judi-

cibus inspecta: sed in maribus duntaxat: cum in feminis anni 12. exitus spectaretur. *pr. Inst. quib. mod. tut. l. ult. C. quando tut. vel cur.* Proculiani vero decimi quarti anni finem tantummodo requirebant. Priscus Javolenus utrumque; hoc est, & corporis habitum, & annorum numerum: ut Ulp. *reg. tit.* 11. testatur. Proculianorum sententia recepta est: qui, quod ἐπὶ τὸ πλεῖστον accidit, spectabant. Nam Macrobius, Saturn. lib. 7. cap. 7., *Secundum jura publica*, inquit, *duodecimus annus in femina, & quartus decimus in puero, definit pubertatis ætatem.* Tertull. de virg. vel. *Tempus etiam ethnici observant, ut ex lege naturæ jura sua ætatibus reddant: nam feminas quidem à duodecim annis, masculos vero à duobus amplius, ad negotia mittunt: pubertatem in annis, non in sponsalibus aut nuptiis, decernentes.* hoc est, non quo tempore contrahere nuptias possunt. Quod idem Plutarchus *in Numa*, & Dio *lib.* 54. testantur. Legis autem hujus sanctio hæc fuit, ut, si nuptiæ ante id tempus celebratæ essent, hoc est, si puella ante id tempus in viri domum solenniter, adhibita pompa nuptiali, deducta fuisset; non ante justa legitimaque uxor haberetur, hoc est, non ante uxorium ei jus competeret, quam apud virum 12. annum implesset: *l. minorem*, 4. *D. h. t.* veluti, ut dos ei debe-

retur.

retur. *l. dotis promissio, 68. D. de jur. dot.* Fuit autem inter veteres quæstio, Si nuptiæ ante mulieris pubertatem celebratæ essent, id est, si mulier impubes in viri domum deducta esset, cum vere proprieque nuptiæ non essent, an hæc tamen sponsalia dici possent. Qua in sententia Julianus fuit, opinor, ut, quod actum erat, aliquatenus valeret potius quam periret. sicuti acceptilatio per se inutilis, tamen pro pactione valet. *l. si unus, 27. §. pen. D. de pact.* Contrariam tamen sententiam Labeo, Papin. & Ulp. amplexi sunt: propterea quod sponsalia, non in domum deductio facit; *l. quæsitum, D. h. t. l. cum hic status, 32. §. pen. D. de don. int. vir. & uxor. l. dotis, 68. D. de jur. dot.* sed expressa promissio futurarum nuptiarum. *l. 1. D. h. t.* Quod etiam valet ad refutandum inveteratum errorem, ex colluvie Canonistarum in usum vitæ importatum, ut verba præsentis temporis, in accipienda uxore pronunciata, sponsaliorum nuptiarumque vim habeant. Nam neque sponsalia hæc dici possunt, cum futurarum nuptiarum promissio nominatim facta nulla sit: neque nuptiæ, quia in pubere deductio fuit; in impubere, præter deductionem, eadem promissio. Atque hæc quidem de ætate dicta sint. Deinceps de statu videamus. Ergo de statu personarum hoc jus fuit, ut inter libe-

ros & ſervos connubium non eſſet. *l. Proculus, 67. D. de jure dotium.* ubi contractum inter liberum & ancillam matrimonium pro nullo haberi traditur. Itaque ex eo concubitu concepti, ſervi naſcuntur. *l. 3. C. de inceſt. nupt.* & apud Ulp. *in regulis.* Quodſi mulier libera ſervo ſe alieno junxerat, jure antiquo, ex S. C. Claudiano, ſi denunciante domino non deſiſtebat, ei domino cum ſuis bonis omnibus in ſervitutem addicebatur. Quod tamen à Juſtiniano abrogatum eſt. *l. 1. C. de ſenat. Claud.* & apud eund. Ulp. *reg. tit.* 11. Præterea, nec adſcriptitio cum libera muliere connubium eſt, quamvis dominus conſenſerit. Qui tamen ex eo concepti ſunt, liberi naſcuntur, ex Juſtiniani conſtitutione. *l. ult. C. de agric. & cenſit. lib.* 11. *& Novell.* 22. *& Novell.* 54. Adſcriptitiæ tamen cum homine libero connubium eſt: ex eoque concepti, adſcriptitii naſcuntur. *l. mulier,* 16. *& d. l. ult. C. de agric. & cenſ.* De patria jus hoc conſtitutum eſt, ut, qui cives R. non ſunt, niſi civitate impetrata, connubii jus non habeant. *pr. Inſt. de nupt.* adeo ut ex peregrino & cive R. natus, peregrinus eſſet, ex lege Menſia. de qua Ulpian. *tit. regul.* 5. Seneca lib. de benef. 4: *Promiſi tibi filiam in matrimonium: poſtea peregrinus apparuiſti: non eſt mihi cum extraneo connubium.* Itaque Livius, *lib.* 37. ſcribit,

ſcribit, Campanos non niſi civitate impetrata jus connubii cum Romanis mulieribus habuiſſe. Poſt, cum Antonini conſtitutione omnes, qui in orbe Romano erant, cives Romani effecti eſſent, *l. in orbe*, 17. *D. de ſtat. hom.* barbaris tantum jus connubii denegatum eſt. *l. un. C. Th. de nupt. gent.* Porro, conditio perſonarum partim in dignitatis gradu, partim in familiæ jure conſiſtit. In dignitate, veluti utrum quis patricius ſit, an plebeius. nam lege 12 ſancitum fuerat, ut ne inter patricios & plebeios connubii jus eſſet. quam abrogatam fuiſſe Livius, *lib.* 4., & Dionyſ., *lib.* 11., teſtantur. Item, utrum quis ingenuus ſit, an libertinus. Nam antiquo jure inter eos connubium non fuiſſe, patet *ex l. lege Papia*, 23. *D. h. t.* Ubi Celſus ait, lege Papia nominatim cautum fuiſſe, ut id deinceps extra Senatorum ordinem liceret. Sed & Dio, *lib.* 54., ſcribit, cum major eſſet ingenuorum marium numerus quam mulierum, Auguſtum illa lege permiſiſſe omnibus, præter ſenatores, ex libertino genere uxores ducere; juſtoſque ex eo matrimonio liberos naſci ſtatuit. Eadem tamen lege interdicta ingenuis matrimonia fuerunt cum infamibus feminis: veluti, lena; item à lenone lenave manumiſſa; item ea quæ palam corpore quæſtum faceret, feciſſetve; item quæ

in adulterio deprehensa, judiciove publico damnata; vel quæ artem ludicram exercuisset, ut ait Ulp. *reg. tit.* 13. Eoque varii jurisconsultorum loci referendi sunt, ex eorum in leg. Juliam & Papiam commentariis sub hoc Digest. tit. descripti. veluti, *l. palam*, 43. *l. generali*, 34. *§. ream. l. reas*, 29. *eod.* Ad dignitatem præterea pertinet senatorii ordinis gradus: de quo lege Julia sancitum est, ne quis senator senatorisve filius, nepos, pronepos, libertinam aut infamem uxorem duceret: neve senatoris filia, neptis proneptisve ex filio, libertino infamive viro nuberet. *l. oratione*, 16. *D. h. t.*

Caput III.

De patria potestate, patrumque in nuptiis consensu, & auctoritate tutorum: sed primo de rectoribus provinciarum.

Sequitur potestatis consideratio. Quæ tripartita est. Nam prima in provinciarum rectoribus, altera in parentibus, tertia in tutoribus & curatoribus versatur. Nam provinciarum rectoribus, eorumque officialibus, itemque filiis, interdictum est, ne inde oriundam, vel ibi domicilium habentem, uxorem ducant. *l. si quis officium*, 38. *D. h. t.*

D. h. t. Quod propter potentatus rationem inſtitutum Papinianus ſcribit: ne videlicet non ducere, ſed potius trahere, extorquere, eripere uxores viderentur. *l. præfectus*, 63. *D. eod.* Idque jus mandatis principum introductum fuiſſe, patet *ex l. eos qui*, 65. *D. eod. l. 6. C. de nupt.* quibus ſtatuitur, ut, ſi poſt depoſitum officium ambo in eadem voluntate maneant, nuptiæ convaleſcant, liberique poſtea ſuſcepti juſti habeantur. Hoc autem etiam ad illorum propinquos, comites, & domeſticos poſterius productum eſt. *l. 1. C. ſi rect. prov.* De filiabus diverſa ratio eſt: nam eas in matrimonium collocare ſuo arbitratu poſſunt. *d. l. ſi quis officium*, §. *ult. D. h. t.* Cujus diverſitatis ratiò ſummo labore à multis inveſtigata eſt. Ego hanc expeditiſſimam & certiſſimam arbitror, quia filia depoſito officio ſic relinquitur in provincia, ut eam maritus ſuo arbitrio vel male ob patris injuriam multare poſſit, vel repudiare, & ad ſuos remittere. Utcunque ſit, Leonis Philoſophi conſtitutione etiam hæc familiarum matrimonia interdicta ſunt. *Novell.* 23. Sequitur parentum poteſtatis conſideratio. De qua ita ſtatuendum eſt, Nuptias à filiis filiabuſve fam., non juſſu ejus, cujus in poteſtate ſunt, contractas, injuſtas eſſe. *l. 2. D. h. t. pr. Inſt. de nupt.* adeo ut nec diſtractæ reconciliari, ſine

corundem consensu, possint. *l. nuptiæ*, 18. *D. h. t. l. si, ut proponis*, 7. *C. de nupt.* Legis æquitatem Justinianus partim civilem esse scribit, hoc est, patriam potestatem; partim naturalem, quam jurisconsulti æque propemodum, ut illam, observant; nimirum honorem & reverentiam, quæ naturæ jure parentibus æque omnibus debetur. *l. 2. D. de just. & jur. l. 6. D. de in jus voc.* Itaque Plutarchus, cum *in vita Numæ* scribit, eum Romuli legi, de patria liberorum vendendorum potestate, derogasse, si modo uxorem auctoritate & jussu patrum duxissent: εἰ τοῦ πατρὸς ἐπαινοῦντος καὶ κελεύοντος ὁ γάμος γένοιτο· perspicue significat, si contra ipsorum voluntatem duxissent, integram legem reliquisse. Verum ex illa regula multiplex nascitur disputatio. Prima est de personis parentum. Quid enim, si de nuptiis nepotis aut neptis ex filio in potestate retento quæratur; utrum & avi & filii consensus requiratur, an avi solius sufficiat? De qua quæstione, ut ingenue fatear, non puto satis inter jurisconsultos convenisse. Nam Paulus, *in l. 3. D. h. t.* solius avi consensum sufficere adfirmat: at idem, *in l. oratione*, 16. §. 1. etiam filii consensum requirit. Ulpianus autem, cum *in l. si nepos*, 9. *eod. tit.* scribit, ubi pater furit, avus sapit; si nepos velit uxorem ducere, solius avi voluntatem

luntatem sufficere: an non aperte ostendit, si uterque sapiat, utriusque voluntatem exquiri? Neque me recepta & usitata solutio movet, quod in priore loco nepos ex uno filio, neptem ex altero, id est, frater patruelis sororem patruelem, ducebat: in altero vero nepos extraneam ducebat: ac proinde invito suus heres adgnascebatur, contra juris regulam *in l. 6. D. de adopt.* §. 7. *Inst. eod.* Nam, cum inter omnes constet, suum heredem eum demum dici, qui primum in testatoris familia heredis locum obtinet; pronepos ex illis nuptiis vivo filio nasciturus, filio suus heres adgnaturus non erat: nepos autem, qui volens nuptias contrahebat, dici invitus non poterat. Mihi autem probabilior Pauli sententia posterior ideo videtur, quia videmus, etiam in nuptiis nepotis ex filio emancipato, avi, qui in potestate non habet, consensum, si minus civili, at certe naturali jure, hoc est, honestatis ratione, requiri. *l. 3. §. si emancipatus, D. contr. tab.* Utcunque sit, illud constat, per illa regulæ superioris verba, *quorum in potestate sunt*, excludi primùm matrem & avum maternum, deinde patrem emancipati filii filiæve. Verum id civili tantum ratione. Nam honestatis causa, quæ in conjunctionibus dominatur, *l. semper, 42. D. h. tit.* non modo matris, sed etiam

propinquorum consensus requiritur: quippe cum jure naturæ omnibus æque parentibus honos & reverentia debeatur. *l. 2. D. de just. & jur. l. 1. & 2. D. de obseq. parent. l. 6. D. de in jus voc.* Pietas parentibus, etsi inæqualis est eorum potestas, æqua tamen debetur. *l. 4. D. de curat. furios.* Eademque ratione, patris etiam, aut avi, qui filiam emancipavit, consensus requiritur. *d. l. 3. D. contr. tab.* Quamquam jure civili, quo per emancipationem patria potestas dissoluta est, natus ex eo matrimonio usque adeo justus filius habetur, ut nepos natus ex eo filio emancipato, qui non jussu patris uxorem duxerat, patri suus heres adgnascatur. *l. filius, 23. D. h. t.* Atque hæc quidem de filiis ita se habent. Filiarum enim diversa causa est. Nam filia, quamvis vel emancipatione, vel patris morte sui juris sit; tamen, si minor sit ann. 25, non modo primas, sed ne secundas quidem nuptias, sine parentum & propinquorum curatorumve suorum consensu contrahere potest: inter quos si de marito eligendo minus conveniat, ejus rei arbitrium judici tribuitur. *d. l. 1. l. vidua, 18. l. in conjunctione, 20. C. de nupt.* Cujus rei exemplum exstat apud Livium, *lib. 14.* ubi scribit, magistratum secundum matris arbitrium nuptiarum jus dedisse. Major autem ea ætate filia, sine patris consensu nubens,

bens, exheredari non poteſt: ſed minor poteſt. *arg. l. cum te*, 18. *& l. filia*, 20. *C. de inoff. teſtam. & Novell.* 115. Sequitur altera de parentum perſona diſputatio. Quid enim, ſi pater aut abſit, aut furioſus exſiſtat? De abſente hoc jus eſt, ut, ſi vel apud hoſtes ſit, vel, ubi ſit, ignoretur, triennium ei exſpectando præfinitum ſit; cum eo tamen moderamine, ut, ſi filius eas nuptias contraxerit quas improbaturus non eſſet, ratæ haberentur. *l. ſi nepos*, 9. §.1. *& ll. ſeqq. D. h. t.* De furioſo vero Juſtinianus ſcribit, antiquo jure in filia patris conſenſum non deſideratum fuiſſe. de filio, dubitatum. neque dubitandi cauſam exponit. Parem tamen ex Paulo utriuſque rationem habitam fuiſſe, patet *ex l. quoties*, 8. *D. de pact. dotal.* quippe cum à furioſo exſpectari conſenſus non poſſit. qua de cauſa contrahere matrimonium non poteſt. *l. oratione*, 16. *in fin. D. h. t.* Neque, opinor, illa fingi poteſt ratio, ne illi invito ſuus heres adgnaſcatur: cum, ſi ad ſanitatem revertatur, idem, quod de abſente domum reverſo, dici poſſit: nimirum, ut, ſi honeſtæ nuptiæ ſint, & quales ſanus pater non improbaturus fuiſſet, pro legitimis habeantur. Itaque Juſtinianus idem in filio, quod in filia, jus conſtituit. *l. ſi furioſi*, 25. *C. de nupt. pr. Inſt. eod.* Ubi autem de nepotis nuptiis agitur, & vel avus vel pater

ſolus

solus furit; ejus solius, ut jam diximus, qui sapit, auctoritas sufficit. *l. si nepos*, 9. *D. h. t.* Sequitur secunda disputatio, quæ ex verbo *jussus* oritur: Utrum scilicet consensus & adprobatio sufficiat: an vero jussus ex antefacto sit necessarius: cum illo verbo & prætor & ceteri utantur, *in l.* 1. *D. de his qui not. infam. pr. Inst. de nupt.* Sed intelligendum est, *jussus* verbum in patrefam. usitatum esse pro voluntate, consensu, adprobatione. *l.* 2. *D. sol. matrim.* Itaque non modo consensus post nuptias expressus, non justas nuptias justas efficit, *l. dotis promissio*, 68. *D. de jur. dot.* sed etiam tacitus consensus sufficit. qui vel ex eo solo æstimatur, quod pater non aperte factum improbat. *l. in sponsalib.* 7. *D. de sponsalibus. l. si, ut proponis*, 5. *C. de nupt.* Superest illa ex fine regulæ disputatio, Ecqua illius, sive regulæ, sive legis, sanctio sit. id est, utrum nuptiæ, injussu patris factæ, ipso jure non consistant quidem, sed vel à patre, vel à magistratu rescindi possint; aut qui contraxerunt, aliqua pœna, veluti exheredationis, multari possint. Quam etiam quæstionem retulimus *Illustr. quæst. cap.* 9. Nam quod nuptiæ omnino nullæ sint, videtur ex illis verbis disputari posse: Nuptias hujusmodi non consistere: *l.* 2. *D. h. tit.* jure contractas non esse: Paulus, *lib. sent.* 2. justos ex iis liberos non nasci:

nasci: *l. 11. D. de stat. hom.* denique, ut Papin. ait, *nuptias non esse*: sic enim Florentiæ scriptum est, *in l. dotis, 68. D. de jur. dot.* Quid verbis opus est? Nam Apuleius, *lib. 6.*, ita scribit: *Nuptiæ in villa, & patre non consentiente, factæ, legitimæ non possunt videri: ac per hoc spurius iste nascetur.* Quod si verum est, sane difficile dictu est, magistratum filiis ex istiusmodi sive injustis, sive nullis nuptiis susceptis, jus redditurum; sive bonorum possessionem postulent, *l. 1. D. und. vir & ux.* sive inofficiosi agere instituant. Ne multis morer; credo, in hac quæstione idem dici posse, quod de falso testamento & falso modio dicitur *in l. Paulus, 221. D. de verb. sign. l. 2. D. test. quemad. aper.* nimirum, esse quidem testamentum & modium, sed ὁμωνύμως tantum. ut de magistratu Varro scribit: *Magistratus vitio creatus, nihilo secius magistratus est.* Et servus nefasto die à prætore liberatus, liber est, sed vitio liber. Atque has esse nuptias, quæ injustæ adpellantur *in l. si uxor, 13. §. plane, 1. D. ad leg. Iul. de adult.* totamque hanc quæstionem judicis prudentiæ committendam, qui filii merita expendat, dicitur *in l. capite, 19. D. de rit. nupt.* Nam, etsi justæ nuptiæ non dicantur, quantum ad patrem aut avum; tamen videntur, quantum ad conjuges, ex perse-

verantia

verantia eorum in matrimonio, nuptiæ convalescere. *argum. l. si quis in senatorio, 27. & l. eos qui, 65. D. h. tit. l. si contra, C. de nupt. d. l. dotis, D. de jur. dot.* Verum, ut singulas istius quæstionis partes accuratius explicemus, quantum ad primam attinet, qua quæritur, An pater filiam, quæ sine ipsius consensu nupserat, abducere à marito possit; ita statuendum arbitror, Legem illam Numæ, de qua paulo ante diximus, non videri ad filias productam; sed civili jure, multis post Numam ætatibus, licuisse patrifa. filiam, etiam quam nuptum collocaverat, vi patriæ potestatis abducere: verum, ejus juris acerbitatem imperatorum constitutionibus mitigatam fuisse, & non modo matrimonium conservatum, verum etiam, nisi gravis & magna repudii à patre mittendi causa intervenisset, concedi solitam marito non modo exceptionem adversus patrem, interdicto de liberis exhibendis utentem, verum etiam interdictum de uxore exhibenda, & ducenda, ad illius exemplum institutum. *l. cum hic status, 32. §. si socer, 19. D. de don. int. vir. l. 1. in fin. l. 2. D. de lib. exhib. l. ult. C. eod. l. dissentientis, 5. C. de repud. Nov. 22. & l. 11. C. de nupt.* Et secundum hoc jus postremum, imperatorum constitutionibus inductum, illud accipiendum est quod ait Paulus lib. sent. 2. tit. 19.

filiorum-

filiorumfa. matrimonia, sine parentum voluntate contracta, injusta quidem esse, sed tamen vi patriæ potestatis non dissolvi: propterea quod publicæ utilitatis ratio privatorum commodis præfertur. Nam illas sententias Paulus ad jus, quo tum utebatur plerumque, adcommodavit. Non igitur justa erat uxor, non justi liberi, neque iis de inofficioso patris testamento querentibus jus dicebatur. Præterea, cum dicit, *privatorum commodis*, non obscure ostendit, graviorem ejus dirimendi matrimonii causam non fuisse; sed patri tantum ita fuisse commodum, & sine alia graviore causa ita placuisse: sicuti de matre dicitur *in d. l. filia, 20. C. de inoff. test.* Eoque illi Enniani versus pertinent, ex lib. ad Heren. 2.:

Injuria abs te adficior indigna, pater.
Nam si improbum esse Cresphontem existimaveras,
Cur me huic locabas nuptui? sin est probus,
Cur talem invitum invitam cogis linquere?

At quæ filia emancipata nupsit, abduci à patre non potest, nec ejus matrimonium dirimi. *d. l. 5. C. de repud. & d. l. cum hic status, §. si socer, D. de donation. inter vir. & uxor.* Sequitur altera quæstionis pars, An liberi, qui contra parentum voluntatem matrimonium contraxerunt, exheredari possint. Sane, novo Justiniani jure non esse justam

justam exheredationis causam, patet *ex Novell.* 115. ubi unam hanc ob causam nuptias contra parentis voluntatem contractas recenset, cum filia oblatam sibi à patre conditionem repudiavit, & aliam turpem delegit. At jure antiquo non dubito, quin illa causa probata centumviris fuisset; quorum de inofficiosis testamentis & exheredati meritis notionem fuisse, nemo ignorat. *l.* 3. §. *si emanc. D. de bonor. possess. contr. tabul. l. filius, D. de inoff. testam. l. si filiam,* 19. *C. eod.* Primum propter vim patriæ potestatis, de qua sup. diximus, ut non modo ex juris civilis regulis, verum etiam ex principum constitutionibus, liceret patri, si qua justa causa esse videretur, filiam à genero abducere, & matrimonium dissolvere. Deinde, quoniam edicto prætoris infamia notabatur filius, qui non jussu ejus, cujus in potestate est, uxorem duxerat. *l.* 1. *D. de his qui not. inf.* Tertio, quia Ulp. testatur, justam irarum causam videri etiam contra emancipatum filium, atque adeo contra nepotem ex eo susceptum, si filius injussu patris uxorem duxerit: &, si cum in suo testamento præterierit, ac velit nepos contra tabulas agere, judices ejus merita expensuros; nimirum, ut si justa irarum causa videatur, eum excludant. *d. l.* 3. §. 5. *D. contr. tab.* Neque obstat *l. cum te,* 18. *C. de inoff. test.* ubi dicitur,

tur, non fuiſſe juſtam cauſam exheredandi filiam, quod patri divortium imperanti parere noluiſſet. Primum, quoniam ex verbis legis intelligi non poteſt, neque utrum ea filiafa., an emancipata fuerit; neque, ſi filiaf. fuit, utrum conſentiente, an diſſentiente patre, nuptias contraxiſſet. Atque hæc quidem de filiisfa.. Nam, quod ad filias attinet, cum etiam in emancipatis & matris & propinquorum conſenſus requiratur, nequaquam dubium eſt, quin filiafa. minor annis 25, quæ non juſſu patris nupſerit, juſtam patri exheredationis cauſam præbuerit, non tantum noviſſimo jure, *d. Novell.* 115., verum etiam antiquo. *arg. l. filia*, 20. *C. de inoff. teſt.* Sequitur tutorum & curatorum conſideratio. Nam ſenatuſconſulto cautum fuit, ut, qui tutor, curatorve, pupillam, adultamve, intra viceſimum & ſextum annum ſuam duxit, filiove ſuo junxit, infamia notetur, & dotem datam reſtituat. *l. non eſt matrimonium*, 66. *D. h. t. l. ſi tutor*, 7. *C. de interd. matrim. l.* 4. *C. de excuſ.* Ubi juris iſtius æquitas hæc profertur, Quoniam iſtis artibus tutelæ adminiſtratæ rationes conturbantur, & fraudes malæ adminiſtrationis teguntur. Quod idem traditur *in l. libertum*, 64. *& l. non ſolum*, 67. §. 2. *D. h. t.* Ejus autem S.C. ſententia, quatenus produci aut arctari debeat, conſiderandum eſt. Producitur

citur ergo hoc modo: Primum, ut etiam ad eos pertineat, qui tutores quidem non sunt, tutelæ tamen periculo suo nomine obstricti sunt; veluti, qui se falsis adlegationibus à tutela excusarunt. *l. si quis tutor, 60. eod.* Item, qui tutores honorarii fuerunt: nam ad hos quoque tutelæ periculum pertinet. *l. quod si forte, 14. §. 1. D. de solut.* Continentur etiam tutorum heredes, quamvis extranei: quippe qui reddendis tutelæ rationibus obstricti sunt. *l. libertum, 64. §. 1. D. h. t.* atque adeo, ejus qui tutor curatorve datus, non juste adpellaverit: quoniam præteriti temporis damnum, si quod pupilla sustinuit, debet adgnoscere. *l. si quis tutor, 60. §. ultim. D. eod.* Item ad filios, sive in potestate sint, sive emancipati. *l. non est, 66. D. h. t.* & sive naturales, sive adoptivi; quamdiu scilicet durat adoptio. *l. quinetiam, 55. in fin. eod.* item, sive naturales, sive in adoptionem dati, atque in alienam familiam translati sint. *d. l. si quis tutor, §. quamvis, & §. naturales.* Item ad eorum nepotes. *l. senatusconf. 59. h. t.* Præterea non modo tutore vivo filius ab istis nuptiis arcetur, verum etiam post mortem ejus qui tutelæ rationes non reddidit. Item, sive ille heres exstiterit, sive abstinuerit, sive etiam exheredatus fuerit: quoniam fieri potest, ut patris bona, in eum collata, propter tutelæ rationes revocanda sint. *l. non*

solum,

solum, 67. §. 1. *D. eod.* Similiter autem vice versa filiusf. tutor non modo patri suam pupillam nuptum dare prohibetur, verum etiam fratri, qui in ejusdem potestate est. *l. non solum*, 67. §. 2. *D. h. t.* Nam cum fratres, qui in ejusdem potestate sunt, quantum ad bonorum rationem, pro eadem persona censeantur; *l. frater à fratre*, 38. *D. de cond. indeb.* frater, qui pupillæ suæ, fratri suo nubenti, auctoritatem suam adcommodaret, in rem suam auctor esse videretur, contra *l.* 7. *D. de auct. tut.* Nunc, quatenus S.C. sententia coerceri debeat, videamus. Nam, cum diserte ob tutelarum rationes factum sit; *l. non solum*, 67. §. 3. *D. h. t.* consentaneum est, primum, ut ad eos, qui aliis de causis debitores sunt, non producatur; veluti ad eum qui pro tutore curatoreve negotia gessit, cum revera tutor curatorve non esset. *l. ult.* C. *de inter. matr.* item ad fidejussores nominatoresve tutorum, magistratusve qui eos dederunt; quamvis, tutoribus deficientibus, eorum periculum subeant. *l. etiam*, 3. *D. de fidejussor. & nominat.* item ad filiam pupillæ etiam ante rationes redditas defunctæ: quoniam non tutelaris, sed hereditaria ratio est. *d. l. non solum*, §. *penult.* Similiter, cum hoc S.C. factum sit, ne res pupillorum familiaris intervertatur; *d. l. non solum*, §. 3. consentaneum est, ne tutores pupillis, curatoresve

resve adultis, filias suas nuptum dare prohibeantur, quia nullum potest ex ejusmodi matrimoniis periculum pupillaribus rationibus accidere. *l. libertum, 64. in fin. D. h. tit. l. curatorem, 5. C. de interdict. matrim:* item ne mater pupillæ cum filiæ suæ tutore, ipsiusve nubere filio vetetur. *l. 2. C. eod.* Hujus autem S.C. exceptiones tres reperio. Prima est, si puella à patre suo vel desponsata, vel testamento destinata sit suo tutori, ejusve filio. *l. si patris, C. de interd. matr. l. non est, 66. D. h. t. l. qui pupillam, 7. D. de adult.* Secunda est, si tutor rationes reddiderit, & puella annum ætatis 25. atque insuper annum utilem excesserit, intra quem petere in integrum restitutionem poterat. *l. quamquam, 62. §. ult. D. h. tit. d. l. qui pupillam, de adult. l. si patris, C. de nupt.* quem annum utilem Justinianus in continuum quadriennium mutavit. *l. ult. C. de temp. in int. restitut.* Tertia exceptio est, ut, qui suæ uxori curator absens & ignorans constitutus est, retinere uxorem possit; ita tamen, ut alium substituendum curet. *l. 4. C. de excus.* Nam etsi ejusmodi curatoris datio non valet, *l. maritus, C. qui dat. tutor.* tamen, qui non jure tutores curatoresve dantur, curare debent, ut alii sufficiantur; aut pupillorum propinquos, ut id faciant, admonere. *l. 1. §. ultim. D. de eo qui pro tut. l. tutores, 39. §.*

qui

qui se, 2. *D. de administr. tut.* similiterque is, qui suæ nurui curator datus est, excusare se debet, dareque operam, ut alius curator constituatur. *l. licet*, 17. *C. de excusat. l.* 3. *C. de interd. matrim.* Sequitur ut de cognatione & adfinitate ex partitione nostra disseramus. Verum quia juris hujus utriusque disputationi commodior alibi locus est; statim postremum caput, quod de adoptione est, adgrediemur.

Caput IV.

De adoptione, qua nuptias vel impedit, vel non impedit.

Adoptio, adgnationis sive (ut jurisconsulti loquuntur) civilis cognationis species est. *l.* 4. §. 2. *D. de grad.* à jure tamen & ratione sanguinis plane aliena. *l. qui in adopt.* 23. *D. de adopt.* hoc est, ab omni veræ cognationis jure. *d. l.* 4. §. 3. & *l. si qua mihi*, 12. §. *ult. D. de rit. nupt.* Adfinitatem autem per adoptionem jure contrahi, alio loco ex eo probavimus, quod adfinitas juris naturalis est, adoptio vero civilis. qua de causa per minimam capitis minutionem adfinitas non tollitur. *l.* 4. §. *pen. D. de grad.* Abusive tamen adfinitatis nomina etiam in adoptione tribui, eodem loco demonstravimus. Itaque de nuptiarum jure

hanc regulam proponemus, ut in linea directa nuptiæ in infinitum interdictæ sint, non modo inter eas personas quæ adgnatorum jure sunt, sed etiam quæ cognatorum & adfinium nomen obtinent. Adgnatorum hoc modo: nam quæ per adoptionem filia neptisve esse cœpit, duci uxor non potest, etiamsi adoptio dissoluta sit. *l. quinetiam. 55. D. de rit. nupt. & §. ergo non omnes, Inst. de nupt.* Prioris juris æquitas orta ex nominum & adpellationum sanctitate videtur, ne, qui pater avusve dicitur, filiam, neptemve, in matrimonio habeat. Alterius vero hæc; pudoris & honestatis publicæ ratio: ne qua suspicio nascatur, adoptatorem idcirco puellam emancipasse, ut, quæ clam placuerat, ea palam atque aperte frueretur. De adfinitate autem hoc jus est, ut patri adoptivo filii sui adoptivi uxorem habere in matrimonio non liceat, ne post emancipationem quidem: quoniam, ait Paulus, aliquando nurus ei fuit, vel potius quasi nurus. *in d. l. adoptivus, 14. D. h. t.* Quod eodem modo contrà in reciprocatione servatur, ut filius adoptivus patris adoptivi uxorem, ne post emancipationem quidem, habere possit: quoniam, etsi nec matris loco ei est, nec cognata, *d. l. qui in adoptionem, D. de adoption.* tamen quasi novercæ locum apud eum obtinet. *d. l. adoptivus, in princ. & §.*

nunc

nunc videamus, *D. de rit. nupt.* Cognationis autem nullam haberi rationem, ex eo constat, quod etiam uterinam patris adoptivi sororem ducere permittitur. *l. si qua mihi*, 12. §. *ult. D. de rit. nupt.* Videamus, an idem eodemque modo etiam de ipsius matre dici possit; quippe quæ omnino extranea est: nam neque illi adgnata est, cum ne patri quidem ipsius adoptivo adgnata sit; (mater, inquam, filio adgnata non est. *l.* 7. *D. de cap. min.* qua de causa dilucide Paulus scribit, eam aviæ loco filio adoptivo non esse. *d. l.* 23. *D. de adopt.*) neque vero cognata, & multo minus adfinis. Nam, cum per adoptionem cognatio non contrahatur, sequitur, ut neque patris adoptivi mater, neque ipsius cognati, adoptivo filio cognati sint. *d. l.* 4. §. 2. *D. de grad.* Quibus enim adoptatus adgnatus non fit, his nec cognatus fit. *l. qui in adoptionem*, 23. *D. de adopt.* Quid verbis opus est? Nam etiam patris adoptivi pater adoptato extraneus est; vicissimque nepos à filio adoptatus, patri adoptatori alienus est. *l. patris*, 7. *l. sed si hoc*, 10. §. *parentes*, *D. de in jus voc. l. quem filius*, 26. *D. de adopt.* quippe cum adoptare filiusf. non possit, sed is solus qui emancipatus est. nam, qui in sua ipse potestate non est, quomodo alios haberet? *l. si adrogatus*, 22. *D. de adopt.* Adversari tamen graviter videtur Caius, *in d. l.*

quinetiam, §. 1. ubi diserte scribit, Patris adoptivi matrem duci uxorem non licere. quinetiam adscribit, Tantisper eas nuptias prohiberi, dum adoptio permanet: nam hac dissoluta illam fieri extraneam. Quod sane (pace Caii jurisconsulti dixerim) perabsurdum videtur; cum, ut antea docuimus, ne constante quidem adoptione, ullum vel adgnationis, vel cognationis, vel adfinitatis jus haberet. Ne multis morer; potius, quam Caium tantæ incogitantiæ arguamus, existimarem, dicendum esse, cum ipse *amitam* scripsisset, primum oscitantem librarium scripsisse *matrem*, mox alterum semidoctum ad glossam adjecisse *aut materteram*: errore consimili, quem nunc omnes agnoscunt apud eundem Caium, & eod. ad edictum lib. *l. per adoptionem*, 17. *in fin. D. eod. tit.* ubi pro *amitam* absurdissime in vulgatis libris omnibus legebatur *materteram*. quod mendum primus Haloander animadvertit: post Florentini Codicis auctoritate sine controversia sublatum est. Hujus autem emendationis nostræ causa hæc est, quoniam utraque illi extranea semper fuit: nam neque mater, neque matertera patris adoptivi ullo vel adgnationis vel cognationis vel adfinitatis jure adoptato tenetur. quippe cum (quantum ad materteram attinet) ne uterina quidem adoptivi

optivi patris soror, quæ adoptivo filio matertera esse deberet, si qua inter illos cognatio contracta fuisset, ulla necessitudine illi devincta sit. *l. si qua mihi*, 12. *§. ult. D. eod.* Similiterque, in reciprocatione, Ulpianus eodem loco scribit, adoptivæ sororis filiam mihi esse extraneam, uxoremque duci etiam constante adoptione licere: quoniam, inquit, per adoptionem fieri avunculus non potest: non igitur matertera, nec matertera magna, nec major, nec maxima. vicissimque, pari eademque reciprocatione, sororis filius, nepos, pronepos, filia, neptis, pro extraneis habentur. Longe vero diversa ratio est & filiæ & sororis consanguineæ, & amitæ patris adoptivi, itemque neptis ex ipsius filio; de quo Caius eodem loco scribit: nam inter adoptatum & illas personas adgnatio contracta est. De filia patris adoptivi testimonium est *in l. qui in adoptionem*, 23. *in fin. D. de adopt. l. si stipuler*, 35. *D. de verb. obl. l. per adoptionem*, 17. *D. de rit. nupt. &* §. 5. *Inst. de nupt.* ubi propterea suaderi dicitur iis, qui generum adoptare volunt, ut prius filiam emancipent; qui nurum, ut filium; ne videlicet soror fratri nupta videatur. alioqui generi nurusve adoptione matrimonium perimitur. *l. non solum*, 67. *§. 3. D. de rit. nupt.* ac Dio, *lib.* 60., memoriæ prodidit, Claudium, cum filiam

liam suam Neroni à se in filii locum adoptato collocare vellet, filiam prius emancipasse, ne fratri, inquit, sororem dare uxorem videretur. De sorore consanguinea patris adoptivi, quæ filio adoptivo amita est, testimonium est *in d. l. per adoptionem, in fin.* argumentum vero apertissimum *in d. l. si qua mihi,* 12. *in fin. D. eod.* Duobus autem modis amita mihi esse adoptiva potest: primum, si meus avus filiam adoptarit; deinde, si, qui me in nepotis locum adoptarit, filiam habeat. Jam, de amita patris adoptivi testimonium exstat *in d. l. per adopt.* §. *ult.* ubi adoptatus vetatur amitam magnam uxorem ducere. quod tamen de eo adoptato intelligendum est, qui patris morte, non autem emancipatione sui juris factus est: quia non modo patris amita, verum etiam soror consanguinea, per ipsius emancipationem illi fit extranea. quo casu illam sine dubio ducere adoptatus uxorem poterit, ut modo intellectum est ex *l. 7. & l. sed si hac,* 10. §. *parentes, D. de in jus voc.* De nepte ex filio, cui cum adoptato connubium non est, testimonium est *in d. l. quinetiam,* §. 1. argumentum vero ex reciprocatione *in d. l. per adoptionem,* §. *ult.* quoniam par eademque ratio est patrui adoptivi, & amitæ adoptivæ, & filii filiæque fratris adoptivi. Quod cum ita sit, ingenue fateor, à me non intelli-

gi,

gi, quo jure Maximianus in Panegyrico, ipsi & Constantino dicto, laudetur, quod filiam suam Constantino, in nepotis locum adoptato, in matrimonium collocavit: nisi dicamus, eam prius à Maximiano emancipatam fuisse: O *divinum*, inquit, *tuum, Maximiane, judicium, qui hunc tibi jure adoptionis nepotem; majestatis ordine filium; etiam generum esse voluisti!* Atque hoc quidem constantis adoptionis jus, est in transversis gradibus & adgnatis personis idem quod in directis gradibus: at ejus dissolutæ jus plane diversum est: nam in directa linea prohibitio nuptiarum etiam post dissolutam adoptionem durat, in transversa remittitur. *l. si quis*, 9. §. *ult. D. de lib. & post. l. per adoptionem*, 17. *D. h. t.* §. 2. *Inst. de nupt.* Cujus rei ratio prima specie esse hæc videtur, quoniam adoptatus per emancipationem efficitur extraneus, *d. l. quinetiam*, & *d. l. si stipuler*, *D. de verb. obl.* & quia, ut ait Ulp., post emancipationem in totum familiæ adoptivæ obliviscuntur. *l. si quis tutor*, 60. §. 6. *D. eod. l.* 1. §. *liberos*, *D. si tab. test. null.* Sed videamus, anne hoc idem etiam de patre & adoptata filia, & postea emancipata, dici possit, commodiorque & certior ratio hinc sumenda sit; quia, cum matrimonium cum filia jure gentium incestum sit, consentaneum videtur, propter illius nomi-

nis sanctitatem etiam ab emancipatæ nuptiis abstinere: at cum sororis nuptiæ solo civili jure incestæ habeantur, ut suo loco demonstravimus, nihil absurdi sit, institutum juris civilis, contrario ejusdem juris instituto, abrogari. *l.* 8. *D. de cap. minut.*

Caput V.

De jure cognationis, quoad nuptias, ex jure civili Rom.

Proximum est, ut de cognationis jure videamus. Qui locus aliquanto mihi, quam vulgo creditur, difficilior videtur. Nam, utrum lege aliqua populi R. certa jus istud definitum fuerit, an moribus tantum, & veteri consuetudine, difficile dictu est. De sororis nuptiis leges fuisse dicuntur *in l. si stipuler*, 35. §. 1. *D. de verb. obl.* cujus tamen in extremo *mores* nominantur, itemque *in l.* 8. *& l. sororis*, 39. §. 1. *D. h. t.* Quinetiam, *Si quis*, inquit, *ex his, quas moribus prohibemus uxores ducere, incestum committit.* At Corn. Tacitus, *lib.* 12., Claudium Imp. ita loquentem facit: *At enim nova nobis in fratrum filias conjugia. sed aliis gentibus solennia, nec lege ulla prohibita. & sobrinarum, diu ignorata, tempore addito percrebuisse. morem adcommodari prout conducat: & fore hoc quoque in his quæ mox usurpentur.* Cre-

Credibilius igitur eſt, jus antiquum de caſtis inceſtiſve nuptiis, totum pontificium fuiſſe. Itaque Tacitus, lib. 1., *Conſulti per ludibrium pontifices*, inquit, *an concepto, nec dum edito partu, rite nuberet.* Quod idem pluribus verbis exponit Dio *lib.* 48., conſultos à Cæſare pontifices, an Liviam Neronis uxorem gravidam ſibi in matrimonium accipere liceret. Neque obſtat, quod Paulus, *in d. l.* 35. *de ver. obl.* leges adpellat. nam probabile eſt, nonnullas leges, quæ ad jus pontificium adcommodatæ eſſent, latas de nuptiarum jure fuiſſe. quod etiam paulo poſt ex Plutarchi lib. de Ro. quæſtionibus cognoſcetur. Age, cetera videamus. Nam jus R. tribus regulis comprehendi poteſt. Quarum prima hæc eſt: Inter eas perſonas, quæ parentum liberorumque locum obtinent, in infinitum nuptiæ jure gentium inceſtæ ac nefariæ ſunt. §. *ergo, D. h.t.* Dixi, *jure gentium*: quoniam, etſi veteres hiſtoriæ memorant, ejuſmodi nuptias apud Aſſyrios, Perſas, Medos, Parthos, Æthiopas, Indos, aliaſque præterea nonnullas gentes, probatas atque uſurpatas fuiſſe; tamen, cum eas gentes Romani pro barbaris & humanitatis expertibus haberent, juris gentium nomen ad eas non produxerunt. Sequitur ſecunda regula: Inter eas perſonas, quæ à latere ſunt, fratris & ſororis nuptiæ jure gentium

incestæ sunt: patrui vero & amitæ, avunculi & materteræ, jure civili tantum: idque in infinitum. De fratribus & sororibus testimonium exstat *in l. libertinus*, 8. *juncta l. sororis*, 39. *D. h. t.* Et certum est, apud complures exteras gentes, & barbaras, hujusmodi fratrum sororumque permissas nuptias fuisse. Quod autem de fratrum sororumque nuptiis constitutum est Romano jure, intelligendum est non modo de germanis, id est, ex utroque parente susceptis, verum etiam de consanguineis, hoc est, eodem patre natis, atque etiam de uterinis, id est, ex eadem matre susceptis. §. *inter eas*, 2. *Inst. de nupt.* adeo ut ne vulgo quidem quæsitas sorores ducere liceat. *l. & nihil*, 64. *D. h. tit.* Porro de patruis, avunculis, amitis, materteris, impeditior aliquanto disputatio est: magnum enim video nuper inveteratum errorem patefactum fuisse, de patrui & fratris filiæ nuptiis: cum par idemque antehac putavimus jus esse de iis, quod est de avunculi & sororis filiæ conjunctione; quam jure civili, non gentium, Papin. incestam nominat, *in l. ult. D. de cond. sin. caus. & l. si adulterium*, 38. §. 1. *D. ad leg. Iul. de adult. l. etiam*, 56. *D. h. t.* qua de causa non matrimonium, sed contubernium adpellatur, *in l. miles*, 11. §. 1. *D. ad leg. Iul. de adult. & l. qui in provincia*, 57. *D. h. t.* Sed ex fragmentis veterum jurifcon-

jurisconsultorum, nuper editis, intellectum atque animadversum est, leges illas omnes proprie & præcise ad sororis filiam pertinere. nam, qui locus in Ulpian. regulis mendosissime legebatur, nunc illorum Collectaneorum beneficio sic restitutus est: *Inter cognatos autem ex transverso gradu olim quidem usque ad quartum gradum* (sic enim illo loco restituendum est) *matrimonia contrahi non poterant: nunc licet uxorem ducere, sed tantum fratris filiam, non etiam sororis; nec amitam, nec materteram; quamvis eodem gradu sint.* Itaque continenter ex Paulo locus hic profertur: *Inter parentes & liberos matrimonia contrahi non possunt: nec filiam sororis aut neptem ducere possumus.* Itemque ex Papiniano ille: *Qui sororis filiam uxorem duxerat per errorem, antequam praveniretur à delatore, diremit certum*, &c. Quinetiam imperatorum Maximiani & Diocletiani rescriptum subjicitur, quo, ex latere, amitæ tantum & materteræ, sororisque filiæ, & ex ea neptis, nuptiæ nominatim prohibentur: nulla de patruo, vel fratris filia mentione interposita. Quibus ex locis perspicitur, quod etiam à doctis. J. C. Pithœo animadversum est, eorundem Impp. rescriptum, quod à Triboniano relatum est *in l. nemini*, 17. *C. de nupt.* interpolatum ab eodem fuisse, atque his verbis ex novo Con-

stantini jure amplificatum: *preterea fratris filia, & ex ea nepte.* Quid ergo est? dicet aliquis: Cum Jurisconsulti scribunt, avunculi, amitæ, & materteræ nuptias idcirco incestas esse, quod illæ personæ parentum locum ac numerum obtinent, *l. sororis*, 39. *D.h.t.* § *item amitam*, 5. *Inst. de nupt.* an patruum ex eo numero excludunt? Sane illud scire oportet, antiquo jure ac moribus, non minus patruum quam avunculum, parentis loco numeratum: ejusque nuptias pro incestis habitas fuisse. Cujus rei argumento est illud Catulli Epigramma ad Aufilenam:

Aufilena, viro contentam vivere solo,
Nuptarum una est è laudibus eximiis.
Sed cuivis quamvis potius succumbere fas est,
Quam matrem fratres efficere ex patruo.

Nam liberi ex eo concubitu suscepti, suæ matri & filii & fratres patrueles efficiuntur. Sed, cum Claudius imperator Agrippinam, Germanici fratris sui filiam, deperiret, eamque sibi justo matrimonio sociare cuperet, à senatu decretum efflagitavit, quo ejusmodi matrimonia justa pronunciata sunt: ut Sueton. *in illius vita*, & Tacit. *lib.* 12., & Zonaras *tom* 2. testantur. Unde intelligitur, ea matrimonia usque ad illud tempus incesta nefariaque habita fuisse. *Pactum*, inquit Tacitus, *inter Claudium & Agrippinam matrimonium jam fama, jam amore illicito*

illicito firmabatur: nec dum celebrare solennia nuptiarum audebant. nullo exemplo deducta in domum patrui fratris filia. quin & incestum, ac, si sperneretur, ne in malum erumperet publicum, metuebatur. Suetonius autem, *Verum*, inquit, *Agrippina, Germanici fratris sui filia, per jus osculi & blanditiarum occasionem pellectus in amorem, subornavit proximo senatu, qui censerent, cogendum se ad ducendam eam uxorem, quasi Reip. maxime interesset: dandamque ceteris veniam talium conjugiorum, quæ ad id tempus incesta habebantur.* & aliquanto post: *Ducturus contra fas Agrippinam uxorem,* &c. Qua de causa Seneca *in Octavia* his versibus illas nuptias exsecratur:

Genitamque fratris conjugem captus sibi
Toris nefandis flebili junxit face.

Hoc autem S.C. jus annos circiter ducentos quinquaginta duravit, hoc est, usque ad Constantini & Constantis imperium. Nam Capitolinus, in Anton. Philos., *Filiam suam Lucillam*, inquit, *fratri despondit.* Ergo Impp. illi primi nefarium illud jus abrogarunt, & capitis pœnam ei incesto imposuerunt, *l.* 1 .*C. Th. de incest. nupt.* Eamque illorum constitutionem à consuetudine (ut credi par est) neglectam renovavit Imp. Zeno. *l. ult. C. de incest. nupt. itemque l. ult. C. si nupt. ex rescr. pet.*

Ex quibus, quantam labem unius tyranni insania, quantumque vitium in jus civile importarit, facile intellectu est. Quod eò etiam absurdius fuit, quia, cum patrui & fratris filiæ nuptiæ permitterentur, amitæ tamen & fratris filii matrimonium interdictum erat. *l. per adoptionem*, 17. §. 1. *D. h. t.* §. *item amitam*, *Inst. de nupt.* Ubi hæc ratio adscribitur, quia parentis loco est; proinde quasi patruus illo S.C. ex parentum numero sublatus esset. contra *l.* 2. §. 1. *D. de usuf. ear. rer.* Sed & Tacitus, *lib.* 16. testatur, amitæ consortium pro incesto habitum fuisse: ubi scribit, Neronem Silano accusatores submisisse, qui eum incesti postularent, quod cum amita sua Lepida rem habuisset. Quid ergo est, dicet aliquis, quod Xiphilinus *in Nerva* ita scribit? Ἐνομοθέτησε δὲ μὴ ἀδελφιδῆν γαμεῖν. Sane ἀδελφιδῆς nomen tum in fratris, tum in sororis filiam convenire, & Pollux & Hesychius testantur. Quare, cum de fratris filiæ interdictis nuptiis mentionem jurisconsulti nullam faciant, sed de sororis filia præcise tot locis commemorent; credibile est, ἀδελφιδῆς nomen ad sororis filiam referendum esse: quam corrupte Ambrosius *neptem*, Æl. Spartianus *neptem per sororem* adpellat. nam, cum Xiphilinus de Adriano dixisset, Τραϊανοῦ ἀδελφιδῆν ἐγεγαμήκει· ille, *Trajani*, inquit, *per sororem neptem*

neptem uxorem accepit. Utcunque sit, tantum apud Romanos etiam perditissimis moribus, & seculo corruptissimo, sanguinis reverentia valuit, ut iidem auctores testentur, peradmodum paucos fuisse qui Claudii exemplum imitarentur. Quinetiam de Domitiano Tranquillus scribens: *Fratris filiam, adhuc virginem, oblatam in matrimonium sibi, pertinacissime recusavit.* Superest illa quæstio, Quid sit, quod, cum antiquo jure fratris filiam ducere liceret, Caius tamen ita scribat: *Patris adoptivi mei neptem ex filio uxorem ducere non possum.* l. quinetiam, 55. §. 1. D. h. t. Nam, si naturalis fratris filiam ducere licuit, quanto magis adoptivi? Quid igitur, si legeremus, *neptem ex filia?* Sed perspicue refragatur *l. si qua mihi*, 12. §. *ult. eod.* Verius igitur est, quod contra juris rationem, & pudorem, & antiquum morem, receptum fuerat, restringendum potius, quam producendum fuisse. *l. quod vero*, 14. *D. de legib. l. qua propter*, 162. *D. de reg. jur.* Atque id exemplum, ut insigne & eximium, ac singulare, notandum puto; simulque deridendam Sisinnii cujusdam Orientalis patriarchæ stultitiam: qui, cum de gradibus cognationis & adfinitatis, interdictisque nuptiis, non minus verbose quam confidenter in libro juris Orientalis secundo garriat; tamen ausus est adfirmare, nulla scripta lege nomi-

nominatim interdictum, ne fratres fratrum filias in matrimonium accipiant: cum tamen *libro Basilic.* 28. multis, non modo tertius ille gradus, verum etiam quartus, qui consobrinorum est, itemque sextus, quo sobrini continentur, diserte prohibeatur. Sequitur tertia regula: Inter patrueles, amitinos, consobrinos, nuptiæ novissimo civili jure permissæ sunt. *§. duorum, Inst. de nupt. l. celebrandis,* 19. *C. de nupt.* Varia autem & multiplex hujusce juris ratio observanda est. Nam antiquissimis temporibus ea conjugia injusta incestaque habita sunt, ut ex Cor. Taciti lib. 12. paulo ante demonstratum est: *Et sobrinarum,* inquit, *diu ignorata conjugia tempore addito percrebuerunt.* Itaque Plutarchus *in Romanis quæstionibus,* Πρότερον, inquit, οὐκ ἐγάμουν τὰς ἀφ᾽ αἵματος, ὥσπερ οὐδὲ νῦν τηθίδας οὐδὲ ἀδελφὰς γαμοῦσιν· ἀλλ᾽ ὀψὲ συνεχώρησαν ἀνεψιαῖς συνοικεῖν. *Prius,* inquit, *non accipiebant in matrimonium qua sanguinis ejusdem erant, ut ne nunc quidem amitas, aut materteras, aut sorores accipiunt: sed sero consobrinarum nuptias permiserunt.* Deinde adscribit, cum quidam ad populi judicium ob consobrinæ matrimonium vocatus fuisset, absolutum; legemque latam, ut cum consobrinis connubium esset, propiore gradu non esset. Ψηφισάμενος, inquit, πᾶσιν ἐξεῖναι γαμεῖν ἄχρις ἀνεψιῶν,

ψιῶν, τὰ δὲ ἀνωτέρω κεκωλύκασι. Quamquam reperio, eorum conjugiorum consuetudinem etiam ante Plutarchi tempora percrebuisse: atque hoc jus nequaquam tum fuisse, sed in eorum, qui abstinebant, continentia potius quam in certa lege positum fuisse. Nam & Cicero *pro Cluentio* ait, ejus sororem Melino consobrino suo nupsisse. Idemque Plutarchus scribit, Brutum Catonis avunculi sui filiam in matrimonio habuisse. Sed & Sueton. *in August.*, & Dio *lib.* 53. memoriæ prodiderunt, Augustum filiam suam Juliam Marcello Octaviæ sororis suæ filio nuptum collocasse. Et Quintil., *lib. 6.*, filium suum, immatura morte sibi ereptum, lugens, avunculo eum destinatum generum fuisse ostendit. Capitolinus de Antonino Philosopho, ***Habuit uxorem***, inquit, ***Anniam Faustinam, consobrinam suam***. Atque hinc videlicet illa Ulpiani regula nata est, vulgo in jure tanquam per manus tradita, Inter cognatos usque ad quartum gradum connubium non esse: quemadmodum sup. demonstratum est. Quartum autem gradum jurisconsulti, posita sumtaque superiore regula, intelligebant, quæ inter eas personas, quæ parentum liberorumque locum obtinent, conjugia prohibuit: sicuti superius docuimus. Quasi hanc regulam ita concepissent: Extra eas personas, quæ parentum liberorum-

que

que locum obtinent, connubium quarto gradu permittitur. Itaque, cum amitæ materteræque magnarum, itemque sororis neptis, conjugium prohibent, clausulam hanc subjungunt: *Quamvis quarto gradu sint. l. per adoptionem*, 17. *D. h. tit.* ejusque consobrinorum matrimonii crebra in libris nostris mentio fit. veluti *in l.* 3. *l. non solum*, 67. §. 1. *D. h. tit. l. uter*, 23. *& l. sequent. D. de condit. inst. l. Lucius*, 78. §. *filiam, D. ad Trebell. ac præsertim in l.* 2. *C. de inst. & subst.* ubi Antoninus scribit, Cassiam quandam probabili consilio sub hac conditione institutam, *Si consobrino nupsisset.* Primus, ut opinor, Theodosius major eas nuptias prohibuit, ut ipsius filius testatur *in l. un. C. Th. si nupt. ex resc. pet.* Itemque Sex. Aurelius Victor: *Tantum*, inquit, *pudori & continentiæ tribuens, ut consobrinarum nuptias vetuerit, tanquam sororum.* Eandem autem constitutionem ejusdem filii Arcadius & Honorius, primo imperii sui anno, confirmarunt, uti patet *ex l.* 3. *C. Th. de incest. nupt.* quæ tamen à Triboniano concisa & mutilata in Codicem Justinianeum relata est. *l. si quis incesti, C. de incest. nupt.* Verum iidem, aliquot annis interjectis, & sua & patris constitutione abrogata, nuptias illas comprobarunt. *Celebrandis*, inquiunt, *inter consobrinos matrimoniis licentia, legis hu-*

jus

jus salubritate, indulta est: ut revocata prisci juris auctoritate, restinctisque calumniarum fomentis, matrimonium inter consobrinos habeatur legitimum, sive ex duobus fratribus, sive ex duabus sororibus, sive ex fratre & sorore nati sunt; & ex eo matrimonio editi, legitimi, & suis patribus successores habeantur. l. celebrandis, 19. C. de nupt. Verum ecce rursus aliam mutationem, cum, qui illis successerunt, Impp. Honorius & Theodosius, eas nuptias, quasi communi jure damnatas, ex rescripto petendi potestatem fecerunt; patris, ut aiunt, exemplum imitati. *l.* 1. *C. Th. si nupt. ex rescr. pet.* cujus rescripti formulam videre licet apud Cassiod. *Variar. lib.* 7. Utrum autem jus Imp. Justinianus in Instit. suis sit secutus, liquido adfirmare non possumus. nam cum illam constitutionem in suum Codicem inseruit: in Inst. tum etiam, *Duorum autem*, inquit, *fratrum vel sororum liberi, vel fratris & sororis, conjungi possunt.* qui tamen locus cum in optimo Tigurino libro, tum etiam apud Theophilum, adjecta negatione legitur. quinetiam lib. *βασιλικ.* 28. ubi prohibitæ nuptiæ commemorantur, ita scriptum est: Ὁμοίως οὐδὲ τὴν θυγατέρα τοῦ θείου, ἢ τῆς θείας, τουτέστι τὴν ἐξαδέλφην μου. ἀλλ' οὐδὲ ὁ υἱός μου τὴν ἔκγονον αὐτῶν, οἵτινες λέγονται διεξάδελφοι. *Similiter*, inquit, *neque patrui vel amitæ filiam, hoc est, consobrinam*

nam meam: quin nec filius meus neptem ipsorum, qui inter se sobrini dicuntur.

CAPUT VI.

Intra quem cognationis gradum pie contrahi conjugia possint.

SED jam considerandum est, quæ leges pie in ecclesia Christiana de cognatorum conjugiis instituendæ sint. Nam & Orientales & Occidentales in eo convenisse video, ut, quo longius personæ, de quarum conjugio quæritur, à genarcho distant, eo minus inter se cognatæ & consanguineæ videantur. Itaque passim in illo jure Orientali & Basilicis libris videre licet patriarcharum & episcoporum responsa, quibus nuptiæ intra septimum gradum prohibentur. Ut in decreto Demetrii Chomateni: Ἡ τῶν ἐκ πλαγίου δὲ, μέχρι καὶ ἑβδόμου βαθμοῦ τὴν κώλυσιν ἔχουσα, ἐκτότε τοῖς βουλομένοις συνάπτεσθαι τὸ ἄνετον παρὰ τοῦ νόμου λαμβάνει καὶ ἀνεμπόδιστον. *Ordo eorum, qui ex obliquo sunt, usque ad septimum gradum prohibitionem habens, postea copulari matrimonio volentibus facultatem à lege sumit.* Apud Romanistas autem, ante Innocentii tertii protopapatum, connubium intra septimum gradum non fuit. *De adfinitate consanguinitatis*, inquit Gregorius, *per gradus cognationis*

nis placuit usque ad septimam generationem observare. Nam & hereditates rerum, per legales definitiones sancitæ, usque ad septimum gradum protendunt heredum successionem. Non enim succederent, nisi de propagine sanguinis eis deberetur. *c. de adfinitate,* 35. *q.* 2. *& q.* 3. idemque pluribus verbis commemoratur *in c. nullum, c. progeniem, c. de consanguinitate, & quatuor seqq.* Sed multo verbosius, 35. *q. c. ad sedem*: ubi Alexander, protopapa secundus, diris devovet, ac perpetui gladio anathematis eos jugulat, si quis eam legem abrogarit; causamque duobus locis aperte describit: *Quoniam,* inquit, *secundum Canones consanguinitas septimo gradu terminatur.* At Innocentius III. Alexandri fulmen & minas nihil veritus, eam legem ad quartum gradum restrinxit. *Non debet,* inquit, *reprehensibile judicari, si secundum varietatem temporum, statuta quandoque varientur humana; præsertim cum urgens necessitas, vel evidens utilitas, id exposcit: quoniam ipse Deus, ex his quæ in veteri testamento statuerat, nonnulla mutavit in novo. Cum ergo prohibitiones de conjugio in secundo & tertio adfinitatis genere minime contrahendo, & de sobole suscepta ex secundis nuptiis cognationi viri non copulanda prioris, & difficultatem frequenter inducant, & aliquando periculum pariant animarum; cum*

cessante prohibitione cesset affectus, constitutiones super hoc editas, sacri adprobatione concilii, revocantes, præsenti constitutione decernimus, ut sic contrahentes de cetero libere copulentur, prohibitio quoque copulæ conjugalis quartum consanguinitatis & adfinitatis gradum de cetero non excedat. Quaternarius vero numerus bene congruit prohibitioni conjugii corporalis: quia quatuor sunt humores in corpore, qui constant ex quatuor elementis. *c. pen. ext. de consanguin.* Ejus autem erroris, quod videlicet cognatio septimo gradu terminetur, causa hæc fuit, quemadmodum superius demonstratum est, quoniam apud jurisconsultos legerant, ubi de naturali cognatione quæritur, non facile septimum gradum excedi: partim quia vix ultra eum gradum cognatorum vita consistit, *l.* 4. *D. de gradib.* partim quia in sexto gradu cognatorum nomina deficiunt. ultimi enim cognatorum gradus sobrinorum sunt, ut ait Paulus *in l. ultim. §. ultim. D. eod. & lib. sentent.* 4. *tit.* 11. Verum intelligere debebant, cum cognatio sit sanguinis communio, ut initio dictum est; inter quascunqne personas sanguinis communio est, quantumvis longinqua sit, tamen inter eos cognationem intercedere. Itaque nihilo minor inter sobrinos cognatio est, qui sex invicem gradibus discrepant, aut sobri-

nis

nis natos, qui octo, quam inter fratres, qui duobus duntaxat. ut in rivulis uno ex capite accersitis, & quantumvis longe diductis, non minor, ut ita dicam, aquæ cognatio est, quam ubi inter se proximi sunt: & in arbore rami quantumvis disjuncti, non minus inter se succi communionem habent, quam qui trunco sunt proximi. Quod vero de sexto gradu à Jurisconsultis scriptum est, non eo pertinet, quasi cognatio, id est, sanguinis communio, eo gradu desinat; nam etiam ad decimum gradum adgnationis, ac proinde cognationis nomine, hereditates jure civili deferuntur: sed, quia, cum jus civile solis adgnatis hereditates detulisset: cognatos nullo numero habuisset; prætor autem, jus civile corrigens, ad successionem eos vocasset; non ultra sextum gradum eos edicto suo comprehendit. §. *ultim. Institut. de succes. cognat. l. pen. D. und. cogn.* Veruntamen, dixerit quispiam, cum in lege divina conjugium inter certas personas prohibeatur, ceteris permittatur; an non ibi desinere cognationem ostenditur, ubi prohibitio desinit? Responsio in promtu est: aliud videlicet esse propinquitatem, aliud cognationem. Matrimonium inter propinquos lex divina vetat; inter cognatos non vetat. Itaque Moses non scripsit, *Ne quis ad cognatum*; sed hoc modo, *Ne quis ad propinquum*

pinquum sua carnis accedat; cum videlicet Iſraelii inceſta apud Ægyptios conjugia vidiſſent, ut in procemio legis oſtenditur. Cujuſmodi etiam illud Athenienſium inſtitutum fuit, de quo eſt apud Terent. in Phorm.

Lex eſt, ut orba, qui ſunt genere proximi,
Iis nubant: & illos ducere eadem hæc lex jubet.

Itemque in Adelph.

— Hæc virgo orba eſt patre:
Hic meus amicus illi genere eſt proximus:
Huic leges cogunt nubere hanc. —

Propinquorum igitur matrimonia lex divina prohibet, non cognatorum. Itaque *Gen.* 24. videmus, Abrahamum Iſaaco filio uxorem ſummo ſtudio petere ex gente & cognatione ſua, Rebeccam ſcilicet, Labanis ſororem, qui Nachoris, fratris Abrahami, erat nepos; Bethuelis, Iſaaco conſobrini, filius. Item, *ejuſdem lib. cap.* 28., Iſaacus Jacobum in Meſopotamiam mittit, ut inde uxorem ex ſua cognatione adducat: ducitque Rachelem Labanis avunculi ſui filiam. Et *Num. ult. cap.* lex fertur, ut puella heres in paterna tribu & cognatione nubat: ſimulque puellæ aliquot patruorum ſuorum filiis matrimonio junguntur. Quinetiam jus hoc fuit, ut adgnato ſine liberis mortuo, proximus quiſque prolem ei ex uxore ſuperſtite excitaret, *Ruth. cap.* 3.

Qui

Qui vero propinquorum numero sint, non cujusquam homine nati, sed solius Dei judicium est: qua de causa Deus eadem lege illos ordine nominatim enumerat; ut facile intelligatur, quos non enumerat, propinquorum numero habendos non esse: quoniam, ut dici solet, quod lege prohibitoria vetitum non est, permissum intelligitur, *l. mutus*, 43. §. 1. *D. de procur. l. qui accusare*, 8. *D. de accusat*. Sed locus postulat, ut singula divinæ legis capita exponamus.

Caput VII.

Legis divinæ capita, quæ ad nuptias cognatorum pertinent, exposita.

I. P*Atris tui matrisve tuæ nuditatem ne detegito: mater tua est; ne detegito nuditatem ejus*. Levit. 18. Levit. 20. Hoc primo capite duo animadvertenda sunt. Primum, quia propinquorum nomina relativa sunt, neque alterum sine altero intelligitur; cum lex, patris, matris, conjugia prohibet, simul filii filiæque matrimonia interdicere: quod etsi hoc principio facile intellectu fuit; tamen ad reliqua hujus legis capita, via nobis hoc præcepto munienda visa est. Pater igitur hoc capite filiam ducere uxorem vetatur; mater filio nubere: vicissimque filia patri nubere, filius matrem ducere. Alterum

autem observatu dignum est, quod, quamvis ceteris insequentibus capitibus nusquam virile genus usurpetur, quasi apud solos viros hæc lex promulgetur; tamen, cum hoc primo capite pater nominetur, in ceteris, ex relationis natura, virile quoque genus subaudiendum esse. Ut, cum ita dicitur, *Ne quis amitam aut materteram uxorem ducat,* sic accipiatur, quasi etiam dictum esset, *Ne qua patruo aut avunculo suo nubat.* Postremo legis clausula notanda est. Nam illis verbis, *mater tua est,* legis ratio & æquitas demonstratur.quasi scriptum ita esset: Cum natura ipsa doceat, patri & matri reverentiam deberi,contra naturam esse,si quis eorum pudorem violaret,si quis eorum fœditatem nudaret. Quod accidit Chamo, Noachi filio; quem ob eam causam pater cum progenie sua detestatus est: *Gen. 9. 22.* itemque duabus Lothi filiabus; quarum idcirco suboles detestabilis fuit: Gen. 19. 31. II. *Nuditatem neptis tua ex filio, vel ex filia, ne detegito; nuditas enim tua sunt.* Cum avus prohibetur neptem ex filio filiave uxorem ducere, vi relationis nepos aviam paternam maternamve ducere prohibetur. Legis autem æquitas his indicatur verbis: *nuditas enim tua sunt.* quod non modo ad hoc, verum etiam ad superius caput referendum est: ut pater filiæ, avus neptis fœditatem nudans,

suam

ſuam ipſius fœditatem nudare, ſuum ipſius pudorem, id eſt, quem æque carum ut ſuum ipſius habere debuerat, abjicere videatur. Ceterum quod de avo & nepte ſtatuitur, idem de proavo & pronepte ſine dubio intelligendum eſt. quod cum æquitatis paritas demonſtrat, tum etiam ætatum ratio: ut nihil ad hanc rem demonſtrandam adjectione opus fuerit. III. *Sororis tuæ nuditatem, ſive illa ex utroque parente tuo, ſive ex alterutro tantum nata ſit, ne detegito.* Levit. 18. 9. Item 20. 17. Deut. 27. 22. Tres ſororum ſpecies ſignificat. Nam aliæ ex eodem patre & matre, aliæ ex eodem patre tantum, aliæ ex eadem matre tantum gignuntur; ut ſuperius ſuo loco docuimus. Duobuſque recentibus doctiſſimis interpretibus adſentior, ut, quod Hebraice ſcriptum eſt, *ſive domeſticæ cognationis, ſive extraneæ ſit,* ſic accipiatur, ut domeſticæ cognationis nomine paterna, extraneæ materna intelligatur; quoniam liberi patrem ſequuntur, mater autem familiæ ſuæ & caput & finis eſt, ut ait l. pronunciatio, 195. in fin. D. de verb. ſignif. IV. *Amitæ tuæ nuditatem ne detegito; patris enim tui propinqua eſt. Materteræ tuæ nuditatem ne detegito; matris enim tuæ propinqua eſt.* Levit. 19. 12. 13. 14. Levit. 20. 19. Cum fratris filius amitam, ſororis filius materteram ducere uxorem prohibetur, vi

ipsa relationis & analogiæ, vicissim patruus fratris, avunculus sororis filiam ducere prohibetur: primum, quoniam, ut superius diximus, brevitatis causa solius virilis sexus mentio fit: deinde, quia subjecta legis ratio æque in illis valet; quod videlicet, ut amita & matertera, sic etiam patruus & avunculus, parentis locum obtinent. Huc accedit nominum cognationis & adfinitatis (quæ sancta quodammodo habenda sunt) confusio: nam, ut, si quis amitam duceret; patrem adfinis, &, ut ita dicam, sororii haberet loco: soror autem fratri nurus efficeretur; frater sorori socer. Eodem modo, si qua patruo suo nuberet, patrem adfinis, & (ut ita dicam) læviri haberet loco: unus frater alteri fratri gener efficeretur, alter vero alteri socer. Præterea, si nuptiæ cum patrui uxore duobus locis prohibentur, *Levit.* 18.11. *&* *Levit.* 20. 20.; quanto magis ipsius patrui prohibendæ sunt? Quod autem de patruo, avunculo, amita, matertera, hoc loco sancitum est, etiam ad propatruum, proavunculum, proamitam, promaterteram producendum esse, rationis paritas ostendit. nimirum, quoniam secundi patris, secundæ matris propinqui sunt: atque (ut jurisconsulti dixerunt) parentum locum ac numerum obtinent. Atque hactenus quidem Moses eos omnes, qui propinquorum

numero

numero habendi sunt, enumeravit: ex quo intelligi potest, cum consobrinos omiserit, eos in illum numerum referendos non esse. Itaque videmus, *cap. Gen.* 28., Jacobum Rachelem, avunculi sui Labani filiam uxorem duxisse. Item, *Num. ult.*, Mosem Dei imperio auctorem fuisse quatuor Tzelophchadi filiabus, ut patruorum suorum filiis nuberent. Sed & *cap. Iehos.* 15. Othoniel Axam Calebi patrui sui filiam uxorem duxisse memoratur. Et in hanc sententiam August., lib., de Civit. Dei, 15. cap. 16. *Experti sumus*, inquit, *in connubiis consobrinorum, quam raro per mores fiebat, quod fieri per leges licebat; quia id nec divina prohibuit, & nondum prohibuerat lex humana.* Hæc Augustin., diligentior, ut apparet, legis divinæ observator, quam Ambrosius, qui *epist. 66.* ad Paternum, de his nuptiis illum consulentem, ita rescribit: *Quid est quod dubitari queat, cum lex divina etiam fratres patrueles prohibeat convenire in conjugalem copulam, qui sibi quarto sociantur gradu?* Utcunque sit, memorabile est, quod eodem loco Augustinus scribit: *Fuit*, inquit, *antiquis patribus religiosa cura, ne ipsa propinquitas, se paulatim propaginum ordinibus dirimens, longius abiret, & propinquitas esse desisteret, eam nondum longe positam, rursus matrimonii vinculo colligare, & quodam*

 modo

modo revocare fugientem. Hæc Augustin. Primus autem Theodosius Imp. Christianus, ea consobrinorum matrimonia prohibuit: quam ipsius constitutionem & Ambrosius & August. vehementer probant. *Theodosius Imp.* (inquit eodem loco Ambrosius) *etiam patrueles fratres & consobrinos vetuit inter se conjugii convenire nomine.* Et August. eodem loco: *Veruntamen factum etiam licitum propter vicinitatem horrebatur illiciti; &, quod fiebat cum consobrina, penè fieri cum sorore videbatur, quia & ipsi propter tam propinquam consanguinitatem fratres vocantur, & penè germani sunt.* Et aliquanto post: *Veruntamen quis dubitet, honestius hoc tempore etiam consobrinorum conjugia prohibita esse? quia nescio quo modo inest humana verecundia quiddam naturale atque laudabile, ut, cui quis debet, causa propinquitatis, verecundum honorem, ab ea contineat.* Hæc ille. Exstatque apud Cassiodor., *lib. Variar.* 7., formula veniæ ab imperatore petendæ, ut matrimonium cum consobrina contrahere liceret. ubi dilucide scribitur, idcirco eam veniam ab imperatoribus causa cognita fieri, quia lex, qua matrimonium illud interdictum fuerat, non Dei, sed hominúm erat, qui longius, quam lex Dei ferebat, pudicam observantiam (ut ejus formulæ verba usurpemus) posteris trans-

transmiserant. Post Theodosium tamen, quæ varietas juris istius acciderit, supra, cum de civili jure ageremus, expositum est. Nam etiam *in Basil., lib. 28. titul. de injust. nupt.*, interdicuntur nuptiæ non modo inter consobrinos, qui ἐξάδελφοι dicuntur, verum etiam inter sobrinos, qui δισεξάδελφοι eodem loco adpellantur. Quinetiam Demetrius Chomatenus, *in jure Orientali*, scribit, synodalibus quibusdam decretis interdictas fuisse nuptias usque ad septimum gradum: *ut non liceat*, inquit, *sobrino sobrini sui filiam accipere, cum sit ejus ἀνεψιά*. Quod idem Alexius patriarcha testatur, legem fuisse, quæ connubium iis permittebat, qui octo inter se gradibus distarent; qui vero sex, prohiberet. Sed, præterquam quod superius docuimus, hanc septimi gradus prohibitionem ex manifesto eorum errore natam esse, qui cognationem eo gradu desinere existimabant; videmus, D. Augustinum, eo, quem paulo ante citavimus, loco, istam Græcorum superstitionem repudiasse, & sobrinorum sobrinarumque matrimonia probasse. Antiquos enim patres religiosos laudat, quibus curæ fuerat, propinquitatem (hæc illius verba sunt) nondum longe positam rursus matrimonii vinculo adligare, & quodammodo revocare fugientem. Ex quibus de Cano-

nistarum, & qui Canonistas secuti sunt, imperitia existimare licet, qui in genealogia nuptiarum prohibitionem usque ad quartum à genarcho gradum produxerunt; hoc est, usque ad sobrinis natos natasque, qui jure civili octavo inter se gradu disjuncti sunt.

Caput VIII.

Decreta ex lege Dei, ad nuptias adfinium pertinentia.

I. N*Uditatem uxoris patris tui ne detegito; nuditas patris tui est.* II. *Nuditatem mulieris & filiæ ipsius (id est, privignæ tuæ) ne detegito: filiam filii ipsius, aut filiam filiæ ipsius, ne uxorem ducito: propinquæ sunt patris tui, flagitium esset.* Levit. 18. 8. III. *Is qui cum uxore patris sui concubuerit, nuditatem patris sui detexerit, ambo necantor.* Lev. 20. IV. *Exsecrabilis, qui cum uxore patris sui concubuerit; quia detexit oram vestimenti patris sui.* Deut. 27. De directo adfinium ordine, qui parentum & liberorum locum obtinent, duæ sunt leges; quarum priore connubium interdicitur inter privignum & novercam, provitricum & proprivignam: causaque hæc profertur, quia vitricus matris propinquus, noverca patris propinqua facti sunt; hoc est, per conjugium quasi alteri parentes effecti sunt. quapropter nudando ipsorum pudore,

pudore, simul nudari parentum pudor, hoc est, violari parentum verecundia intelligitur. Quam rationem Philo in ejus legis ratione exposuit: Τοσαύτην δὲ ὁ ἡμέτερος νόμος φυλακὴν πεποίηται τοῦ πράγματος, ὥστε οὐδὲ προγόνῳ τελευτήσαντος πατρὸς ἄγεσθαι μητρυιὰν ἐφῆκε, διά τε τὴν εἰς τὸν πατέρα τιμὴν, καὶ διότι μητρυιᾶς καὶ μητρὸς ὀνόματα συγγενὲς, εἰ καὶ μὴ τὸ τῆς ψυχῆς συνάδειν πάθος· ὁ γὰρ ἀλλοτρίας ἀπέχεσθαι διδαχθεὶς ὅτι μητρυιὰ προσερρήθη, πολὺ μᾶλλον ἀφέξεται τῆς φύσει μητρός. Id est, *Ac tantam hac in re lex cautionem adhibuit, ut ne privigno quidem permiserit patre mortuo novercam in matrimonium accipere; cum ob patris reverentiam, tum quia* μητρυιᾶς *&* μητρὸς *nomina cognata sunt. nam qui ab aliena sibi temperare didicerit, quoniam ei* μητρυιὰ *dicebatur, multo magis ab ea, qua mater naturalis est, se continebit.* Item aliquanto post: Μηδ' αὖ πρόγονον, χήραν, ἢ παρθένον, ζώσης μετὰ τῆς γυναικὸς ἐπάγεσθαι, ἀλλὰ μηδ' ἀποθανούσης. δυνάμει γὰρ ὅγε πατρῷος πατὴρ, ὀφείλει τὴν ἐκ τῆς γυναικὸς ἐν τάξει θυγατρὸς τίθεσθαι. *Privignam,* inquit, *ducere non licet, neque viduam, neque virginem, non modo uxore vivente, sed ne illa quidem mortua. Cum vitricus patris locum obtinuerit, aequum est, ut uxore sua natam filiae loco habeat.* Haec Philo. Atque hanc legem secutus Paulus, 1. *Cor.* 5. conjugium novercae ut incestum

& nefarium deteſtatur. I. *Nuditatem nurus tua ne detegito: uxor filii tui eſt; ne detegito nuditatem ejus.* Levit. 18. 15. II. *Qui mulierem & matrem ipſius uxorem duxerit; ſcelus admiſerit: ambo igni cremantor; ne inter vos flagitium maneat.* Levit. 20. 14. III. *Exſecrabilis, qui cum ſocru ſua concubuerit.* Deut. 27. 28. Sequitur alterum caput legis de directo adfinium ordine, quo connubium diſerte interdicitur inter ſocerum & nurum, generum & ſocrum. Ex legis autem ſententia, etiam ſuperiorum & inferiorum, ut ex priore legis capite cognoſci licet: ex quo eadem legis hujus ratio perſpicitur, nimirum, quia cum hi parentum liberorumque loco ſint, nudari eorum pudor non poteſt, ut non ſimul reverentia, quæ parentibus debetur, lædatur. Γαμβροὶ γὰρ ἀνθ' υἱῶν πενθεροῖς, καὶ ἀντὶ πατέρων γαμβροῖς πενθεροί· inquit Philo, *lib. de Monarch.* 2. id eſt, *Generi ſuis ſoceris filiorum loco ſunt; viciſſimque ſoceri ſuis generis loco parentum.* I. *Nuditatem uxoris fratris tui ne detegito; nuditas fratris tui eſt.* Levit. 18. 15. II. *Qui acceperit uxorem fratris ſui, facinus exterminatione dignum admiſerit, nuditatem fratris ſui detexerit; ſine liberis ſunto.* Levit. 20. 21. III. *Nuditatem filia uxoris patris tui, cognationis patris tui; ſoror tua eſt; ne detegito nuditatem ejus.* Levit. 18. 11. Quod jam ſuperioribus

rioribus legis capitibus demonstratum est, non tantum verba legis, sed etiam sententia spectanda est. Itaque cum uxoris fratris nuptiæ nominatim prohibeantur, quia quasi soror est, ex sententia legis & paritate rationis earum quoque omnium personarum interdictæ nuptiæ intelliguntur, quæ sororum fratrumve locum obtinent. Itaque intelligendum est, Conjugium non esse cum quondam fratris uxore, sororis marito, mariti fratre, uxoris sorore. quæ personæ omnes vere proprieque adfines sunt. Eundemque in numerum referendam arbitror filiam uxoris patris; de qua, *Levit.* 18., *vers.* 11., cautum est. ut superioribus versibus prohibitæ intelligantur sorores natæ ex priore matrimonio, cum frater ex posteriore sit natus; hoc autem versu, natæ ex posteriore. Atque ita video locum à quibusdam conversum. Neque enim iis adsentior, qui nuper sic vertetunt: *Nuditatem filiæ uxoris patris tui, cognationis patris tui,* hoc est, quæ per matris suæ nuptias patris tui cognata facta est, *ne detegito:* ut scilicet comprivigna intelligatur. Quod comprobare idcirco non possum; quia, ut jam superius aliquoties demonstratum est, cum cognatus adfinis mei mihi adfinis non sit, sequitur, ut comprivigni adfines dici non possint. *l. generali*, 34. §. 2. *D. de rit. nupt.* Neque ullus (ut opinor)

in lege Dei alius ostendi locus potest, quo ista quasi adfinitas nominetur, & ad leges nuptiales referatur. Utcunque sit, Philo de duarum sororum nuptiis ita scribit: Πάλιν δύο ἀδελφὰς ἄγεσθαι τὸν αὐτὸν οὐκ ἐπιτρέπει, οὔτ' ἐν τῷ αὐτῷ, οὔτ' ἐν διαφέρουσι χρόνοις, κἂν τύχῃ τις τὴν προεγημένην ἀπωσάμενος. Ζώσης γὰρ ἔτι τῆς συνοικούσης, εἴτε καὶ ἀπηλλαγμένης, ἐάν τε χηρεύσῃ, ἐάν τε καὶ ἑτέρῳ γαμηθῇ, τὴν ἀδελφὴν οὐχ ὅσιον ὑπέλαβεν ἐπὶ τὰ τῆς ἠτυχηκυίας παρέρχεσθαι· προδιδάσκων ταύτας, τὰ συγγενικὰ δίκαια μὴ λύειν, μηδὲ ἐπιβαίνειν πταίσμασι τῆς οὕτω ἡνωμένης κατὰ γένος, μηδ' ἐναβρύνεσθαι καὶ ἐντρυφᾶν θεραπευομένην ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ἐκείνης καὶ ἀντιθεραπεύουσαν αὐτούς. Id est, quemadmodum nos quidem convertimus: *Præterea non permittit lex, unum duas sorores habere in matrimonio, neque eodem tempore, neque diversis: ac ne tum quidem, cum priori missum est repudium. Nam, dum prior vel in matrimonio est, vel repudiata est, sive vidua maneat, sive alteri nubat, legislator non pium putavit, hanc in illius infortunata bona venire; docuitque illas, cognationis jura servare, neque in earum miserias, quæ sanguine ipsas contingunt, insultare, atque insolenter cum eorum inimicis oblectari.* Hæc Philo. Porro, ne hoc quidem prætereundem videtur, quod *Deut.* 25. *vers.* 5. alia lex profertur, qua huic nostræ abrogatur; ut, si unus è duobus

bus fratribus, indivisam adhuc paternam hereditatem simul possidentibus, alter sine liberis moriatur, superstes ejus viduam vel ducat, vel dotet: ut, qui primus ex eo matrimonio nascetur, demortui fratris nomen ferat, ejusque filius censeatur. qui specialis casus est, proprie, peculiariter & restricte ad civitatis Israëliæ rationem adcommodatus, neque ad gentem aliam ullam producendus, atque propter cujusque familiæ & heredioli rationem à legislatore exceptus: ut Josephus *lib. Antiquit.* 4. testatur. Ubi vero frater liberos reliquerat, nefariæ cum ipsius vidua nuptiæ censebantur. Itaque idem, *lib.* 17., de Archelao loquens: Τοῦ πατρίου, inquit, παράβασιν ποιησάμενος, Γλαφύραν μὲν τὴν Ἀρχελάου θυγατέρα, Ἀλεξάνδρου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ γαμετὴν γενομένην, ἐξ οὗ καὶ τέκνα ἦν αὐτῇ, ἀπώμοτον ὂν Ἰουδαίοις, γαμετὰς ἀδελφῶν ἄγεσθαι, γαμεῖν. I. *Nuditatem fratris patris tui ne detegito, ad uxorem ipsius ne accedito; amita tua est.* Levit. 18. 14. II. *Qui cum amita sua concubuerit, nuditatem patrui sui detexerit, sine liberis moriuntor.* Levit. 20. 20. Cum patrui uxoris nuptiæ ob eam causam interdicuntur, quoniam amitæ locum ac nomen obtinent; ex legis sententia & rationis paritate sequitur, ut etiam cum amitæ marito interdictæ intelligantur, quia quasi patruus est: item-

que ex altero latere, ut connubium non sit cum avunculi uxore & materteræ marito; quoniam illa materteræ, hic avunculi locum & nomen obtinet: vicissim autem etiam in lineis inferioribus, ne connubium sit cum fratris sororisve filii uxore, fratris sororisve filiæ marito, vel cum filia fratris aut sororis meæ uxoris: denique, ut summatim complectamur, ut, quibus in cognationis gradibus nuptiæ interdictæ sunt, iisdem in adfinitatis gradibus prohibitæ intelligantur: hoc est, ut conjunx à conjugis cognatis æque ut à suis abstineat; propter rationem ab ipso Deo multis locis designatam, Quia vir & uxor per matrimonium una persona censentur.

Caput IX.

Index nominum cognationis, eorumque expositio.

Hoc loco peropportunum videtur, cognatorum omnium nomina & adpellationes exponere, tam eorum qui ad directam lineam quam qui ad transversam pertinent. Ac primum omnium, *pater* dicitur, ex quo quis natus est; & cum filio confertur, ac primo gradu numeratur. *l.* 1. §. 3. *& l. ult.* §. *primo gradu, D. de grad.* Sed Persius primum, secundum, tertium patrem facit,

facit, ex quo quis prima, ſecunda, tertia generatione natus eſt, hoc eſt, avum & proavum: ut Cornutus in illis verſibus interpretatur, quos ſup. protulimus:

——— *Quare ex me, quis mihi quartus*
Sit pater, &c.

Mater à noſtris ea ſola dicitur, quæ genitrix eſt, non etiam nutrix, ut apud alios auctores, quemadmodum Nonius teſtatur: & cum filio filiave confertur, ac primo gradu numeratur. *d*. §. 3. *de grad.* Plaut. Menæch.

Ita forma ſimili pueri, ut mater ſua
Non internoſſe poſſet, quæ mammam dabat,
Neque adeo mater ipſa, quæ pepererat.

Avus dicitur, patris vel matris pater, & cum nepote confertur, ac ſecundo gradu numeratur, *d. l. ult.* §. *ſecundo gradu.* Sed alius eſt paternus, alius eſt maternus. ille confertur cum nepote nato ex filio; hic cum nepote nato ex filia. *Proavus*, avi vel aviæ pater, patris vel matris avus; & cum pronepote confertur, ac tertio gradu numeratur. *d. l. ult.* §. *tertio.* Sed alius eſt paternus, alius maternus: ille confertur cum pronepote ex nepote, nato ex filio vel filia; hic cum pronepote ex nepte, nata ex filio vel filia. *Abavus*, proavi vel proaviæ pater, avi vel aviæ avus, patris vel matris proavus: confertur autem cum abnepote, & quarto gradu numeratur. *d. l. ult.* §. *quarto.* *Atavus* & *adavus*, abavi

abavi vel abaviæ pater, proavi vel proaviæ avus, patris vel matris abavus: confertur cum atnepote, & quinto gradu numeratur. *l. ult. §. quinto gradu, D. de grad. Tritavus* ataviæ vel atavi pater: & cum trinepote confertur, ac sexto gradu numeratur. *d. l. ult. §. sexto gradu. Parentes* generali nomine dicuntur pater, avus, proavus, abavus, atavus, tritavus: & cum liberis conferuntur. *Majores* restricto nomine dicuntur, qui supra parentes sunt: & cum posteris conferuntur: neque proprium in Latina lingua nomen habent. *l. 4. §. parentem, D. de in jus voc. l. ult. §. parentes, 7. D. de grad.* Generaliter autem *majorum* nomine parentes continentur. Plaut. in Milit. glor.

Ibi majores sunt siti, pater, avus, proavus, abavus.

Item in Persa:

Nam nunqaam quisquam majorum meorum fuit,
Quin parasitando paverit ventrem suum:
Pater, avus, proavus, abavus, atavus, tritavus.
Vnde hunc ego quæstum obtineo, & majorum locum.

Parentes autem adpellantur generali nomine, non modo qui per patrem, avum paternum, proavumve paterni avi patrem, verum etiam qui per matrem, aviam, proaviam, Ti-
tium

tium contingunt. *l. adpellatione*, 51. *D. de verb. sign.* nisi forte illa differentia adjungatur, *parentes virilis sexus*: velut *in l. si quis*, 5. §. 2. *D. de adgnosc. lib.* *Filius* cuique dicitur, qui ex eo genitus est: & cum patre confertur, ac primo gradu numeratur. *d. l.* 1. §. *primo gradu*. *Nepos* vere proprieque dicitur, qui ex filio filiave natus est: & cum avo confertur, ac secundo gradu numeratur. *d. l. ult.* §. *secundo gradu*. sed ille usitate his verbis designatur, *nepos ex filio*; hic vero, *nepos ex filia*. Depravata autem consuetudine nepos vulgo dicitur, fratris sororisve filius, ut *in gloss. l.* 1. *C. de success. edict.* contra Latini sermonis rationem. nam hic nullum in Latina lingua nomen habet, sed hoc modo designatur, *fratris sororisve filius*, ut Paulus testatur *in l. ult.* §. *tertio gradu, D. de grad.* Et illam depravatam consuetudinem video non modo D. Ambrosii temporibus usurpatam fuisse; à quo, *lib. epist.* 8. *ep.* 66., neptis perspicue ad avunculum refertur: verum etiam Spartiani; qui *in Hadriani vita* sic scribit: *Ad amicitiam Trajani pleniorem rediit, nepte per sororem Trajani uxore accepta.* Quod Xiphilinus sic expressit: Τραϊανοῦ ἀδελφιδῆν ἐγεγαμήκει. *Nepos ex fratre* promiscue dicitur, idem qui nepos fratris. *Nepos ex sorore*, idem qui sororis nepos. *l.* 7. *D. de legit. tut.* §. 1. *Inst. de leg. adgn. tut.* *l. nemini*, 17. *C. de nupt.* *Nepos mei fratris*

neptisve

neptisve me patruum magnum adpellant, inquit Paulus *d. l. ult. §. quarto gradu, D. de grad. Pronepos* est, qui ex nepote ex filio filiave natus est; & ad proavum refertur, ac tertio gradu numeratur. *d. l. ult. §. tertio gradu, D. de grad. Abnepos*, pronepotis proneptisve filius, nepotis neptisve nepos, filii filiæve pronepos; confertur cum abavo, & gradu quarto numeratur. *d. l. ult. §. quarto gradu. Atnepos*, sive *adnepos*, abnepotis vel abneptis filius; confertur cum atavo, & quinto numeratur gradu. *d. l. ult. Trinepos*, filii filiæve adnepos; confertur cum tritavo, & sexto numeratur gradu. *d. l ult. Posteri* proprie & stricte dicuntur, qui infra trinepotem sunt. *l. ult. §. parentes, D. de grad.* & cum majoribus conferuntur. Generaliter autem eo nomine liberi omnes continentur. *l. quod his, 83. §. ult. D. de leg. 3.* Itaque tyrannicum illud Caligulæ fuit, de quo Sueton. *Negabat*, inquit, *jure civitatem Romanam usurpare eos quorum majores sibi posterisque eam impetrassent, nisi filii essent: neque enim intelligi debere posteros ultra hunc gradum. Frater* tribus modis dicitur: nam aut per eundem patrem tantum, aut per eandem matrem tantum, aut per utrumque eundem accipitur. *l. ult. §. secundo gradu, D. de grad.* Qui ex eodem patre & eadem matre natus est, *germanus* adpellatur:

latur: ut Corn. Fronto testatur. Plaut. Menæchm.

—Hi sunt gemini germani duo:
Nam & patrem & matrem commemorant
pariter, qui fuerint sibi:

& paulo post:

Spes mihi est, vos inventuros fratres germanos duos,
Geminos, una matre natos, & patre uno, una die.

Qui vero ex eodem patre tantum natus est, *consanguineus* dicitur; qui ex eadem matre tantum, *uterinus*. *l. fratres, 27. C. de inoff. testam. l. 3. C. de legit. tut. l. pen. & l. ult. C. de legit. hered.* §. 1. *§. ceterum, Inst. de leg. adgnat. success.* Cæsar comment. Gall. 1. *Sororem ex matre, & propinquas suas, nuptum in alias civitates collocasse.* Illi, *adgnati* sunt; hic, *cognatus* tantum. *l. ult. C. ad senat. Tertyll.* Conferuntur autem promiscue omnes inter se germani, consanguinei & uterini; & secundo numerantur gradu. *l. ult. §. secundo gradu, D. de grad.* Sane animadverti, antiqua lege Pompeia, quos germanos & consanguineos adpellavimus, *patrueles* ex patris persona dici: quos vero uterinos ex matris persona *matrueles*. *l. 1. D. ad l. Pomp. de parric.* qua de re *in obser.* 5. disputavimus. *Consanguinitas* apud auctores nostros non generaliter pro cognatione, & communio-

ne

ne sanguinis, usurpatur; sed specialiter pro adgnatione, quæ est inter fratres & sorores ex eodem patre natos: & *species adgnationis* dicitur *in §. pen. Inst. de succ. cognat.* Videturque id non legis 12 tab., sed legis Voconiæ verbum fuisse. Nam, cum in l. 12 simpliciter ita scriptum esset: *Si intestato moritur, cui suus nec exstabit heres, adgnatus proximus familiam habeto*: Voconia lex ei abrogavit, statuitque, *ut adgnata, nisi consanguinea, succederet*; eo verbo fraternitatem ex patre significans, *l. 1. §. pen. D. de suis & legit.* non tantum naturali, verum etiam adoptivo. *§. 1. Inst. de legit. adgn. tut. l. 2. §. sed etsi ipsa, 19. l. 3. D. ad Tertyl. Sanguinis* autem nomine proprie in libris nostris communio sanguinis, id est, naturalis cognatio, designatur. *l. 2. D. und. cognat. l. 8. D. de regul. jur. l. 23. D. de adopt. l. 12. D. de man. vind. Consanguinei* autem frequentissime ab adgnatis separantur. velut *in l. 2. §. 1. D. und. legit. l. 2. D. de suis & legit. Fratris* nomen etiam patrui filio tribuitur, sed cum *patruelis* adjectione. Itaque duorum fratrum filii, quia secundi patris filii sunt, fratres inter se adpellantur. Cic. de Fin. 5.: *Cicero frater noster, cognatione patruelis, amore germanus.* Plaut. in Pœnulo : *Carthaginenses fratres patrueles duo fuere.* Et multo post, Agorastocles, patruelis alterius filius, Pœnum

num ſibi propiorem ſobrino, qui patris ſui frater patruelis fuerat, idcirco patruum adpellat: *O patrue mi patruiſſime.* Pœn. *Quid eſt, fratris mei gnate?* hoc eſt, fratris mei patruelis. Nam paulo poſt una ex filiabus ſic loquitur: *Hic ſuos cognovit modo, & hunc ſui fratris filium.* nimirum patruelis. Itaque non multo poſt, in eadem ſcena, mendum eſſe oportet, in loco, *Vos eſtis ambæ meæ filiæ, & hic eſt cognatus veſter, Hujuſce fratris filius Agoraſtocles.* Nam pro *hujuſce* legendum adfirmo, *Iachonis*; quem fratrem ipſius patruelem fuiſſe, ex ſuperioribus ſcenis intelligitur. *Sororis* eadem, quæ fratris, adpellatio eſt. *Fratris filius* is dicitur, qui cum patruo & amita confertur. *l. fratris,* 21. *C. de inoff. teſt.* & tertio gradu numeratur. *l.* 3. *C. de legit. her. & d. l. ult.* §. *tertio gradu.* qui tamen, ut ſup. diximus, depravata conſuetudine, nepos nominatur. *Sororis filius* is dicitur, qui cum avunculo vel matertera confertur. *d. l. fratris.* & tertio numeratur gradu. qui tamen, eadem corrupta conſuetudine, nepos adpellatur. *Fratris nepos* dicitur, qui cum propatruo confertur; & quarto numeratur gradu. *d. l. ult.* §. *quarto gradu.* qui interdum *nepos ex fratre* dicitur, ut ſup. docuimus. *Sororis nepos* dicitur, qui ad avunculum magnum refertur; qui & *ex ſorore nepos* interdum adpellatur; & quarto numeratur

ratur gradu. *d.* §. *quarto gradu. Fratris, sororis pronepos* dicitur, qui ad patruum avunculumve majorem refertur; & quinto numeratur gradu. *d.* §. *quinto gradu. Patruus* dicitur frater patris; & cum fratris filio confertur, ac tertio numeratur gradu. *d. l. ult.* §. *tertio, D. de grad. l. 2.* §. *1. D. de suis & legit. l. patruo, 7. C. de legit. her. l. pen. D. de legit. tutor.* Interdum autem *patruum* vocari fratrem patris patruelem, à fratris patruelis filio, paulo ante, ex Plauti Pœnulo demonstravimus; quippe cum patruelis filius, fratris filius adpelletur. *Propatruus* dicitur, qui & *patruus magnus*, avi frater; & cum fratris nepote confertur, quartoque reperitur gradu. *l. ult.* §. *quarto gradu, D. de grad. l. pen. D. de leg. tut. Patruus major*, est proavi frater, patris & matris patruus magnus; & cum fratris pronepote confertur, quintoque reperitur gradu. *d. l. ult.* §. *quinto, vers. patruus major. Patruus maximus*, est abavi frater; qui & *abpatruus* dicitur; & ad fratris abnepotem refertur, sextoque reperitur gradu. *d. l. ult.* §. *patruus maximus. Amita*, est patris soror; & cum fratris filio confertur: ac tertio gradu ab illa est. *l. ult* §. *tertio gradu, l. 5. C. qui pet. tut. Amita magna*, vel *proamita*, avi paterni soror; & cum fratris nepote confertur; à quo quarto gradu est. *l. 1.* §. *quarto, l. ult.*

ult. §. quarto, D. de grad. l. per adoptionem, 17. §. ult. D. de rit. nupt. l. pen. C. qui pet. tut. Amita major, eſt proavi paterni ſoror; & cum fratris pronepote confertur, quintoque reperitur gradu. *d. l. ult. §. quinto gradu. Amita maxima,* eſt abavi paterni ſoror; & cum fratris pronepote confertur, & ſexto numeratur gradu. *d. l. ult. §. ſexto gradu. Avunculus* dicitur frater matris; & cum ſororis filio confertur, *l. fratris, 21. C. de inoff. teſt.* ac tertio numeratur gradu. *l. penult. D. und. legit. l. ultim. §. tertio gradu, D. de grad. l. 6. C. commun. de ſucceſſ. Avunculus magnus* dicitur, qui aviæ frater eſt; & cum ſororis nepote confertur, quartoque numeratur gradu. *l. ult. §. quarto gradu, de grad. Avunculus major* dicitur, qui proaviæ frater eſt; & cum ſororis pronepote confertur, quintoque reperitur gradu. *l. ult. §. quinto gradu. Avunculus maximus* dicitur, qui abaviæ frater eſt; & cum ſororis abnepote confertur, ſextoque numeratur gradu. *d. l. ult. §. ſexto.* Idem etiam *abavunculus* adpellatur. *l. 3. D. eod. Matertera*, dicitur matris ſoror, quaſi *mater altera*, (ut Feſtus ſcribit,) & cum ſororis filio comparatur. *d. l. fratris, C. de inoff. teſt.* ac tertio numeratur gradu. *d. l. ult. §. tertio, D. de grad. l. patruo, 7. C. de legit. hered. Matertera magna*,

dicitur

dicitur aviæ soror; & cum sororis nepote confertur, quartoque numeratur gradu, *d. l. ult. §. quarto. Matertera major*, dicitur proaviæ soror; & cum sororis pronepote comparatur, quintoque numeratur gradu. *d. l. ult. §. quinto. Matertera maxima*, dicitur abaviæ soror; & cum sororis abnepote comparatur, sextoque numeratur gradu. *l. 3. & d. l. ult. §. sexto, de grad. Patrueles*, interdum præcise, interdum conjuncte *fratres patrueles*, invicem dicuntur duorum fratrum filii; qui propterea semper inter se conferuntur: veluti *in l. dotem, 16. §. 1. D. de castr. pecul.* similiterque *sorores patrueles*, quæ duobus ex fratribus natæ sunt: & quarto gradui adscribuntur. §. 3. *Inst. de grad.* Neque unus dici patruelis potest, quin eodem quoque nomine alter vicissim adpelletur. Nam patruelis, est patrui filius, filia. *l. 1. §. quarto gradu. & l. ult. §. eod. grad.* Vetuste tamen *patrueles fratres* dicuntur, in lege Pompeia de parricidis, qui ex eodem patre nati sunt, ut sup. notavimus. *Consobrinus* proprie & specialiter est materteræ filius. Itaque dupliciter hoc nomen usurpatur, cum aut duæ materteræ sunt, aut una tantum. Nam qui duarum sororum filii sunt, *consobrini* dicuntur, quasi *consororini*. ac tum inter se referuntur; estque alter alteri consobrinus, quippe alter alteri materteræ filius.

Rursus consobrinus dicitur, cum ex una parte matertera est, ex altera avunculus: ut puta cum ex fratre & sorore filii prognati sunt; tum enim ambo invicem consobrini adpellabuntur, atque inter se conferuntur, quippe cum ille avunculi, hic materteræ filius sit. *l.* 1. *§. quarto. l. ult.* §. *eod. gradu, D. de gradib.* Sed recepta consuetudine latius hoc nomen productum est, ut generaliter patrui, amitæ, avunculi, materteræ filios comprehendat, quartoque numerentur gradu. *l.* 1. §. *quarto. l. ult.* §. *eod. gradu, D. de grad. l.* 1. *C. und. legit.* Quod cum ita sit, nihil mutandum est apud Paulum, *lib. sent.* 4. ubi sic legitur: *Consobrinus, consobrina, id est, avunculi & matertera filius, filia. Amitinus, amitina, id est, amita filius, filia. Itemque consobrini, qui ex duabus sororibus nascuntur.* Ubi video, esse, qui absurdissime delenda hæc verba censent, *& matertera.* Item illa, *itemque consobrini, qui ex duabus sororibus nascuntur. Amitinus, amitina, amita filius, filia,* inquit Paulus, *lib. sent.* 4. *t.* 11. Itáque usurpatur *in l.* 5. *C. commun. de succ.* Confertur cum consobrino; ut, qui mihi, ex amita mea natus, amitinus est, eidem ego, ex avunculo ipsius natus, sim consobrinus. *Amita tua filii* (inquit Justin.) *consobrinum te adpellant, tu illos amitinos.* §. quarto gradu, Inst. de grad. Quod cum

aptissime quadret atque conveniat, permirum mihi videtur, quod & Caius, *in l.* 1. & Paulus, *in l. ult.* §. *quarto gradu, D. de grad.*, amitinos inter se, sicut & patrueles inter se, conferri scribunt; quasi amitini sint, ut Nonius scribit, fratrum maris & feminæ filii, hoc est, fratris & sororis filii inter se. Quod mihi usque eo novum videtur, ut verear, ne tribus locis mendum inrepserit apud Justinianum, Caium, Paulum. Difficile hoc dictu est. Sed certe apud Justinianum oratio non cohæret. nam, cum ita scripsisset, *At, eos, qui ex fratre & sorore progenerantur, amitinos proprie dici, putant:* mox contrarium subjungit, *Itaque*, inquiens, *amitæ filii consobrinum te adpellant, tu illos amitinos.* Quæ nemo sanus congruere adfirmabit. Cogitandumque arbitror, ecquid potius ita scripserit: *Eos, qui ex fratre & sorore progenerantur, consobrinos & amitinos proprie dici, putant.* Nam, quid est argumenti aut rationis, eum, qui ex avunculo natus est, amitinum adpellare? Itaque apud Caium commodius ita legeretur: *Item consobrini, consobrinæ, amitini, amitinæ, id est, qui quæve ex fratre & sorore propagantur.* l. 1. D. de grad. Et apud Paulum: *Ex fratre & sorore consobrinos, consobrinas; amitinos, amitinas*: ut (quemadmodum superius dictum est) consobrinus cum amitino, vicissimque

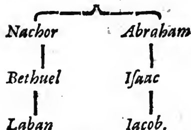
ſimque hic cum illo conferatur: quod & Juſtiniani teſtimonium, & nominis ratio, & Pauli locus in Sententiis, apertiſſime flagitant. *Sobrini* proprie ſunt, inquit Caius, qui ex fratribus patruelibus, aut conſobrinis, aut amitinis, undique propagantur. Itaque in themate cognationis, patrui magni, amitæ magnæ, avunculi magni, materteræ magnæ nepotes, ſobrini dicuntur ei de quo quæritur. Conſtanterque veterem ſententiam meam retineo, ut apud Caium, *in l.* 3. *D. de grad.*, ſic emendetur: *Item patrui magni*, &c., *nepos, neptis, qui ex fratribus patruelibus, aut conſobrinis, aut amitinis, undique propagantur; & proprie ſobrini vocantur.* alioqui bis idem eodem loco numeraretur. Conferuntur ergo inter ſe ſobrini. nam qui me illo nomine adpellat, eundem ego viciſſim eodem nomine adpello. qui & ſexto à me numeratur gradu. *Proavi pronepotes*, ait Paulus, *ei, de cujus cognatione quæritur, ſobrini ſunt, & invicem huic illi ſobrini.* d. l. ult. §. ſexto gradu, verſic. ex quibus. Quod ad eorum ſententiam refellendam valet, qui hos inter ſe conſobrinos dici putant, propter eos Pauli locos, ubi ſic nominantur. ut lib. ſent. 4. tit. 11. §. ſexto gradu: *Patrui magni nepos, neptis, id eſt, propioris ſobrini filius, filia; qui conſobrini vocantur.* Et §. ſeq. ubi conſobri-

tri filium, filiam, septimum in gradum refert. Itemque *l. ult.* §. *quarto gradu*, *D. de grad.* ubi sic legitur: *Sororum fratrumque meorum nepotes, neptes, item mei, inter se consobrini sunt.* Nam, pro *consobrini* legendum ac restituendum esse *sobrini*, cum utriusque nominis differentia diligenter ubique servata convincit, tum etiam aliorum locorum sexcentorum auctoritas, in quibus constanter istæ adpellationes distinguuntur. Cic. lib. offic. 1. *Sequuntur fratrum conjunctiones, post consobrinorum, sobrinorumque.* Ælius Gallus jurisconsultus, apud Festum: *Sobrinus est patris mei, matrisve meæ, consobrini filius. Sobrino natus*, dicitur sobrini filius, septimoque censetur gradu: confertur autem cum propatrui, proamitæ, proavunculi, promaterteræ nepote. Quem enim ego sobrino natum adpello; is me vocat propatrui sui nepotem. Causa autem adpellationis est, quia in sobrinorum gradibus cognationis nomina desinunt. Qua de causa, cum sobrini filius proprium in Latina lingua nomen non habeat, demonstrativo nomine adpellabitur. *l. ult.* §. *ult. D. de gradib.* §. *ult. Inst. de succ. cogn.* *l.* 1. §. 2. *D. und. cogn.* & apud Paul. *d. lib. sent.* 4. *tit.* 11. §. *ult.* & §. *pen.* ubi tamen mendose legi *consobrini filii, filiæ*, restituendumque, *sobrini*, sup. demonstravimus.

Propior

Propior sobrino (qui & *propius sobrino*, & *propior sobrinus* adpellatur) is demum dicitur, qui propatrui, proamitæ, proavunculi, promaterteræ filius est, quasi qui uno gradu citerior est quam sobrinus : atque idem ipse patri ejus, de cujus cognatione quæritur, consobrinus est ; quintoque numeratur gradu. *l.1.in fin. l.2.l.ult.* §. *quinto gradu, D. de grad.* & apud Paul. *lib.sent.4. tit.* 11. & Justin. §. *quinto gradu*, *Inst. de grad.* Ex quo intelligitur, propiorem sobrino cum eo tantum conferri, qui patruelis, amitini, ac generaliter consobrini filius est; ut, quem ego sobrino propiorem nomino, is me consobrini sui filium adpellet. Similiterque Paulus, *in d. l. ult.* §. *sexto gradu*, dilucide scribit, patrui majoris filium, patri ejus, de cujus cognatione quæritur esse propiorem sobrino. Et, paucis versibus interjectis, patrem ejus, de quo quæritur, pronepoti proavi esse propiorem sobrino. Item, *in* §. *seq.*, patrui maximi filium, qui septimo gradu est, avo ejus, de cujus cognatione quæritur, propiorem sobrino adpellat. & paulo post, patrui majoris nepotem, avo ejus, de cujus cognatione quæritur, propius sobrino.

Itaque in hac tabula,

in qua Laban Jacobo sobrinus est, Bethuel erit Jacobo propius sobrino: vicissimque cum Jacobus Labano sobrinus sit, Isaacus Labano dicetur propior sobrino; utpote qui uno gradu, quam sobrinus, citerior sit. Et, cum *Genes.* 24. dicatur Isaacus Rebeccam, Labani sororem, in uxorem duxisse; Latine sic efferemus: Rebecca propiori sobrino nupsit; Isaacus consobrini filiam duxit. Atque ita videmus, propiorem sobrino vocari, *in l.* 2. *C. commun. de succ.* Quod cum ita sit, idque perspicue à Paulo Massurii auctoritate confirmetur, ac tam multis locis constanter à jurisconsultis tradatur, neminem dubitaturum arbitror, quod apud Festum mendose sic legatur: *Propius sobrino mihi est consobrini mei filius*: proinde quasi nomen hoc reciprocetur, sicut sobrini aut consobrini adpellatio: ut, quemadmodum propatrui filius

filius Titio est propior sobrino, ita vicissim Titius illi propior sobrino sit. In quo vitium est apertissimum. Nam, cum propior sobrino sic dicatur, qui sobrino citerior est, ut jam diximus; satis constat, consobrini nepotem sobrinum non esse. Præterea Caius, Paulus, Imperator, iterumque Paulus consobrini filium à propiore sobrino semper accurate distinguunt, eosque in computandis quinti gradus personis separatim enumerant; ut ea nomina confundi sine temeritate non possint. Quo probabilior mihi eorum sententia videtur, qui *in l. 2. C. und. legit.* verba illa, *id est, à consobrina natum*, glossema vel indocti, vel semidocti interpretis fuisse arbitrantur, sub illis Imp. verbis subjecta, *Cum propiorem sobrinum*, &c. præsertim cum de jure propioris sobrino consulenti, nihil opus glossemate fuerit; non magis quam *in l. 2. C. comm. de succ.* De propiore sobrino mentio fit *in l. 5. D. de injur. l. 1. D. ad leg. Iul. repet. l. 3. D. ad leg. Pomp. de parricid. & in Collectaneis, tit. 9.*

Caput X.

Index nominum adfinitatis, eorumque inter se relatio.

Socer, est viri aut uxoris pater. *l. 4. §. 6. D. de grad.* & ad generum nurumque

refertur. *Socrus*, eſt viri aut uxoris mater; & ad generum nurumque refertur. late tamen etiam ad uxoris aviam & proaviam producitur. *d. l.* 4. §. *& quid*, 6. *D. de grad. l.* 14. §. *ult. D. de rit. nupt. Proſocer* (qui & *ſocer magnus* dicitur) eſt uxoris aut mariti avus; & ad progenerum & pronurum refertur. *d. l.*4. §.6. *& l.*3. §. *ult. D. de poſtul. Proſocrus* (quæ & *ſocrus magna* dicitur) uxoris aut mariti avia eſt; & ad progenerum pronurumque refertur. *d. l.* 4. §. 6. *Gener*, filiæ maritus; & cum ſocero ſocruve confertur. *d. l.* 4. §. *& quid*. Capitolin. in Anton. Pio: *Gener per majorem filiam Lamia Syllanus; per minorem, Marcus Antoninus, fuere. Nurus*, filii uxor; & cum ſocero ſocruve rationem habet. *d. l.* 4. §. 6. Late tamen etiam ad nepotis ex filio filiave mea nati uxorem hoc nomen producitur. *l.* 6. *D. eod. l. adoptivus*, 14. §. 4. *D. de rit. nupt. Vitricus*, maritus alter matris; & cum privigno, privigna, confertur. *d. l.* 4. §. 6. *& l.* 3. *C. commun. de ſucceſſ. Noverca*, altera patris uxor; & cum privigno, privigna, confertur. *d. l.* 4. §. 6. *D. de grad.* Late tamen etiam ad avi & proavi uxorem hoc nomen producitur. *l. adoptivus*, 14. §. 4. *D. de rit. nupt. Privignus*, uxoris filius ex alio marito, itemque mariti filius ex alia uxore natus; & cum vitrico vel noverca

verca confertur. *d. l.* 4. §. 6. *D. de grad.* Late tamen etiam ad uxoris nepotem & pronepotem hoc nomen producitur. *l.* 14. §. 4. *D. de rit. nupt.* Transfertur etiam hoc nomen ad eum, qui ex non nupta, quæ post alteri nupsit, natus est. *l. privignus*, 7. *D. eod.* Sed in eo, qui ex uxore mea, quæ post divortium alteri nupsit, & filium susceperit, proprie non usurpatur. *l. si qua mihi*, 12. §. 4. *D. de rit. nupt.* *Privigna*, uxoris filia ex alio marito, itemque mariti filia ex alia uxore nata; & cum vitrico vel noverca confertur. *d. l.* 4. §. *& quid.* *Consoceri* dicuntur inter se, quorum unius filius alterius filiam uxorem duxit. Tranquill. Claudio: *Appium Silanum consocerum suum occidit.* Superius autem dixerat, Claudium filiam suam Octaviam Silano adolescenti, Appii filio, desponsasse. Credo, eadem ratione *comprivignos* dici posse, quorum unus novercæ filius alteram vitrici filiam, aut ex contrario, uxorem duxit. velut *in* §. *mariti*, *Inst. de nupt. l. cum hic status*, 32. §. *si socer. & pass. D. de don. int. vir.* Atque hæc quidem eorum nomina sunt, qui parentum liberorumve locum obtinent. §. *adfin. Inst. de nupt. l. ultim. D. de rit. nupt.* Sequitur eorum recensio, qui fratrum & propinquorum numerum obtinent. quorum nomina in Latina lingua perpauca exstant, sed

disciplinæ causa nobis fingenda, & supponenda erunt. *Fratria*, fratris uxor. Quamquam Nonius, *Fratriæ*, inquit, *adpellantur fratrum inter se uxores.* Quod si verum est, mendum esse apud Modestinum videtur, ubi sic legitur: *Duorum fratrum uxores, janitrices dicuntur, apud Græcos εἰνάτηρες.* Corrigendumque, *fratria. l. 4. §. 6. in fin. D. eod. Fratrissam* autem fratris uxorem Canonistæ adpellant, *35. q. 5. c. quod autem.* Cicero, pro Cluentio: *Nam cum esset gravida Auria fratris uxor. Sororius*, sororis maritus: novum & commentitium. Nam (ut Isidorus testatur, *lib. Etym.* 10. *c. 7.*) nullum in Latina lingua nomen habet. Cicero, pro C. Rabirio: *Cariorem huic sororis maritum, quam sororis filium fuisse.* Idem, Philipp. 2.: *Dixit in sororis suæ virum; vitricum tuum. Lævir*, frater mariti; vetus est. *l.* 4. §. *6. Lævir*, inquit Nonius, *dicitur frater mariti, quasi lævus vir. Profrater*, frater uxoris; novum, & à nobis fictum, quoniam ei Latinum (ut eodem loco Isid. testatur) nomen deest. Cicero, pro Domo: *Quis ergo adfuit? Frater*, inquit, *uxoris meæ.* Tranquill. in Jul. *L. Cinnæ, uxoris fratri, reditum in civitatem confecit. Glos*, soror mariti; vetus est. *l.* 4. §. *6. D. de grad.* Et apud Festum: *Glos*, inquit, *viri soror, à Græco γάλως.* Nonius etiam fratris uxori

uxori hoc nomen tribuit. *Glos*, inquit, *adpellatur mariti ſoror, atque eadem fratris uxor*. *Proſoror*, ſoror uxoris; novum eſt, & à nobis excogitatum, quoniam (ut eodem loco Iſid. ſcribit) Latinum nomen non habet. Porro in patrui & amitæ, avunculi & materteræ gradibus, Latina nulla exſtant adfinitatis nomina. Itaque efferre illa ſic cogemur: *Patrui* vel *avunculi uxor*; *amita* vel *matertera maritus*. Capitolinus, in Anton. Philoſ.: *Alexandria, filia Caſſii, & Druncianus, gener, commendati amita marito*. Item: *Amita Martii virum Antoninum Pium Adrianus ea lege in adoptionem legit*. Item in Anton. Pio: *Ita ſibi ille adoptaret M. Antoninum, fratris uxoris ſua filium*. Quod idem de propatruis, proavunculis, proamitis, promaterteris, ceteriſque ſuperioribus intelligendum eſt. Conferuntur autem inter ſe hoc modo:

Levir, frater mariti.	*Fratria, fratris uxor.*
Fratria, fratris uxor.	*Glos, ſoror mariti.*
Sororius, ſororis maritus.	*Profrater, frater uxoris.*
Sororius, ſororis maritus.	*Proſoror, ſoror uxoris.*

F I N I S.

FRANCISCUS HOTMANUS, J.C.,

DE

SPURIIS,

ET

LEGITIMATIONE.

CAPUT I.

Spuriorum definitio, nominis notatio, & divisiones multiplices.

PURIUS, generale nomen est, quod iis omnibus convenit, qui sine patre justo nati sunt. Cujus adpellationis originem haud scio an satis commode jurisconsulti ad Græcam notationem retulerint: quasi qui *σποράδην* concepti sint. nam si ita esset, hoc quoque nomen usurpatum à Græcis fuisset. Quare videamus, num probabilius sit, quod Plutarchus scribit: Cum ii qui sine patre justo nati essent, iisdem literis designarentur, quibus prænomen Romanum *Spurius* scribitur, hoc est, SP.; tandem eo rem consuetudine lapsam esse, ut *spurii* adpellarentur. Quam multi autem

autem ejusmodi primis urbis Romæ incunabulis fuerint, cum ex Dionysii *lib.*4. intelligi potest, tum etiam ex eo, quod Livius *lib.*10. testatur, reliquos sane non multos *patricios* esse nominatos: quasi qui patrem ciere possent: itemque *ingenuos*. *An unquam fando audistis*, inquit, *patricios primo esse factos, non de cælo delapsos, sed qui patrem ciere possent*. id est, nihil aliud quam ingenuos. Spurius ergo est, qui sine justo patre natus est: hoc est, qui patrem demonstrare non potest: vel qui potest quidem, sed non eum, qui jure Quiritium probatus est. Hinc illud, sive Valerii Maximi, sive alterius: *Spurii dicuntur, patre incerto nati: quasi ἀπάτορες*. Et Ulpianus, tit. regul. 4: *Qui matre*, inquit, *certa, patre autem incerto, nati sunt, spurii adpellantur*. Itaque, quoniam, ubi legitimæ nuptiæ sunt, patrem liberi sequuntur, *l. cum legitimæ*, 19. *D. de stat. hom.* proinde jus postliminii, patri competens, etiam ei, qui apud hostes ex eo & uxore ipsius natus est, competit: ac rescriptum est, eum qui cum sola matre in civitatem revertisset, spurium habendum esse: quippe qui tum demum, cum in civitatem adfertur, nasci videatur. *l. divi*, 25. *D. de captiv.* Nam, ut patrem definimus eum, quem nuptiæ demonstrant, *d.l.* 19. *D. de stat. hom.* eodem modo filium nominamus eum, qui ex viro & uxore

ipſius naſcitur. *l. filium*, 6. *D. de his qui ſunt ſui vel alien.* Denique, ſpurii in libris noſtris paſſim opponuntur juſtis liberis. ut *l.* 4. *in fin. D. de in jus voc. l. ult. C. quand. mul. tut. offic. l. ult. C. qui petant tut.* quemadmodum apud Græcos νόθοι opponuntur γνησίοις. ut *Novell.* 89. & apud Euripidem *in Andromacha:* Νόθοι τε πολλοὶ γνησίων ἀμείνονες. De hoc autem *nothorum* vocabulo Quintilianus, *lib.* 3. *c.* 6., ita ſcribit: *Nothum, qui non eſt legitimus, Græci vocant.* Latinum rei nomen (ut Cato quoque in oratione quadam teſtatus eſt) non habemus, ideoque utimur peregrino. Jam vero ſpurii paſſim in iiſdem libris noſtris *vulgo quæſiti* adpellantur. ut *l. vulgo quæſiti*, 23. *D. de ſtat. homin.* proque iiſdem nomen hoc uſurpatur. uti patet ex collatione *l.* 2. *&* *l.* 4. *D. und. cognat.* cum Ulpiani *tit. reg.* 5. Unde, quemadmodum ſpurii juſtis liberis; ſic etiam vulgo quæſiti, jure quæſitis opponuntur. *l. patronus*, 18. *D. de bon. libert. l. ſi quis liberis*, 5. §. 3. *D. de adgnoſc. lib.* & juſtus pater opponitur matri quæ vulgo concepit. *l. lege Iulia*, 44. §. 3. *D. de rit. nupt.* Rurſus, adpellantur & *filii naturales.* ut *in rub. C. de nat. lib.* *&* *l. ult. D. de his qui ſunt ſui vel alien. l. omnes*, 17. §. 1. *D. quæ in fraud. cred. l. naturalis*, 5. *D. de præſcript. verb. l. ult. C. de confirm. tut. l. ult. C. qui pet. tut.*

tut. Qua de causa pater naturalis confertur cum filia vulgo quæsita. *in l. adoptivus*, 14. §. 2. *D. de rit. nupt. & l.* 3. *D. de lib. caus.* Spuriorum autem divisio est multiplex. Nam alii ex concubinatu nascuntur, alii ex scortatione, alii ex stupro, alii ex adulterio, alii ex incestu. Vel hoc modo planius: Ex concubina, ex meretrice, ex virgine, vel vidua honestæ existimationis, ex adultera, ex cognata, ex serva non concubina, aut ex peregrina. *l.* 25. *D. de captiv.* ex uxore injusta; ut ea, quæ sine patris jussu ducta est. Apul. lib. 6.: *Impares nuptiæ, & præterea in villa, & patre non consentiente factæ, legitimæ non possunt videri: ac per hoc spurius iste nascetur.* De quibus omnibus eo, quem proposuimus, ordine differendum est. Ac primum de iis qui ex concubinis nascuntur. De quibus ipsis nonnihil prius explicandum est. Nam earum genera duo in libris nostris reperio: unum, quod ante Justinianum in usu fuit: alterum, quod à Justiniano nove inductum est, & suis legibus atque conditionibus definitum.

Caput II.

De concubinis, & earum jure.

Ergo, quod ad antiquum jus attinet, *concubina* dicebatur mulier, sive serva, sive

five libera, innupta, quam quis non uxoris loco, sed concubinatus tantum causa, sine stupri crimine, habebat. Nam servas quoque pro concubinis haberi solitas, patet *ex l. denique*, 8. *D. de pignor. l. pen. D. de reb. auct. jud. possid. l. ult. C. comm. de man.* &, qui ex iis nascebantur, servi erant; filiique naturales dicebantur. *l. ult. de his qui sui vel. l. naturalis, D. de prascr. verb. l. ult. C. de confirm. tut. l. naturali*, 7. *D. eod. l. ult. C. quand. mul. tut. offic.* neque aliud juris, quam alii servi, habebant. *l.* 3. *C. de incest. nupt.* Rursus, harum concubinarum duo erant genera. Nam aliæ, honestæ, matronæ, matresf. adpellabantur: veluti ingenuæ; quæ, testatione interposita, sese alicui in concubinatum dabant. *l.* 3. *D. de concub.* aut libertæ; quæ suis se patronis jungebant. *l. probrum*, 41. *§.* 1. *D. de rit. nupt. l.* 3. §. 1. *D. de don. int. vir. & ux. l. si uxor*, 13. *D. de adult.* ubi matronæ & matresf. adpellantur. atque adeo traditur, eas, si sese alteri prostituerint, adulterii accusari posse: non tamen jure mariti, sed jure extranei. Aliæ vero, probrosæ & turpes habebantur: veluti, quæ, libertæ, sese alteri quam patrono in concubinatum tradebant. *d. l. probrum*, §. 1. *& l. cum tabulis*, 16. §. 1. *D. de his qua ut indign.* De quo §. idcirco paulo copiosius explicandum est, quoniam ex eo

maxime

maxime tota pendet illa disputatio, An ex concubina nati, spurii, & vulgo quæsiti, dici antiquo jure possent. Cum enim viri unius cum una muliere concubinaria consuetudo est, neque sine patre certo natus ex ea filius videtur, neque vulgo quæsitus. Huic hominum nonnullorum disputationi objicimus primum auctoritatem *l.* 2. *&* 4. *D. und. cogn.* itemque §. *vulgo*, *de succ. cogn.* ubi traditur, bonorum possessiones unde cognati iis concedi qui spurii & vulgo quæsiti sunt. de quibus enim potius illud accipiendum est, quam de iis qui ex honesto concubinatu nati, & jure civili probati sunt? qui si spuriorum nomine non intelliguntur, ecquonam, quæso, alio nomine illa bonorum possessio iis deferetur? Præterea Ulpianus, *in d. l. cum tabulis*, rem omnem perspicue demonstrat. Cujus hanc esse sententiam arbitror, longe ab aliorum opinione dissidentem: *Cassianus senator Rufinam ingenuam, pleno & maritali honore dilexerat, ex eaque puellam susceperat.* Honos autem ille non concubinas, sed uxores facit, extra quam si corpore quæstum fecerint. *l. in libera, D. de rit. nupt. l.* 3. §. 1. *D. de don. int. vir. & uxor. l.* 3. *D. de concub. l. donationes*, 31. *D. de donat.* Cum Cassianus testamentum faceret, filiam illam, ex ea conjunctione natam, heredem instituit. mortuo Cassia-

Cassiano, legitimi heredes institutionem oppugnabant, hac de causa, quod dicerent, Rufinam, imprudente Cassiano, vulgo corpore quæstum fecisse: tametsi non palam: *ut in d. l. probrum, de rit. nupt.* ac proinde tantum abesse, ut illa uxor fuerit, ut ne concubinæ quidem loco habenda sit: stuprum enim cum ea commissum fuisse. *d. l. in libera. & l. 3. D. de concub.* Imperatores tamen rescripserunt, institutionem valere: quia concubinæ sine dubio hereditatum capaces sunt: sive illæ honestæ, sive probrosæ sint. quodsi cum concubinis testamenti factio est, multo magis cum iis qui ex ipsis nati sunt. Postremum argumentum sumi potest *ex l. Imperatores, 29. §. 1. D. de probat.* ubi natus ex adulterio uxoris, spurius adpellatur. nam, si ex uxoris adulterio natus, spurius est; quanto magis qui ex concubinæ scortatione susceptus erit? Atque hoc nimirum illud est, quod Papinianus scribit, apparuisse post Cassiani mortem, filiam illam vulgo quæsitam fuisse: hoc est, Rufinam, imprudente Cassiano, vulgo corpore quæstum fecisse. Neque movet, quod hæc non Cassiani, sed Rufinæ filia nominatur: quia, cum apparuerit, eas nuptias non fuisse, Cassiani filia dici non potuit. Quare, ut rem in pauca conferam, non puto, Rufinam veram uxorem fuisse; post ejus au-

tem è vita excessum, filiam ejus in concubinatum à suo vitrico adscitam esse. Et in fine, ut nonnulli putant, corrigendum, *vulgo quæsitam fuisse apparuit*. Primum, quia nulla exstat litera, unde significetur, puellam istam in concubinatum habitam fuisse. Deinde, arbitror, *ex l.* 1. §. 3. *D. de concub.* privignæ concubinatum pro nefario & flagitioso numerari. quandoquidem, utrum mulier patri se & filio prostituerit, an vero vir cum matre & filia rem habuerit, nihil intersit. *l. si qua mihi*, 12. §. 1. *D. de rit. nupt.* Præterea, quorsum, quæso, ad propositum illa adjectio pertineret, puellam vulgo quæstum fecisse? Atque hæc quidem & de veteris juris concubinatu & de primo spuriorum genere dicta sint. Secunda species spuriorum, est eorum propria, qui ex meretrice nati sunt. Tertia vero eorum, qui ex virgine, vel vidua honestæ existimationis, quæsiti sunt. de quibus testatur *l. si qua illustris*, 5. *C. ad Orphic.* & *l. privignus*, 7. *D. de grad. l. ex libera*, 6. *C. de suis & legit.* Quarta, eorum est, qui ex adultera nati sunt: de quibus apertissime loquitur *l. Impp.* §. 1. *D. de probat.* & Caius *lib. Inst.* 1. *c.* 4. Quinta, eorum, qui ex cognata per incestum suscepti sunt: de quibus *l. spurii*, 6. *D. de decurionib.* & *l.* 2. *C. Th. de incest. nupt.* & Caius, *lib. Inst.* 1. *c.* 4. Unde Ulp. reg. tit. 5.

Si

Si quis, ait, *eam, quam non licet, uxorem duxerit, inceſtum matrimonium contrahit: ideoque liberi non fiunt; ſed, quaſi vulgo concepti, ſpurii ſunt*. Hæc cum ita ſint, tamen, ut in pleriſque aliis juris noſtri quæſtionibus, diſciplinæ cauſa, ſingulæ res ſingulis nominibus diſtinguuntur. Similiter in hoc tractatu, interdum vulgo quæſiti nomen ei proprie & peculiariter tribuitur, qui ex ea, quæ corpore quæſtum fecit, natus eſt; & ab eo ſeparatur, qui ex honeſta concubina ſuſceptus eſt: velut *in l. privignus, 7. D. de grad. & adfin.* Similiter ſpurius ab eo qui ex inceſtu natus eſt. *l. ſpurii, 6. D. de decurionibus*. Sed hæc hactenus. Nunc conſequens eſt, ut de novo concubinarum genere, quod ſolum à Juſtiniano probatum eſt, diſſeramus. Ergo, ex Juſtiniani jure, concubina eſt mulier libera, innupta, quam vir cælebs domi concubinatus cauſa ſolam habet. Liberam enim concubinam eſſe oportere, ſatis ex eo intelligitur, quod inteſtato ſuccedit. *l. ſi qua illuſtris*, §. 1. *C. ad Orphic.* itemque *Novel.* 89. §. εἴ τις τοίνυν προῖκα. ubi Julianus, *Concubinam*, inquit, *dicimus talem, quæ, libera conſtituta, in domo defuncti erat.* itemque *Novell.* 18. §. βλέψωμεν, his verbis: εἴη δὲ αὐτῷ κατὰ τὸν οἶκον, ἕως περιῆν, ἐλευθέρα τε γυνὴ, ἐν παλλακῆς σχήματι συνοῦσα. Quinetiam Juſtin.

in l. ult. C. commun. de manum. statuit, ut, si quis forte ancillam suam pro concubina habuerit, neque de ipsa, natisve ex ea, quidquam in testamento statuerit; tum & ea, & ex illo concubinatu nati, post domini mortem liberi sint. Innuptam autem esse eam oportere, non modo Justinianico, sed etiam vetere jure, propter adulterii crimen, superius dictum est. *ex l. si uxor,* 13. *D. de adulter.* Addidimus autem, concubinam à viro cælibe tantum haberi posse, propter Constantini constitutionem *in l.* 1. *C. de concub. & l. ult. C. commun. de manumiss.* Qua ex re differentia inter veteres concubinas & has recentes intelligitur. Nam, ut in commentario de verbis juris docuimus, jure vetere etiam maritis habere concubinas licuit. Solam autem, addidimus, propter hæc Justiniani verba, quæ in utraque illa Novella posuit: Εἰ δὲ ἐκκεχυμένα τὰ τῆς ἐπιθυμίας αὐτοῦ γένοιτο, καὶ ἄλλας ἐπ' ἄλλαις ἐπεισαγάγοι τῇ προτέρᾳ παλλακάς, καὶ πλῆθος ἔχοι γυναικῶν πορνευομένων, (οὕτω γὰρ εἰπεῖν κάλλιον,) μισητὸς μὲν ἡμῖν ὁ τοιοῦτος, &c. Id est: *Quod si profusa ipsius libido fuerit, &, præter primam concubinam, alias super alias inducat, plureſque habeat meretrices, (sic enim verius adpellandæ sunt,) odio is nobis erit: neque hujus legis beneficio fruetur.* Hæc cum ita sint, illud intelligi debet,

debet, è quinque ſpuriorum generibus, quæ antiquo jure probabantur, quatuor à Juſtiniano ſublata fuiſſe: unumque id ſolum eorum comprobatum, qui ex concubinis nati eſſent: quos Græco nomine νόθους, interdùm etiam ex Romana conſuetudine φυσικοὺς, adpellat. quorum tamen duo hæc genera obſervavimus: unum eorum, qui ex certis concubinis; alterum eorum, qui ex non juſtis uxoribus ſuſcepti erant. id eſt, ex iis mulieribus, quæ uxorum quidem animo habebantur, ſed, contra leges & præſcripta Juſtiniani ductæ, uxorum jure non cenſebantur. Quod Juſtinianus, *in fin. Novellæ* 74., his demonſtrat verbis: Εἰ δὲ παρὰ ταῦτα γένοιτο, μὴ μέντοι ἐκ καταδεδικασμένης προέλθοιεν συναφείας, ἔσονται νόθοι· καὶ τῶν παρ' ἡμῶν φιλοτιμηθέντων τοῖς νόθοις, εἴτε ἐκ διαθήκης, εἴτε ἐξ ἀδιαθέτου, τεύξονται.

CAPUT III.

De ſpuriorum & nothorum jure veteri & novo.

NUNC proximum eſt, ut de ſpuriorum jure conſideremus. Hæc autem conſideratio duplex eſt: primum ex veteris juris ratione; tum deinde ex novi, quod à Juſtiniano introductum eſt. Ac veteris quidem juris ratio hæc fuit, ut ſpurii omnes, gen-

tilitatum & adgnationum expertes essent: quippe cum adgnatio à patre sit: patrem autem spurii non habeant. *l.* 2. *& l.* 4. *D. und. cognat.* Sed cum vulgo concepti matrem sequantur, ut ait *l. cum legitimæ,* 19. *D. de stat. hom.* ac proinde cognationem per matrem adepti sint: quod caput prætor in edicto de cognatis posuit: id caput etiam ad spurios productum est. *d. l.* 4. *& §. vulgo quæsitos,* 4. *Inst. de succ. cogn.* Quod cum ita sit, facile intellectu est, quam inepte à nonnullis dubitetur, utrum spurii cives Romani, an vero peregrini essent. Quamquam ejus rei dubitationem Justinianus, *initio Novell.* 89., adtulisse videtur. ubi sic scribit: Τὸ τῶν νόθων ὄνομα τῇ Ῥωμαίων νομοθεσίᾳ πρώην οὐ διεσπούδαστο· οὐδέ τις ἦν περὶ αὐτὸ φιλανθρωπία, ἀλλ' ὡς ἔκφυλόν τι καὶ παντελῶς ἀλλότριον τοῦ πολιτεύματος ἐνομίζετο. Nam, si nothi pro exteris & plane à civitate alienis numerabantur; quomodo Rom. cives haberi potuissent? Quod etiam video Alciatum adfirmasse, *lib. parerg.* 4. *cap.* 6. Sed, cum *in l.* 1. §. 2. *D. ad Tertyl. & §. ult. ad Orphic.* legitima matris hereditas iis ex Orphiciano S.C. deferatur; item *in l.* 2. *&* 4. *& l. Modestinus, D. und. cogn. & §.* 4. *Inst. de succ. cogn.* bon. possessio unde cognati, iis & inter se, & inter matrem & ipsos concedatur: quid stultius est, quam dubitare, an cives R.

fuerint?

fuerint? Præterea, cum *in l.* 4. *in fin. D. de in jus voc.* in jus vocatio iis adversus matrem denegetur; perspicuum est, eam adversus alios omnes iis dari. *l. ex eo*, 18. *D. de testib.* Item videmus, eos heredes institui, & cum iis testamenti factionem esse. *in l. cum tabulis*, 16. §. *quoniam*, *D. de his quæ ut indign.* & *l. Lucius*, 45. *D. de vulg. subst.* *l. Lucius*, 88. §. *Dama*, *D. de leg.* 2. *l. ult. D. de jur. de lib.* *l. omnes*, 17. §. 1. *D. quæ in fraud. cred.* neque id tantum, verum etiam de inofficioso matris testamento queri posse: *l. si suspecta*, 29. §. 1. *D. de inoff. test.* Item *in l.* 3. §. 1. & *l.* 6. *D. de decur.* spurios in decurionum ordinem adlegi: atque adeo etiam eos, qui ex incestu nati sunt. Ad illa ergo Justiniani verba, quæ sane nimium effuse concepta sunt, ita respondendum est: spurios omnis civilis juris expertes fuisse, duntaxat quod ex adgnatione comparatur. quoniam, ut ait Ulp. *in l.* 4. *D. und. cogn.*, adgnatio per patrem quæritur: spurii autem patrem non habent. Itaque nihil nos moveat, quod eodem loco Alciatus objicit ex *l.* 1. & *l. nec apud*, *C. de inst. hered.* & *l.* 1. §. 2. *D. de leg.* 3. nam ibi nulla omnino spuriorum mentio est: sed deportatorum aut peregrinorum duntaxat. Denique ἀλλότερον Justinianus eadem immoderatione dicendi usurpavit. qua usum eundem videmus,

mus *in Novella* 153. *de infantib. exposit.* & Constantinum, *in l.* 1. *C. de natur. lib.* Atque hæc quidem juris antiqui ratio fuit. Justiniani autem Novellis constitutionibus omnes (ut superius dictum est) spuriorum species, præter unam nothorum, sublatæ sunt. Nothos autem definit, qui ex concubina nati sunt: hoc est, ex muliere innupta, quam vir cælebs domi concubinatus causa solam habuit. Hujus autem juris origo prima ad Constantinum Imp. referenda est: quemadmodum testatur Justinianus, *initio Novell.* 89., & Zeno, *in l. divi*, 5. *C. de natur. lib.* Sed ea ratio, semel ab illo inchoata, postea à consequentibus imperatoribus mirifice amplificata est, usque ad tempora Justiniani: hoc est, per spatium annorum ducentorum. Ergo de Justinianico jure videamus. Id autem duplex est. nam prius, est de spuriorum conditione: alterum, de legitimatione. Spuriorum ergo conditio hæc à Justiniano definita est, ut ex intestati causa, si quidem justi liberi exstent, boni viri arbitratu alantur: si non exstent, sextans eis debeatur. Ex causa vero testamenti, si justi exstent, sola eis uncia relinqui possit. si testatoris parentes exstent, bes: si soli, quantumvis. *Novell.* 89. at in matris bonis, ut pro justis liberis habeantur. *l. si qua illustris*, *C. ad senat. Orphic.*

X Hoc

Hoc autem loco aliquot pragmaticorum quæstiones necessario tractandæ sunt. Quarum prima hæc est, An nothis aliqua legitima debeatur. Qua quæstione nihil absurdius fingi potest. Nam, cum legitima in locum querelæ inofficiosi introducta sit, quomodo pater in illos inofficiosus dici poterit, cum justis liberis existentibus non liceat ei amplius uncia illis relinquere? ut modo *ex Novella* 89. dictum est. Etsi autem ex causa quidem intestati, si justi liberi non exstent, sextans iis debeatur: qua de causa tertia sextantis pars eorum legitima esse videretur: tamen, cum legitima non nisi ex testati causa debeatur, quomodo inofficiosus dici poterit, qui etiamsi inofficiosissimus esse cupiat, tamen non nisi in uncia esse possit? Quare concludendum arbitror, nihil iis legitimæ nomine deberi: sed ejus nomine alimenta boni viri arbitratu adtribuenda esse. Altera quæstio est, An filiæ nothæ dos à patre debeatur. Nam exstat Ulpiani testimonium *in l. uxorem*, 41. §. *pater naturalis*, 11. *D. de legat.* 3. ubi aperte scribitur, patrem non teneri dotem spuriæ filiæ constituere. Indeque vulgaris nata opinio est, patrem nothis puellis dotem non debere. Sed videamus, an lex illa nihil ad jus novum, hoc est, à Justiniano inductum, pertineat. nam jure antiquo pater naturalis filiam alere non cogebatur.

gebatur. *l.* 5. §. 4. *D. de adgnoscend lib.* tantum abest, ut dotare teneretur. Sed cum jure novo boni viri arbitratu alimenta debeantur; statuendum putarem, ex boni quoque viri arbitratu, pro facultatum paternarum modo, ei dotem, quæ quodammodo alimentorum locum obtinet, constituendam esse. Tertia quæstio est, Ad quem dos, si qua nothæ constituta est, soluto matrimonio revertatur. De quo quia nihil toto jure constitutum est, non dubitarem, ad eum modum nobis respondendum esse, quem de ceteris dotibus *in lib. de Dotib.* explicavimus.

Caput IV.

De nothorum paternis & maternis hereditatibus.

Nunc consequens est, ut de nothorum hereditatibus differamus. Nam Justinianus, *Novella* 89. §. 13., statuit, ut, quod jus nothis in parentum hereditatibus tribuitur, idem parentibus in illorum successionibus concedatur. Quod non ita facile ad explicandum videtur. Nam, siquidem nothus liberos habeat, verum est, patrem ipsius egentem, arbitratu viri boni, ipsius facultatibus alendum esse. Quod ad alterum caput adtinet, quo constitutum est, ut, si pater justos liberos non habeat, sextans notho,

decunx legitimis patris heredibus adtribuatur; non video, quemadmodum in nothi persona reciprocari possit. Nam, si nothus liberis careat, non sextans, sed as integer patri debebitur. ex causa autem testati, jus hoc manifestum est, ut nothus, liberos habens, patri suo unciam relinquere debeat. sed si pater liberos non habeat, patrem habeat; dictum est, eum posse bessem notho relinquere, trientem patri debere. quod quemadmodum contrariam in partem verti possit, obscurum est. pater enim patri suo trientem tantum debet: cum notho bessem relinquat. at nothus, liberos non habens, poterit extraneis bessem relinquere: suo vero patri, trientem. Postremus autem articulus, in quo dictum est, si pater neque patrem, neque liberos habeat, totum assem posse notho relinquere; reciprocationem non admittit. Quæ quidem omnia de patrum hereditatibus ultro citroque deferendis dicta sunt. Nunc de maternis videamus. Nam antiquo jure multiplex spuriorum jus in maternis hereditatibus fuit. Septuplex autem observavimus. Primum, ut ex Orphiciano S.C. matris intestatæ heredes essent legitimi. *l.1. §.2. C. ad Tertyl. §.3. Inst. de Orphic.* Secundum, ut iis legitima in bonis maternis deberetur: alioqui inofficiosi querela uterentur. *l. si. suspecta, 29. §. 6. D. de inof.*

inof. test. Tertium, ut bonorum possessio unde cognati iis deferretur. *l. 2. l. 4. D. und. cogn. §. vulgo quæsitus, Inst. de succ. cognat.* Quartum, ut mater illos alere cogeretur. *l. 4. l. si quis à liberis, §. 4. D. de adgnosc. lib.* Quintum, ex Justiniani constitutione, ut una cum justis liberis æquis ex partibus succederent. *l. si qua illustris, 5. C. ad Orphic.* Sextum, ut patronæ liberi vulgo quæsiti, materni liberti bonorum possessionem acciperent. *l. patrona, 18. D. de bon. libert.* Septimum, ut mater iis tutorem petere cogeretur. *l. ult. C. qui pet. tut.* Verum exoritur quæstio, utrum jus illud omne per Justiniani Novellam confirmatum, an vero abrogatum sit? Quod potius videtur: cum §. 1. ita scribat: Καλῶς ἔχειν ᾠήθημεν, ἐν μιᾷ διατάξει τὸ πᾶν συναγαγεῖν, ἥτις ἀντὶ πάντων ἀρκέσει τὰ περὶ τῶν νόθων διορθῶσαί τε καὶ νομοθετῆσαι. id est, *Optimum factu putavimus, jus omne de nothis unam in constitutionem conferre, quæ pro omnibus sufficiat, ad ea, quæ ad nothos pertinent, & emendanda, & constituenda.* Cum enim dicat, se jus nothorum omne in eam Novellam contulisse; omne, quod reliquum est, abrogasse intelligitur. Alterum argumentum sumi potest *ex* §. 4. ubi Justinianus scribit, eum nothum, qui legitimatur, soli patri legitimum fieri: reliquis omnibus patris adgnatis, cognatisve, non

fieri; neque ullam cum ejus cognatione partem aut communionem habiturum. Tertium, quod, cum in Novellam 118. omne jus legitimarum hereditatum contulerit, in Novellam autem 18. omne id, quod est de Falcidia liberorum; nullam tamen in utraque spuriorum mentionem faciat. Atque hæc quidem ita disputari possunt: sed cum Justinianus nihil de maternis nothorum hereditatibus statuerit, probabilius arbitror, ubi de juris antiqui abrogatione non constat, eo standum esse. *arg. l. sancimus, C. de leg. præst. & l. præcipimus, 32. §. ult. C. de adpell.*

Caput V.

An nothi, ex nobilibus nati, nobilitatem retineant.

Deinceps illa tractanda quæstio est, de qua passim à pragmaticis disputatur, An nothi, ex nobilibus parentibus nati, nobilitatem retineant. Videndum est autem, quid utramque in partem adferri possit. Cum enim maternam cognationem retineant, qua de causa bonorum possessio unde cognati inter ipsos defertur, *l. 2. l. 4. l. Modestinus, D. unde cognat.*; difficile dictu est, eos posse cognationem sine nobilitate retinere, quippe, cum matris conditionem

nem ſequi dicantur. *in l. 1. in fin. D. ad municip. l. cum legitima, 19. l. lex naturæ, D. de ſtat. hom.* Præterea, quod ad novum jus attinet, hodie nothi ſine patre dici non poſſunt. Nam ex Novellis Juſtiniani tam certum habent patrem, certamque matrem, quam qui ex juſtiſſimis nuptiis procreati ſunt. Itaque etiam ab inteſtato patri heredes deſignantur. Quodſi legitimati ſunt, quia tunc in patrum poteſtatem redacti ſunt, ut poſterius intelligetur, *ex l. ult. D. de adopt. & ex l. ult. D. de his qui ſunt ſui vel al.* probabiliter diſputari poſſet, eos ſuitatem uſquequaque adeptos eſſe; quaſi jus ſuitatis individuum ſit: quemadmodum videmus, *in l. qui in provincia, 57. §. 1. D. de rit. nupt.* ſtatum eorum, qui ex inceſtu nati fuerant, ab Imp. ita confirmari, ut plane pro legitimis habeantur. Sic videmus, *in l. divi, 5. C. de nat. lib.* legitimatos duobus locis adpellari *ſuos*, & poteſtati patris ſubjectos: item *in l. 6. & l. 7. eod. tit.* Contra tamen, quod ad matris familiam attinet, illa pugnant. Primum, quod nobilitas jure noſtro definitur claritas generis: ac proinde ex majorum origine defertur. *l. 1. C. de dignit.* Spuriorum autem origo ex eo tantum die, quo nati ſunt, numeratur. l. ejus qui, 9. D. ad municip. *Ejus*, inquit, *qui juſtum patrem non habet, prima origo à matre, eoque die quo ex ea editus eſt,*

 nume-

numerari debet. Præterea mulier familiæ suæ & caput & finis est. *l. pronunciatio*, 195. *in fin. D. de verb. sign.* feminarum autem liberi in familia earum non censentur. *l. seq. eod.* Denique Justinianus, *in l. si qua illustris*, *C. ad Orphic.*, si bene lex attendatur, concubinatus & spuriorum nomen à nobilibus feminis apertissime removet. Etsi autem novo jure certum patrem habeant, non tamen filii jus adipiscuntur: quia suitas, filiatio, adgnatio, cognatio, sunt, uti superius diximus, individua. *l. quæsitum*, 34. *D. de adopt.* Quod autem ad legitimatos attinet, jus antiquum, quo per principis rescriptum suitatem adipiscebantur, aperte *per Novell.* 89. abrogatum est: ubi Justinianus sanxit, ut legitimati soli patri legitimati sint, non etiam generi: idque certæ duntaxat portionis causa. Unde adparet, legitimationem esse jus quoddam definitum, & certis tanquam terminis ita circumscriptum, ut longius produci non possit. Cum autem claritas generis per totam familiam diffusa & plane individua sit, atque in adgnatione & gentilitate posita; quomodo ex ea sola parte nobilitatem adsequerentur? Præterea, nobilitas, est jus familiæ: cujusmodi est jus sacrorum. *l. familiaria*, 5. *D. de relig. l. jus familiarum*, *& l. pen. C. eod.* Atque hæc quidem ex nostris libris, & Justinianici juris

juris ratione sic disputantur. Sed, cum nobilitas omnibus ætatibus ex variis cujusque gentis institutis æstimata sit; consentaneum est, receptam consuetudinem sequendam esse: quemadmodum videmus, apud Germanos, Venetos, aliasque gentes nonnullas, spurios postremorum hominum numero haberi: apud Delphinates autem, quod Guido Papius testatur, eos, qui ex nobili patre nati, & ab eo adgniti sunt, nobiles censeri. Jure vero civili, quod libris nostris continetur, absurdum est, existimare, nobilitatem iis etiam per legitimationem concedi. Legitimatio enim, ut constat ex *Novel.* 89., jus ex sola patris persona tribuit. nobilitas autem, totius generis & familiæ communis est. Ea vero jura esse inter se diversissima, perspicue traditur *in l.* 3. *D. de interd. & relegat.* Atque hæc quidem de primo nothorum gradu ita se habent. Ante vero quam ad legitimationem accedamus, pauca de secundo dicenda sunt. nam Justinianus, *d. Novel.* 89. §. 12. *in fin.*, statuit; ut, quæ in Codice de istiusmodi nepotibus dicta sunt, teneantur. Constitutum autem fuerat *in l. ult. C. de natur. lib.* ut, sive ex justo filio nepos naturalis susceptus esset, sive ex naturali filio justus nepos; si justi liberi exstent, unciam ei relinqui liceat: sin minus, quantumvis. Ab intestato vero, ut hujusmodi nepotibus

ſucceſſionis jus nullum eſſet. Quid ergo, ſi avus, quo de agitur, patrem habeat? an beſſem relinquere nepoti poterit, ut patri ſuo trientem legitimarium relinquere cogatur? Quod certe prima ſpecie videtur: ſed conſtitutionis illius verba repugnant. *In nepotibus*, inquit, *non eadem obſervatio eſt, ubi legitima ſoboles minime facit impedimentum*. Item: *Ea enim ſubſiſtente, veterum conſtitutionum tenorem*, &c. Quod cum ita ſit, nulla ſobole ſubſiſtente, ſequi videtur, ut veterum conſtitutionum tenor non obſervetur: ac proinde nepos ab avo inſtitui in beſſe non poſſit. Quod ſane concoquere non poſſum. Et, vere ut dicam, nimium perplexe ac tenebricoſe lex illa concepta eſt. Nam, ſi pater ſuo notho tantundem poteſt relinquere; quidni avus legitimo nothi filio perinde, ut cuivis extraneo, poterit?

CAPUT VI.

DE LEGITIMATIONE.

Et quatuor tractata quaſtiones in hoc argumento.

HACTENUS de ſpuriorum jure & conditione ſatis dictum eſſe arbitramur: nunc tempus eſt, ad eorundem legitimationem accedere. Sed prius, quid ſit legitimatio, conſiderandum eſt. Quod enim vulgo natalium reſtitutio definitur *ex Novell.* 74., ex

ex parte quidem verum est, sed non ex toto. Natalium enim restitutio, jus omne, quod quis integris natalibus adipisci potest, adtribuit. *l. 2. de natal. rest.* Legitimatio vero tantum abest ut jus adgnationis integrum alicui præstet, ut soli patri legitimum faciat: ab aliis vero omnibus trium generum adgnatis prorsus eum alienum relinquat. *Novel.* 89. §. 4. Quin ne integrum quidem adgnationis jus ei in parentis persona tribuit: hoc est, ut suitatem obtineat. quemadmodum olim factum fuisse, argumento est *l. ult. D. de adopt.* Nam legitimationis jus omne hoc est. primum, ut justis liberis exstantibus legitimari nothus, nisi per conjugium & decurionatum, non possit. deinde, ut legitimatus soli patri ab intestato heres sit: ceteris non sit. institui tamen ab omnibus heres possit: sed à patre non majore ex parte, quam quæ minima alicui adtributa est. Quod cum ita sit, videndum, an legitimationis definitio commode tradi hæc possit: *Legitimatio est, cum ex concubina susceptus, ita patri suo heres ab intestato designatur, ut etiam institui ab eo heres possit: dum tamen ne majorem, quam quivis ex justis liberis, hereditatis partem capiat.* Quibus verbis omne, ut opinor, legitimatorum jus, quod quidem ad successiones pertinet, continetur. Proba-

turque definitio hæc ex *Novell.* 74. *&* *Novell.* 117. §. 2. ubi γνησίους ποιεῖσθαι Justinianus eos dicit, quos recepta in scholis consuetudine legitimari dicimus. Tribus autem modis legitimatio contingit: per decurionatum, concubinæ matrimonium, & principis rescriptum. Primum autem à Theodosio posteriore institutum fuisse, Justinianus testatur *in Novel.* 89. ejusque constitutio exstat *in l.* 3. *C. de natur. lib.* sed ea tota ratio à Justiniano emendata, formam hanc habet: ut liberi, sive ex concubina, sive ex ancilla suscepti, atque hi quidem manumissi, per cooptationem in curiam, & suitatis, & gentilitatis, & adgnationis jus adipiscantur: aut, si feminæ sunt, per decurionis matrimonium. Secunda legitimationis ratio, à Constantino primum instituta, postmodum à Justiniano ita confirmata est, ut matrimonium cum concubina contractum, sive ea ingenua, sive libertina, sive serva & postea manumissa fuerit, liberos, & ante & post matrimonium conceptos, legitimos faciat. *l. divi*, 5. *l. cum quis*, 10. *&* *l. seq. C. de natur. lib.* *&* *Novell.* 89. Tertiam fieri diximus per principis rescriptum: ut, si pater, aut ipsi nothi, ex patris testamento imperatori preces obtulerint, jus legitimorum adsequantur; si modo legitimi non exstent. Nam si legitimi ex-

stent,

ſtent, nothi non poterunt, niſi per decurionatum & conſequens parentum matrimonium, legitimari. *eadem Novel.* §. *κἀκεῖνο*, 9. *&* §. 11. Ex his igitur patêre arbitror, quidnam ad illam quæſtionem reſpondendum ſit, An per legitimationem integrum filiifa. jus, hoc eſt, ſuitas, adquiratur. Quod propterea videri poſſet, quia Juſtinianus, *in* §. 2. *de hered. qua ab inteſt.* his utitur verbis: *Heredum ſuorum jura nanciſcuntur.* item, *juſtos & in poteſtate patris fieri.* Quibus conſentanea ſunt quæ ab eodem ſcribuntur *in* §. *ult. de nupt. & in l.* 5. *l.* 6. *l.* 7. *& l.* 11. *C. de nat. lib. in Novell.* 74. ὑπεξουσίους ἔχειν. item, μηδὲν τῶν νομίμων παίδων διαλλάττοντας. Sed verius eſt, legitimatione non integram ſuitatem adquiri: verum ex parte tantum; hoc eſt, quatenus ad ſolam patris perſonam pertinet. quippe, cum legitimati, ut ſuperius *ex Novell.* 89. dictum eſt, ab omnibus aliis patris propinquis & cognatis, ab omni, inquam, ipſius cognatione & familia, plane alieni ſint. Quoniam de nothorum jure & legitimatione diximus, ſupereſt, ut de ceteris ſpuriis, quorum quatuor genera ſuperius protulimus, breviter explicemus. Summa autem eorum, quæ Juſtinianus de iis ſtatuit, hæc eſt: ut ſpurius, aliunde quam ex concubinatu ſuſceptus, neque nothus, neque naturalis adpel-

letur; neque ullum in patris hereditate, vel ex testati, vel ex intestati causa, jus habeat: ac ne à suis quidem parentibus ei alimenta debeantur. *Novel.* 74. & 89. *in fin.* Verba autem illius hæc sunt: Τοὺς γὰρ ἀπὸ τῶν καθάπαξ παρ' ἡμῶν μεμισημένων τε, καὶ διὰ τοῦτο κεκωλυμένων γάμων, προϊόντας, οὐδὲ νόθους κλητέον, οὐδὲ μεταδοτέον αὐτοῖς οὐδεμιᾶς φιλανθρωπίας, ἀλλ' ἔστω καὶ τοῦτο ζημία τῶν πατέρων, τὸ γινώσκειν, ὡς οὐδ' ὁπωσοῦν οἱ τῆς ἁμαρτανούσης ἐπιθυμίας αὐτῶν ἕξουσι παῖδες. Hujus autem hæc: Πρότερον μὲν γὰρ πᾶς ὁ ἐκ συνελεύσεων (οὐ γὰρ καλέσομεν γάμων) ἢ νεφαρίων, ἢ ἰγκέστων, ἢ δαμνάτων προελθὼν, οὗτος οὐδὲ φυσικὸς ὀνομασθήσεται, οὐδὲ ἀποτροφήσεται παρὰ τῶν γονέων, οὐδὲ ἕξει τινὰ πρὸς τὸν παρόντα νόμον μετουσίαν. Sed quæri video, utrum natus ex viro marito, & muliere soluta, in nothorum, an vero in spuriorum numero censeatur. Qua quæstione vix ulla absurdior est. Et tamen pragmatici, ut opinor, omnes, nothorum iis jus sine controversia concedunt. in his Alexander, Salicetus, Paulus Castrensis, Socinus, &, qui argutissime hanc sententiam defendit, Philippus Decius, *consil.* 306. Primum autem & summum illorum argumentum ducitur *ex l.* 1. *C. de adulter.* quasi ea lege tradatur, mariti scortationem lege nulla vindicari. Itaque sic argumentantur: Soli

Soli ex damnato concubitu procreati ab hereditatibus repelluntur. Scortatio mariti, lege non damnatur. Ex ea igitur ſcortatione nati, ab hereditate repellendi non ſunt. Sed adſumtio falſa eſt. Non enim, ſi uxor agere lege Julia non poteſt, ut ibi traditur; continuo verum eſt, mariti ſcortationem legibus non damnari. Præterea, ſi nati ex concubina, quam vir maritus habeat, repelluntur, *l.* 1. *C. de concub. &* *Novell.* 89.; atque adeo ex ſecunda concubina ſuſcepti, ut *Novell.* 18. *&* 89.: quanto magis, qui ex ea, in qua ſtuprum aut ſcortatio committitur, repudiandi ſunt? Denique, quo nomine inteſtati hereditatem peterent, cum neque nothi, neque naturales adpellentur, ut Juſtinianus *in fin. Novell.* 89. apertiſſime teſtatur? Sed de matris hereditate Socinus urget vehementius. nam, olim ſpurios omnes matri ſucceſſiſſe, ſuperius dictum eſt. quod ſi abrogatum non fuit, quidni etiam nunc valeat? Quæ fuit mens aut Socini, aut aliorum, cum illa tam dilucida verba *l. ſi qua illuſtris, C. ad Orphic.*, non animadverterunt? *Si concubina procreaverit liberos ex licita conſuetudine, ab homine libero habita*, &c. Quid enim planius dici poteſt, ut intelligatur, ſi non licita conſuetudo fuerit, matri liberos non ſucceſſuros? Altera eorundem quæſtio, aliquan-

aliquanto obscurior, hæc est: An ex meretrice natis relinqui testamento possit. Quod illi summa contentione defendunt, hanc unam ob causam, quia meretricius concubitus extra legis pœnam est: *l. si ea quæ, 22, & l. quæ adulterum, 29. C. de adulter.* ac proinde ex meretricio concubitu nati, inter eos, qui ex damnato concubitu nati sunt, censendi non sint. Quid ergo est? Qui *in Novell.* 18, & rursus *Novell.* 89., tam acriter eos repellit qui ex secunda concubina procreati sunt; eos ne admittet, qui ex meretrice, quæ longe tetrior est, suscepti erunt? Quorsum igitur *Novell. 69.* tam aperte exquirit, ut, qui ad legis beneficium admittentur, nati sint ex concubina, domi retenta, nomine & titulo concubinæ? τοῖς γὰρ τοιούτοις μόνοις ταῦτα νομοθετοῦμεν, ἔνθα παντελῶς ἀναμφισβήτητός ἐστιν ἥ τε τῆς παλλακῆς περὶ τὸν οἶκον σχέσις, ἥ τε τῶν παίδων ἐκεῖθεν γονὴ, καὶ τροφή. Neque mihi sophista nescio quis cavilletur, ibi de causa intestati Justinianum loqui: cum satis constet, omnem illam concubinarum & nothorum definitionem non ad illius loci angustias restringendam, sed fuse ad integrum Novellæ discursum producendam esse, ut verba illa modo prolata demonstrant. Denique, ne multis morer, contendo, scortationem omnem ex novo jure *Novella* 14., quæ est *de lenonibus*, inter damnatos concubitus

cubitus numerandam esse: cum aperte Justinianus ibi sanxerit, ne meretrices vel palam in fornicibus & lupanaribus, vel clam in ædibus privatis habeantur, sed omnes è Christianorum civitatibus tanquam pestes exterminentur. Ad hunc ipsum locum illa quoque vulgaris pragmaticorum quæstio pertinet, An parentes natis ex damnato concubitu alimenta debeant. quippe cum Imp. *Novella* 89. *in fin.* his utatur verbis: οὐδὲ ἀποτραφήσεται παρὰ τῶν γονέων, οὐδὲ ἕξει τινὰ πρὸς τὴν παρόντα νόμον μετουσίαν. Et *Novell.* 74: ἀλλ' ἔστω καὶ τοῦτο τιμωρία τῶν πατέρων, τὸ γινώσκειν, ὡς οὐδ' ὁτιοῦν οἱ τῆς ἁμαρτανούσης ἐπιθυμίας αὐτῶν ἕξουσι παῖδες. Quo eadem illud Ulpiani pertinet, *in l.* 1. §. 2. *D. de adgnosc. lib.* ubi ait, patrem cogi alere filiam, dum tamen juste quæsita sit. Denique, si iis alimenta legare liceat, fraudis facultas dabitur: cum id legatum in totam vitam pertineat. *L. Mela ait*, 34. *D. de alim. legat.* Contra tamen illud pugnat quod dici solet, acerbum esse, parentum delicta liberorum pœnis lui: *l. crimen*, 26. *D. de pœn. l. spuriis*, 6. *D. de decurion.* item, naturæ legem, & sanguinis vim, civili ratione non extingui. §. *ult. de legit. adgnat. tut.* & *l. eas obligationes*, 8. *D. de capit. minut.* Qui vero alimenta denegat, necare videtur, *l. necare*, 4. *D. de lib. adgnosc.*

Ut in.

Ut in pauca conferam, cum eos alere mater jure civili jubeatur, *d. l.* 5. §. 4. *D. de adgnosc. lib.* ex æquo & bono statuendum putarem, si mater, unde ipsos alat, non habeat, & fortunæ tenuis sit, non modo patri licere iis alimenta relinquere, sed etiam magistratus imperio cogendum esse, usquedum sese spurii exhibere possint. *arg. d. l.* 5. §. *sed si filius*, 7. *eod.* Legare autem iis, tanquam extraneis, nullo modo permittendum est; ne, quod una ratione prohibitum est, altera concedi videatur. contra *l. scire oportet*, 21. §. 1. *D. de tut. & cur.* &, quod in eorum odium inductum est, ut ἀλλότριοι censeantur, in eorum favorem contorqueatur, contra *l. si quis solidum*, 72. *D. de hered. inst.* Quod enim pragmatici quidam objiciunt *ex l. extraneum*, 9. *C. de hered. instit.*, plane absurdum est. non enim quia extranei sunt, propterea illis legare non licet; sed, quia Justiniani lege, ut indigni & incapaces, repudiati sunt. quemadmodum deportatis non propterea legare non licet, quia extranei sunt, sed quia peregrini, & civitatis jure multati sunt. Nunc de nepote, qui ex spurio natus est, videamus. Nam Bartholus, *consil.* 118. quem alii secuti sunt, respondit, eum institui heredem posse, propter *l. emancipatum*, 7. *D. de senat. l.* 3. *D. de interdict.*

interdict. & releg. l. 1. §. *pen. D. contr. tab.* Verum animadvertere debuerat, leges illas agere de nepote, cui jus adgnationis una cum hac luce quæsitum est. quod in his nepotibus locum non habet. Præterea, illo Bartholi instituto magna fraudandæ legis facultas aperitur: quia ususfructus saltem ad patrem spurium reverteretur. *l. cum oportet*, 6. *C. de bon. qua lib.* Et, cum avi in nepotem benevolentia per filii personam transeat, *l. dotem*, 6. *D. de collat. bon.* hoc casu, avi in filium benevolentiæ locus, jure quidem civili, nullus est. Sequitur illa disputatio, An spurii, sive, ut pragmatici loquuntur, bastardi nomen, convitiandi animo in quempiam conjectum, injuriarum actionem ei pariat. Cujus quæstionis argumentum nostri sumserunt *ex l.* 3. *D. de lib. & post.* cum pater in suo testamento ita locutus est: Ex mea uxore natus exheres esto. Quod non arbitror; cum injuriarum actio, non ex adfectu tantum convitiantis, sed ex eventu, id est, læsa alterius existimatione, nascatur. *l. eum qui*, 18. *D. de injur.* Si tamen legitimatus spurius fuisset, quoniam per legitimationem illa macula eluitur; dandam actionem existimarem. cum etiam ei, qui, ut debitor, adpellatus est, cum debitor non esset, ea actio concedatur.
l. item

fieri; neque ullam cum ejus cognatione partem aut communionem habiturum. Tertium, quod, cum in Novellam 118. omne jus legitimarum hereditatum contulerit, in Novellam autem 18. omne id, quod est de Falcidia liberorum; nullam tamen in utraque spuriorum mentionem faciat. Atque hæc quidem ita disputari possunt: sed cum Justinianus nihil de maternis nothorum hereditatibus statuerit, probabilius arbitror, ubi de juris antiqui abrogatione non constat, eo standum esse. *arg. l. sancimus, C. de leg. præst. & l. præcipimus, 32. §. ult. C. de adpell.*

Caput V.

An nothi, ex nobilibus nati, nobilitatem retineant.

Deinceps illa tractanda quæstio est, de qua passim à pragmaticis disputatur, An nothi, ex nobilibus parentibus nati, nobilitatem retineant. Videndum est autem, quid utramque in partem adferri possit. Cum enim maternam cognationem retineant, qua de causa bonorum possessio unde cognati inter ipsos defertur, *l. 2. l. 4. l. Modestinus, D. unde cognat.*; difficile dictu est, eos posse cognationem sine nobilitate retinere, quippe, cum matris conditionem

nem ſequi dicantur. *in l. 1. in fin. D. ad municip. l. cum legitima*, 19. *l. lex natura*, *D. de ſtat. hom.* Præterea, quod ad novum jus attinet, hodie nothi ſine patre dici non poſſunt. Nam ex Novellis Juſtiniani tam certum habent patrem, certamque matrem, quam qui ex juſtiſſimis nuptiis procreati ſunt. Itaque etiam ab inteſtato patri heredes deſignantur. Quodſi legitimati ſunt, quia tunc in patrum poteſtatem redacti ſunt, ut poſterius intelligetur, *ex l. ult. D. de adopt. & ex l. ult. D. de his qui ſunt ſui vel al.* probabiliter diſputari poſſet, eos ſuitatem uſquequaque adeptos eſſe; quaſi jus ſuitatis individuum ſit: quemadmodum videmus, *in l. qui in provincia*, 57. §. 1. *D. de rit. nupt.* ſtatum eorum, qui ex inceſtu nati fuerant, ab Imp. ita confirmari, ut plane pro legitimis habeantur. Sic videmus, *in l. divi*, 5. *C. de nat. lib.* legitimatos duobus locis adpellari *ſuos*, & poteſtati patris ſubjectos: item *in l. 6. & l. 7. eod. tit.* Contra tamen, quod ad matris familiam attinet, illa pugnant. Primum, quod nobilitas jure noſtro definitur claritas generis: ac proinde ex majorum origine defertur. *l. 1. C. de dignit.* Spuriorum autem origo ex eo tantum die, quo nati ſunt, numeratur. l. ejus qui, 9. D. ad municip. *Ejus*, inquit, *qui juſtum patrem non habet*, *prima origo à matre*, *eoque die quo ex ea editus eſt*,

numerari debet. Præterea mulier familiæ suæ & caput & finis est. *l. pronunciatio*, 195. *in fin. D. de verb. sign.* feminarum autem liberi in familia earum non censentur. *l. seq. eod.* Denique Justinianus, *in l. si qua illustris*, *C. ad Orphic.*, si bene lex attendatur, concubinatus & spuriorum nomen à nobilibus feminis apertissime removet. Etsi autem novo jure certum patrem habeant, non tamen filii jus adipiscuntur: quia suitas, filiatio, adgnatio, cognatio, sunt, uti superius diximus, individua. *l. quæsitum*, 34. *D. de adopt.* Quod autem ad legitimatos attinet, jus antiquum, quo per principis rescriptum suitatem adipiscebantur, aperte *per Novell.* 89. abrogatum est: ubi Justinianus sanxit, ut legitimati soli patri legitimati sint, non etiam generi: idque certæ duntaxat portionis causa. Unde adparet, legitimationem esse jus quoddam definitum, & certis tanquam terminis ita circumscriptum, ut longius produci non possit. Cum autem claritas generis per totam familiam diffusa & plane individua sit, atque in adgnatione & gentilitate posita; quomodo ex ea sola parte nobilitatem adsequerentur? Præterea, nobilitas, est jus familiæ: cujusmodi est jus sacrorum. *l. familiaria*, 5. *D. de relig. l. jus familiarum*, & *l. pen. C. eod.* Atque hæc quidem ex nostris libris, & Justinianici

juris

juris ratione sic disputantur. Sed, cum nobilitas omnibus ætatibus ex variis cujusque gentis institutis æstimata sit; consentaneum est, receptam consuetudinem sequendam esse: quemadmodum videmus, apud Germanos, Venetos, aliasque gentes nonnullas, spurios postremorum hominum numero haberi: apud Delphinates autem, quod Guido Papius testatur, eos, qui ex nobili patre nati, & ab eo adgniti sunt, nobiles censeri. Jure vero civili, quod libris nostris continetur, absurdum est, existimare, nobilitatem iis etiam per legitimationem concedi. Legitimatio enim, ut constat ex *Novel.* 89., jus ex sola patris persona tribuit. nobilitas autem, totius generis & familiæ communis est. Ea vero jura esse inter se diversissima, perspicue traditur *in l.* 3. *D. de interd. & relegat.* Atque hæc quidem de primo nothorum gradu ita se habent. Ante vero quam ad legitimationem accedamus, pauca de secundo dicenda sunt. nam Justinianus, *d. Novel.* 89. §. 12. *in fin.*, statuit; ut, quæ in Codice de istiusmodi nepotibus dicta sunt, teneantur. Constitutum autem fuerat *in l. ult. C. de natur. lib.* ut, sive ex justo filio nepos naturalis susceptus esset, sive ex naturali filio justus nepos; si justi liberi exstent, unciam ei relinqui liceat: sin minus, quantumvis. Ab intestato vero, ut hujusmodi nepotibus

successionis jus nullum esset. Quid ergo, si avus, quo de agitur, patrem habeat? an bessem relinquere nepoti poterit, ut patri suo trientem legitimarium relinquere cogatur? Quod certe prima specie videtur: sed constitutionis illius verba repugnant. *In nepotibus*, inquit, *non eadem observatio est*, *ubi legitima soboles minime facit impedimentum*. Item: *Ea enim subsistente*, *veterum constitutionum tenorem*, &c. Quod cum ita sit, nulla sobole subsistente, sequi videtur, ut veterum constitutionum tenor non observetur: ac proinde nepos ab avo institui in besse non possit. Quod sane concoquere non possum. Et, vere ut dicam, nimium perplexe ac tenebricose lex illa concepta est. Nam, si pater suo notho tantundem potest relinquere; quidni avus legitimo nothi filio perinde, ut cuivis extraneo, poterit?

CAPUT VI.

DE LEGITIMATIONE.

Et quatuor tractata quaestiones in hoc argumento.

HACTENUS de spuriorum jure & conditione satis dictum esse arbitramur: nunc tempus est, ad eorundem legitimationem accedere. Sed prius, quid sit legitimatio, considerandum est. Quod enim vulgo natalium restitutio definitur *ex Novell.* 74.,

ex parte quidem verum eſt, ſed non ex toto. Natalium enim reſtitutio, jus omne, quod quis integris natalibus adipiſci poteſt, adtribuit. *l.* 2. *de natal. reſt.* Legitimatio vero tantum abeſt ut jus adgnationis integrum alicui præſtet, ut ſoli patri legitimum faciat: ab aliis vero omnibus trium generum adgnatis prorſus eum alienum relinquat. *Novel.* 89. §. 4. Quin ne integrum quidem adgnationis jus ei in parentis perſona tribuit: hoc eſt, ut ſuitatem obtineat. quemadmodum olim factum fuiſſe, argumento eſt *l. ult. D. de adopt.* Nam legitimationis jus omne hoc eſt. primum, ut juſtis liberis exſtantibus legitimari nothus, niſi per conjugium & decurionatum, non poſſit. deinde, ut legitimatus ſoli patri ab inteſtato heres ſit: ceteris non ſit. inſtitui tamen ab omnibus heres poſſit: ſed à patre non majore ex parte, quam quæ minima alicui adtributa eſt. Quod cum ita ſit, videndum, an legitimationis definitio commode tradi hæc poſſit: *Legitimatio eſt, cum ex concubina ſuſceptus, ita patri ſuo heres ab inteſtato deſignatur, ut etiam inſtitui ab eo heres poſſit: dum tamen ne majorem, quam quivis ex juſtis liberis, hereditatis partem capiat.* Quibus verbis omne, ut opinor, legitimatorum jus, quod quidem ad ſucceſſiones pertinet, continetur. Proba-

turque definitio hæc ex *Novell.* 74. *&* *Novell.* 117. §. 2. ubi γνησίους ποιεῖσθαι Justinianus eos dicit, quos recepta in scholis consuetudine legitimari dicimus. Tribus autem modis legitimatio contingit: per decurionatum, concubinæ matrimonium, & principis rescriptum. Primum autem à Theodosio posteriore institutum fuisse, Justinianus testatur *in Novel.* 89. ejusque constitutio exstat *in l.* 3. *C. de natur. lib.* sed ea tota ratio à Justiniano emendata, formam hanc habet: ut liberi, sive ex concubina, sive ex ancilla suscepti, atque hi quidem manumissi, per cooptationem in curiam, & suitatis, & gentilitatis, & adgnationis jus adipiscantur: aut, si feminæ sunt, per decurionis matrimonium. Secunda legitimationis ratio, à Constantino primum instituta, postmodum à Justiniano ita confirmata est, ut matrimonium cum concubina contractum, sive ea ingenua, sive libertina, sive serva & postea manumissa fuerit, liberos, & ante & post matrimonium conceptos, legitimos faciat. *l. divi,* 5. *l. cum quis,* 10. *&* *l. seq. C. de natur. lib.* *&* *Novell.* 89. Tertiam fieri diximus per principis rescriptum: ut, si pater, aut ipsi nothi, ex patris testamento imperatori preces obtulerint, jus legitimorum adsequantur; si modo legitimi non exstent. Nam si legitimi exstent,

ſtent, nothi non poterunt, niſi per decurionatum & conſequens parentum matrimonium, legitimari. *eadem Novel.* §. *κἀκεῖνο*, *9. & §. 11.* Ex his igitur patêre arbitror, quidnam ad illam quæſtionem reſpondendum ſit, An per legitimationem integrum filiifa. jus, hoc eſt, ſuitas, adquiratur. Quod propterea videri poſſet, quia Juſtinianus, *in §. 2. de hered. qua ab inteſt.* his utitur verbis: *Heredum ſuorum jura nanciſcuntur.* item, *juſtos & in poteſtate patris fieri.* Quibus conſentanea ſunt quæ ab eodem ſcribuntur *in §. ult. de nupt. & in l. 5. l. 6. l. 7. & l. 11. C. de nat. lib. in Novell. 74.* *ὑπεξουσίους ἔχειν.* item, *μηδὲν τῶν νομίμων παίδων διαλλάττοντας.* Sed verius eſt, legitimatione non integram ſuitatem adquiri: verum ex parte tantum; hoc eſt, quatenus ad ſolam patris perſonam pertinet. quippe, cum legitimati, ut ſuperius *ex Novell. 89.* dictum eſt, ab omnibus aliis patris propinquis & cognatis, ab omni, inquam, ipſius cognatione & familia, plane alieni ſint. Quoniam de nothorum jure & legitimatione diximus, ſupereſt, ut de ceteris ſpuriis, quorum quatuor genera ſuperius protulimus, breviter explicemus. Summa autem eorum, quæ Juſtinianus de iis ſtatuit, hæc eſt: ut ſpurius, aliunde quam ex concubinatu ſuſceptus, neque nothus, neque naturalis adpel-

letur; neque ullum in patris hereditate, vel ex testati, vel ex intestati causa, jus habeat: ac ne à suis quidem parentibus ei alimenta debeantur. *Novel.* 74. & 89. *in fin.* Verba autem illius hæc sunt: Τοὺς γὰρ ἀπὸ τῶν καθάπαξ παρ' ἡμῶν μεμισημένων τε, καὶ διὰ τοῦτο κεκωλυμένων γάμων, προϊόντας, οὐδὲ νόθους κλητέον, οὐδὲ μεταδοτέον αὐτοῖς οὐδεμιᾶς φιλανθρωπίας, ἀλλ' ἔστω καὶ τοῦτο ζημία τῶν πατέρων, τὸ γινώσκειν, ὡς οὐδ' ὁτιοῦν οἱ τῆς ἁμαρτανούσης ἐπιθυμίας αὐτῶν ἕξουσι παῖδες. Hujus autem hæc: Πρότερον μὲν γὰρ πᾶς ὁ ἐκ συνελεύσεων (οὐ γὰρ καλέσομεν γάμων) ἢ νεφαρίων, ἢ ἰγκέστων, ἢ δαμνάτων προελθὼν, οὗτος οὐδὲ φυσικὸς ὀνομασθήσεται, οὐδὲ ἀποτροφήσεται παρὰ τῶν γονέων, οὐδὲ ἕξει τινὰ πρὸς τὸν παρόντα νόμον μετουσίαν. Sed quæri video, utrum natus ex viro marito, & muliere soluta, in nothorum, an vero in spuriorum numero censeatur. Qua quæstione vix ulla absurdior est. Et tamen pragmatici, ut opinor, omnes, nothorum iis jus sine controversia concedunt. in his Alexander, Salicetus, Paulus Castrensis, Socinus, &, qui argutissime hanc sententiam defendit, Philippus Decius, *consil.* 306. Primum autem & summum illorum argumentum ducitur *ex l.* 1. *C. de adulter.* quasi ea lege tradatur, mariti scortationem lege nulla vindicari. Itaque sic argumentantur:

Soli

Soli ex damnato concubitu procreati ab hereditatibus repelluntur. Scortatio mariti, lege non damnatur. Ex ea igitur ſcortatione nati, ab hereditate repellendi non ſunt. Sed adſumtio falſa eſt. Non enim, ſi uxor agere lege Julia non poteſt, ut ibi traditur; continuo verum eſt, mariti ſcortationem legibus non damnari. Præterea, ſi nati ex concubina, quam vir maritus habeat, repelluntur, *l.* 1. *C. de concub.* & *Novell.* 89.; atque adeo ex ſecunda concubina ſuſcepti, ut *Novell.* 18. & 89.: quanto magis, qui ex ea, in qua ſtuprum aut ſcortatio committitur, repudiandi ſunt? Denique, quo nomine inteſtati hereditatem peterent, cum neque nothi, neque naturales adpellentur, ut Juſtinianus *in fin. Novell.* 89. apertiſſime teſtatur? Sed de matris hereditate Socinus urget vehementius. nam, olim ſpurios omnes matri ſucceſſiſſe, ſuperius dictum eſt. quod ſi abrogatum non fuit, quidni etiam nunc valeat? Quæ fuit mens aut Socini, aut aliorum, cum illa tam dilucida verba *l. ſi qua illuſtris, C. ad Orphic.*, non animadverterunt? *Si concubina procreaverit liberos ex licita conſuetudine, ab homine libero habita*, &c. Quid enim planius dici poteſt, ut intelligatur, ſi non licita conſuetudo fuerit, matri liberos non ſucceſſuros? Altera eorundem quæſtio, aliquan-

aliquanto obſcurior, hæc eſt: An ex meretrice natis relinqui teſtamento poſſit. Quod illi ſumma contentione defendunt, hanc unam ob cauſam, quia meretricius concubitus extra legis pœnam eſt: *l. ſi ea quæ, 22, & l. quæ adulterum, 29. C. de adulter.* ac proinde ex meretricio concubitu nati, inter eos, qui ex damnato concubitu nati ſunt., cenſendi non ſint. Quid ergo eſt? Qui *in Novell.* 18, & rurſus *Novell.* 89., tam acriter eos repellit qui ex ſecunda concubina procreati ſunt; eos ne admittet, qui ex meretrice,. quæ longe tetrior eſt, ſuſcepti erunt? Quorſum igitur *Novell.* 69. tam aperte exquirit, ut, qui ad legis beneficium admittentur, nati ſint ex concubina, domi retenta, nomine & titulo concubinæ? τοῖς γὰρ τοιούτοις μόνοις ταῦτα νομοθετοῦμεν, ἔνθα παντελῶς ἀναμφισβήτητός ἐστιν ἥ τε τῆς παλλακῆς κατὰ τὴν οἰκίαν σχέσις, ἥ τε τῶν παίδων ἐκεῖθεν γονὴ καὶ τροφή. Neque mihi ſophiſta neſcio quis cavilletur, ibi de cauſa inteſtati Juſtinianum loqui: cum ſatis conſtet, omnem illam concubinarum & nothorum definitionem non ad illius loci anguſtias reſtringendam, ſed fuſe ad integrum Novellæ diſcurſum producendam eſſe, ut verba illa modo prolata demonſtrant. Denique, ne multis morer, contendo, ſcortationem omnem ex novo jure *Novella* 14., quæ eſt *de lenonibus*, inter damnatos concubitus

cubitus numerandam esse: cum aperte Justinianus ibi sanxerit, ne meretrices vel palam in fornicibus & lupanaribus, vel clam in ædibus privatis habeantur, sed omnes è Christianorum civitatibus tanquam pestes exterminentur. Ad hunc ipsum locum illa quoque vulgaris pragmaticorum quæstio pertinet, An parentes natis ex damnato concubitu alimenta debeant. quippe cum Lmp. *Novella* 89. *in fin.* his utatur verbis: οὐδὲ ἀποτρεφήσεται παρὰ τῶν γονέων, οὐδὲ ἕξει τινὰ πρὸς τὸν παρόντα νόμον μετουσίαν. Et *Novell.* 74: ἀλλ' ἔστω καὶ τοῦτο τιμωρία τῶν πατέρων, τὸ γινώσκειν, ὡς οὐδ' ὁτιοῦν οἱ τῆς ἁμαρτανούσης ἐπιθυμίας αὐτῶν ἕξουσι παῖδες. Quo eodem illud Ulpiani pertinet, *in l.*1. §.2. *D. de adgnosc. lib.* ubi ait, patrem cogi alere filiam, dum tamen juste quæsita sit. Denique, si iis alimenta legare liceat, fraudis facultas dabitur: cum id legatum in totam vitam pertineat. *l. Mela ait*, 34. *D. de alim. legat.* Contra tamen illud pugnat quod dici solet, acerbum esse, parentum delicta liberorum pœnis lui: *l. crimen*, 26. *D. de pœn. l. spuriis*, 6. *D. de decurion.* item, naturæ legem, & sanguinis vim, civili ratione non extingui. §. *ult. de legit. adgnat. tut.* & *l. eas obligationes*, 8. *D. de capit. minut.* Qui vero alimenta denegat, necare videtur, *l. necare*, 4. *D. de lib. adgnosc.*

Ut in

Ut in pauca conferam, cum eos alere mater jure civili jubeatur, *d. l.* 5. §. 4. *D. de adgnosc. lib.* ex æquo & bono statuendum putarem, si mater, unde ipsos alat, non habeat, & fortunæ tenuis sit, non modo patri licere iis alimenta relinquere, sed etiam magistratus imperio cogendum esse, usquedum sese spurii exhibere possint. *arg. d. l.* 5. §. *sed si filius*, 7. *eod.* Legare autem iis, tanquam extraneis, nullo modo permittendum est; ne, quod una ratione prohibitum est, altera concedi videatur. contra *l. scire oportet*, 21. §. 1. *D. de tut. & cur.* &, quod in eorum odium inductum est, ut ἀλλότριοι censeantur, in eorum favorem contorqueatur, contra *l. si quis solidum*, 72. *D. de hered. inst.* Quod enim pragmatici quidam objiciunt *ex l. extraneum*, 9. *C. de hered. instit.*, plane absurdum est. non enim quia extranei sunt, propterea illis legare non licet; sed, quia Justiniani lege, ut indigni & incapaces, repudiati sunt. quemadmodum deportatis non propterea legare non licet, quia extranei sunt, sed quia peregrini, & civitatis jure multati sunt. Nunc de nepote, qui ex spurio natus est, videamus. Nam Bartholus, *consil.* 118. quem alii secuti sunt, respondit, eum institui heredem posse, propter *l. emancipatum*, 7. *D. de senat. l.* 3. *D. de interdict.*

interdict. & releg. l. 1. §. pen. D. contr. tab. Verum animadvertere debuerat, leges illas agere de nepote, cui jus adgnationis una cum hac luce quæsitum est. quod in his nepotibus locum non habet. Præterea, illo Bartholi instituto magna fraudandæ legis facultas aperitur: quia ususfructus saltem ad patrem spurium reverteretur. *l. cum oportet, 6. C. de bon. qua lib.* Et, cum avi in nepotem benevolentia per filii personam transeat, *l. dotem, 6. D. de collat. bon.* hoc casu, avi in filium benevolentiæ locus, jure quidem civili, nullus est. Sequitur illa disputatio, An spurii, sive, ut pragmatici loquuntur, bastardi nomen, convitiandi animo in quempiam conjectum, injuriarum actionem ei pariat. Cujus quæstionis argumentum nostri sumserunt *ex l. 3. D. de lib. & post.* cum pater in suo testamento ita locutus est: Ex mea uxore natus exheres esto. Quod non arbitror; cum injuriarum actio, non ex adfectu tantum convitiantis, sed ex eventu, id est, læsa alterius existimatione, nascatur. *l. eum qui, 18. D. de injur.* Si tamen legitimatus spurius fuisset, quoniam per legitimationem illa macula eluitur; dandam actionem existimarem. cum etiam ei, qui, ut debitor, adpellatus est, cum debitor non esset, ea actio concedatur.

l. item

l. item apud, 15. §. *si quis*, 33. *D. eod. tit.* Antequam autem finem huic libro imponamus, operæ pretium est, veteris & novi juris comparationem breviter strictimque percurrere. Nam illo jure, quinque spuriorum genera, æqueque omnia, probabantur: novo jure, unum duntaxat, nothorum scilicet. Illo, spurii jus cognationis habebant: hoc, non habent. Illo, legitimi matris heredes erant: hoc, sunt etiam matris heredes, atque adeo, justis exstantibus liberis. *l. si qua illustris, C. ad Orphic.* Illo, legitimam in matris bonis habebant: hoc, neque in patris, neque in matris, habere possunt. Illo, patris intestati nulla ex parte heredes erant: hoc, patris intestati ex sextante tantum heredes sunt; si modo justi liberi non exstent: nam si exstent, boni viri arbitratu alendi sunt. Illo, à patre institui quavis ex parte poterant: hoc, à patre, si justi exstent: non plus uncia; si parentes, besse; si neutri, asse integro locupletari possunt. Illo, per solum principis rescriptum legitimari poterant: hoc, duobus amplius modis, per decurionatum, & insequens matrimonium. Illo, justis exstantibus, legitimari non poterant. primum, quia per solum principem legitimabantur. deinde, quia non tam bona erant conditione quam adoptati. constat autem, eum,

qui justos habet liberos, adoptare non posse. *l. nec ei*, 17. §. 3. *D. de adopt.* Hoc vero jure, justis exstantibus, per matrimonium & decurionatum legitimari possunt; per principem non possunt. *Novell.* 74. & aliis supra prolatis locis. Quod autem ad veteris & novæ legitimationis comparationem attinet, sic habendum est. Nam similitudo quidem hæc est: quod, sicut antiquo jure legitimatus etiam ab intestato plane legitimus heres erat; ita & novo jure: sicuti cum aliis ab intestato pariter æquabiliterque succedebat; ita hoc jure, justis exstantibus, ab intestato æquabiliter succedit: sicut olim legitima ei debebatur; ita hoc jure, cum ab intestato succedat, debetur. Differentia autem triplex est. nam olim legitimatio uno modo fiebat; nunc tribus. olim jus suitatis integrum tribuebat; nunc mutilum, & respectu patris duntaxat. olim legitimatus institui à patre quavis ex parte poterat; nunc non majore ex parte quam quivis ex justis liberis.

CAPUT ULT.

An Christianis concubinas habere liceat.

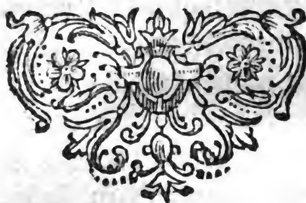
ATQUE hæc quidem ita conclusa sunto: tametsi quasi coronidis loco non alienum fore arbitror, vulgatam illam quæstionem explicare, An Christiano jure concubinas habere liceat: cum Justinianus, qui florentissimis ecclesiæ temporibus vixisse creditur, earum habendarum potestatem faciat; dum tamen una duntaxat, & à viro cælibe, habeatur: quod ipsius ætate à Christianis usurpatum fuisse, nemo, opinor, negaverit. Eo accedit, quod in antiquis religionis nostræ monimentis, aliquot concubinarum mentio fit ejusmodi, ut non aperte damnentur: veluti de Agar, Bala, Zilpa, & illa Gedeonis, quæ non nominatur. Postremo, quod vulgo dictitatur, concubinatum jure Canonico interdictum esse propter *c. dicat aliquis*, 32. *q.* 4. (bona venia dictum sit,) pugnare apertissime arbitror cum *c. is qui non habet*, *& seq.*, *distinct.* 34. ubi ex concilio Toletano verba hæc proferuntur: *Is qui non habet uxorem, & pro uxore concubinam habet, à communione non repellatur: tamen ut unius mulieris, aut*

aut uxoris, aut concubinæ sit conjunctione contentus. Quod enim magnus quidam seculi nostri Theologus, *in lib. Iud. cap.* 8. verba illa interpretatur de iis, quæ vere concubinæ non erant, sed uxorum animo domi habebantur, quamvis solenniter ductæ non fuissent, nemo ex Justiniani Novellis non videt quam alienum sit: cum perspicue appareat, concubinas domi habere licuisse, neque animo, neque dignitate uxoris. Alioqui enim, liberæ mulieris consuetudinem non pro concubinatu, sed pro matrimonio jure civili haberi, satis constat *ex l. in libera,* 24. *D. de rit. nupt. l. donationes,* 32. *D. de donat.* Hæc cum ita sint, tamen veriorem contrariam esse sententiam, vel hinc licet intelligatur: quia D. Paulus, leges ecclesiis describens, statuit, ut quisque vitandæ scortationis causa uxorem ducat: &, quoties de maris & feminæ conjunctione præcepta dat, diserte maritos & uxores nominat: ut facile intelligatur, illam Justinianici seculi maculam fuisse: quemadmodum, de patrum veteris testamenti vitiis in concubinarum & plurium uxorum habendarum consuetudine, satis jam inter nostros theologos convenit. Eodem accedit, quod Leo Philosophus, Imp. Constantinopolitanus, illam ætatis Justiniani licentiam repressit: & *Novell.* 91. constituit, ne Christianis concubi-

nas

nas habere liceat; præclaram illam ex Solomonis proverbiis rationem ſubjungens, indignum eſſe, cum è fonte ipſo puram aquam haurire poſſis, lutulentam quærere; neque cuiquam difficile ſit, vitæ ſociam & conſortem invenire. Cujus exemplum imitatus Conſtantinus Porphyrogenneta, conſtituit, ut apud Chriſtianos nullum diſcrimen inter concubinatum & ſcortationem putaretur: neque cuiquam Chriſtiani nominis habere concubinas liceret: quemadmodum Harmenopulus teſtatur *lib. 4. cap. 7.*

FINIS.

944751

RERUM & VERBORUM,

Auctorum item,

Qui vel emendantur, vel notantur,

INDEX.

A.

Y *Adfini-*

Ad-

C.

Clodius,

an

D.

Destinata

E.

Fescen-

G.

H.

I.

Infan-

K.

L.

Lectus

Liberis

Marcus

Mentio.

Mulie-

N.

O.

P.

Picumnus,

Q.

R.

S.

Sanctia

Sororum

T.

Tacitus

Tribu-

V.

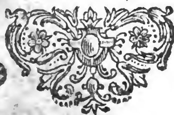
Vsuca-

X.

Z.

FINIS.

1

